STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 01252

YUDISHE GESHIKHTE

Permanent preservation of this book was made possible
by Joshua David Cloner
in memory of
Mitya Gitter

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

די יודישע געשיכטע.

נײַ בעאַרבײַט

נאָך פּראָפֿעסאָר **גרעץ**

און אנדערע קוועלן.

מיט א פאָררעדע פון הלל צייטלין.

פיערטער באנד.

פון יהודה'ס אונטערגאנג ביז די גאונים.

פערלאג

ב. שימין, ווארשא.

פערקויף:

געזעלש. „צענטראל", ווארשא.

ווארשא. תרע"ג.

ВАРШАВА 1912 г.
Типографія Левинъ-Эпштейнъ, Павлиная 38.

אינהאלט:

די איבערגאנגס-צייט.

ערשטעס קאפיטעל: די לאגע פון יהודה און דער נייער צענטער אין יבנה — — — 5

צווייטעס קאפיטעל: די שפאלטונג צווישען יודענטום און קריסטענטום — — 39

דריטעס קאפיטעל: די וויטערדיגע ענטוויקלונג פון יודענטום און דער נייער אויפשטאנד געגען רוים 60

פיערטעס קאפיטעל: די בלוטיגע מלחמה אין יהודה — 83

פינפטעס קאפיטעל: דער נייער צענטער אין גליל — 111

זעקסטעס קאפיטעל: די לאגע פון די יודען אין בבל און פערסיען — — — 160

זיעבעטעס קאפיטעל: די מלוכה-איבערקעהרעניש אין בבל און די ירידה פון רוים — — 175

אכטעס קאפיטעל: די וויטערדיגע ענטוויקלונג פון יודענטום אין יהודה אין בבל — — 083

נייענטעס קאפיטעל: יהודה אונטער די ערשטע קריסטליכע מלכים — — — 192

צעהנטעס קאפיטעל: די ישיבות אין בבל — — 207

עלפטעס קאפיטעל: די וייטערדיגע רוימישע מלכים און די ירידה פון פאטריארכאט — — 216

צוועלפטעס קאפיטעל: דער אונטערגאנג פון פאטריארכאט 227

דרייצעהנטעס קאפיטעל: דאס יודענטום אין בבל (די אבשליסונג פון תלמוד) — — 236

פיערצעהנטעס קאפיטעל: די יודען אין פערסיען; די „סבוראים" — 244

פופצעהנטעס קאפיטעל: יודען אין די אייראפעאישע לענדער 247

זעכצעהנטעס קאפיטעל: יודען אין אראביען — — 273

זיבעצעהנטעס קאפיטעל: מחמד און זיינע מלחמות מיט יודען 281

I.

די איבערגאנגס-צייט.

ערשטעם קאפיטעל.

די לאגע אין יהודה און דער נייער גייסטיגער צענטר אין יבנה.

מיט דעם אונטערגאנג פון ירושלים אלס צענטר פון יהודה'ס נאצי-יאנאל-פאליטישען לעבען, הויבט זיך אן א נייע, מערקווירדיגע עפאכע אין דער יודישער געשיכטע.

דער מעכטיגער שונא האט אלץ פערניכטעט; פון דער גאנצער בעפעלקערונג אין יהודה איז נאר א קליינער טייל איבערגעבליבען, און ער איז כמעט אינגאנצען פערטויבט און צוטומעלט געוועזען פון דעם שרעקליכען חורבן. „דאס גאנצע לאנד איז פוסט, חרוב און פערווילדעט; וועט דען אט דער טויט-שוואכער קערפער זיך קענען דערהאלטען? וועט די טאכטער יהודה קענען נאך ווען ס'איז צו זיך קומען פון איהר שרעק-ליכען קלאפ? עס זענען, אמת, נאך פערהאן גרויסע יודישע קהלות אין סיריען און אין בבל, אין קליין אזיען און מצרים; די דאזיגע קהלות האבען אבער די גאנצע צייט געצויגען זייער גייסטיגע יניקה פון דער הייליגער יהודה'שער הויפטשטאדט, פון ירושלים, און איצט שטעהען זיי אויך פערצווייפעלטע, דערשלאגענע, ווי אהן א זיכער'ן פעסטען בארען

אונטער די פיס. וואס וועט אלזא זיין? צי איז ווירקליך נישט אנגעקוי-
מען די לעצטע שעה פאר דעם טויזענד-יעהריגען יודישען שטאט, און
ער געהט אונטער, ווייל דאס איז דער ווילען פון דער אויבערשטער
השגחה?"— אזעלכע טרויריגע געדאנקען האבען בעהערשט דעם מעהר
ענטוויקעלטען עלעמענט פון די איבערגעבליבענע יודישע מאסען, און
אנדערע פון זיי האבען אפילו בעטראכט אט די השערה פאר א זיכערן
פאקט *).

און די פאלגען פון דער דאזיגער פערצווייפלונג זענען געווען פער-
שידען. א סך האבען זיך אינגאנצען דערווייטערט פון דער וועלט און
פון אלע לעבענס-תענוגים, זענען פערזונקען געווארען אין א אייביגען
טרויער, כדי אויף אזא אופן צו שטילען דעם צארן פון גאט געגען זיין
פאלק ישראל; אנדערע, ווידער, וועלכע האבען זיך בעזונדער
שטארק גענומען צום הארצען די אבידה פון בית המקדש, אלס היילינגער
ארט פון תשובה און חרטה פאר גאט, האבען זיך ארייגעווארפען אין
די ארעמס פון די יונגע קריסטליכע סעקטעס, אום אויסצופילען דעם
חלל אין זייערע הערצער מיט קרבנות פון רייניגע געפיהלען און האפנונגען
אויף דער נאהנטער „מלכות השמים". ווי אזוי-זשע, פרעגט זיך, זענען
עס נאך אלעם דעם די איבערגעבליבענע צוריסענע גלידער פון פאלק
דאך בייגעקומען די שרעקליכע געפאהר? ווי אזוי-זשע האבען עס די
דאזיגע צושפליטערטע כחות בעוויזען, זיך צו דערהאלטען, ווי איין
גאנצער, פעסטער ארגאניזם, אין דעם משך פון הונדערטער דורות?

די ערקלערונג פון דעם פאקט, — וועלכער בלייבט דאך איינע פון
די מערקווירדיגסטע ערשיינונגען אין דער מענשליכער געשיכטע—ליגט,
ערשטענס, אין דעם אייגענארטיגען גייסטיגען לעבען, מיט וועלכען
דער יודישער שטאט האט זיך אויסגעצייכענט באלד אין אנהויב פון זיין
ענטשטעהן. דורכגעדרונגען מיט א אונגעוועהנליכער אנגע-
בוירענער רעליגיעזיטעט, מיט א טיפען אנגעבוירע-
נעם זין פאר דאס איבערערדישע, הייליגע אין'ם מענשלי-

*) עס איז בעקאנט, למשל, דאס אליעזר, דער העלדישער אנפיהרער פון דער
פעסטונג מסדה, האט פאר דעם, איידער ער האט ארייגעזעצט זיין שווערד צו זיך אין
ברוסט, א פערצווייפעלטער אויסגעשריען, אז גאט האט זיך פערביזערט אויף זיין אויס-
דערוועהלטען פאלק און האט איהם פער'משפט צום אונטערגעהן.

כען לעבען, — איז דאָס יודישע פאָלק, אין תוך גענומען, לכתחילה גלייך אַזוי ווי בעשאַפען געוואָרען נישט פאַר קיין רעגולירטער וועלטליכער מלוכה=מאַכט, וואָס מוז זיך שטיצען אויף דער פיזישער קראַפט. די שענסטע און רייכסטע גייסטער פון דער יודישער אומה זענען פון אייביג=אָן געווען געגען די פערטרעטער פון דער מלוכה, און די לעצטע זענען, אייגענטליך, נאָר אויף אַזוי פיעל געווען ווירקליכע מלוכה=מענשען, אויף וויפיעל זיי זענען פרעמד געווען דעם אָריגינעלען יודישען גייסט, אויף וויפיעל זיי זענען וויַיט געווען פון די אייגענטימליכע יודישע טראַדיציעס. אין דער צייט, ווען די פאָרשטעהער פון דער מלוכה פלעגען זוכען צו ערציהען דעם פאָלק אויף די אידעאַלען פון מאַכט און קראַפט, פון וועלטליכער גרויסקייט און ערדישער עשירות, — אין דער צייט האָבען די אמת׳ע לעהרער פון פאָלק אונטערגעגראָבען דעם יסוד פון די דאָזיגע בעגריפען, פלאַנצענדיג אין איהם דעם בעוואוסטזיין פון זיין הויכער שליחות, פון זיינע געטליכע אידעאַלען, די אידעאַלען פון גייסטיגער ריינקייט און הייליגקייט, פון „לעבען ווי גאָט האָט געבאָטען", אָדער גאָר — אין גאָט און מיט גאָט; און דאָס פאָלק האָט זיך צוגעהערט צו זיינע לעהרער מעהר ווי צו זיינע פיהרער — די ערשטע זענען שטענדיג געשטאַנען אויף זיין זייט, האָבען אויסגעדריקט זיינע נויטען און פיינען, און זיין נאָמען געקעמפפט אַנטקעגען די פערשכור׳טע, אויסגעלאַסענע אַריסטאָקראַטען —: די גאַנצע רייהע דורות, וואָס איז אריבער פון דער צייט, זינט דער דאָזיגער פערביטערטער קאַמפף האָט זיך אָנגעהויבען, איז איין גרויסער טריאומף פון דאָס געטליכע איבער דאָס ערדישע אין׳ם יודישען פאָלקס=לעבען. פון דור צו דור האָט זיך די לעבענס=אַנשויאונג פון דער נבואה, איהרע בעגריפען פון גאָט, מענש און וועלט, איהר פאָרשטעלונג וועגען דער בעזונדער געטליכער שליחות פון דער יודישער אומה, — אַלץ מעהר און מעהר איינגעזויגען אין׳ם בלוט און מאַרך פון די יודישע מאַסען, און אָט די נבואה=בעגריפען, וועלכע זענען מיט דער צייט פערוואַנדעלט געוואָרען אין שטרענגע קלאָר=בעשטימטע דינים, גזירות און חומרות, האָבען אַרויפגעלעגט אַ איינענאַרטיגען שטעמפעל אויף דער גאַנצער פסיכיק פון דער יודישער אומה. דאָס פאָלק האָט טיעף אינערליך נישט אָנערקענט קיין שום מאַכט, אויסער דער אונבעגרענעצטער אַלמעכטיגקייט פון גאָט אין הימעל; יעדער יחיד פון דער אומה האָט קודם כל געקוקט אויף זיך

נישט, ווי אויף אַ ביגער פון אַ בעשטימטער מ ל ו כ ה, נאָר ווי אויף אַ מיטגליעד פון אַ בעשטימטען כ ל ל, פון אַ בעשטימטען, אויסדערוועהלטען ש ט אַ ם, וואָס האָט אויף זיך בעזונדערע פליכטען, און קיין זאַך האָט נישט אַזוי אָנגעגריפען און אויפגעבראַכט אָט די יחידים, ווי די פערלעצונג פון דעם רעליגיעזען געפיהל. נישט קיין בלויזע רעוואָלוציאָנערען און פרייהייטס־קעמפפער האָבען דורכגענעצט די ערד פון יהודה מיט זייער הייסען בלוט, נאָר פיעל מעהר — און אפשר בלויז — מ ע ר־ ט י ר ע ר, מענשען בעגייסטערטע פון אַ געוויסער רעליגיעזער פאָרשטעלונג, וואָס האָבען זיך דערפאַר מוסר נפש געווען.

דאָס יודישע פ אָ ל ק האָט, אויף אַזאַ אופן, נישט געקענט אונטערגעהן צוזאַמען מיט דער יודישער מ ל ו כ ה שוין נאָר דערפאַר אַליין, וואָס אָט די ביידע בעגריפען זענען צווישען זיך די גאַנצע צייט נ י ש ט אָ ר ג אַ נ י ש פעראייניגט געווען, און ווערהענד די מלוכה האָט כסדר געקרענקט און געגוססט, האָט נאָך דאָס פאָלק געהאַט די גאַנצע סומע וואַקסענדע גייסטיגע כחות פון אַ געזונדטען, לעבענספעהיגען אָרגאַניזם; פאַקטיש זענען דאָ אָבער געווען אויך אַנדערע קרעפטען, וואָס האָבען שטאַרק מיטגעווירקט צו דערהאַלטען די גאַנצקייט פון דער אומה און איהר לייכטער צו מאַכען דעם איבערגאַנג פון איין לאַגע אין דער אַנדערער. אָט די קרעפטען זענען: דער שאָטען פון פּאָליטישער זעלבסטשטענדיגקייט, וואָס האָט נאָך געשוועבט איבער אַ געוויסען טייל פון לאַנד (אין גליל), און בעזונדער דער נ ײַ ע ר ג ײַ ס ט י ג ע ר צ ע נ ט ר פאַר דעם גאַנצען פאָלק, וואָס איז אויפגעבויט געוואָרען אויף די חורבות פון ב י ת ה מ ק ד ש, נאָך איידער דער לעצטער איז געהאַט אונטערגעגאַנגען אינגאַנצען. דאָס איז געווען אַ אונגעהויער ווייטזיכטיגער שריט פון איינעם פון די גרעסטע יודישע גייסטער, וועלכע דער נאַציאָנאַלער ערהאַלטונגס־אינסטינקט האָט שטענדיג אַזוי ווי צוגעגרייט פאָראויס פאַר יעדען קריטישען מאָמענט אין דער יודישער געשיכטע.

אין די ערשטע צעהנדליגער יאָהרען נאָכ'ן חורבן איז יהודה כמעט אינגאַנצען פוסט געווען. די רוימישע רעגיערונג האָט אפילו געפונען פאַר נויטיג, צו האַלטען אין לאַנד אַ בעזונדער פערטרעטער מיט אַ בעדייטענדער מיליטערישער מאַכט; די לעצטע האָבען אָבער, ווי ס'איז צו גלויבען, קיין גרויסע אַרבייט נישט געהאַט, און אין דער

רישער געשיכטע איז פון זײ קײן זכר נישט איבערגעבליבן. די רעזידענץ פון די דאָזיגע פערטרעטער איז פערבליבן, ווי פריהער, קסריה, וואָס איז איצט, אויף וועספאַסיאַנ׳ס בעפעהל, פערוואַנדעלט געוואָרען אין א „רוימישער קאָלאָניע״. א שטאַרקער מיליטערישער גאַרניזאָן האָט זיך געפונען שטענדיג אויך אין ירושלים, כאָטש די שטאָדט איז אינגאַנצען צעשטערט געווען, און, ווי יוסף־פלאַוויוס זאָגט עדות, „האָט זיך גאָרנישט געלאָזען גלויבען, אַז אויף דעם אָרט האָבען אמאָל מענשען געוואוינט״. דער גרעסטער טײל ערד פון די ירידה׳שע שטעדט און דערפער איז בעזעצט געוואָרען פון רוימישע קאָלאָניסטען, וועלכע פלעגען אפילו אוועקנעהמען די ערד מיט געוואַלד פון איהרע יודישע בעלי בתים (סקריקון). בעזונדער האָבען זיך אָט די קאָלאָניסטען בעזעצט אין דער פראָווינץ שומרון, און דאָ, נעבען דער הײליגער הויפטשטאָדט פון די שומרונים, שכם, האָט זיך מיט דער צײַט אויסגעבילדעט דער נײַער רוימישער ישוב נעאַפאָליס (נאַבלוס), וואו ס׳האָט זיך געפונען א צעאוס־טעמפעל און א פלאַץ פאַר די אָלימפישע שפּיעלען. בעזעצט פון יודען איז געבליבען נאָר דער דרום־מערב־טײל פון יהודה, אָבער אויך דאָ האָט זיך די ערד איצט גערעכענט פאַר א אײגענטום פון דעם רוימישען קײזערליכען הויז און די יודען האָבען פאַר זײער ערד געמוזט אָבצאָהלען א געוויסען מס. צו דעם דאָזיגען ערד־אָבצאָהל איז נאָך צוגעקומען דער יעהרליכער מס פון א האַלבען שקל (א ערך פון 65 ק.), וואָס פלעגט שטרענג אויפגעמאָהנט ווערן פון אַלע יודען אין דער גאַנצער רוימישער אימפעריע פאַר דעם קאַפּיטאָלישען יופּיטער־טעמפּעל. אָט דער „פיסקוס יודאַאיקוס״ האָט פאַר די יודען געהאַט א בעזונדער בעלײדיגענדע זײַט, ווײַל ער האָט געשטאַמט פון דעם האַלבען שקל, וואָס די יודען פון אַלע לענדער פלעגען יאָהר יעהרליך שיקען אַלס נדבה פאַר׳ן בית המקדש אין ירושלים.

אין א פיעל בעסערער לאַגע האָבען זיך געפונען די יודען אין גליל. דאָ האָט דער געטרײַער רוימישער וואַסאַל אַגריפּוס II נאָך אַלץ געגאָלטען פאַר א קעניג, און נאָך דעם אויסגאַנג פון דער גרויסער מלחמה האָט איהם וועספּאַסיאַן נישט אויפגעהערט אַרויסצעווײַזען פערשיעדענע חסדים און טובות. פערברענגענדיג די מעהרסטע צײַט אין רוים, אין וועספּאַסיאַנ׳ס הויף, האָט דער דאָזיגער „פעררעטערישער קעניג״ דאָך נישט אײן מאָל זיך אָנגענומען פאַר זײַנע דערשלאָגענע אונטערטאַנען און אויסגעפּועל׳ט פאַר זײ פערשיעדענע הנחות. נאָך א

גרעסערן איינפלוס אין דער ריכטונג האט געהאט אגריפוס'עס שוועסטער בערעניקא, די בעריהמטע אונפערוועלקליכע שענהייט, וואס האט געלעבט אין טיטוס'עס פאלאץ און געשפיעלט די ראָליע פון א קומענדיגער רוימישער קייזערין. טיטוס'עס אייפערזוכט צו דער יהודה'עאישער פרינצעסין איז דערגאנגען ביז אזוי וויים, אז ער האט אמאל געלאזען דערשטיקען זיין געוועזענעם טיש-חבר צעצינא דערפאר, וואס ער האט איהם חושד געווען אין געהיימע בעציהונגען מיט איהר. ווי ס'איז צו גלויבען, האט טיטוס די ערשטע צייט ווירקליך געמיינט, חתונה צו האבען מיט בערעניקא'ן און נאר דערמיט ערקלערט זיך דער פאקט, וואס דער ארעאפאג, דער ראט פון די זעקס הונדערט און דאס פאלק פון אטען האבען געלאזען אויפשטעלען בערעניקא'ן א מאנומענט מיט א אויפשריפט, אין וועלכען זי ווערט בעטיטולט: די גרויסע קעניגין, טאכטער פון דעם גרויסען קעניג יוליוס אגריפא. פון טיטוס'עס פלאן האט זיך אבער גארנישט אויסגעלאזען, ווייל זיין פאטער, וועספאסיאן, און מיט איהם די גאנצע רוימישע אריסטאקראטיע זענען געווען געגען דעם שידוך. בערעניקא איז דאן אוועק פון רוים, און איז אהין צוריקגעקומען ערשט נאך וועספאסיאנ'ס טויט; איצט האט זי שוין אבער געהאט געגען זיך אויך טיטוס'ען אליין, וועלכער איז פאר דער צייט אבגעקיהלט געווארען צו איהר און האט כסדר געזוכט, אונטערצוחנפה'נען דעם רוימישען פאלק. דאס האט געמאכט א שטארקען איינדריק נישט בלויז אויף בערעניקא'ן, נאר אויך אויף אגריפוס'ען; זיי האבען זיך ביידע צוריקגעצויגען אינגאנצען פון דער רוימישער געזעלשאפט און זיי פערבראכט די לעצטע יאהרען איינזאם און פערלאזען אין זייערע פאלעסטינישע נחלאות. אגריפוס האט פון יענער צייט אנגעהויבען ארויסצעווייזען מעהר צוגעבונדענקייט צו זיינע ברידער-אונטערטאנען, און זיי האבען זיך צו איהם אויך שטארקער צוגעבונדען. די בלוטיגע מלחמה האט אין דער דאזיגער פראווינץ אויך נישט איבערגעלאזען נאך זיך אזא חורבן, ווי אין יהודה, — דא האט דער קאמפף געדויערט בלויז עטליכע חדשים און האט זיך געענדיגט מיט דער צושטערונג פון עטליכע פעסטונגען — און די צוויי גרויסע שטעדט צפורה און טבריה, זענען פערפולט געווען פון יודען, וואס זענען געקומען אהער זיך זוכען א שוץ אונטער די פליגלען פון דעם יודישען „קעניג".

א דאנק אגריפוס'עס השתדלות'ען האבען זיך מיט דער צייט

אויפגעבויט צוריק מעהרערע שטעדט אויך אין יהודה. עס איז רעסטאווירט געווארען די האנדעלס-שטאדט לידדא, די געגענד מיט רייכע וואסער-קוואלען ארום חמת, און אויך יריחו. דא האבען זיך געפונען רייכע פלאנטאציעס פון די טייערסטע באלזאם-פלאנצונגען, איבער וועלכע ס'האט זיך בעת'ן קריעג צופלאקערט א בלוטיג געשלעכט צווישען די רוימער און יודען, ווייל די לעצטע האבען עס געוואלט בעסער אינגאנצען פערניכטען, איידער איבערגעבען דעם שונא. געענדיגט האט זיך דער סכסוך דערמיט, וואס די פעלדער מיט די דאזיגע טייערע פלאנצונגען זענען איבערגעגאנגען אינ'ם רוימישען אוצר המלוכה, און כדי צו היטען אט דעם געוואלדיגען מקור פון הכנסות און איהם נאך צו פערגרעסערן, האט וועספאסיאן געמוזט איינשטימען, צו לאזען צוריק אויפבויען די שטאדט און צוזוציהען אהער וואס מעהר יודישע גערטנער. צוזאמען מיט די שטעדט אין דער געגענד פון ירדן, האבען זיך צוריק ארגאניזירט מעהרערע יודישע ישובים אויך אין דער מערב-געגענד, ארום ים.

צו אגריפוס'ען האבען זיך די איבערגעבליבענע יודען פון גליל און יהודה בעצויגען מיט ליבע, און ווען ער איז אמאל געקומען אין דרום-יהודה, איז די גאנצע בעפעלקערונג געלאפען איהם בעגריסען. די דערשלאגענע יודען האבען קודם כל געזעהען איצט אין אגריפוס'ן דעם שאטען פון דער פריהערדיגער זעלבסטשטענדיגקייט, און אט די לעבעדיגע ערינערונג פון די בעסערע צייטען האט זיי מילדער און ווייך געמאכט אויך צו די שווערע פערברעכענס, וואס דער זעלביגער אגריפוס איז בעגאנגען געגען זיין אומה, בעת דעם גרויסען פרייהייטס-קריעג.

דער עלענדער שאטען-קעניג איז אבער דאך נישט אימשטאנד געווען, צו קאנצענטרירען ארום זיך די אלע צושפליטערטע איינצעלנע קהלות, וועלכע האבען זיך נישט געהאט, אן וואס אנצוהאלטען און זענען געווען אינגאנצען הילפלאז נישט בלויז בנוגע צו זייער פאליטישער לאגע, נאר אויך — און בעזונדער שטארק — בנוגע צו זייערע רעליגיעזע פליכטען. אזוי לאנג, ווי דער בית המקדש איז געשטאנען, האבען די קרבנות געדיענט פאר דעם מיטעל-פונקט פון דער גאנצער רעליגיעזער פראקטיק; האט א יוד געזינדיגט אין וועלכער ס'איז הינזיכט, האט ער געוואוסט, אז ער האט צו ברענגען אזא און אזא קרבן און זיין זינד וועט איהם פערגעבען ווערן. דער קרבן איז אויף אזא אופן געווען כמעט דער שטארקסטער באנד, וואס האט פערבונדען יעדען יחיד פון דער אומה מיט

דער גאטהײַם; עס האט אלזא געקענט הײַסען, אז איצט, אהן בית המקדש און אהן א מזבח, איז אינגאנצען נישט מעגליך קײַן שום דער־געהנטערונג צו גאט, אדער גאר, אז גאט האט זיך אבגעזאגט פון זײַן פאלק און וויל מעהר מיט איהם קײַנע בעציהונגען נישט האבען. דאס זעלבע איז געווען אויך מיט דער בעשטימונג פון די צײַטען, ווען עס געפאלט אוים שבת און יום־טוב, און מיט די פראקטישע געבאטען פון דעם אלטעגליכען לעבען בכלל. אט די אלע פונקציעס האבען אנגעהערט צום סנהדרין אין ירושלים, וואס האט געדיענט אלס העכסטער אויטא־ריטעט פאר דער גאנצער אומה; אונטער די חורבות פון ירושלים איז אבער אויך די אינסטיטוציע בעגראבען געווארען, און דאס פאלק איז געבליבען, ווי א שיף אהן א רודער. וואס ווערט־זשע ווײַטער זײַן? ווער וועט דעם פאלק פיהרען און דעם ריכטיגען וועג ווײַזען? ווער וועט ער־קלערן די געזעצען פון דער תורה און זאגען, וואס מ׳מעג און וואס מ׳טאר נישט, וואס ס׳איז כשר און וואס — טרפה, וואס מ׳דארף און וואס מ׳דארף נישט טאן?

פון דער פערצווײַפעלטער לאגע האט דעם פאלק ארויסגעהאלפען דער גרויסער רבן יוחנן בן זכאי. אט דער ליכטיגער און ווײַט־זיכטיגער גײַסט האט געזעהען די געפאהר, וואס שטעהט פאר דעם קיום פון דער אומה, נאך אײדער עס האט זיך געענדיגט דער בלוטיגער אויפשטאנד, און ווי א נאכפאלגער פון דעם גרויסען הלל, איז איהם אויך געלונגען, די געפאהר צו פערהיטען. ער האט געשאפען א נײַעם גײַסטיגען צענטער, וואס האט ווידער פערא״ניגט ארום זיך אלע צושפלי־טערטע טײַלען פון דער אומה און געדיענט אלס פעסטען באדען פאר דער ווײַטערדיגער ענטוויקלונג פון יודענטום.

רבן יוחנן בן זכאי איז געווען פון די אנגעזעהענסטע געזעץ־לעה־רער אין ירושלים, ווען דער בית המקדש איז נאך געשטאנען. אין א אבגעלעגענעם ווינקעל פון גאט׳ס הויז, ווײַט פון דעם גאנצען גאסען־טומעל און פון אלע פאליטישע אונרוהען, פלעגט ער זיצען מיט א רײַהע תלמידים און לערנען מיט זיי גאט׳ס תורה, גאט׳ס געזעצען, און זײַן אנזעהען אין ירושלים איז געווען אזוי גרוים, אז אויסער דעם נשיא פון סנהדרין, ר׳ שמעון בן גמליאל, האט ער אויך געהאט דאס רעכט, מבטל צו זײַן אנ׳אלטען אנגענומענעם מנהג. פון דער נאטור ווייך און מילד און אינגאנצען א תלמיד פון דעם גרויסען רודף שלום, הלל הבבלי, איז ר׳ יוחנן אויך געווען געגען די אקטיווע ארויסטרעטונגען פון די

פאנאטישע רעוואלוציאנערען און ער האט צוגערעדט די זעלאטען, זיי זאלען זיך בעסער אויסגלייכען מיט'ן שונא און שליסען שלום מיט איהם. ווען די בעלאגערונג האט זיך אנגעהויבען און די זעלאטען האבען, אונטער דער געפאהר פון טויט־שטראף, פערבאטען, צו פערלאזען די שטאדט, האט ר' יוחנן דאך פעסט בעשלאסען, צוצוקומען צום מעכטיגען שונא, כדי אויסצופועל'ן ביי איהם א רוהיגען ווינקעל פאר דער יודישער געזעץ־לעהרע, פאר דער ווייטערדיגער אויסבילדונג פון דעם יודישען גייסט. צו דעם צוועק האט ר' יוחנן זיך פערטרויט פאר איין אנפיהרער פון די סיקאריער־באנדיטען, אבא סיקרא, און א דאנק יענעמס הילף איז עס זיינע צוויי תלמידים, יהושע און אליעזר, געלונגען, ארויסצוטראגען איהם, ווי א טויטען, פון שטאדט. דא איז ער געבראכט געווארען פאר טיטוס'ען און דער לעצטער האט איהם פריינדליך אויפגענומען, וויל עס איז בעקאנט געוועזען, אז ר' יוחנן האט אנגעהערט צו די לאיאלע בירגער און געראטען, זיך אונטערצוגעבען. די דאזיגע גענויגטקייט פון דעם רוימישען האר האט ר' יוחנן אויסגענוצט און איהם פארגעלעגט עטליכע בעשיידענע בקשות, פון וועלכע די בעדייטענדסטע איז געוועזען, צו לאזען איהם, דעם פריעדליכען יודישען געזעץ־לעהרער, זיך בעזעצען אין דעם שטעדטיל יבנה, וואס האט זיך געפונען אויף דעם רוימישען געביעט, און גרינדען דארט א ישיבה. און טיטוס האט די בקשה ערפילט — דעם רוימישען בעלאגערער איז גארנישט איינגעפאלען אפילו א טראכט צו טאן, אז אט די קליינע „ישיבה" וועט ווערען א קוואל פון פרישע לעבענס־כחות פאר דער דערשלאגענער אומה, און זי וועט א דאנק דעם מיט טויזענדער יאהרען איבערלעבען איהם מיט זיין רוימערטום צוזאמען!

אזוי האט זיך ר' יוחנן מיט זיינע תלמידים בעזעצט אין יבנה, — א שטעדטיל נישט ווייט פון ברעג מיטעללענדישען ים, צווישען דער האפענשטאדט יפו און דער אמאליגער בעריהמטער פלשתים־שטאדט אשדוד. אזוי לאנג, ווי דער פערביטערטער קאמפף האט געשטורמט אין דער הייליגער הויפטשטאדט און פאר די ווענט פון בית המקדש, — האט אבער נאך קיין רייד נישט געקענט זיין וועגען צוטרעטען צו א אינטענסיווער אקאדעמישער טעטיגקייט. ווען ס'איז אנגעקומען קיין יבנה די טרויעריגע בשורה, אז ירושלים איז געפאלען און דער בית המקדש שטעהט אין פלאמען, האבען ר' יוחנן מיט די תלמידים צוריסען אויף זיך זייערע קליידער און געוויינט, ווי ס'וויינט איבער א נאהנטען מענשען,

וואָס איז געשטאָרבען; דער רבי האָט אָבער נישט געלאָזען די תלמידים, זיך אינגאַנצען מיאש זיין. די לעצטע האָבען געגלויבט, אַז דאָס גאַנצע יודענטום איז אָרגאַניש פערבונדען מיט׳ן בית המקדש און מיט די קרבנות, און קוים איז גאָט׳ס הויז חרוב געוואָרען, וועט דאָס יודענטום שוין אויך מעהר קיין תקומה נישט האָבען. אויף דעם האָט זיי ר׳ יוחנן ערקלערט, אַז דער בית המקדש מיט׳ן מזבח איז אינגאַנצען געוועזען נישט מעהר, ווי אַ טייל פון דאָס גאַנצע יודענטום, וואָס איז פיעל העכער און ברייטער. זיך שטיצענדיג אויף פיעל פסוקים פון די נביאים, האָט ער איבערצייגט די תלמידים, אַז די קרבנות אַליין זענען נישט אַזוי וויכטיג, ווי דער זין זייערער און אַז גאָט פערלאַנגט נאָר איגערליכע זיטליכקייט און גוטע מעשים, און נישט קיין קרבנות. די דאָזיגע פרייערע מיינונג וועגען דער בעדייטונג פון די קרבנות האָט געמוזט אַרויסרופען ביי ר׳ יוחנן דעם געדאַנק וועגען שאַפען אַ נייעם מיטעלפונקט אַנשטאָט דעם בית המקדש, און ער האָט אָרגאַניזירט אין יבנה אַ גרויסען בית דין (טריבונאַל), וואָס האָט פאַקטיש איבערגענומען אין זיינע הענד אַלע פונקציעס פון דעם אונטערגעגאַנגענעם סנהדרין אין ירושלים, און געדיענט אַלס העכסטע געזעצגעבענדע אינסטיטוציע פאַרן גאַנצען פאָלק. פון דער רוימישער זייט האָט מען דעם לאָיאַלען ר׳ יוחנן קיינע שטערונגען נישט געמאַכט ביי דער גרינדונג פון דעם בית דין, ווייסענדיג, אַז ער וועט זיך בעשעפטיגען בלויז מיט געזעלשאַפטליך=רעליגיעזע פראַגען און וועט זיך נישט צושרייבען קיין שום פאָליטישע פונקציע; דאַגעגען האָבען זיך אין די יודישע ספערען גופא געפונען בעדייטענדע געגנער פון אַזאַ אינסטיטוציע, אָנערקענענדיג, אַז דאָס סנהדרין האָט בעזעסען די ענטשיידענדע געזעצגעבענדע מאַכט, נאָר אַזוי לאַנג, ווי עס האָט זיך געפונען אין דעם לשכת הגזית פון בית המקדש און האָט זיך גערעכענט פאַר איין טייל פון דעם אַלגעמיינעם רעליגיעזען צערעמאָניאַל אין גאָט׳ס הויז; קוים אָבער ווערט עס איבערגעטראָגען אויף אַן׳אַנדער אָרט, פערליערט עס דעם גאַנצען געטליכען אויטאָריטעט און הערט אויף צו זיין די פערטרעטונג פון דער אומה. ר׳ יוחנן האָט זיך אָבער פאַר דעם אַלעם נישט אָבגעשטעלט און אַ דאַנק זיין פערזענליכער בעריהמטקייט אין אַלע קרייזען פון פאָלק, איז איהם דאָך געלונגען, אַוועקצושטעלען די נייע אינסטיטוציע אויף אַ פעסטען באָדען און צו געווינען פאַר איהר די נויטיגע שטיצע און סימפאַטיע; אַזוי האָט דער גרויסער בית דין אין יבנה פערטרעטען פון

איצט דעם סנהדרין אין ירושלים און איז געוואָרען דער רעליגיעזער און נאַציאָנאַלער מיטעלפונקט פאַר דער גאַנצער דיאַספּאָראַ. דאָ פלעגט רעגולירט ווערן דאָס גאַנצע געזעלשאַפטליכע און רעליגיעזע לעבען פון פאָלק, דאָ פלעגט מען בעשטימען גענוי די צייט פון חדשים און יום-טובים, און פון דאַנען פלעגען שלוחים צושיקט ווערן אין אַלע שטעדט פון סיריען און בבל, כדי איבערצוגעבען די דאָרטיגע יודישע קהלות די בעשטימונגען פון דעם גרויסען „בית דין" אין יבנה.

און דאָס פאָלק האָט זיך בּיסליכווייז צוגעוועהנט צו דער נײַער לאַגע. דערצו האָט אַ סך מיטגעווירקט דאָס, וואָס דער נײַער גײַסטיגער צענטער, פערטרעטענדיג פון איין זייט, דעם פּלאַץ פון די קרבנות אין בית המקדש, האָט, פון דער צווייטער זייט, דאָך נישט פערקלענערט די הויכע בעדײַטונג פון דער דאָזיגער טראַדיציע. דער בעשעפער פון דער נײַער אינסטיטוציע, ר' יוחנן בן זכאי אַליין, איז אויך נישט אַרויסגעטרעטען נעגען דעם עצם מהות פון די קרבנות; ער האָט נאָר געלערנט, אַז דערווײַל, כל זמן דער בית המקדש איז צעשטערט און מ'קען קיין קרבנות נישט מקריב זײַן, זאָל מען דאָס אויספילען מיט צדקה און מעשים טובים. דערבײַ האָט ער אָבער אויך נישט אויפגעהערט, צו פלאַנצען אין פאָלק די האָפנונג, אַז באַלד וועט גאָט אַראָבשיקען זײַן געזאַלבטען שליח, משיח'ן, און ירושלים צוזאַמען מיט'ן בית המקדש וועלן צוריק אויפגעבויט ווערן.

ר' יוחנן'ס טעטיגקייט אין יבנה גופא האָט זיך אויסגעדריקט אין אַ גאַנצער רייהע גזירות און תקנות, וואָס האָבען געהאַט דעם צוועק, צוצופּאַסען דאָס איצטיגע רעליגיעזע און בירגערליכע לעבען פון דער אומה צו די נײַע פּאָליטישע בעדינגונגען. אַ סך מנהגים פון דער עבודה אין בית המקדש זענען דורך דעם בית דין אײַנגעפירט געוואָרען אויך אין דעם איצטיגען גאָטעסדיענסט (דאַווענען) צום אָנדענקען פון דער פערגאַנגענהייט (צו די געהערן, למשל, דאָס דוכנען, ד. ה. די פײַערליכע צערעמאָניע בײַ דער ענדע פון דאַווענען, ווען די כהנים בענשען דאָס פאָלק; דאָס שופר בלאָזען, די פיער מינים: אתרוג, לולב, הושענות און ערבות — אום סוכות א. א. וו.); געבליבען זענען אין זײַער קראַפט אויך די פערשיעדענע געזעצען וועגען ברענגען מעשר די כהנים און די לוים — דאָס האָט געוואָלט דערמאָנען דעם פאָלק, אַז אָט די גאָט'ס דינער וועלן זיך אין גיכען צוריק אומקעהרען צו זײַער הײַליגער אַרבייט. צו דעם צוועק פון אײַנפירען אַ אַלגעמײַנעם פאָלקס-

טרויער נאָך דעם אומגעקומענעם בית המקדש, האָט ר׳ יוחנן פֿעראָרדנעט, אַז חתן־כּלה זאָלען אין דעם טאָג פֿון זייער חתונה נישט טראָגען מעהר אויפ׳ן קאָפּ קיין בלומען־קרענץ, ווי דאָס איז געווען איינגעפֿיהרט ביז דאַן, און עס זאָלען נישט געשפּיעלט ווערן דערביי קיין לוסטיגע נגונים.

אין פּאָליטישער הינזיכט איז ר׳ יוחנן אויך געגאַנגען אין די וועגען פֿון דעם גרויסען הלל, און ער האָט געזוכט דאָס אַוועקצושטעלען אַלס יסוד פֿאַר דעם געמיינדע־לעבען, וואָס ער האָט געשאַפֿען. ער איז געווען פֿריינדליך געניגט צו די געצענדיענער און האָט זיי קיינע שטערונגען נישט געמאַכט, ווען זיי האָבען געוואָלט איבערגעהן צום יודענטום; דערמיט איז ער געווען פּונקט דער היפּך פֿון פֿיעל פֿון זיינע חברים, וועלכע זענען נאָכ׳ן חורבן נאָך מעהר פֿערביסען געוואָרען געגען די געצענדיענער. אַט די חברים האָבען אויסגעטייטשט, למשל, דעם פּסוק: וחסד לאמים חטאת (די גנעדיגקייט פֿון די פֿעלקער איז זינד) אין דעם זין, אַז „די געצענדיענער מעגען אונז גוטס טאָן, וויפֿיעל זיי ווילען, און זיי וועט דאָס אַלץ פֿעררעכענט ווערן פֿאַר זינד, ווייל וואָס זיי טוען, טוען זיי נאָר, כּדי זיך צו רייצען מיט אונז״; דאַגעגען אָבער האָט איהם ר׳ יוחנן אויסגעטייטשט מיט אַ טיפֿען געפֿיהל פֿון פֿריעדליכקייט און ריינער מענשענליעבע: „אַזוי ווי די קרבנות פֿערגעבען די זינד פֿון ישראל, אַזוי ווערט די זינד פֿון די פֿרעמדע פֿעלקער פֿערגעבען דורך גנעדיגקייט און מעשים טובים״. פֿאָראויסזעהענדיג די געפֿעהרליכע פֿאָלגען, צו וועלכע עס קען ברענגען יעדע פֿערביסענע שטימונג פֿון פֿאָלק בנוגע צו דער רוימישער מאַכט, האָט ר׳ יוחנן געזוכט, צו ווירקען אויף די יודישע מאַסען און צו פֿלאַנצען אין זיי געפֿיהלען פֿון פֿריעדליכקייט און לאָיאַליטעט. דערפֿאַר טאַקי האָבען די ערשטע פֿלאַוויאַנישע מלכים, וועספּאַסיאַנוס און טיטוס, זיך בעצויגען נישט זעהר שטרענג צו די יהודה׳עאישע קהלות. ביז דעם בלוטדורשטיגען דאָמיציאַן האָבען די פֿערבליעבענע יודען נישט געשפּירט קיין בעזונדער פּאָליטישען דרוק, און דאָס איינציגע, וואָס האָט פֿערוואוגדיעט זייער האַרץ און זיי דערמאָנט אָן דעם שרעקליכען חורבן, איז געווען דער מס פֿאַר דעם רוימישען יופּיטער־טעמפּעל. ר׳ יוחנן האָט אָבער פֿערשטאַנען, אויך די אויפֿרעגונג צו מילדערן, אַרויפֿלעגענדיג די שולד פֿון דער גזירה אויף די יודען אַליין. „אומגליקליך פֿאָלק! — האָט ר׳ יוחנן געקלאָגט — איהר האָט נישט געוואָלט דיענען דעם הימעל (גאָט),

מוזט איהר איצט דינען פרעמדע פעלקער; איהר האט נישט געוואלט צושטייער געבען איין האלבען שקל פאר דער עבודה אין בית המקדש, מוזט איהר איצט פופצעהן שקלים געבען פאר דער מלוכה פון אייער שונא; איהר האט נישט געוואלט האלטען אין ארדנונג אייערע וועגען און גאסען און פעסטונגען, מוזט איהר איצט היטען די קאזארמעס, כדי צו שיצען דעם קייזער׳ס וויינגערטנער". מיט אזעלכע מיטלען האט ר׳ יוחנן בן זכאי געווירקט אויף די איבערגעבליבענע טיילען פון דער אומה, און פון דעם קליינעם מיטעלפונקט אין יבנה ארויסגעגעבען בעפעהלען און פערארדנונגען פאר אלע יודישע קהלות אין דער רוימישער אימפעריע און אין בבל.

פיעל דויערהאפטער און טיפער איז אבער געווען די ווירקונג פון ר׳ יוחנן׳ס אקאדעמישער טעטיגקייט. ר׳ יוחנן האט פערזאמעלט ארום זיך א רייהע תלמידים און געגרינדעט א פרייע אקאדעמיע אויף צו שטודירען די תורה אונטערן נאמען בית המדרש. אט דער בית המדרש איז געווען ארגאניש פערבונדען מיט׳ן בית דין און די מיטגליעדער פון דער אקאדעמיע האבען זיך בעטייליגט אויך אין דער אינסטיטוציע, וואס האט געדארפט רעאליזירען די טעארעטישע בעגרינדונגען פון געזעץ און איהר פראקטיש צופאסען צום לעבען. אלס לעהרער פין דער אקאדעמיע האט ר׳ יוחנן קודם כל איבערגעגעבען זיינע תלמידים דעם רייכען מאטעריאל פון מונדליכע מסורות, וואס האבען געשטאמט נאך פון די אוראלטע צייטען און זענען פערמעהרט און בערייכערט געווארען אין די ישיבות פון שמאי און הלל; דערצו זענען נאך צוגעקומען די לאגישע פארמולעס (מדות), וואס א דאנק זיי האבען די נייע געזעץ-איינפיהרונגען געקענט ארויסגעדרונגען ווערן פון דער תורה גופא. אט דער מאטעריאל פון מסורות, לאגישע יסודות צו דרשה׳נען די תורה, פערשידענע גזירות, סיגים און תקנות, וואס זענען איינגעפיהרט געווארען אין פערשידענע תקופות פון פערשידענע אויטאריטעטען, — האט געדיענט אלס גרונד-שטאף פאר דער משנה (דאס איבערגעחזר׳טע, צווייטע געזעץ) און דא, אין יבנה, האט ער אנגעהויבען סיסטעמאטיש בעארבייט צו ווערן. ער איז איינגעטיילט געווארען אין צוויי זעלבסטשטענדיגע טיילען: הלכה און אגדה; די הלכה האט זיך בעשעפטיגט מיט דער אויסטייטשונג און בעגרינדונג פון די געזעצען, מיט זייערע פראקטישע אויספיהרונגען און בכלל מיט אלץ, וואס שטיצט זיך אויף די געבאטען פון דער תורה; דאגעגען בע-

שטעהט די אגדה פון מאראלישע און טעאלאגישע דרשות, געבויט אויף די פערשיעדענע ספורים און מוסר־פסוקים פון דער תורה און די נביאים, וואס האבען נישט די קראפט פון א פערפליכטונג. די אגדות האבען געהאט דעם צוועק, אויסצוטייטשען דעם פשט פון פסוק און בעזונדער, צו פלאנצען אין די צוהערער (די אגדות פלעגען אממעהרס־טענטייל געדרשה'נט ווערן פאר'ן המון) גוטע מדות, צוגעבונדענקייט צו די זכרונות פון דער אומה און ווארימע געפיהלען בנוגע צו אלע איהרע ליידען, פריידען און האפנונגען.

אין דעם לעצטען טייל, אין דער אגדה, זענען פון דעם גרויסען ר' יוחנן אויך פערבליבען גלענצענדע מוסטערן, וואס זאגען עדות אויף זיין מילדער, עניוות'דיגער און מענשענפריינדליכער נאטור. ער פלעגט זאגען: „אויב דו האסט געלערנט א סך תורה, האלט זיך נישט גרויס דערמיט, דען דו ביזט דערצו בעשאפען געווארען". ער האט געפרעגט זיינע תלמידים: „וועלכער איז דער גוטער וועג, וואס דער מענש זאל זיך בעהעפטען אין איהם?" אויף דעם האט רבי אליעזר געענטפערט: „א גוט אויג"; רבי יהושע — „א גוטער חבר", רבי יוסי — „א גוטער שכן"; רבי שמעון — „זעהען די צוקונפט" און רבי אלעזר האט געענט־פערט: „א גוט הארץ". דאן האט רבן יוחנן געזאגט: מיר געפעלען די רייד פון רבי אלעזר בן ערך בעסער פון אייערע רייד, ווייל אין זיינע רייד זענען שוין דא אייערע אויך".

ר' יוחנן איז געשטארבען אויף זיין בעט אין די אָרעמס פון זיינע תלמידים. די לעגענדע דערצעהלט, אז דער גרויסער חולה האט פאר'ן טויט זיך שטארק פונאנדערגעוויינט, און ווען זיינע תלמידים האבען איהם געפרעגט: „אונזער רבי, ליכט פון ישראל, רעכטער זייל, שטארקער האמער, פארוואס וויינסטו?" האט ער זיי ערקלערט, אז ער שרעקט זיך פאר דעם אלמעכטיגען „מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא" און פאר זיין משפט. דאן האבען די תלמידים צו איהם גע־זאגט: „רבי! בענש אונז"; אויף דעם האט ער געענטפערט: „הלואי זאל די מורא פאר גאט זיין אויף אייך אזוי שטארק, ווי די מורא פאר מענשען". „דאס איז געווען נישט בלויז א רעליגיעזע צוואה, נאר אויך א נאציאנאלע: דאס פאלק, וואס האט פערלוירען די מלוכה־דיסציפלין, דארף זיך אונטערגעבען דער דיסציפלין פון דעם געטליכען ווארט און היטען זי אזוי שטארק פונקט, ווי ווען זי וואלט געשטיצט ווערן פון א

מענשליכער מאַכט" *).
אַזוי האָט געלעבט און געווירקט דער מעכטיגער יודישער גײַסט,
וואָס שטעהט ווי אַ ליכט־זײַל אויף דער שוועל פון דער גאַנצער נאָך־
חורבן'דיגער עראַ אין דער יודישער געשיכטע. ר' יוחנן האָט פעראיי־
ניגט די פערבליבענע צושפּליטערטע גלידער פון דער אומה און גע־
מאַכט פון זיי איין גאַנצען פאָלקס־אָרגאַניזם, און אָט דעם אָרגאַניזם האָט
ער פערזיכערט אַ ווײַטערדיגע זיכערע עקזיסטענץ דערמיט, וואָס ער
האָט איהם בהדרגה אַרויסגעפיהרט פון דעם רוישיגען, פערוויקעלטען
מלוכה־לעבען און צוגעבראַכט צו דעם שטיל אָבער נישט ווייניגער רײַ־
כען לעבען פון גוט אָרגאַניזירטע קהלות, פון גײַסטיגע, אייביגע שאַ־
פונגען.

נאָך ר' יוחנן'ס טויט האָבען זײַנע תלמידים אָבגעהאַלטען אַ בע־
ראַטונג וועגען דער ווײַטערדיגער הנהגה פון די פאָלקס־אַנגעלעגענהײַ־
טען און וועגען דעם אָרט, וואו עס זאָל פאָרטגעזעצט ווערן די אַנגע־
הויבענע אַקאַדעמישע טעטיגקײַט. די מעהרהײַט פון די תלמידים איז
געווען דערפאַר, אַז די ישיבה זאָל ווײַטער אויך בלײַבען אין יבנה;
נאָר איין רבי אלעזר בן ערך, ר' יוחנן'ס ליעבלינג, איז בעשטאַנען
דערויף, אַז די ישיבה זאָל דורכאויס איבערגעטראָגען ווערן אין חמת.
און ער האָט זײַנס דורכגעפיהרט: גלויבענדיג, אַז די איבריגע תלמידים
וועלן זיך אָהן איהם קיין עצה נישט קענען געבען, איז ער גלייך אוועק
אין דעם דערבײַאיגען שטעדטיל חמת און זיך געגרינדעט דאָרטין אַ
אייגענע בעזונדערע ישיבה. זײַן האָפנונג האָט זיך אָבער נישט פער־
ווירקליכט: אַ אָבגעשניטענער פון דער אַרומיגער וועלט און פון דעם
לעבעדיגען געדאַנקען־אויסטויש, זענען זײַנע קענטנישען וואָס ווײַטער
אַלץ שוואַכער און ווייניגער געוואָרען, און אין דער צײַט, ווען ער,
דער שטאָלצער בן ערך, האָט נישט איבערגעלאָזען קיין זכר נאָך זיך
אין דער יודישער געשיכטע, האָבען זײַנע חברים פאָרטגעזעצט די
אָנגעהויבענע אַרבײַט פון זייער גרויסען רבי'ן און זייער נאָמען איז גע־
בליעבען צום אייביגען אָנדענקען פאַר די קומענדיגע דורות. אין'ם
פאָרערגרונד פון דער דאָזיגער גרופּע געטרײַע תלמידים זענען אַרויס־
געטרעטען ר' גמליאל הנשיא, ר' יהושע בן חנניה, ר'

*) דובנאָוו.

אליעזר בן הורקנוס, און שפעטער אויך ר׳ עקיבא בן יוסף, וועלכע האבען געבילדעט דעם קבוץ פון די ערשטע תנאים.

יבנה איז אויף אזא אופן פערבליבען אויך אויף ווייטער דער אויפהאלטונגס-ארט פון דעם גרויסען בית-דין, און ממילא אויך דער גייסטיגער צענטר פאר דער גאנצער אומה; די אקאדעמישע טעטיגקייט האט זיך אבער פארט נישט דערהאלטען בלויז אין יבנה אליין, און מיט דער צייט זענען ענטשטאנען נאך צוויי גרויסע ישיבות, איינע אין לידדא אונטער דער אנפיהרונג פון ר׳ אליעזר, און די אנדערע אין בקיעין (צווישען לידדא און יבנה), אונטער דער אנפיהרונג פון ר׳ יהושע. די פערטיעפונג און פערברייטערונג פון דער יודישער געזעצלעהרע האט פון דער דאזיגער צענטראליזאציע א סך פערדיענט; דערפאר אבער האט שטארק געליטען דערפון איהר איינהייט און גאנצקייט, וואס איז נאך געווען גאנץ שוואך בעפעסטיגט און האט זיך געשטיצט ביז אהער נאר אויף דעם אויטאריטעט פון דעם גרויסען רבן יוחנן. עס האט זיך פון דאסניי פונאנדערגעקאכט די אלטע מחלוקת צווישען די בית שמאי און די בית הלל; יעדער ישיבה האט אנדערש אויסגעטייטשט די פסוקים פון דער תורה און ממילא אויך — ארויסגעדרונגען פון זיי אנדערע אנווענדונגען בנוגע צו פראקטישע, אלטעגליכע פראגען; דאס, וואס אין איין ארט איז געווען ערלויבט, איז פערבאטען געווען אין א צווייטען, און „פון דער איין תורה — ווי די לעגענדע דריקט זיך אויס — זענען געווארען צוויי תורות״.

און אט, אום א סוף צו מאכען מיט די דאזיגע מחלוקת׳ען, צו בעפעסטיגען די אבגעשוואכטע איינהייט פון יודענטום און זי צו בעשיצען אויך אויף ווייטער פון יעדען עהנליכען אנפאל, דאס איז געווארען די לעבענס-אויפגאבע פון רבן גמליאל II, וועלכע ער האט זי דורכגעפיהרט מיט א אונגעוועהנליכער פעסטקייט און מיט דעם בעוואוסטזיין פון דער גרויסער נאציאנאלער נויטווענדיגקייט, וואס מאכט וויך אפילו די הארטסטע מיטלען.

רבן גמליאל איז געווען דער זוהן פון דעם נשיא ר׳ שמעון בן גמליאל, וועלכער האט אנגעהערט צו דער פארטיי פון די מעסיגע זעלאטען און איז געשטאנען א געוויסע צייט בראש פון דער מלחמה געגען די רוימער. בעת דעם אונטערגאנג פון דער יהודה׳שער מלוכה איז ר׳ גמליאל ווארשיינליך, נאך יונג געווען און נישט צייטיג גענוג, אום איבערצונעהמען אזא פעראנטווארטליכען פאסטען, ווי ס׳איז געווען צו

יענער צייט די נשיאות (פאטריארכאט) איבערן סנהדרין און ממילא אויך איבער דער יודישער אומה; מעגליך איז אויך דאס, אז די רוימישע רעגירונג האט די ערשטע צייט געקוקט קרום אויפ׳ן זוהן פון דעם פאטריאטישען פאטריארך און נישט געוואלט בעשטעטיגען די וואהל פון דער יהודה׳עאישער אינטעליגענץ. די נשיאות איבערן סנהדרין איז דעריבער נאר צייטווייליג איבערגעגאנגען צו ר׳ יוחנן בן זכאי, און דעמאלס איז שוין אויך פאר אלעמען קלאר געווען, אז דער אמת׳ער יורש פון דעם טיטול איז הלל׳ס אייניקעל, וועמענס פאטער, זיידע און עלטער-זיידע עס זענען געווען נשיאים. נאך ר׳ יוחנן׳ס טויט איז די נשיאות אלזא ממילא, אלס א זעלבסטפערשטענדליכער, נאטירליכער פאקט, איבערגעגאנגען צו דעם געזעצליכען יורש, און ווי ס׳איז צו גלויבען, האט די רוימישע רעגירונג איצט שוין יא סאנקציאנירט די וואהל פון פאלק. צום אונטערשייד פון זיין זיידען, **ר׳ גמליאל הזקן**, האט מען דעם איצטיגען נשיא גערופען **ר׳ גמליאל פון יבנה**. פון זיין פריוואט-לעבען איז אונז ווייניג בעקאנט; דאס ביסעל אבער, וואס איז יא דערגאנגען צו אונז, זאגט עדות אויף זיין מענשליך-שענעם, מילדען כאראקטער. ער האט פערמאגט גרויסע נחלאות, וועלכע ער פלעגט אוועקגעבען ארימע גערטנער אין ארענדע פאר א קליינעם פרייז; ער האט געהאט שקלאפען, און אין דער בעציהונג איז בעזונדער ריהרענד זיין ליעבע צו דעם געצענדיגענערישען שקלאף **טאבו**, וועלכען ער האט הארציג בעוויינט, ווען יענער איז געשטארבען, און האט איהם אפילו געוואלט בעפרייען פארן לעבען, נאר זיין שוואגער, ר׳ אליעזר, האט עס געפונען פאר א פערברעך געגען געזעץ. ר׳ גמליאל האט אויסער זיינע טיעפע קענטענישען אין דער יודישער געזעץ-לעהרע, בעזעסען אויך פיעל אלגעמיינע, וועלטליכע ידיעות: ער האט געקענט די גריכישע און לאטיינישע שפראכען און איז געווען גוט בעהאווענט אין אסטראנאמיע. פון דער נאטור א קרענקליכער און שוואכער, האט ער דאך ארויסגעוויזען א אונגעוועהנליכע ווילענס-קראפט, און דארט, וואו עס האט זיך געהאנדעלט וועגען **כלל**, וועגען **דער אומה**, — האט ער פון קיין שוואכקייט נישט געוואוסט.

אלס נשיא (אויף רוימיש: פאטריארך) פון דער אומה האט ר׳ גמליאל געהאט אין זיין מאכט אויך געוויסע פאליטישע פונקציעס און עטליכע מאל האט ער געדארפט פערטרעטען די יודישע קהלות ביי דער רוימישער אדמיניסטראציע. די צייט פון זיין פאטריארכאט איז

געווען זעהר א אונרוהיגע, אי אינוועניג, אי אויסוועניג; פון איין זייט האט די רוימישע רעגירונג, אונטער די בלוטיגע מלכים דאָמיציאַן און טראַיאַנוס, שטאַרק גערודפ'ט די יודען פון דער רוימישער אימפעריע און אלע מאָל ארויסגעגעבען געגען זיי נייע גזירות; פון דער צווייטער זייט, ווידער, האט זיך אין דער יודישער וועלט גופא אָנגעהויבען דעמאָלס די שפּאַלטונג צווישען די אָרטאָדאָקסישע אָנהענגער פון די יודישע געזעצען און טראַדיציעס און די פערשידענע קריסטליכע סעקטעס, און ס'איז פאַרגעשטאַנען אַ בעדייטענדע געפאַהר, אַז די המוני'שע יודען זאָלען נישט איבערגעהן גאַנצע מאַסען אין די רייהען פון די יודען-קריסטען (יודעאַ-חריסטיאַנער). דער נשיא איז צוליעב דעם אַלעמען געצוואונגען געווען, אויסצוניצען זיין פּאָלמאַכט מיט א געוויסער שטרענגקייט, מיט א געוויסער האַרטקייט אפילו, אום צו קענען עפּעס אויפטאָן פאַר דער לאַגע, און דאָס האָט א סך געגעבען די מעגליכקייט, איהם צוצושרייבען פערשידענע בייזע און דעספּאָטישע כונות. רבן גמליאל האָט זיך אוועקגעשטעלט פאַר אַ ציעל, צוריקצוגעבען דער נשיאות איהר כבוד און צו מאַכען איהר פאַר'ן צענטער פון דעם געמיינדע-לעבען, כדי די איינהייט פון דער יודישער געזעץ-לעהרע זאָל אויף וויַיטער געשיצט זיין פון דער צושפּליטערונג, וואָס די דעמאָלטיגע ישיבות האָבען מיט זיך מיטגעבראַכט. זיין פּלאַן איז דעריבער געווען, אַז יעדער דין, איבער וועלכען עס קומט פאַר א מחלוקת צווישען די פערשידענע ישיבות, זאָל געבראַכט ווערן פאַרן סנהדרין, וואו די ענדגילטיגע ענטשיידונג געהערט צום נשיא; דערביי האָט ער אָבער נישט ארויסגעוויזען קיין דעספּאָטישע נייגונגען און האָט זיך נישט ערלויבט צו ענטשיידען די צווייפעלהאַפטע פראַגען לויט זיין פערזענליכען איינזעהען; ער האָט נאָר פעראָרדענט, אַז דאָס סנהדרין זאָל צוטרעטען פון דאָס ניי צו קאָנטראָלירען די כללים און יסודות פון די בית שמאי און בית הלל, כדי דאַן דורך אַ אַלגעמיינער אָבשטימונג, איינמאָל פאַר אַלעמאָל פעסט צו בעשליסען, וועלכע כללים ס'דאַרפען אָנערקענט ווערן פאַר דעם יסוד פון דער יודישער געזעצגעבונג. דער אויפטו איז אָבער ר' גמליאל'ן נישט אַזוי לייכט אָנגעקומען; די לעגענדע דערצעהלט, אַז דריי מיט אַ האַלבען יאָהר האָבען זיך געצויגען די דאָזיגע אקאַדעמישע זיצונגען פון סנהדרין, אין וועלכע ס'האָבען זיך בעטייליגט פערטרעטער פון ביידע פּאַרטייען, און קיינע פון זיי האָט נישט געוואָלט נאָכגעבען פון איהרע מסורות און לאָגישע בעגרינדונגען. דאַן איז ארויס

אַ בת קול פון הימעל און האָט אויסגערופען : בײדע אי די כללים פון בית שמאי, אי פון בית הלל, זענען די רײד פון דעם לעבעדיגען גאָט ; אין דער פראַקטיק אָבער זענען גילטיג נאָר די דינים פון בית הלל". די מעהרהײט מיטגליעדער פון סנהדרין איז אײַנגעגאַנגען אויף דער געטליכער ענטשײדונג ; נאָר איין ר' יהושע האָט זיך פון דעם בת קול אויך נישט געלאָזען איבערצײַגען ; ער האָט אויסגעשריען : „מיר רעכנען זיך נישט מיט קײן בת קול ! די תורה איז נישט אין הימעל, נאָר אויף דר'ערד". דער פערעקשנ'טער ווידערשטאַנד, — וועלכען עס האָט אונטערגעשטיצט אויך ר' גמליאל'ס שוואָגער, ר' אליעזר — האָט אָבער דאָך קײן ערפאָלג נישט געהאַט ; ר' גמליאל האָט אויסגענוצט אַלע מיטלען, וואָס ער האָט נאָר געהאַט אין זײַן מאַכט, אַלס נשיא, און האָט ענערגיש דורכגעפיהרט די בעשטימונג פון דער מעהרהײַט.

אַזוי האָט זיך דערווײַל געענדיגט די גרויסע מחלוקת, און די יודישע געזעצלעהרע האָט ענדליך דאָך בעקומען אַ פעסטען אײַנהײַטליכען יסוד, אין דער געשטאַלט פון הלל'ס מסורות און כללים. פאַר די יודישע מאַסען איז אָט די בעשטימונג געווען אַ אונגעהויערע פערלײַכטערונג, ווײַל זיי זענען אַ דאַנק דעם בעפרײַט געוואָרען פון אַ מאַסע דריקענדע גזירות און חומרות אינ'ם אַלטעגליכען לעבען ; די פאַנאַטישע אָנהענגער, ווידער, פון די דאָזיגע חומרות זענען אויך אין קײן זאַך נישט געשטערט געוואָרען, ווײַל די בעשטימונג פון סנהדרין האָט בכלל נישט געטראָגען קײן רעפרעסיווען כאַראַקטער. קײנער האָט די שמאַיאיטען נישט געצוואונגען, צו ענדערן מיט אַמאָל זײער גאַנצע אַרט לעבען, לויט דעם גײַסט פון די אָנגענומענע בעשלוסען ; יעדער אײַנציגער פאַר זיך האָט גאַנץ פרײַ געקענט לעבען ווײַטער אויך לויט זײַנע שמאַיאיטישע איבערצײַגונגען, — עס האָט זיך געהאַנדעלט נאָר וועגען דער אַ ל ג ע מ י י נ ע ר נ אָ ר מ ע, וועגען כ ל ל. דאָ האָט ר' גמליאל אַרויסגעוויזען זײַן גאַנצע ענערגיע און זײַן גאַנצע מאַכט, און דאָס האָט אַרויסגערופען געגען איהם אַ שטאַרקע אָפּאָזיציע ; יעדער שריט פון דער מינדערהײַט, צו שטערן דעם אָנגענומענעם בעשלוס פון סנהדרין, איז שטרענג בעשטראָפט געוואָרען, און דערבײַ האָט זיך ר' גמליאל נישט אָבגעשטעלט אַפילו פאַר די בערימטעסטע געזעצלעהרער. און דאָס איז נאָך נישט אינגאַנצען געווען : דער ענערגישער פאַטריאַרך איז אַזוי ווײַט אַוועק אין זײַן אײַפער פאַר דער אײַנהײַט פון דער יודישער געזעצלעהרע, אַז ער האָט בעפוילען, אינגאַנצען נישט אַרײַנצולאָזען אין

דער ישיבה קיין נישט עהרליכע און קריגערישע תלמידים.

אט דער בעפעהל האט געמאכט א געוואלדיגען רושם, און פון אלע זייטען האבען זיך געהערט בעהאלטענע טענות געגען דעם דעספאטישען נשיא, וועלכער חיל הערשען איבער דעם גייסט פון זיינע חברים און צווינגען זיי, צו דענקען אזוי ווי ער. דאך האט דערווייל נאך קיינער נישט געוואגט אפען ארויסצוטרעטען געגען דעם געאלפערטען ר׳ גמליאל׳ן, און דאס איז געשעהען ערשט דאן, ווען ער האט זיך ערלויבט, ארויפצולעגען די הארטסטע שטראף, וואס ער האט געהאט אין זיין מאכט, דעם חרם (נדוי, שמתא), אויף דעם בעריהמטען געזעצלעהרער ר׳ אליעזר בן הורקנוס. זייענדיג א הייסער אנהענגער פון שמאי׳ם געזעצ-אויסטייטשונגען, האט ר׳ אליעזור זיך פעסט געהאלטען ביי די אלטע, שמאי׳איטישע, טראדיציעם, און איינמאל האט ער געגען דעם בעשלוס פון סנהדרין, וואס האט שוין געהאט געפסק׳עט די שאלה ווי די בית הלל, בעשטימט א דין לויט די בית שמאי. אלס שטראף דערפאר, האט ר׳ גמליאל בעפויהלען, אויסצורופען א חרם אויף ר׳ אליעזר׳ן, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס דער לעצטער איז געווען זיינער א שוואגער. און ווען עטליכע חברים האבען איהם אויפמערקזאם געמאכט אויף ר׳ אליעזר׳ס גרויסקייט, האט ר׳ גמליאל אויסגערופען: „רבונו של עולם! פאר דיר איינעם איז אפען און ענטפלעקט, אז נישט צוליעב מיין כבוד און נישט צוליעב דעם כבוד פון מיינע עלטערן (הלל׳ס קינדער) האב איך דאס געטאן, נאר צוליעב דיין כבוד, עס זאלען זיך נישט מעהרען קיין מחלוקת ביי יודען!"

ר׳ גמליאל האט אבער א טעות געהאט, ווען ער האט געגלויבט אז איהם וועט זיך איינגעבען מיט אזעלכע מיטלען צו דערהאלטען די איינהייט און דעם פרעסטיזש פון סנהדרין. די רעפרעסיעס געגען איינצעלנע בעריהמטע מיטגלידער פון דעם קאלעגיום זענען געווארען אליין אפטער צוליעב דער אפאזיציע, וואס די דאזיגע מיטגלידער האבען ארויסגעוויזען געגען די החלטות פונ׳ם נשיא, און דאס האט ווידער געגעבען מאטעריאל פאר נייע קאנפליקטען. א בעזונדער שטארקען איינדריק האט געמאכט דער צוזאמענשטויס צווישען דעם מעכטיגען נשיא און דעם ארימען אבער בעליעבטען און איינפלוסרייכען ר׳ יהושע בן חנניה. ר׳ יהושע, א ארימער תלמיד חכם, וואס האט זיך געשפייזט פון זיין אייגענער פיזישער ארבייט, האט זיך

אויסגעצייכענט מיט זיין אונגעוועהנליכער גוטהערציגקייט און עניוות, און זענענדיג אויסערליך זעהר נישט שען, פלעגט ער דאך מאכען דעם בעסטען איינדריק אויף מענשען, א דאנק זיינע טיעף־ און שארפזיניגע איינפאלען. בנוגע צו ר׳ גמליאל׳ן האט ר׳ יהושע זיך אויך געפונען אין דער אפאזיציע, חאטש ער איז בכלל געווען פון הלל׳ס תלמידים און האט א לאנגע צייט נישט ארויסגעוויזען אפען זיין אונצופריעדענהייט מיט די בעשטימונגען פון נשיא. איינמאל האט זיך אבער געמאכט, אז ר׳ גמליאל האט בעשטימט דעם אנהויב פון חודש תשרי — דער חודש, אין וועלכען עס געפאלען אויס די גרעסטע יודישע יום־טובים און אויך יום כפור — לויט די לבנה־בעאבאכטונגען פון צוויי נישט זעהר זיכערע עדות. ר׳ יהושע האט אנגעוויזען אויף א בעדייטענדען פעהלער אין ר׳ גמליאל׳ס בעשטימונג און אויפגעפאדערט די חברים פון קאלעגיום, צו בעשטימען א נייע בעאבאכטונג פון דער לבנה און ממילא אויך צו ענדערן די צייט פון די יום־טובים. ר׳ גמליאל׳ס שטענדיגער אנהענגער און פערעהרער, ר׳ יוחנן בן נורי, און דער רייכער ר׳ דוסא בן הרכינס, זענען דאס מאל אויך געווען אויף ר׳ יהושע׳ס זייט און האבען צוזאמען מיט איהם אנערקענט, אז די עדות זענען פאלשע. דער נשיא האט אבער דורכאויס געוואלט דערהאלטען זיין אויטאריטעט, און ער האט געשיקט זאגען ר׳ יהושע׳ן: „איך בין גוזר אויף דיר, דו זאלסט קומען צו מיר מיט דיין שטעקעל און טארבע און געלד־בייטעל אין דעם טאג, וואס לויט דיין רעכנונג געפאלט אויס אין איהם יום כפור”. ר׳ יהושע׳ן האט דער דיקטאטארישער בעפעהל שרעקליך אנגעגריפען, און איהם איז שווער געווען צו פועל׳ן ביי זיך, ער זאל מחלל זיין דעם הייליגען יום טוב; זיינע חברים, צווישען זיי אויך ר׳ עקיבא און דער אלטער ר׳ דוסא, האבען איהם אבער איבערצייגט, אז ער מוז פאלגען דעם נשיא׳ס בעפעהל, „ווארום אויב מיר וועלן נעהמען נאכטראכטען נאך ר׳ גמליאל׳ס בית דין, דארפען מיר שוין נאכטראכטען אויך נאך אלע בית־דין׳ס, וואס זענען געווען ביי יודען פון משה רבינו ביז היינטיגען טאג”. דאס האט אויף ר׳ יהושע׳ן געווירקט און ער איז געקומען אין דעם בעשטימטען טאג צו ר׳ גמליאל׳ן, ווי יענער האט איהם בעפוילען. פון דער געהארכזאמקייט איז ר׳ גמליאל אזוי גערירט געווארען, אז ער האט איהם הארציג אויפגענומען און געזאגט: „קום אריין אין פריעדען, מיין רבי און מיין תלמיד! מיין רבי — אין חכמה, און מיין תלמיד — וייל

דו האסט מיר ארויסגעוויזען אזא געהארכזאמקייט. וואויל איז דעם דור, אין וועלכען די גרויסע הערען זיך צו צו די קלענערע".

דער דאזיגער שלום האט זיך אבער נישט לאנג געהאלטען. צוליעב די שטרענגע מיטלען, וואס ר' גמליאל האט אנגעווענדט געגען זיינע געגנער איז געשאפען געווארען א גאנצע פארטיי, וועלכע האט זיך געשטעלט פאר א ציעל, אראבצוזעצען דעם דיקטאטארישען נשיא פון זיין שטוהל, און ארויפצוזעצען אויף איהם אנ'אנדערן, א וועניגער שטרענגען. אזוי ווי ר' גמליאל האט געהאט א גרונד, חושד צו זיין ר' יהושע'ן, אז ער שטעהט בראש פון דער דאזיגער רעוואלוציאנערער פארטיי, האט ער איהם נאך עטליכע מאל הארט אנגעגריפען. ר' יהושע'ס אנהענגער האבען דאס גוט געדענקט, און ענדליך איז עס געקומען צו אנ'אפענעם אויסברוך, וואס האט זיך געענדיגט מיט א פאלשטענדיגער איבערקעהרעניש אין דעם סנהדרין פון יבנה. — דאס איז פארגעקומען אויף דעם פאלגענדען אופן: צווישען די תקנות, וואס די אנשי כנסת הגדולה האבען מתקן געווען, זענען געווען אויך תפילות צוגעפאסטע צו יעדען קרבן, וואס זענען געווען א חוב פאר אלע יודען אי אין בית המקדש, אי אויסער איהם. אט דער מנהג, צו דאוונען עטליכע מאל אין טאג, האט זיך פראקטיצירט ביי יודען פון גלות בבל אן; אזוי אבער, ווי אין בית המקדש איז געווען נאר א קרבן תמיד של שחר (א שטענדיגער פריהמארגען-קרבן) און א קרבן של בין ערבים (פארנאכטיגער קרבן) און נישט קיין קרבן פון ביינאכט, איז די תפילה פון ביינאכט אויך געווען נישט זעהר פערשפרייט און א סך מיטגליע-דער פון סנהדרין האבען געהאלטען, אז דאס מעריב דאוונען איז נישט קיין פליכט פאר אלע. געגען דעם איז געווען ר' גמליאל, וועלכער האט בכלל געזעהען אין די תפילות א שטארקען חזוק פאר דעם קיום פון דער אומה און האט מתקן געווען, אז יעדער יוד איז מחויב, צו דאוונען דריי מאל אין מעת לעת: אין דער פריה, פארנאכט און ביי-נאכט. האט זיך געמאכט אמאל א מעשה, אז איין תלמיד איז געקומען צו ר' יהושע'ן און האט איהם געפרעגט: די תפילה פון ביינאכט איז א רשות פרייוויליגע טעטיגקייט צי א חוב? און ר' יהושע האט איהם געע-ענטפערט: א רשות. דערנאך איז דער זעלביגער תלמיד געגאנגען צו ר' גמליאל'ן און האט איהם אויך געפרעגט די זעלביגע שאלה, און ר' גמליאל האט איהם געענטפערט: א חוב. האט איהם דער תלמיד גע-פרעגט: סמייטש, ר' יהושע האט דאך מיר געזאגט, אז ס'איז א

רשות? האָט ר׳ גמליאל איהם געזאָגט: וואַרט, ביז די חכמים וועלן אַריינקומען אין בית המדרש, און ווען זיי זענען אַריינגעקומען, האָט ער געפּסק׳עט, אַז מעריב דאַווגען איז אַ חוב. דערנאָך האָט ער זיך געווענדט צו דעם גאַנצען קאָלעגיום מיט דער שאלה: קיינער קריגט נישט אויף דער בעשטימונג מיינער? און ר׳ יהושע האָט געענטפערט: ניין! דאָס האָט דעם שטרענגען נשיא שטאַרק אָנגעגריפען, און ער האָט אויסגעשריען: „יהושע! שטעל דיך אויף דיינע פיס און זאָל מען איבער דיר עדות זאָגען! האָט זיך ר׳ יהושע געשטעלט און געזאָגט: ווען איך וואָלט זיין אַ לעבעדיגער און ער אַ טויטער, קען אַ לעבעדיגער אָבלייקענען אַ טויטען; איצט אָבער, אַז איך לעב און ער לעבט — ווי קען איין לעבעדיגער אָבלייקענען דעם אַנדערן? איז ר׳ גמליאל געזעסען און געדרשה׳נט און ר׳ יהושע איז אַלץ געשטאַנען אויף די פיס, ביז אַלע תלמידים זענען אויפגעקאָכט געוואָרען און האָבען אַ געשריי געטאָן צו חוצפית דעם מתורגמן (ערקלערער, אויסטייטשער): האַלט! און ער איז שטיל געוואָרען". דאָ האָבען זיך פון אַלע זייטען דערהערט אויסרופען: „ווי לאַנג וועט ער איהם (יהושע׳ן) אַזוי מצער זיין! שוין דאָס דריטע מאָל פייניגט ער איהם! און ווער האָט שוין פון איהם נישט געליטען, — קומט לאָמיר איהם מעביר זיין פון דער נשיאות!" און דער גאַנצער קאָלעגיום איז גלייך צוגעטרעטען, אויסצעוועהלען אַ נייעם נשיא. דאָ זענען געווען שטימען פאַר דעם זעלביגען ר׳ יהושע, ר׳ גמליאל׳ס הויפּט-געגנער, די מעהרהייט האָט אָבער נישט געפּועל׳ט ביי זיך, אַזוי שטאַרק צו קרענקען די אייגען-ליבע פון דעם אַלטען נשיא, און דער גורל איז געפאַלען אויף דעם יונגען ר׳ אליעזר בן עזריה, „וועלכער איז אי קלוג, אי רייך, אי אַ צעהנטער דור פון עזרא (הסופר), קלוג — אַז מ׳וועט איהם פרעגען, וועט ער וויסען צו ענטפערן; רייך — אַז מ׳וועט דאַרפען זיך משתדל זיין פאַר׳ן קייזער, וועט ער עס אויך קענען, און ער איז אַ צעהנטער דור פון עזרא׳ן — האָט ער זכות אבות און ר׳ גמליאל וועט איהם נישט קענען בעשטראָפען".

מיט דער בעשטימונג פון ר׳ אליעזר׳ן פאַר אַ נשיא, זענען אָבגעשאַפט געוואָרען די אַלע פאָראָרדנונגען און בעגרענעצונגען, וואָס זענען איינגעפיהרט געוואָרען פאַר ר׳ גמליאל׳ס צייטען. „אין יענעם טאָג האָט מען אָבגעזאָגט דעם שומר פון טהיר (פון בית המדרש) און ס׳איז געגעבען געוואָרען רשות אַלע תלמידים אַריינצוגעהן". „דען ר׳ גמליאל

האט געהאלטען, אז לערנען מיט נישט קיין ערהליכ'ען תלמיד הייסט ריכטיג, ווי צו־ווארפען א שטיין צו דער עבודה זרה, און ר' אליעזר בן עזריה האט גערדרשה'נט: שטענדיג זאל א מענש עוסק זיין אין תורה און מצוות און אפילו שלא לשמה (נישט ערהליך) ווארום פון שלא לשמה וועט ער קומען צו לשמה". די רעפארם איז גלייך אויסגענוצט געווארען, און ווי די לעגענדע גיט איבער, זענען צוגעקומען אין יענעם טאג ביז דריי הונדערט בענק (לויט א צווייטען נוסח זיבען הונדערט בענק) אין בית המדרש; דערמיט האבען זיך אבער די פאלגען פון דער איבערקערעניש נישט געענדיגט. די ווירקונג פון די נייע וואהלען איז געווען אזוי בעדייטענד, אז דער טאג, ווען די געשעהעניש איז פארגעקומען, איז פערבליבען אין זכרון פון די ווייטע קומענדיגע דורות, ווי א בעריהמטער היסטארישער טאג (בו ביום, אותו היום). אונטער דעם פארזיץ פונ'ם נייעם נשיא האט זיך דאס סנהדרין גענומען קאנטראלירען און פון דאס ניי דורכשטודירען די אלע געזעצבעשטימונגען און איינפיהרונגען, וועלכע זענען אנגענומען געווארען אונטער דעם איינפלוס פון ר' גמליאל'ס אויטאריטעט אינ'ם גייסט פון די בית הלל. פון די דאזיגע געזעצען זענען איצט א סך געענדערט געווארען; א גרויסע צאהל שאלות, איבער וועלכע ס'האט זיך שוין פון יאהרען געצויגען א מחלוקת צווישען די בית שמאי און די בית הלל, זענען פון די „חכמי יבנה" פערענטפערט געווארען אין דעם זין פון א פשרה: „נישט ווי דער און נישט ווי דער"; עס זענען פארגעקומען אויך פאלען, אז די בית הלל אליין האבען חרטה געהאט אויף זייערע פריהערדיגע בעשטימונגען און אנגעהויבען צו פסק'נען געוויסע הלכות, ווי די בית שמאי. דערביי האט דער נייער נשיא אויפגעטאן נאך א וויכטיגע זאך: ער האט געלאזען צוזאמענרופען די יעניגע אלע, וואס האבען אליין געדענקט נאך די אויטאריטעטען פון די פריהערדיגע דורות און אויפגענומען פון זיי אלע מסורות, וואס זיי האבען געהאט. צווישען די דאזיגע עדות האבען זיך געפונען צוויי בעלי מלאכות פון ירושלים, וואס האבען איבערגעבראכט א וויכטיגע מסורה נאך פון שמעיה און אבטליון. דער פראטאקאל פון אט די היסטארישע זיצונגען איז דערגאנגען צו אונז אין א קליינעם טראקטאט פון דער משנה אונטערן נאמען „עדיות".

פון די פראגען, וואס זענען בעהאנדעלט געווארען „אין יענעם טאג", זענען בעזונדער וויכטיג די פאלגענדע צוויי, וואס האבען א

פרינציפיעלע, אלגעמיינע בעדייטונג. עס האט זיך געהאנדעלט וועגען א גר פון די עמונים, צי מעג ער נעהמען א יודישע טאכטער. ר׳ גמליאל האט געפסק׳ענט, אז ער טאר דאס נישט, זיך שטיצענדיג אויף דעם בפירוש׳ען פסוק: „לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה׳״ (עס זאל נישט אריינגענומען ווערן קיין זוהן פון עמון און מואב אין גאט׳ס געמיינדע); אויף דעם האט ר׳ יהושע געענטפערט: „צי זיצען דען די עמונים און מואבים אויף זייערע ערטער? עס איז דאך שוין לאנג געקומען סנחריב און האט אויסגעמישט די גאנצע וועלט״. אין דער צווייטער פראגע האט זיך גערעדט וועגען דער הייליגקייט פון די צוויי ספרים, וואס די מסורה האט צוגעשריבען שלמה המלך, „שיר השירים״ און „קהלת״. די בית שמאי האבען אנערקענט, אז „קהלת״ איז געשריבען געווארען נישט מיט „רוח הקודש״ און דארף נישט אריינגענומען ווערן אין דער רייהע פון די „הייליגע שריפטען״. דאס זעלבע איז געווען אויך מיט „שיר השירים״; געזיעגט האבען אבער אין דער פראגע די בית הלל — דער נאמען שלמה המלך האט מציל געווען די צוויי שענע פערלען פון דער אלט-העברעאישער ליטעראטור.

א מערקווירדיגען איינדריק מאכט ר׳ גמליאל׳ס בעציהונג צו די אלע געשעהענישען פון „דעם טאג״, ווי זי ווערט געשילדערט אין דער לעגענדע. דער הייסער אנהענגער פון א צענטראלער אויטאריטעטער מאכט האט זיך איצט אליין אונטערגעווארפען דעם נייעם אויטאריטעט, און נישט אויפגעהערט זיך צו בעטייליגען אין די ווייטערדיגע פערהאנדלונגען פון סנהדרין; און נישט נאר דאס — ר׳ גמליאל האט איצט אליין אנערקענט, אז ער איז צו ווייט פערגאנגען אין דער פערטיידיגונג פון זיינע מיינונגען, און ער האט גענומען אויף זיך קודם כל, צו פערריכטען אט דעם פעהלער. „ר׳ גמליאל האט געזאגט: אויב ס׳איז אזוי וועל איך געהן איהם (ר׳ יהושע׳ן) איבערבעטען. ווען ער איז צוגעקומען צו ר׳ יהושע׳ס וואוינונג, האט ער געזעהען, אז די ווענט פון שטוב זענען שווארץ, און ר׳ יהושע זיצט און מאכט נאדלען״. דאס האט אויף דעם רייך-ערצויגענעם אריסטאקראט געמאכט א שווערען איינדריק, און ער האט זיך אבגערופען: איז דאס ווירקליך דיין פרנסה?! אויף דעם האט ר׳ יהושע איהם געענטפערט: „וועה איז צו דעם דור, וואס דו ביזט זיין מנהיג, און וועה איז צו דער שיף, וואס דו ביזט איהר פיהרער! דו ווייסט נישט דעם צער פון די תלמידי חכמים מיט וואס זיי בעשעפטיגען זיך און פון וואס זיי לעבען״. האט ר׳ גמליאל געזאגט;

„דו ביזט גערעכט ! זיי מיר מוחל !" ר' יהושע האט זיך אבער נישט אומגעקוקט אויף איהם . דאן האט ר' גמליאל ווידער געבעטען : „טו דאס אין דעם זכות פון מיינע עלטערן" ; דאס האט געווירקט : ר' יהושע האט איהם מוחל געווען און איז אליין געגאנגען זיך משתדל זיין, אז ר' גמליאל זאל צוריק בעקומען די נשיאות . איצט האט זיך עס געהאנדעלט וועגען דעם, ווי אזוי צו פועל'ן ביי ר' אלעזר'ן, אז ער זאל זיך אבזאגען פון דעם עהרענטיטול, וואס ער האט ערשט בעקומען, און די שליחות האט ר' עקיבא איבערגענומען אויף זיך . ר' אלעזר האט אבער גארנישט געקלערט איבער געוואלט זיך אנצוהאלטען אן דעם פאטריארכען-שטוהל, און ער האט גלייך אבגעטרעטען זיין פלאץ דעם נשיא בן נשיא ; נאר כדי נישט צו פערשעמען אינגאנצען ר' אלעזר'ן, איז בעשלאסען געווארען, אז ר' גמליאל זאל עפנען און פיהרען די זיצונגען פון קאלעגיום צוויי שבתים, און ר' אלעזר — דעם דריטען שבת .

פון דאן אן איז די טעטיגקייט פון סנהדרין געגאנגען אהן גרויסע מחלוקת און שרייענדע סכסוכים . ר' גמליאל האט אויך ווייטער זיך בעמיהט מיט אלע כחות, אבצוהיטען די איינהייט און דעם אויטאריטעט פון דעם רעליגיעזען און נאציאנאלען צענטר ; איהם האט זיך אבער פארט נישט געקענט איינגעבען, צו דערשטיקען אינגאנצען די פערשיעדענהייט פון די מיינונגען, וואס איז געלעגען אינ'ם עצם מהות פון די פלפול'דיגע דרינגענישען און געזעץ-ערקלערונגען . „דער אקאדעמישער קאמפף אין בית מדרש האט זיך נישט געלאזען אונטערווארפען די שטרעבונג פון דעם פראקטישען פאלקס-פיהרער, וואס האט קודם כל געקלערט וועגען פערשטארקען די יודישע קולטורעלע אויטאנאמיע . ר' גמליאל'ן איז נאר געלונגען ווייכער צו מאכען אט דעם קאמפף און נישט צוצולאזען דערצו, אז ער זאל אננעהמען זעהר שארפע פארמען, ער איז אבער נישט אימשטאנד געווען, איהם צו בעזייטיגען אינגאנצען".

א דאנק ר' גמליאל'ס ענערגישער הנהגה איז דאס סנהדרין אין יבנה געווארען דאס הארץ פון דער יודישער אומה . די יודישע קהלות אין די ווייטסטע לענדער האבען געקוקט אויף דער נשיאות אין יבנה, ווי אויף א איבערבלייבעניש פון דער יודישער מלוכה, וואס ווערט פערטרעטען פון א אייניקעל פון דוד'ס הויזגעזינד, און זיי האבען אבגעגעבען דעם נשיא קעניגליכען כבוד . דער לעצטער האט בעזעסען די מאכט, צו בעשטימען ריכטער, פרנסים און אלע אנדערע פאסטענס

פאַר די קהלות פון דער גאַנצער דיאספּאָראַ, און די רוימישע אַדמיניסטראַציע האָט זיך כמעט גאָרנישט געמישט אין די יודישע אינערליכע אנגעלעגענהייטען. ביי דער גאַנצער הייסער שטרעבונג פונ'ם נשיא צו איינהייט, האָט ער אָבער דאָך נישט געשטערט די פאָרשטעהער פון איינעגע ישיבות אין זייער זעלבסטשטענדיגער טעטיגקייט; די לעצטע האָבען געהאַט דאָס רעכט, צו בעשטימען זייערע תלמידים פאַר ריכטער און פאָלקס-לעהרער, און אָט די בעשטימונג האָט געהאַט די פולע קראַפט, אפילו אָהן דער הסכמה פון נשיא. דער אַקט פון מסמיך זיין אַ תלמיד (געבען איהם דעם טיטול רבי, לעהרער) פלעגט צוגעהן זעהר פייערליך; אין דער געגענווארט פון צוויי מיטגליעדער האָט דער ראש ישיבה אַרויפגעלעגט די האַנד אויף דעם אָנערקענטען תלמיד, אָנגעטאָן אויף איהם די טאָגאָ פון אַ תלמיד חכם און איהם גערופען „ר ב י“. די דאָזיגע סמיכה האָט, איבריגענס, קיין געמיינזאַמעס נישט געהאַט מיט דער סמיכה, וואָס מיר געפינען ביי די נביאים, וועלכע פלעגען אויך אָנשפּאַרען די הענד אויף די קעפּ פון זייערע תלמידים, די בני הנביאים; דען דער בעגריף פון איבערגעבען דעם היילִיגען גייסט איז בכלל פרעמד געוואָרען דאָס יודענטום נאָכדעם, ווי ס'האָבען זיך אויפגעהערט צו ווייזען אין איהם ערשיינונגען פון עכטער, געטליכער נבואה. די סמיכה פון די זקנים איז געווען נאָר אַ מין הסכמה אָדער עדות זאָגען אויף דעם מוסמך, אַז ער איז גענוג קאָמפּעטענט צו לעהרנען אַנדערע און צו ענטשיידען אַלערליי ריין-רעליגיעזע, ווי אויך יורידישע שאלות. דער מוסמך פלעגט אויך קריגען דעם טיטול זקן, וואָס האָט געדיענט פאַר אַ אַטעסטאַט אויף צו קאָנען אַריינגענומען ווערען אַלס מיטגליעד אין סנהדרין.

די עפענטליכע זיצונגען פון סנהדרין פלעגען אויך צוגעהן זעהר פייערליך. דעם העכסטען פּלאַץ האָט פערנומען דער נשיא, און פאַר איהם, אין אַ האַלבען קרייז, האָבען זיך אַרומגעזעצט די אָנגעזעהענסטע געזעצלעהרער. הינטער די דאָזיגע מיטגליעדער זענען געזעסען אין עטליכע שורות די „זקנים“; הינטער זיי ווידער זענען געשטאַנען די תלמידים און נאָר צו לעצט איז דאָס פאָלק געלעגען אויף דר'ערד און זיך צוגעהערט. עפנען די זיצונג פלעגט דער נשיא מיט וועלכער ס'איז הלכה אָדער מיט דעם אויסרוף: „פרעגט!“, וואָס האָט געגעבען יעדערן פון קאָלעגיום דאָס רעכט, פאָרצולעגען זיינע ספיקות און שאלות. דער נשיא אַליין האָט נישט גערעדט צום גאַנצען סנהדרין; ווען ער האָט

געדאַרפט עפּעס ענטשײַדען, האָט ער דאָס אין קורצען איבּערגעגעבּען דעם מ ת ו ר ג מ ן, און יענער האָט עס דערנאָך געָנוי מסבּיר געוועןאון ערקלערט פאַר׳ן גאַנצען עולם. בּײַ יעדער שאלה זענען פאָרגעקומען דעבּאַטען, אין וועלכע ש׳האָבּען זיך בּעטײַליגט כמעט אלע מיטגליעדער, און נאָר דער נשיא אַליין האָט געהאַט דאָס רעכט, זיי אָבּצושטעלן; ער פלעגט דערבּײַ אויסרופען: נגמר הדין (ס׳זענען געענדיגט די פערהאַנדלונגען), און נאָכדעם איז מען צוגעטרעטען צו דער אָבּשטימונג, וואָס פלעגט זיך אָנהויבּען בּײַ דיני ממונות (געלד-פראָצעסען) פון דעם גרעסטען מיטגליעד און בּײַ דיני נפשות (קרימינאַל-פּראָצעסען) פון דעם קלענסטען, כדי די קלענערע, ניִשט פעסט איבּערצײַגטע מיטגליעדער פון געריכט זאָלען ניִשט בּעאײַנפלוסט ווערן אין זייערע מיינונגען פון די גרויסע.

בּעזונדער וויכטיג און בּעדײַטענד איז געוועזן די פונקציע פון סנהדרין בּנוגע צו די בּעשטימונגען פון די חדשים און יאָהרען. די צענטראַלע אינסטיטוציע האָט געהאַט אויף זיך די פליכט, צוצושטעלן אלע צושפּרייטע יודישע קהלות אין די ווײַטסטע לענדער גענויע ידיעות וועגען דעם, ווען עס געפאַלן אויס די און די יום-טובים, און אזוי ווי ס׳זענען נאָך דאַן ניִשט געוועזן קײן פעסט בּעשטימטע קאַלענדאַר-אויסרעכנונגען, האָט דאָס סנהדרין אין יבנה געמוזט אײַנאָרדנען גענויע אָבּסערוואַציעס איבּער די פאַזיסען פון דער לבנה און בּעזונדער איבּער דאָס ערשײַנען פון דעם ערשטען לבנה-שטרײַף, וואָס האָט זיך גערעכענט פאַר דעם אָנהויבּ פון יודישען חודש.

אין פאַלעסטינא גופא און אין בּבל פלעגט די בּעשטימונג פון דעם נײַעם חודש איבּערגעגעבּען ווערן אין די ווײַטערע קהלות דורך א ספּעציעלען סיגנאַל: שײַטערהויפענס, וואָס פלעגען אָנגעצונדען ווערן בּײַנאַכט אויף די שפּיצען פון די הויכע בּערג; די יודישע קהלות אָבּער אין די „מדינות הים": מצרים, קליין אַזיען, גריכענלאַנד, יואוהין די סיגנאַלען האָבּען ניִשט געגרייכט, — האָבּען ניִשט געקענט וויסען גענוי דעם טאָג פונ׳ם נײַעם חודש אזוי לאַנג, ווי ס׳זענען ניִשט אָנגעקומען צו זיי די שלוחים פון סנהדרין, דעריבּער האָט מען מתקן געוועןאז די קהלות אויסער פאַלעסטינא זאָלען, פון ספק וועגען, פײַערן צוויי טעג יום טוב, אָנשטאָט אײנעם, און אָט דער מנהג פון די דאָפּעלע יום טובים (יום טוב שני של גליות) איז פערבּליבּען בּיז אויף הײַנטיגען טאָג.

מיט דעם צוועק, צו פערשטאַרקען די אײַנהײַט פון דער אומה, האָט ר' גמליאל מתקן געווען נאָך אַ ווילכטיגע תקנה: ער האָט צוזאַמענגעשטעלט אײַן בעשטימטען נוסח פון שוהל־תפילות (דאַוונען) פאַר אַלע יודען אין דער וועלט. אין דער צײַט פון בית המקדש האָבען די תפילות, ווי מיר האָבען שוין דערמאָנט, געדינט נאָר אַלס צוזאַץ צו די קרבנות, נישט האָבענדיג קײַן זעלבסטשטענדיגע בעדײַטונג; איצט אָבער, ווען דער בית המקדש איז חרוב געוואָרען און דער קולט פון די קרבנות איז אונטערגעגאַנגען, האָבען די תפילות געמוזט בילדען דעם מיטעלפונקט פונ'ם רעליגיעזען לעבען, און דאָס האָט ר' גמליאל פאַרגעזעהען. ער מיט זײַן בית דין האָבען אויסגעאַרבײַט אַ פאַלשטענדיגען טעקסט פון אַלטעגליכע תפילות, וואָס ענטהאַלטען אַ רײַהע לויב־ און דאַנק־מזמורים צו דעם אײַנציגען גאָט פאַר די גרויסע לעבענס־מתנות (ליכט, לעבען, גײַסט א. א. וו.), וואָס ער שענקט דעם מענשען טאָג טעגליך, און דאַן אויך עטליכע האַרציגע בקשות נאַציאָנאַלע: עס זאָל צוריק אויפגעבויט ווערען די הײַליגע שטאָדט מיט'ן בית המקדש, משיח זאָל קומען און אויסלײַזען יודען פון גלות און די יודישע אומה זאָל בכלל צוריק בעקומען איהר אַמאָליגען גלאַנץ, איהר אַמאָליגע גרויסקײַט. ר' גמליאל איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט אײַנגעפיהרט די שמונה עשרה (אַכצעהן ברכות) אַלס חוב פאַר יעדען יודען דרײַ מאָל אין טאָג, און שמעון פון פקולי האָט די ברכות פערפאַסט און צוזאַמענגעשטעלט. נישט אַלע געזעץ־לעהרער האָבען אָבער מסכים געווען צו דער נײַער אײַנפיהרונג, און אַ בעזונדער התנגדות האָט אַרויסגעוויעזען דער בעריהמטער ר' אליעזר בן הורקנוס, וועלכער האָט אָנערקענט, אַז יעדעס געבעט (תפילה) דאַרף אויסדריקען אַ געוויסען לעבעדיגען געפיהל, אַ געוויסע שטימונג, און קוים מאַכט מען עס פאַר אַ קביעות, פאַר אַ בעשטימטען אײַביגען נוסח, פערליערט עס אינגאַנצען דעם אײַגענטליכען כאַראַקטער און הערט אויף צו זײַן אַ תפילה.

אין יענער צײַט איז אויך אײַנגעפיהרט געוואָרען דער סדר פון דאַוונען בצבור. לויט דעם סדר האָט דער עפנטליכער גאָטעסדינסט בעקומען אַ גאַנץ אײַנפאַכע פאָרם: יעדער יוד, וואָס האָט דערגרײַכט אַ געוויסע עלטער, אויב ער איז נאָר נישט קײַן פערברעכער, מעג ווערען דער „שליח צבור”, ד. ה. ער קען זיך אוועקשטעלען פאַר'ן עמוד און פאַרזאָגען די תפילות אין נאָמען פון דער גאַנצער עדה.

דאָס רעליגיעזע לעבען פון פאָלק איז, אויף אַזאַ אופן, אין אַלע הינזיכטען רעגולירט געוואָרען דורכ'ן סנהדרין און דעם נשיא, און די צושטערונג פון בית המקדש האָט קיין גרויסען חלל נישט איבערגעלאָזען אין הארץ פון יודענטום. דאַווענען, לערנען תורה און די איבריגע אַנדערע מעשים טובים האָבען כמעט אינגאַנצען אויסגעפילט דעם פלאַץ פון די קרבנות; מעשר די כהנים און לויים, פאה (די תבואה פון די עקען פעלדער) און די איבריגע שטייערן, וואָס האָבען זיך ביז דאַן פראַקטיצירט אין יהודה, האָבען נישט אויפגעהערט זיך צו פראַקטיצירען איצט אויך; די פערשידענע געזעצען, וואָס האָבען זיך געשטיצט ביז אַהער אויף דער הייליגקייט פון יהודה'ס ערד, זענען אויך געבליבען אין זייער קראַפט, און בכלל האָט דאָס גאַנצע לעבען פון לאַנד נישט פערלוירען זיין פריהערדיגען כאַראַקטער. עס זענען נאָך צוגעקומען פערשידענע מנהגים, וואָס האָבען געזאָלט דערהאַלטען אין פאָלק דעם לעבעדיגען, טיפען וועהטאָג איבער דעם אונטערגאַנג פון גאָט'ס הויז, און צוזאַמען דערמיט אויך די שטאַרקע האָפנונג, אַז באַלד וועלן זיך פאַר יהודה ווידער אומקעהרען איהרע ליכטיגע צייטען. די פאָלקס-לעהרע האָט פון איין זייט אַזוי ווי פערפליכטעט יעדען יודען צו טרויערן איבער דעם חורבן פון ר' יהודה, און אין דער זעלביגער צייט אויך געטרייסט, געפלאַנצט אין די הערצער פון איהרע צוהערער די שענסטע האָפנונגען; די פיער תעניתים, וואָס די גולי בבל האָבען פרייוויליג גענומען אויף זיך, נאָכ'ן אונטערגאַנג פון ערשטען בית המקדש, זענען איצט צוריק איינגעפיהרט געוואָרען; דאַגעגען זענען פערבליבען אין זייער קראַפט די טעג פון היסטאָרישע נאַציאָנאַלע שמחות.

אַזוי האָט אויסגעזעהען דאָס אינוועניגסטע יודישע לעבען. פון אויסוועניג האָט זיך יודען געלעבט נישט שלעכט נאָר אונטער וועספאַזיאַנ'ען און טיטוס'ען; אונטער דאָמיציאַנוס'ען דאַגעגען האָבען די יודישע אונטערטאַנען אין דער גאַנצער רוימישער אימפעריע געמוזט אויסשטעהן אַ ריהע שווערע רעפרעסיעס, און ווי דאָס פאָלק האָט שפּעטער דערצעהלט, איז דער נשיא צו יענער צייט געפאָהרען קיין רוים, זיך משתדל זיין, אַז דער יודישער גורל זאָל פערבעסערט ווערן. דאָס זאָל האָבען געשעהען אין דער צייט, ווען דאָמיציאַנוס האָט פּלוצלינג גוזר געווען אויף אַלע יודען פון דער גאַנצער רוימישער אימפעריע, אַז אין אַ משך פון דרייסיג טעג זאָל פון זיי קיין זכר נישט איבערבלייבען;

זיך דערווײַטענדיג דערפון, האָט ר׳ גמליאל און מיט איהם זײַנע חברים: ר׳ אלעזר בן עזריה, ר׳ יהושע בן חנניה און ר׳ עקיבא בן יוסף, אונ־טערגענומען א רײַזע קײַן רוים. דערבײַ דערצעהלט די לעגענדע, אז דערהערנדיג דעם טומעל פון דער פרעהליכער שטאָדט און פון קאַפּיטאַלישען טעמפּעל, האָבען זיך ר׳ גמליאל, ר׳ יהושע מיט ר׳ אל־עזר׳ן פונאַנדערגעוויינט, אויף וואָס ר׳ עקיבא האָט זיי געזאָגט: „וואָס עפּעס וויינען?! אויב גאָט גיט אַזוי פיעל גוטס א נישט געהאָרכזאַמען פאָלק, טאָ וויפיעל־זשע האָט ער שוין אָנגעגרייט אין דער צוקונפט פאַר זײַנע קינדער”. אָנקומענדיג אין רוים האָבען זיך די פיהרער פון דער אומה געווענדט נאָך הילף צו א בעקאַנטען רוימישען סענאַטאָר, וואָס איז געווען גוט געניגט צום יודענטום, און די פרוי זײַנע, וואָס האָט אויך שטאַרק געהאַלטען פון דער יודישער תורה, האָט איהם, דעם מאַן, צו־גערעדט, ער זאָל זיך מקריב זיין פאַר זיין „יודישקייט”. דאָס מקריב זיין זיך, האָט געהייסען פּשוט: זיך נעהמען דאָס לעבען, ווײַל ס׳האָט געהערשט א מנהג דאָרטין, אַז אויב איין סענאַטאָר איז געשטאָר־בען, איידער ס׳איז אויסגעפיהרט געוואָרען די בעשטימונג פון סענאַט ווערט די לעצטע אָבגעלעגט אויף א געוויסער צייט. און דער יודען־פרײַנדליכער סענאַטאָר האָט דעם קרבן געבראַכט: ער האָט זיך פערסמ׳ט, אָננעהמענדיג פאַרן טויט דעם יודישען גלויבען,*) און די גזירה איז אונטער דער צייט בטל געוואָרען.

אין צוזאַמענהאַנג מיט דער רײַזע פון די יודישע פערטרעטער קײַן רוים זענען דערגאַנגען צו אונז נאָך א מאַסע לעגענדעס, וואָס דער־צעהלען וועגען רעליגיעזע און פילאָזאָפישע וכוחים, וועלכע זאָלען האָבען פאָרגעקומען צווישען די יודישע זקנים און פאָרשטעהער פון דער רוי־מישער אַריסטאָקראַטיע. די לעצטע האָבען געפרעגט: „אויב גאָט פער־אַכט אַזוי דאָס געצענדיענסט, פאַרוואָס־זשע פערניכטעט ער נישט די געצען?” אויף דעם האָבען די „זקנים” געענטפערט: „ווען גאָט וואָלט מיט אַזעלכע מיטלען אויפווייזען די מענשליכע אָבערגלויבערײַען, וואָלט איהם אויסקומען צו פערניכטען נישט בלויז די געצען, נאָר אויך די זון מיט דער לבנה און די שטערנס, וועלכע א סך געצענדיענער פערגע־

*) לויט אַן אַנדער נוסח האָט דער קייזער בעשטראָפט מיט׳ן טויט דעם דאָ־זיגען סענאַטאָר דערפאַר, וואָס ער האָט אַרויסגעוויזען אַזא ליעבע צום יודענטום.

טערן. זאל די גאנצע וועלט דען אונטערגעהן צוליעב עטליכע שוטים?" אנאנדער „מין" (נאמען פון א געוויסער קריסטליך-אפיקורס'ישער סעקטע) האט געזאגט ר' גמליאל'ן: „אייער גאט איז א גנב — ער האט אין שלאף אוועקגעגנב'עט א זייט ביי אדם'ען!" אויף דעם האט איהם ר' גמליאל'ס טאכטער געענטפערט: „גאט האט דא געהאנדעלט ווי יענער גנב, וואס איז אריין אין א הויז, האט צוגענומען א זילבערנע וואזע און אוועקגעשטעלט אויף איהר ארט א גאלדענע; ער האט צוגענומען ביי אדם'ען א זייט און האט איהם געגעבען א שענע פרוי א מיטארבייטערין — אזעלכע גנבים קען מען זיך ווינשען, צו האבען אפטער ביי זיך".

נאכדעם ווי די געפאהר פון דער גזירה איז אריבער האט זיך די דעפוטאציע אומגעקעהרט צוריק קיין יהודה, און ר' גמליאל האט זיך ווידער אוועקגעשטעלט אויף דער וואך פון דעם יודישען פאלקס-לעבען. דאס לעצטע האט זיך כסדר ענטוויקעלט אין דער ריכטונג פון שטרענגער פרומקייט און גאטס-פארכטיגקייט; עס האבען זיך וויטער פראקטיצירט די אלע ריינהייטס-געזעצען (הלכות טומאה וטהרה) פון בית המקדש, חאטש אין אנ'אנדער פארם. די פרומע פרושים האבען זיך געהיט צו עסען זייערע אלטעגליכע מאלצייטען מיט דער זעלביגער ריינקייט און אבהיטענדיג די זעלביגע אלע געזעצען, וואס די כהנים און לוים האבען געמוזט אבהיטען, עסענדיג זייערע הייליגע שפייזען; די דאזיגע פרושים האבען זיך אויך שטארק אבגעהיט פון בעריהרען א מת אדער אנדערע טמא'דיגע געגענשטאנדען, און האבען זיך געשפייזט נאר מיט אזעלכע תבואות, וואס זייערע בעלי בתים האבען פינקטליך אבגעשיידט פון זיי אלע געהעריגע תרומות און מעשרות. אט די אלע האבען געבילדעט א מין ארדען אדער ברודערשאפט פון „חברים" (אזוי האבען זיך די פרושים גערופען), וואס האט, ווי ס'איז צו גלויבען, געהאט אויך א פאליטישע שטיצונג; ווער עס האט געוואלט אויפ-גענומען ווערן פאר א חבר, האט זיך געמוזט פערפליכטען צו היטען אלע רעגעלן פון דער חבורה, און קוים האט אימיצער זיך מיט עפעס פערשולדיגט געגען דעם ארדען, איז ער גלייך אויסגעשלאסען געווארען. צונעהמען א נייעם חבר האבען געקענט נישט ווייניגער, ווי דריי אלטע, און די אלע, וואס האבען געהאט וועלכע ס'איז שיכות צו דער רוימי-שער אדמיניסטראציע (מוכס'ניקעס, אויפזעהער א. א. וו.) האבען אין דעם ארדען בכלל קיין צוטריט נישט געהאט.

דעם היפך פון די דאזיגע „ח ב ר י ם" האבען פארגעשטעלט מיט

זיך די עמי הארצים ערד-אַרבייטער. די ערשטע האָבן געבילדעט אין אַ געוויסער מאָס די יודישע פּאַטריציער, אַריסטאָקראַטען, די לעצטע — דעם המון, די פּלעבייער. צווישען אַט די ביידע פאָלקס-קלאַסען איז געלעגען אַ מורא'דיגער תהום; די עמי הארצים זענען שרעקליך פערווילדעט געוואָרען אין דער צייט פון די פּאָליטישע איבערקעהרענישען, און די גאָטספּאָרכטיגע, געלעהרנטע „חברים" האָבן געמוזט קוקען אויף זיי מיט אַ טיעפער פעראַכטונג. לויט די שילדערונגען פון די „חברים" זענען די עמי הארצים געווען פאַלש אין האַנדעל, גראָב און ברוטאַל אין פאַמיליען-לעבען, ווילד און מערדעריש אין אומגאַנג מיט מענשען און בכלל דער סימבאָל פון שלעכטס און זיטליכער פערדאָרבענקייט; פון די רעליגיעזע געזעצען האָבן זיי אָבגעהיט נאָר יענע, וואָס האָבן געערדט צו זייערע רויהע אינסטינקטען, און אין אַלע אַנדערע הינזיכטען זענען זיי געווען חשוד אויף די שרעקליכסטע פערברעכענס. דער תהום און די שנאה צווישען די עמי הארצים און חברים איז דעריבער בסדר געוואַקסען, און די זאַך איז ענדליך דערגאַנגען ביז אַזוי ווייט, אַז אַ חבר האָט נישט געגעסען ביי איין טיש מיט קיין עם הארץ און האָט זיך אָבגעהיט פון צוריהרען צו איהם, כדי נישט טמא צו ווערן. חתונה-פערבינדונגען צווישען די ביידע קלאַסען זענען געווען אַ זעלטענהייט — עס האָט געהייסען, אַז „ווער עס מאַכט חתונה זיין טאָכטער פאַר אַן עם הארץ טוט ריכטיג, ווי ווען ער וואָלט זי בינדען און אַוועקלעגען פאַר אַ לייב" (די עמי הארצים פלעגען גראָב בעהאַנדלען זייערע ווייבער און זיי שלאָגען), און די שנאה פון די עמי הא־צים, דאַגעגען, צו די תלמידי חכמים איז אין אַלגעמיין געווען נאָך שטאַרקער, ווי ס'איז געווען די שנאה פון אַ גוי צו אַ יודען. „ווען זיי וואָלטען אונז נישט דאַרפען צום געשעפטס-פערקעהר, — האָט ר' אליעזר געזאָגט, — וואָלטען זיי אונז מערדעריש בעפאַלען און געהרג'עט", און ר' עקיבא, וועלכער האָט געשטאַמט פון די נידריגע פאָלקס-שיכטען, האָט זיך אין די שפּעטערדיגע יאָהרען אַליין מודה געווען, אַז זענענדיג אַן עם הארץ האָט ער זיך געוואונשען: „הלואי זאָל איך בעגעגנען אַ תלמיד חכם אַליין אין וועג, וואָלט איך, ווי אַן עזעל איהם צובייס'ן, דאָס איז געווען דער נאַטירליכער פּראָטעסט פון די פעראַכטעטע און באָיקאָטירטע, פאַר וועלכע די אַריסטאָקראַטען-פּרושים האָבן פערצוימט יעדען צוטריט צו זיך און צו דעם געמיינדע-לעבען.

און די פאלגען פון דער שפאלטונג האבען זיך באלד ארויסגע־וויזען. צוריקגעשטויסען פון יעדען אומגאנג מיט די העכערע קלא־סען, אויסגעשלאסען פון יעדער בעטהייליגונג אין דעם לעבען פון דער קהלה, בערויבט פון יעדער גייסטיגער ווירקונג און אהן א שום פיה־דער און ראט־געבער, — האבען זיך אט די פערראכטעטע פאריא׳ס אריינגעווארפען אין די ארעמס פון דעם יונגען קריסטענטום. נאכ־פאלגענדיג דעם געקרייציגטען „משיח" אליין, וועלכער האט זיין גאנ־צע אויפמערקזאמקייט געשענקט אט די „בעליידיגטע און דערשלאגע־נע", האבען די ערשטע קריסטליכע שלוחים אויך זיך געדרעהט נאר צווישען די נידעריגע שיכטען פון פאלק, און די לעצטע האבען ארויסגעוויזען א טיפע עמפפינדליכקייט פאר דער נייער לעהרע. אויף די פערראכטעטע און פערשטויסענע האט געמוזט מאכען א טיפע ווירקונג דער פאקט, וואס די הייליגע שלוחים זענען געקומען צו זיי, האבען געגעסען און געטרונקען מיט זיי צוזאמען, און דערצו נאך פערזיכערט, אז נאר צוליעב זיי אליין איז משיח געקומען און גע־קרייציגט געווארען, כדי זיי זאלען אויך האבען א טהייל אין די אלע גיטער פון דער בעסערער וועלט! די גזעצלעהרע פון די פרושים האט ביי זיי אוועקגערויבט די עלעמענטארסטע רעכטען, און דא האבען זיי געהערט פון דעם הייליגען פאאולוס, אז „נישט מיט מעשים און מצוות קען זיך דער מענש רעכטפארטיגען, נאר מיט׳ן גלויבען אין משיח׳ן"; דאס איינציגע וואס זיי איז געבליבען צו טאן, איז דעריבער געוועזען, זיך צוצושליסען צו דער נייער עדה, וואס האט זיי אויפגענומען מיט אפענע ארעמס און צוגעזאגט צו עפנען אלע טויערן פון דער הימעל־מלוכה.

די גזעצלעהרער, פערטיפט אין זייער אייפער פאר דער פאר־מירונג פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען, האבען איננאנצען פער־זעהען יענע גרויסע מאסען, פון וועלכע עס זענען שפעטער אויסגע־וואקסען פערביטערטע געגנער פון דעם דאזיגען לעבען, און נאך איידער זיי האבען בעוויזען, זיך ארומצוקוקען, איז שוין געשטאנען פאר זיי א מעכטיגער שונא, מיט א פארטיגער וועלט־ און לעבענס־אנשויאונג, — א שונא, וואס האט מיט ריזיגע כחות זיך גענומען צושמעטערן און צושטורמען דעם פעלזען־פעסטען בנין פון טראדיצ־יאנעלען יודענטום.

צווייטעס קאפיטעל.

די פאלשטענדיגע שפאלטונג צווישען יודענטום און קריסטענטום; די ליטעראטור.

מעכטיגע, גרויסע יודישע גייסטער האבען דערהאלטען דאס יודענטום, און אין דער צייט האבען אנדערע, נישט וועניגער מעכטיגע יודישע פערזענליכקייטען, צוזאמען מיט נאך שטארקערע היסטארישע כחות, געשאפען דאס קריסטענטום. א גליק פאר דער לעהרע פונ'ם גליל'ער איז געווען דאס, וואס דער ליידענשאפטליך-פייערדיגער, אונרוהיגער שאול פון תרסי (פאאולוס) איז פון א פערביסענעם, פאנאטישען געגנער, געווארען נישט בלויז א אנהענגער, נאר אויך איהר פריידיגער און הויפט-בעגרינדער; אהן פאאולוס'ען וואלט די יעזוס-בעוועגונג פערבליבען נישט מעהר ווי א האלב-איסיישע סעקטע, וואס שטיצט זיך אויף א קליינער גרופע עמי הארצ'ישע חסידים און ענטוזיאסטיש-היסטערישע פרויען. עס זענען אבער געווען אויך אנדערע, היסטארישע און וועזענטליכע, אומשטענדען, וואס האבען א סך אויפגעטאן פאר דעם ערפאלג פון קריסטענטום; דא האט געשפיעלט א בעדייטענדע ראליע פון איין זייט דער אינדיפערענטיזם פון די גריכיש-געבילדעטע יודען בנוגע צו די געבאטען פון דער יודישער תורה, און פון דער צווייטער זייט, דער עקעל, וואס די בעסער געשטימטע עלעמענטען פון דער גריכיש-רוימישער וועלט, האבען אנגעהויבען פיהלען צו די געצענדיענערישע ווילדקייטען און איינרעדענישען. די ערשטע, ווי

די איבערמאָהנטע יודישע עמי הארצים, האָבען אין פּאַולוס'עס קריסטענטום געזעהען פאר זיך אַ אונגעהויערע פערלייכטערונג: די דאָזיגע לעהרע האָט זיי איננאַנצען בעפרייט פון די שווערע דינים און סיגים און געגעבען די מעגליכקייט, צו לעבען אין אַלע הינזיכטען גלייך מיט די גוים, פערבלייבענדיג דערביי גוטע יודען; די צווייטע ווידער, די גוים גופא, האָבען אַנשטאָט זייערע קערפּערליכע געצען בעקומען דאָ די בעגרייפליכע פאָרשטעלונג פון אַ געקרייציגטען משיח, אַ גאָטמענשען און גאָט'ס זוהן — דאָס האָט פאַר זיי געבילדעט דעם לייכטסטען איבערגאַנג פון דער טראַדיציאָנעלער פיעלגעטעריי צו דער געטליכער איינהייט פון יודענטום.

בעזונדער גינסטיג פאַרן קריסטענטום האָט געווירקט די צושטערונג פון בית המקדש און דער אויסערליכער אונטערגאַנג פון דעם יודישען נאַציאָנאַלען לעבען. די פערצווייפעלטע יודען האָבען זיך איצט גערן איבערגעגעבען דעם גלויבען אין די הימעל-חלומות און האָפנונגען פון דעם געקרייציגטען משיח. אין געוויסען הינזיכטען האָט די קריסטליכע לעהרע געבראַכט אויך ממשות'דיגע, פּאַקטישע נוצען; דאָס איז געווען אין יענער צייט, ווען די רוימישע אַדמיניסטראַציע האָט אַרויפגעלעגט אויף אַלע יודען פון דער רוימישער אימפּעריע אַ גרויסען קאָפּשטייער, און אַ סך יודען האָבען געפּרובט איננאַנצען פערלייקענען זייער אַנגעהעריגקייט צו דער יודישער אומה. אונטער דער הערשאַפט פון די ערשטע צוויי פלאַוויאַנישע מלכים איז אַזאַ מין אויסערליכע אַסימילאַציע פון קיינעם נישט געשטערט געוואָרען; דער דריטער הערשער פון דער דינאַסטיע, דאָמיציאַן, האָט זיך אָבער בעצויגען צו די דאָזיגע יודען פיעל הארבער: ער האָט בעפוילען שטרענג צו אונטערזוכען יענע יוד'ען, וואָס האָבען פערלייקענט זייער יודישקייט. דאָס האָט געצוואונגען די לעצטע צו זוכען פערשיעדענע מיטלען, און אַ סך האָבען אַפילו געפּועל'ט ביי זיך, צו לאָזען אָפּערירען דעם איינציגען יודישען צייכען אויף זייער לייב און איהם אונקענטיג צו מאַכען; געגען דעם איז שוין די רוימישע אַדמיניסטראַציע איננאַנצען מאַכטלאָז געווען, דער פאַקט איז אָבער שטאַרק פערפאָלגט געוואָרען מצד דער יודישער געזעצגעבונג, וואָס האָט דערפאַר אָבגעזאָגט פון עולם הבא. און דאָ איז געקומען פּאַולוס מיט זיין לעהרע, וואָס האָט בעפרייט אי פון מלה, אי פון אַלע אַנדערע מצוות און האָט נאָך צוגעזאָגט אַלע גליקען פון דער קומענדיגער מלכות השמים — דאָס האָט געמוזט מאַכען אַ שטאַר-

קען רושם אויף די יודען אין רוים און קליין אזיען.

אזוי איז פון פערשיעדענע זייטען געוואקסען די קהלה פון די קריסטוס-גלויביגע אין די ערשטע צעהנדליגער יאהרען נאכ'ן חורבן. דאס איז שוין נישט געוועז קיין גרופע פון אונוויסענדע פלעבייער, פון מוכס'ניקעס און ווייבער, נאר א בעשטימטע בעוועגונג מיט א מאסע אנהענגער פון די רייכע און אינטעליגענטע קרייזען, וואס האט אנגעהויבען צו ווירקען, ווי א נייער עלעמענט אין דער מענשליכער געשיכטע. אין אלע גרעסערע שטעדט פון דער רוימישער אימפעריע האבען זיך געפונען קריסטליכע קהלות, וועלכע זענען שוין פאקטיש געשטאנען אויסער די ראהמען פון דעם יודישען לעבען, חאטש די רוימער האבען נאך אלץ געקוקט אויף זיי, ווי אויף יודען.

אנ'אנדער אויסזעהען, חאטש דעם זעלביגען תוך, האבען געהאט די קריסטליכע קהלות אין יהודה גופא; זיי האבען געבילדעט א בעזונדער סעקטע אין קריסטענטום, א יודישע סעקטע מיט די יסודות פון ישו'ס לעהרע. שטעהענדיג נאך דערווייל אינגאנצען אויף דעם באדען פון פראקטישען יודענטום האבען אט די יודען-קריסטען אדער „מינים" (אביונים, נזירים) כסדר בעטאנט ישו'ס ווערטער: גלויבט נישט, אז איך בין געקומען מבטל זיין די געזעצען (פון דער תורה); ווער עס איז זיי מקיים און גיט זיי איבער אנדערע וועט גרויס זיין אין דער מלכות השמים". זייער בעציהונג אפילו צו קריסטוס'ן אליין האט זיך אויך שטארק אונטערגעשיידט פון דער בעציהונג צו דעם „בן אלהים", וואס פאאולוס האט געפרייערט. די יהודה'עאישע קריסטען, די וועלכע האבען ווירקליך געלעבט מיט'ן גליל'ער צוזאמען און איבערגענומען פון איהם דירעקט זיינע אידעען און מיינונגען, — זיי האבען איהם געהאלטען פאר א הייליגען גרויסען מענשען, וואס איז אויף א גאנץ נאטירליכען אופן געבוירען געווארען פון זיינע עלטערן יוסף און מרים, וועלכע האבען געשטאמט פון דוד המלך. אט דער זוהן פון בית דוד האט מקרב געווען די מלכות השמים, ווייל ער האט מענשען געלעהרנט, זיך נישט גרויס צו האלטען, צו פעראכטען מאטעריעלע עשירות און זיך צו שטיצען און צו ליעבען איינער דעם אנדערן, ווי ברידער, ווי קינדער פון איין טאטען — גאט. זייער לאזונג איז געווען ישו'ס אויסרוף: „גליקליך זענען די ארימע, דען זיי געהערט די מלכות השמים".

כדי צו פערשטארקען זייער איינפלוס, האבען אט די ערשטע און

אָריגינעלע קריסטליכע קהלות אנגעווענדט די זעלביגע מיטעל, וואָס פּאַאולוס האָט אנגעווענדט, כדי צו פּראָפּאַגאַנדירען זיין קריסטענטום. די מעהר געלעהרנטע צווישען די יהודה'עאישע קריסטען האָבען צוזאַמענגענומען אַלע מסורות און לעגענדעס, וואָס האָבען נאָך פריש געלעבט אין זייערע קרייזען, און אויף דעם יסוד פערפאַסט ישו'ס לעבענס־געשיכטע. אין דער לעבענס־בעשרייבונג, וועלכער זיי האָבען אָנגערופען עוואַנגעליום, איז צווישען די פערשידענע מעשות וועגען ישו'ס הייליגקייט און זיינע מופתים, בעזונדער בעטאָנט געוואָרען די הייליגקייט, וואָס ישו האָט צוגעשריבען די געבאָטען פון דער תורה. געשריבען זענען די דאָזיגע עוואַנגעליען געוואָרען אין דער אומגאַנגס־שפּראַך פון די דעמאָלדיגע יהודה'ער: האַלב העברעאיש און האַלב אַראַמעאיש, און חאָטש דער טאָן איז דאָ נישט אַזוי לייַדענשאַפטליך־שטורמיש, ווי דער טאָן פון די פּאַאולי'נישע בריעף, האָבען זיי דאָך צוגעצויגען אויף זייער זייט אַ בעדייטענדע צאָהל אָנהענגער פון די יודישע קרייזען. די לעצטע האָבען גאַנץ ווייניג געדאַרפט ענדערן זייערע ביז אַהעריגע לעבענס־מנהגים און אַמשטאַרקסטען האָט זיך זייער אָנגעהעריגקייט צום קריסטענטום אויסגעדריקט אין דעם, וואָס זיי האָבען אויפגעהערט האָפען אויף אַ ממשות'דיגער נאַציאָנאַלער גאולה און זענען איינגאַנצען פערזונקען געוואָרען אין די מיסטישע חלומות וועגען דער נאָהנטער „מלכות השמים”. זיי האָבען שטאַרק אָבגעהיט דעם איסיי'ש־קריסטליכען מנהג פון טבילה און אויך די „הייליגע מאָלצייטען”, וואָס האָבען זיך פּראַקטיצירט ביי די קריסטען פון אָנהויב אָן.

געגען דער פערשפּרייטונג פון די דאָזיגע יודען־קריסטען, וואָס האָבען געשטעלט אין געפאַהר דעם קיום פון דער אומה און אונטערגעגראָבען דעם נאַציאָנאַלען יסוד פון יודענטום, האָט דאָס סנהדרין אין יבנה מתקן געווען פערשידענע תקנות, און דאָ האָט זיך אויך בעזונדער אויסגעצייכענט דער פּאַטריאָטישער נשיא, ר' גמליאל. ווי מיר האָבען שוין דערמאָנט, האָט דער לעצטער, צווישען די אַלטעגליכע תפילות, וואָס ער האָט מתקן געווען, אַריינגענומען אויך עטליכע, וואו ס'האָט זיך גערעדט בעזונדער וועגען דער צוריק־אויפבויאונג פון ירושלים און דעם בית המקדש; און אַזוי ווי די „מינים” האָבען נישט געוואָלט אָנערקענען אָט די תפילות, האָט דאָס סנהדרין געפונען פאַר נויטיג אַרויפצולעגען אויף זיי אַ בעזונדער שטעמפּעל פון פעראַכטונג, און זיי אָבצוזונדערן פון דעם יודישען שוהל־ און געמיינדע־לעבען. צו

דעם צוועק האט ר׳ גמליאל צוגעגעבען צו די אלצעהן ברכות נאך א ניינצעהנטע — געגען די מינים, וואס איז דערגאנגען צו אונז אין דעם געענדערטען נוסח פון דער ברכה: ולמלשינים אל תהי תקוה.

א צווייטער פאל פון ארויסטרעטען שארף געגען די „מינים” איז פארגעקומען אין סנהדרין, ווען עס האט זיך געהאנדעלט וועגען דער בעדייטונג פון די עוואנגעלישע שריפטען. אויף דער פראגע, צי האבען נישט די דאזיגע שריפטען עפעס א רעליגיעזען ווערט צוליעב די הייליגע נעמען, וואס ווערן אין זיי דערמאנט, — האט ר׳ טרפון ערקלערט, אז מ׳מעג זיי פריי פערברענען, נישט קוקענדיג אויף דער געטליכקייט פון די נעמען, מיט וועלכע זיי זענען פול. דערביי האט ער צוגעגעבען די פאלגענדע שארפע כאראקטעריסטיק: „ווען א רויבער וואלט זיך געיאגט נאך איינעם, וואלט פאר איהם גלייכער זיין זיך צו ראטעווען אין דער שטוב פון א געצענדינער, איידער אין דער שטוב פון א „מין”, ווארום די „מינים” ווייסען דאך פון דער תורה און לייקענען זי אב, און די געצענדינער ווייסען נישט פון איהר”.

די געצענדינער, וועלכע פאולוס האט געוואונען פאר׳ן קריסטענטום האבען ווידער געהאט גאר אנ׳אנדער פארשטעלונג פון דער נייער לעהרע. אין די קרייזען איז דער בעגריף פון א משיח-אויסלייזער אין דער שפראך פון די אפאסטאלען, אינגאנצען פרעמד געוועזען און דער יחוס פון א בן דוד האט דא אויך קיין שטארקען רייץ נישט געהאט; דא האט געקענט זיין די רייד נאר וועגען א קאנקרעטען געטליכען וועזען, וועגען א גאט׳ס זוהן, און אזוי האבען זיך די ערשטע געצענדינער-קריסטען ווירקליך אויסגעטייטשט די פראפאגאנדא פון די יודישע אפאסטאלען; און קוים איז ווידער אנגענומען געווארען דער בעגריף פון א גאט׳ס זוהן, האבען שוין ממילא געמוזט בעזייטיגט ווערן די אלע ערשיינונגען און געשעהענישען אין ישו׳ס לעבען, וואס האבען איהם געשילדערט ווי א מענשען. די נאטירליכע געבורט איז געווארען א מין פראפאנאציע (חלול הקודש, פערשוועכונג) און פון דאנען איז שוין נאר איין טריט געוועזען צו דער פארשטעלונג, אז גאט׳ס זוהן איז געבוירען געווארען פון א הייליגען גייסט.

דא האט בכלל געפעהלט דער יסוד פון דער אריגינעלער קריסטוס-לעהרע — די גריכיש-רוימישע געצענדינער האבען נישט געוואוסט נישט פון קיין תורה און נביאים, נישט פון קיין פראקטישע פערהייליגטע געבאטען; דא האט זיך אפילו נישט געלאזען רעדען וועגען די וועזענטליכע

געבאָטען פון אָריגינעלען קריסטענטום: דאָס קאָמוניסטישע לעבען און די פעראַכטונג צו מאַטעריעלער עשירות — דאָס לעבען אין די שטעדט פון דער ציוויליזירטער רוימישער אימפעריע האָט זיך נישט געלאָזען איינשליסען אין די ראַהמען פון אַ אַסקעטישען וואַנדערער-לעבען אין דער מדבר; דערביי האָבען די דאָזיגע געצענדיענער נישט געהאַט קיין לעבעדיגע מסורות פון קריסטוס׳עס אייגענעם לעבען און ווירקען, און דער פועל יוצא פון דעם אַלעם איז געווען, אַז יעדער העלעניסטישע קהלה האָט זיך געהאַט איהר קריסטענטום. די קליינע תלמידים האָבען נאָכגעטאָן דעם גרויסען רבי׳ן, פּאַאולוס׳ען, און אויף ער האָט געפונען אין דער קריסטוס-לעגענדע די טיעפקייט און ברייטקייט, וואָס ער האָט געוואָלט אין איהר געפינען, האָבען זיי זיך אויך ערלויבט אויסצוטייטשען די דאָזיגע תורה יעדערער אויף זיין שטייגער. עס איז געשאַפען געוואָרען אַ גאַנצע רייהע קלענערע און גרעסערע סעקטעס, און יעדע איינע האָט געהאַט אַנ׳אַנדער אַפּאָסטאָל מיט אַנ׳אַנדער לעהרע. בעזונדער שטאַרק איז געווען די צושפּליטערונג אין קליין אַזיען, אין די „זיעבען שטערן און די זיעבען גאָלדענע לייכטער״ — די שטעדט: עפעזוס, סמירנאַ, פּערגאַמום, טאַטירא, סאַרדעס, פּילאַדעלפיאַ און לאַאָדיצעאַ. דער צענטער פון געצענדיענערישען קריסטענטום איז געווען עפעזוס; דאָ האָט פון אייביג אָן געהערשט אַ פיינדליכע שטימונג געגען יודען, און די דאָזיגע שטימונג האָבען די העלעניסטישע קריסטען איצט איבערגעטראָגען אויף זייערע גלויבענס-ברידער פון יודישער אָבשטאַמונג. דאָס האָט נאָכמעהר פערטיעפט דעם תהום צווישען די יודען-קריסטען און זייערע געצענדיענערישע חברים, און דער קאַמפּף פון די ערשטע געגען פּאַאולוס׳ען מיט זיינע תלמידים איז וואָס וויַיטער אַלץ העפטיגער און שטורמישער געוואָרען. זיי האָבען נישט אויפגעהערט צו בעשולדיגען פּאַאולוס׳ען, אַפילו שוין נאָך זיין טויט, אַז ער האָט פערשפּרייט אַ פאַלשע תורה און האָט אַריינגעלעגט אין קריסטענטום אַזעלכע כונות, וואָס קריסטוס אַליין איז געווען געגען זיי. „ווי אַזוי האָט זיך קריסטוס געקענט בעוויַיזען צו דעם אַפּאָסטאָל פון די געצענדיענער, (פּאַאולוס׳ן) — האָבען די יודען-קריסטען געפרעגט — ווען ער לעהרנט פונקט דעם היפך דערפון, וואָס קריסטוס האָט געלעהרנט?״ און נישט קענענדיג שענקען איהם דאָס, וואָס ער האָט געפּרעדיגט פאַלשטענדיגע פריַיהייט פון דער תורה און מצוות, האָט איהם יעדערער פון זיי גערופען מיט אַנ׳אַנדער שפּאָט-נאָמען. בלעם, פערפיהרער, פאַלקס-

פערדארבער — דאס זענען געוואָרען פאאולוס'עס געוועהנליכע עפּיטעטען און זיינע תלמידים האבען פון די יודען-קריסטען בעקומען דעם נאמען „שול פון שטן".

די דאזיגע שפאלטונג צווישען יודען- און היידען-קריסטען האט אויסער דעם אפיציעלען ריין דאגמאטישען יסוד געהאט, ווי ס'איז צו גלויבען, אויך א פאליטישען הינטערגרונד. די יודען-קריסטען האבען געטראגען א טיפע שנאה אין הארצען צו די רוימער, צו די רוימישע מלכים און פראקוראטארען, און געזעהען אין זיי די פערקערפערונג פון אלדאס בייז און שלעכטס; א געוויסע „נבואה" פון איינעם פון די יודען-קריסטען זאגט פאר רוים די שרעקליכסטע פלאגען און אינגליקען, גארנישט אהנענדיג אפילו, אז אט די שטאדט וועט אמאל ווערען דער וועלט-צענטער פון קריסטענטום; דאגעגען אבער די פאאול'ינישע שלוחים האבען כסדר געלערנט וועגען אונטערווארפען זיך דער רוימישער מאכט, וועלכע איז בעשטימט פון גאט. „יעדערער זאל זיך אונטערגעבען דער הערשענדער מאכט, — האט איינער פון די שלוחים געלעהרנט — דען עס איז נישטא קיין מאכט נישט פון גאט". אזעלכע חניפה'דיגע שמייכלעריייען בנוגע צו דער זינדיגער רוים האבען געמוזט אויפרייצען די יודישע מאסען געגען דעם גאנצען סיסטעם פון די נייע קריסטען.

אזוי זענען די יודישע אנהענגער פון ישו'ם לעהרע געווען דערווייל אינגאנצען אליין: צו זייערע חברים געצענדיגער האבען זיי זיך נישט צוגעקלעפט און זייערע יודישע ברידער האבען זיך וואס ווייטער אלץ מעהר אבגערוקט פון זיי. אין די ערשטע צייטען האט נאך געהערשט א געוויסער אויסערליכער פערקעהר צווישען די פרושים געזעצלעהרער און געצעהלטע יודיש-קריסטליכע פארשטעהער. דער שטרענגער ר' אליעזר האט זיך אפט אונטערגעהאלטען מיט דעם קריסט יאקאבוס, און ווען ר' ישמעאל'ס א שוועסטערנזוהן האט זיך געדארפט אויסהיילען פון א גיפטיגען שלאנגען-ביס, האט ער געקלערט, זיך צו לאזען „אבשפרעכען" דעם וועהטאג פון דעם זעלביגען יאקאבוס'ען מיט קריסטוס'עס נאמען. עס האבען זיך נאך פראקטיצירט דאן אפילו חתונה-פערבינדונגען צווישען יודען און יודען-קריסטען, און דער תהום צווישען די ביידע פאלקס-טיילען איז נאך בכלל גאנץ פלאך געוועזן.

אט דער צושטאנד האט אבער לאנג נישט געדויערט. דער אידעאליזירטער און פערעהרטער גליל'ער האט פון טאג צו טאג אלץ מעהר אנגענומען די געשטאלט פון א געטליכען וועזען און די בעגיים-

טערונג פאר איהם איז געוואקסען צוזאמען דערמיט, ווי דער פאקט האט אנגעהויבען ווערן א לעגענדע. וואס מעהר די יודישע אנהענגער האבען זיך פערטיעפט אינ׳ם לעבען פון זייער משיח, אלץ מעהר האבען זיי גענומען שטודירען און פארשען די נביאים, כדי צו ענטפלעקען אין זיי אלערליי רמזים אויף אזא און אזא געשעהעניש אין ישו׳ס לעבען, און דערנאך האט שוין געמוזט אלץ אזוי געשעהען — די רמזים פון דער נבואה האבען דאך געמוזט מקוים ווערן. די יודענקריסטען זענען דעריבער אויך נישט געבליבען ביי זייערע איינפאכע פארשטעלונגען פון ישו׳ם משיח׳טום, און אליין נישט פיהלענדיג דאס, האבען זיי זיך אלע מאל נעהנטער צוגענויגט צו די הײדען=קריסטען, אין דער הינזיכט פון צושרייבען ישו׳ן אלערליי געטליכע איינענשאפטען און וואונדער=כחות.

אזוי איז געוואקסען דער תהום צווישען דאס טראדיציאנעלע יודענטום און די יודיש=קריסטליכע סעקטעס; די „אביונים", וועלכע האבען אין געמיינזאמער, קאלעקטיווער ארימקייט שטרענג אבגעהיט אלע יסודות פון ישו׳ס לעהרע, זענען וואס וויימער אלץ ווייניגער געווארען, און דאגעגען איז געוואקסען די צאהל פון די „נזירים", וועלכע האבען זיך אבגעזאגט אי פון דעם קריסטליכען קאמוניזם, אי פון דעם גרעסטען טייל געבאטען פון יודענטום. זיי האבען אבגעהיט מלה און שבת, דעריבער האבען זיי אבער אויך געפייערט דעם טאג פון ישו׳ס לעבעדיג ווערען — זונטאג. דאס האט, נאטירליך, געמוזט ארויסרופען געגען זיי פערשיעדענע פערפאלגונגען מצד דעם יודישען סנהדרין, און דער פרוד איז ממילא נאך שטארקער געווארען.

צו די „מינים" אדער יודען=קריסטען איז צוגעקומען מיט דער צייט נאך א נייע סעקטע. די נייע לעהרע פון דעם „גאט=מענשען", פעראייניגט מיט די פילאזאפישע פשט׳לעך פון די אלעקסאנדרינישע אלעגאריסטען, — האט געשאפען גאר א נייע צונויפמישונג פון יודישע, קריסטליכע און מיסטישע עלעמענטען. פון דער צונויפמישונג האט זיך ביי די הײדען=קריסטען וויעדער אויסגעבילדעט א נייע לעהרע — די מיסטיק פון דער גנאזים. די דאזיגע לעהרע האט זיך בעשעפטיגט מיט דער אלטער פראגע: פון וואנען שטאמט דאס שלעכטס אין דער וועלט, און ווי לאזט זיך עס דאס שלעכטס בכלל צוזאמענפאסען מיט דעם בעגריף פון א גוטער און גערעכטער השגחה? — און האט זיך געפרובט פערענטפערן די שאלות מיט דער אנערקענונג פון א נייעם געטליכען בעוואוסטזיין. אין דעם קרייז פון אט די גנאסטיקער איז

שפעטער אריבער דער בעריהמטער תנא אלישא בן אבויה , וואס האט בעקומען דערפאר דעם שימפ-נאמען אחר ; און ער איז נישט איינער געווען : צווישען די יודישע געזעצלעהרער גופא האבען זיך אויך געפונען עטליכע, וואס זענען בעאיינפלוסט געווארען פון דער גנאסטישער טעאסאפיע. אינ׳ם יסוד פון דער דאזיגער שטה איז געלעגען דער פערסישער דואליזם , וואס בעשטימט א בעזונדער געטליכען מקור פאר גוטס און א בעזונדערן פאר שלעכטס , א בעזונדערן פאר ליכטיגקייט און א בעזונדערן פאר פינסטערניש , און געגען דער מיינונג איז פערפאסט געווארען די ברכה „יוצר אור ובורא חושך” , צו ווייזען, אז גאט איז דער בעשעפער אי פון ליכטיגקייט , אי פון פינסטערניש , אי פון גוטס, אי פון שלעכטס . די בעלי התלמוד זענען שארף ארויסגעטרעטען אויך געגען יענע , וואס האבען בעטאנט אין זייערע תפילות דעם בעזונדער נוסח : „דיך , גאט , לויבען די גוטע” אדער „דיין נאמען ווערט דערמאנט צום גוטען” , ווייל זיי האבען געזעהען אין דעם א רמז אויף דער צוטיילונג פון גאט׳ס וועזען און אויף דער אנערקענונג פון צוויי בעזונדערע געטליכע כחות (שתי רשויות) : א גוטען און א שלעכטען . צו דער זעלביגער עפאכע געהערט אויך ר׳ אליעזר׳ס אויסרוף : „זאלען אלע ווימען און מאכען וויסען און טיעף איבערצייגט זיין , אז גאט איז דער בעשעפער , דער פיהרער א. א. וו. , דאס הייסט : גאט איז דער גאט פון אלץ , דער גאט פון ליכטיגקייט און פינסטערניש , דער גאט פון קערפער און פון גייסט — צוזאמען” .

אט די אלע אקאדעמישע ערקלערונגען זענען אבער דאך צו שוואך געווען צו בעשיצען דאס יודענטום פון די אנטי-יודישע עלעמענטען , וואס האבען זיך אנגעהויבען אלץ בולט׳ער און שארפער ארויסצעווייזען אין דעם לעבען און אידעען-גאנג פון די קריסטליכע סעקטעס . צו די אייביגע וכוחים און שארפע טעארעטישע ארויסטרעטונגען , זענען מיט דער צייט צוגעקומען אויך ממשות׳דיגע צוזאמענשטויסען , וואס האבען געטראגען א פערביטערטען, פיינדליכען כאראקטער , און סוף כל סוף האט זיך דאס סנהדרין געזעהען געצוואונגען , אוועקצושטעלן די פראגע שארף און קאטעגאריש : וועלכע שטעלונג דארף די יודישע קהלה אננעהמען בנוגע צו די יודען-קריסטען און צי דארפען נאך די לעצטע איבערהויפט בעטראכט ווערן פאר מיטגליעדער פון כלל ישראל ?

און די ענטשיידונג איז אויך געווען קלאר און בעשטימט — עס איז בעשלאסען געווארען אוועקצושטעלן אנ׳אייזערנע וואנט צווישען יודען

און יודען־קריסטען. דאס סנהדרין האט פערבאָטען צו קויפען פון די מינים פליייש, ברויט און וויין, כדי אויף אזא אופן איבערצורייסען יעדען פערקעהר צווישען די ביידע פאָלקס־שיכטען; איבער די קריסטליכע ווערק איז אויסגערופען געוואָרען א חרם און מ׳האט זיי פערגלייכט מיט כשוף־ספרים. דער־ביי איז שטרענג פערבאָטען געוואָרען אויך זיך צו היילען מיט די לחשים און אָבשפּרעכעניִשען פון די קריסטען. די דאָזיגע בעשלוסען זענען דורך בעזונדערע שלוחים צושיקט געוואָרען אין אלע יודישע קהלות, כדי זיי זאָלען וויסען, ווי זיך צו בעגעהן מיט זייערע יודיש־קריסטליכע שכנים; די לעצטע זענען אָבער פון די אלע גזירות ווענינ נתפעל געוואָרען. זיי האָבען ניט בלויז ניט פראָטעסטירט געגען דעם, וואס מ׳שליעסט זיי אויס פון דעם יודישען פאָלק, נאָר האָבען נאך אליין אויך זיך אָבגעזאָגט פון זייערע ביזהעריגע שטאם־ און גלויבענס־ברידער. די דאָזיגע אָבזאָגונג איז פערפאסט געוואָרען אין דער פאָרם פון א בריעף צו „די העברעער"; אין דעם בריעף בעמיהט זיך דער געשיקטער שרייבער, ארויסצודרינגען אויף א פלפולדיגען אופן פון די פסוקים פון די נביאים, אז ישו הנוצרי איז געווען דער כהן גדול אינ׳ם גרויסען משכן פון דער געטליכער נאטור; „ער איז געקומען נאר איינמאל אינ׳ם היליגטום ניט מיט קיין בלוט פון שעפסען און קעלבער, נאר מיט זיין אייגען בלוט, און האט אויסגעלייזט די וועלט אויף שטענדיג".

„ישוע דער משיח — שרייט אוים דער שרייבער פון בריעף — איז געוועזען געכטין און ער איז דא היינט און וועט זיין אייביג; לאזט זיך ניט פערפיהרען פון פערשידענע פרעמדע תורות, דען בעסער איז פאר׳ן הארצען, ווען עס שטיצט זיך אויף גנעדיגקייט און ניט אויף געזעצען וועגען עסען, — געזעצען, וואס טויגען ניט פאר׳ן מענשען; מיר האָבען א מזבח, וואס די משרתים פון משכן טארען אויך פון איהם ניט עסען. דען די קערפער־טיילען פון די קרבנות, וואס זייער בלוט איז געשפּרענגט געוואָרען אין קדשי קדשים דורכ׳ן כהן גדול צו פערגעבען די זינד, — זענען פערברענט געוואָרען מחוץ למחנה; דעריבער איז ישוע, ווען ער האט געהייליגט דאס פאָלק מיט זיין בלוט, אויך געפּייניגט געוואָרען אויסערן טויער (פון שטאָדט); לאָמיר־זשע דעריבער ארויסגעהן צו איהם מחוץ למחנה און טראָגען זיין שאנד; דא האָבען מיר ניט קיין אייביגע שטאָדט — מיר זוכען די שטאָדט פון דער צו־קונפט".

דאָס איז געווען אַ גרויסער מאָמענט ניט בלויז אין דער יודישער געשיכטע. דאָס יודענטום און דאָס קריסטענטום זענען זיך פונאַנדערגעגאַנגען אין צוויי פיינדליכע, אַנטקעגענגעזעצטע ריכטונגען, דער צווייג האָט זיך אָבגעריסען פון בוים און אַליין אָנגעהויבען וואַרצלען צו לאָזען, — וואַרצלען, וואָס האָבען כסדר געזוכט, צו פערשטעלן און צו דערשטיקען דעם גרויסען אַלטען בוים, פון וועלכען זיי האָבען אַמאָל זייער יניקה געצויגען.

און דער קאַמפף האָט זיך אַזוי גיך ניט געענדיגט. דער ערהאַלטונגס־אינסטינקט פון יודענטום האָט איצט אָנגעהויבען אַרבייטען מיט זיין גאַנצער קראַפט און די גייסטיגע פיהרער פון דער אומה האָבען זיך גענומען פאַר דעם אַלטען אויסגעפּרובטען מיטעל: אָבצוזונדערן. אַזוי ווי די ווירקונג פון דער גנאָסטישער לעהרע האָט פערכאַפּט גאַנץ ברייטע קרייזען פון פאָלק, האָט ר׳ עקיבא פאָרגעלעגט, מ׳זאָל אינגאַנצען בעהאַלטען פאַר די ברייטערע מאַסען דעם טעקסט פון יענע שטעלן אין דער תורה און אין די נביאים, וואו עס רעדט זיך וועגען דער יצירה פון דער וועלט און וועגען דעם מהות פון דער העכסטער גאָטהייט (מעשי מרכבה), כדי אויף אַזאַ אופן אָוועקצונעהמען דעם באָדען פון די אַלע גנאָסטישע טרוימערייען און מעטאַפיזישע גריבלענישען. די עוואַנגעלישע בריעף, שריפטען און ווערק זענען אינגאַנצען פערבאָטען געוואָרען אין דער יודישער גאַס און די חכמים האָבען געלעהרנט, אַז לייענען ספרי מינים הייסט ריכטיג, ווי לייקענען אין דעם יודישען גאָט און אין דער יודישער תורה. די תנאים פון יענער צייט האָבען געטאָן פאַר׳ן יודענטום דאָס זעלבע, וואָס די נביאים האָבען געטאָן אין די אַלטע דורות: זיי האָבען אָבגעהיט די ריינקייט פון דער יודישער אמונה און דערהאַלטען אין פאָלק די ריינע בעגריפען פון יודענטום וועגען גאָט׳ס פערהעלטעניש צו דער וועלט און צו די מענשליכע מעשים. און ניט נאָר פאַר דעם גייסט, — זיי האָבען געזאָרגט אויך פאַר די מצוות, פאַר די פּראַקטישע געבאָטען פון דער תורה. ווייל די גנאָסטיקער האָבען געלעהרנט, אַז די געזעצען שטאַמען ניט פון גאָט אַליין, נאָר פון אַ קלענערן געטליכען כח; ווייל די קריסטען פון אַלערליי סעקטעס האָבען בכלל געזעהען אין די געבאָטען פון דער תורה, נאָר אַלעגאָרישע רמזים און בילדער, — האָט מען פון דער יודישער זייט בעטאָנט די בּוכשטעבליכע היילינקייט פון געזעץ און זיין שטרענגע קראַפט. די מצוות פון דער תורה זענען ניט געגעבען

געוואָרען פון רחמנות וועגען אָדער צוליעב אנדערע פערשטענדליכע מענשליכע כונות, נאָר וויל גאָט'ס אונבעגרייפליכער ווילען איז אַזוי געוועזען, און „ווער עס זאָגט (צו גאָט): אויף אַ פויגעל-נעסט גרייכט דיין רחמנות *), הייסט מען איהם שווייגען", „וויל ער מאַכט די מדות פון גאָט פאַר רחמנות-געזעצען און אין דער אמת'ען זענען זיי נאָר גזרות". אַזוי איז ביסליכווייז אינגאַנצען אַוועקגעפאַלען די מאָראַליש-ערציהערישע בעדייטונג פון געזעץ, און אויף דעם אָרט איז אין פאָלק געפלאַנצט געוואָרען דער געדאַנק, אַז די געבאָטען פון דער תורה זענען בעפעהלען פון אַ שטרענגען האַר, פאַר דעם עובר זיין פון וועלכע מ'ווערט שטרענג בעשטראָפט. דאָס איז געוועזען אַ ביטערער טעות, וואָס האָט זיך שעדליך אָבגערופען אויף דער גאַנצער שפּעטערדיגער ענטוויקלונג פון יודענטום; פאַר דעם מאָמענט איז דאָס אָבער דורכאויס נויטיג געוועזען אלס געגענזאַץ צו די גריכלענישען און אלעגאָרישע פּשט'לעך פון די קריסטליכע גנאָסטיקער.

אין יענער עפּאָכע איז געמאַכט געוואָרען נאָך אַ וויכטיגער שריט, וואָס האָט אויך געהאַט אַ אונגעהויערע בעדייטונג פאַר דעם קיום פון דער אומה: עס זענען אָנגענומען געוואָרען מיטלען אָבצוהיטען די גאַנצקייט פון די אַלט-יודישע הייליגע שריפטען און זיי ריין צו האַלטען פון יעדען פרעמדען עלעמענט. אין דער צייט פון די כנסת הגדולה איז דער ציקל „הייליגע שריפטען" בעשטאַנען פון די דריי אָבטיילונגען: תורה, די אַלטסטע כראָניק (ביז'ן גלות בבל) און די נביאי'שע ביכער. פון יענער צייט אָן איז אָבער געשאַפען געוואָרען נאָך אַ גאַנצע ליטעראַטור פון פּסאַלמען, משלים, פילאָזאָפישע און לירישע ווערק, אַפּאָקאַליפּטישע נבואות און נאָך אַזעלכע הייליגע ספרים, און די אַלע טיילען זענען ביסליכווייז איינגעשלאָסען געוואָרען אין דער נייער אָבטיילונג פון די הייליגע שריפטען, אונטערן נאָמען: כתובים. צו די זענען צוגעקומען נאָך אַ בעדייטענדע צאָהל ווערק, וואָס זענען אין דעם נייעם ציקל נישט אַריינגעגאַנגען, וויל מ'האָט זיי געפונען פאַר צווייפעלהאַפטיג, און זיי האָבען געטראָגען דעם נאָמען „ספרים חיצונים".

---

*) וויל עס שטעהט אין דער תורה: דו זאָלסט נישט אַוועקנעהמען די פויגעל-מוטער מיט איהרע קינדער צוזאַמען; שיק אַוועק פריהער די מוטער און דערנאָך נעהם דיר די קינדער.

דאָס סנהדרין אין יבנה האָט אָבער דעם צושטאַנד נישט געקענט איבערלאָזען אַזוי ווי ער איז געווען ; דער גאַנצער ציקל פון דעם גייסטיגען אוצר, וואָס דאַרף דינען אַלס אַלגעמיינעם הייליגטום פאַר דער גאַנצער אומה, האָט איינמאָל פאַר אַלע מאָל געמוזט אָבגעשלאָסען ווערן, כדי עס זאָלען זיך אין איהם נישט אַריינרייסען קיין זייטיגע ווערק, און דאָ, ביי דער געלעגענהייט, איז דערוועקט געוואָרען אַ פראַגע וועגען עטליכע פון די ווערק, וואָס זענען שוין אַריין אין די „שריפטען"; בעזונדערע וכוחים האָבען אַרויסגערופען די ספרים : „שיר השירים", וואָס זעהט אויס, ווי אַ וועלטליך ליעבעס-ליעד אָהן אַ שום רעליגיעזער שאַטירונג, און „קהלת", וואָס גראָבט אונטער מיט זיין סקעפּטיציזם די אמונה אין השארת הנפש. ביי די וכוחים האָט מען געפּרובט דערמאָנען אויך דאָס, וואָס וועגען די ספרים איז שוין געווען אַמאָל אַ רייד ביי די חכמים און מ'האָט זיי געוואָלט „בעהאַלטען" ; דאָס האָט אָבער נישט געווירקט, און סוף כל סוף איז בעשלאָסען געוואָרען, איינצושליסען די ביידע ספרים, וואָס טראָגען אויף זיך שלמה המלך'ס נאָמען, אין דער רייהע פון די הייליגע שריפטען (האַגיאָגראַפען). דער וכוח וועגען די דאָזיגע ספרים האָט זיך געענדיגט אין דעם „בעריהמטען טאָג" פון דער אַקאַדעמישער איבערקעהרעניש אין יבנה, ווען ר' גמליאל איז אָבגעזאָגט געוואָרען פון דער נשיאות, און ר' עקיבא האָט וועגען דעם געזאָגט, אַז ס'קען נאָך זיין אַ שטיקעל קלעהר וועגען „קהלת", אָבער נישט וועגען „שיר השירים". „ס'איז נישט געווען — האָט ער אויסגערופען — אין דער וועלט נאָך אַזאַ גרויסער טאָג, ווי דער, ווען ס'איז געגעבען געוואָרען שיר השירים. אויב אַלע „שריפטען" זענען קודש (הייליג) איז דער ספר — קודש קדשים (דאָס הייליגסטע הייליגטום)".

צו די „ספרים חיצונים" (אויסווענינגסטע ווערק, אַפּאָקריפען), דאַגעגען, האָבען זיך די מיטגליעדער פון סנהדרין בעצויגען זעהר שטרענג. זיי האָבען אָבגעשלאָסען די כתובים און צוזאַמענגעשטעלט דעם גאַנצען ציקל פון די הייליגע שריפטען אין דער געשטאַלט, אין וועלכער זיי האָבען זיך דערהאַלטען ביי יודען ביז איצט (תורה : בראשית, שמות, ויקרא, במדבר, דברים ; נביאים : I יהושע, שופטים, שמואל, מלכים ; II ישעיה, ירמיה, יחזקאל, הושע, עמוס, עובדיה, יונה, מיכה, נחום, חבקוק, צפניה, חגי, זכריה, מלאכי ; כתובים : תהלים, משלי, איוב, שיר השירים, רות, איכה, קהלת,

אסתר, דניאל, עזרא, נחמיה, דברי הימים), און אזעלכע ווערק, ווי דער „ערשטער ספר המכבים", „בן סירא" זענען געבליבען אויסער דעם ביבלישען קאנאן. צו די ספרים חיצונים זענען צוגערעכענט געווארען אויך די אלע ווערק, וואס זענען געשאפען געווארען אין דער עפאכע פון די חשמונאים און די רוימישע פראקוראטארען, און האבען זיך פעררופען אויף אלטע אויטאריטעטען („תהלות שלמה", „ספר חנוך" און נאך אנדערע), אדער האבען מיחס געווען זייערע ערצעהלונגען צו די צייטען פון די אלטע מלכים („יהודית", „טוביה"). די גריכיש-געשריבענע ווערק פון דער יודיש-העלענישער ליטעראטור זענען אויך אריין אין דעם ציקל (די שפעטערדיגע מכבעער-ביכער, „שושנה", „חכמת שלמה"), און אזוי ווי דאס פאלק האט ניעשט שטארק אבגעהיט די דאזיגע וואכעדיגע ספרים, זענען א סך פון זיי פערלוירען געגאנגען און זייער גרעסטער טייל איז דערגאנגען צו אונז אין גריכישע איבערזעצונגען.

דעם זעלביגען גורל פון די אפאקריפען האבען געהאט אויך די אפאקאליפטישע ווערק, די אלעגארישע זעהונגען און נבואות. צו די ווערק פון דעם טיפ, וואס זענען געשאפען געווארען לויט דעם מוסטער פון „ספר דניאל", געהערען דער „פירטער ספר עזרא" און די „זעהונגען פון ברוך (בן נריה)". „אין געהיימע אלעגארישע בילדער ווערט דא (אין די ווערק) פארגעזאגט דער קומענדיגער גורל פון דער יודישער אומה, וואס האט נאר-וואס איבערגעלעבט א שרעקליכע קאטאסטראפע. די מחברים פון „עזרא" און „ברוך" טרייסטען דעם פאלק דערמיט, וואס די אלע צרות האט גאט אויף איהם אנגעשיקט, כדי איהם ריין צו מאכען פון זיינע זינד, און אין דער צוקונפט וועלן אנקומען פאר איהם ליכטיגע צייטען. אט דער יאהרהונדערט וועט זיך ענדיגען מיט עשו'ס ממשלה, און דער קומענדיגער וועט זיך אנהויבען מיט דער ממשלה פון יעקב'ן" (עזרא VI, 9); „ציון וועט זיין פערוויסט, דערנאך אויפגעבויט, דאן וועט זי ווידער פאלען און בלייבען וויסט ביז א געוויסער צייט, נאר צום סוף וועט זי בעניייט און בעריהמט ווערן און וועט זיין געקרוינט אויף אייביג" (ברוך III, 34 — 31). די דאזיגע צוויי זעהונגען, וואס שטאמען פון ארץ ישראל, זענען געווען בעקאנט צווישען אלע יודישע קהלות אויך אין דער דיאספארא. עס האט זיך בעוויזען א גריכישע איבערזעצונג פון „ברוך", צו די זעהונגען פון „עזרא" זענען צוגעגעבען געווארען שטעלן מיט קריסטליכע

טענדענצען, און אַט די אַפּאָקריפען זענען דערנאָך אַריין אין דעם ביבלישען קאַנאָן פון דער קריסטליכער קירכע צוזאַמען מיט נאָך פיעל אַנדערע „ספרים חיצונים", וואָס דער קאַנאָן פון סנהדרין האָט זיי אויסגעשלאָסען" (דובנאָוו).

אַ בעדייטענדער געווינס פאַר דער ליטעראַטור פון יענער עפּאָכע איז געווען די נייע גריכישע איבערזעצונג פון דער ביבעל. די נויטווענדיגקייט פון אַ נייער, עהרליכער ביבעל-איבערזעצונג האָט זיך שטאַרק געפיהלט אין די נאַציאָנאַלע יודישע קרייזען צוליעב דעם, וואָס די קריסטען האָבען אויסגענוצט די אַלטע איבערזעצונג פאַר די צוועקען פון זייער פּראָפּאַגאַנדאַ. זיי פלעגען לייענען ביי זייער גאָטעסדיענסט קאַפּיטלען פון די נביאים אין דער אַלעקסאַנדריניש׳ער איבערזעצונג פון די אַזוי גערופענע זיעבעציגער (סעפּטואַגינטאַ), און כדי אַרויסצובעקומען פון די הייליגע טעקסטען פערשיעדענע רמזים אויף קריסטוס׳עס לעבען און ווירקען, האָבען זיי דאָרט געענדערט און צוגעגעבען געוויסע שטעלען — ווי פאַר זיי האָט געפּאַסט. עטפערט איבער די דאָזיגע פאַלשקייטען, האָבען די אַלעקסאַנדרינישע יודען, פון זייער זייט, צוריק איבערגעמאַכט די צוגעגעבענע נוסחאות, כדי צו בעזייטיגען פון דאָרטין די טענדעציעזע רמזים, און אַזוי איז די סעפּטואַגינטאַ געוואָרען אַ מין קאַמפּפס-פּלאַץ, אויף וועלכען יעדערע פון די ביידע פּאַרטייען האָט איבערגעלאָזען איהרע שפּורען.

אין די קרייזען פון דעם סנהדרין אין יבנה איז דעריבער געבוירען געוואָרען דער געדאַנק, צו שאַפען אַ נייע פאָלשטענדיגע איבערזעצונג פון די הייליגע שריפטען, און גראָד האָט זיך דאָרט געפונען איינער, וואָס איז אַמבעסטען פּאַסענד געווען פאַר אַזאַ ריזיגער און פעראַנטוואָרטליכער אונטערנעהמונג; דאָס איז געווען אַ געוויסער מיטגליעד פון אַ רייך-אַריסטאָקראַטישער גריכישער פאַמיליע, מיט׳ן נאָמען ע ק י ל ס, וואָס איז איבערגעגאַנגען צום יודענטום און איז געוואָרען אַ איבערגעגעבענער אָנהענגער און פריינד פון די יודישע געזעצגעבער, ווי פון דער יודישער געזעצגעבונג גופא. עקילס איז לכתחילה גלייך צוגעגאַנגען צו דער אַרבייט מיט דעם צוועק, צו קעמפּפען מיט די אַלע קניטשען און רמזים פון די קריסטליכע דרשנים, און בעזיצענדיג גרינדליך די ביידע שפּראַכען, העבּרעאיש און גריכיש, האָט ער זיך מיט אַ אונגעוועהנליכער פּינקטליכקייט גענומען איבערזעצען די תורה וואָרט ביי וואָרט, נישט דורכלאָזענדיג קיין וואָרט, קיין אות. איהם איז די הייליגקייט פון

אָריגינאַל טייערער געווען, ווי די שענקייט פון דער איבערזעצונג, און ער האָט זיך אָפט ערלויבט, צו פערבויגען אפילו די נאַטירליכע פאָרמען פון דער גריכישער שפראַך דאָרט, וואו דאָס איז נויטיג געווען, כדי פינקטליכער איבערצוגעבען דעם אינהאַלט פון טעקסט. ווען ער האָט געענדיגט זיין אַרבייט האָט ער זי פאָרגעלייענט פאַר די געזעצלעהרער ר׳ אליעזר און ר׳ יהושע, און זיי זענען געבליבען שטאַרק צופריעדען; דאָ האָט ער זיך אָבער בעקאַנט מיט ר׳ עקיבא׳ן און מיט זיין מעטאָדע, אויסצוטייטשען יעדען אות, יעדען תו פון דער תורה און ארויסצודרינגען פון איהם אַ בעזונדער כונה, — און ער האָט זיך גענומען איבעראַרבייטען די איבערזעצונג פון דאָס ניי. אין דער צווייטער איבערזעצונג האָט עקילס נאָך פינקטליכער און בוכשטעבליכער איבערגעגעבען דעם העבּרעאישען טעקסט, און די אויטאָריטעטען פון קאָלעגיום האָבען אויסגעדריקט זייער טיפע צופריעדענהייט פון דער אַרבייט אין דעם מאמר: „גאָט האָט בענאַבט יפת׳ן (דאָס גריכענטום) מיט אַ שענער שפראַך, איצט וועט זי רוהען אין די געצעלטען פון שם (דאָס יודענטום)״. אויף ווי וויים עקילס׳עס ווערטליך-טרייע איבערזעצונג פון דער תורה האָט אויסגענומען אפילו ביי די פרימסטע איז צו זעהען דערפון, וואָס זי האָט בעקומען כמעט די הייליגקייט, ווי דער העברעאישער טעקסט, און דאָס סנהדרין האָט זי רעקאָמענדירט אלע יודישע קהלות צו דעם צוועק פון עפענטליכע פאָרלעזונגען. אויף אַזאַ אופן איז די סעפּטואגינטא אין די ערשטע צייטען בּיסליכוויז אַרויסגעשטופּט געוואָרען פון די יודישע קהלות און אַפילו די קריסטליכע „אביונים״ האָבען אויך זיך בענוצט בעסער ביי זייער גאָטעסדיענסט מיט דער נייער איבערזעצונג, ווי מיט דער אַלטער. די דאָזיגע „אביונים״ זענען אויך געווען געגען די קינסטליך-פאַלשע נבואה-רמזים איבער ישו׳ס געטליכקייט, און צווישען זיי מיט די איבריגע היידען- און יודען-קריסטען זענען אויף דעם באָדען פאָרגעקומען שטאַרקע סכסוכים. (עקילס, למשל, האָט איבערגעזעצט די ווערטער פון ישעיה: „זעה, אַ יונגע פרוי איז מעוברת, וועט אַ זוהן געבוירען און איהם אַ נאָמען געבען עמנואל״, און די קריסטען האָבען געלייענט: „זעה, אַ יונג-פרוי וועט מעוברת ווערן״ — כדי אַריינצולעגען דעם נביא אין מויל אַ רמז אויף ישו׳ס געבורט פון אַ הייליגער יונגפרוי).

דער ערפאָלג און די פּאָפּולאַריטעט פון עקילס׳עס ביבעל-איבערזעצונג איז פון דעסטוועגען געווען גאַנץ ווייניג דויערהאַפט. אין די

שפעטערדיגע יאהרהונדערטער פגעגענט מען זי שוין זעהר זעלטען, און צו אונז זענען דערגאנגען פון איהר נאר די קליינע פראגמענטען, וואס האבען זיך דערהאלטען אין דער ליטעראטור פון די ערשטע קריסטלי־כע לעהרער. לויט דעם מוסטער פון עקילס'עם איבערזעצונג איז שפע־טער געמאכט געווארען דער כאלדעאיש־אראמעאישער תרגום פון דער תורה; דאס איז דער תרגום אונקלוס (פערגרייזט פון עקילס), וואס איז גראד זעהר פאפולער געווארען צווישען אלע יודען פון דער דיאס־פארא, און דרוקט זיך נאך ביז היינטיגען טאג צוזאמען מיט'ן העברע־אישען טעקסט.

א בעזונדער ארט אין דער יודישער ליטעראטור פון יענער עפא־כע פערנעהמען די ווערק פון יוסף בן מתתיהו אדער, ווי מ'האט איהם שפעטער גערופען, יאזעפוס פלאוויוס. נאך דעם טרויערי־גען אויסגאנג פון דער גרויסער נאציאנאלער מלחמה, אין וועלכער ער, יוסף, האט געשפיעלט די ראליע פון א פעררעטער, — איז פאר איהם צווישען די בעזיעגטע קיין ארט נישט געבליעבען; ער איז דאן איננאנ־צען אריבער אין לאגער פון די רוימער און האט זיך מיט זיי ענג צו־זאמענגעלעבט. וועספאסיאן האט איהם געשענקט גרויסע שטרעקעס ערד אין יהודה אנשטאט זיין נחלה נעבען ירושלים, וואס איז פערנומען גע־ווארען פון דעם רוימישען גארניזאן; יוסף איז אבער אין יהודה נישט פערבליעבען; ער האט אוועקגענעבען זיין ערד אין ארענדע, און איז אליין אוועק, מיט טיטוס'ען צוזאמען, קיין רוים, וואו ער איז פריינד־ליך אויפגענומען געווארען פון זיין קייזערליכען בעשיצער, און האט ביי־געוואוינט אלע פייערליכקייטען און טריאומף־צוגען פון די פערשכור'טע בעזיעגער איבער דער דערשלאגענער יהודה. יוסף'ן איז אפילו געשענקט געווארען דאס רעכט, ארויסצונעהמען זיינע פריינד און בעקאנטע פון צווישען די געפאנגענע און, ווי ס'איז צו גלויבען, האט ער אט דעם זכות ברייט אויסגענוצט. פון דאן אן האט ער פערבראכט אין רוים א ערך פון דרייסיג יאהר, זיך געפינענדיג אין די העכסטע קרייזען פון דער דארטיגער געזעלשאפט. וועספאסיאן האט איהם געגעבען דעם טי־טול „רוימישער בירגער" און בעשטימט א יעהרליכע פענסיע, און די וועלכיגע געגויגקטקייט האבען איהם ארויסגעוויעזען אויך די שפעטערדי־גע פלאוויאנישע מלכים, טיטוס און דאמיציאן.

ביי זיין גאנצער צוגעבונדענקייט צו די רוימישע הארען און זייער קולטור, האט אבער דער דאזיגער געוועזענער חבר פון די יודישע

„פרושים" דאך נישט געקענט רוהיג אריבערטראגען די פעראכטונג, וואס זיינע ברידער האבען איהם ארויסגעוויזען, און ער האט כסדר געזוכט, זיך צו רעהאבילליטירען, זיך ריין צו וואשען פון די אלע חטאים, וועלכע מ'האט איהם צוגעשריבען. ער האט געוואלט איבערציינגען זיינע צארענדיגע ברידער, אז אין דעם גאנצען אונגליק פון דער אומה זענען שולדיג געווען נאר די „רוצחים"-זעלאטען, וואס האבען אויפגערייצט געגען יהודה דעם כעס פון די אלמעכטיגע רוימער, און אזוי ווי ער האט בעזעסען א שטארקען ליטערארישען טאלאנט, האט ער זיך גענומען בעשרייבען דעם גאנצען מהלך פון די לעצטע יודישע מלחמות. געטריבען צו אזא ארבייט האט איהם אויך זיין פאטריאטישער געפיהל: די רוימישע היסטאריקער האבען פאלש בעשריבען די לעצטע מלחמה, און חוזק געמאכט פון די יודישע קעמפפער, — און מורא האבענדיג דערפאר, טאמער וועלן די רוימישע הארען געפינען אין זיין בעשרייבונג עפעס א פגיעה בכבוד פאר זיך, האט ער געגעבען דאס ווערק צו לייענען ועספאסיאנ'ען, טיטוס'ען, אגריפוס'ען און די איבריגע הויכגעשטעלטע אנטיילנעהמער פון דער גרויסער מלחמה. די לעצטע האבען בעשטעטיגט יוסף'ס בעשרייבונגען, און ערשט דאן האט ער דאס ווערק פובליקירט פריהער אין זיין אייגענער שפראך, העברעאיש *), און דערנאך אויך אין גריכיש. דאס ווערק האט זיבען טיילען און נעהמט ארום די גאנצע עפאכע פון די חשמונאים און אדום'ער, די הערשאפט פון די רוימישע פראקוראטארען ביז דעם העלדישען אויפשטאנד פון די פאטריאטישע זעלאטען, אין וועלכע דער אויטאר זעהט פון דעסטוועגען נישט מעהר, ווי א באנדע פערברעכערישע פאלקספערפיהרער, באנדיטען און „רוצחים".

גענענדיגט דאס ווערק וועגען דער לעצטער עפאכע פון דעם יודישען לעבען, האט זיך יוסף גענומען ארבייטען איבער א ווערק, וואס האט א אונגעהויערע בעדייטונג פאר דער יודישער היסטאריאגראפיע—די געשיכטע פון דער יודישער אומה, פון די אוראלטסטע צייטען ביז צו דעם אונטערגאנג פון בית שני. די „יהודה'עאישע אלטערטימער" — אזוי האט יוסף אנגערופען זיין יודישע געשיכטע, וואס איז לכתחילה

*) דער העבראישער טעקסט פון דעם ווערק איז מיט דער צייט פערלוירען געווארען, און צו אונז איז דערגאנגען נאר די גריכישע אויסגאבע.

גלייך געשריעבען געווארען אין דער גריכישער שפראך — ענטהאלטען צוואנציג ביכער, פון וועלכע די ערשטע צעהן גיעבען איבער דעם גאנצען היסטארישען מאטעריאל פון די ביבעל־ווערק, מיט פערשיעדענע לעגענדארישע הוספות און בעלייכטונגען ; דאגעגען בענוגען זיך אין די אנדערע צעהן ביכער פראגמענטען פון אזעלכע יודישע און גריכישע כראניקעס, וועלכע זענען צו אונז נארנישט דערגאנגען, און בנוגע, למשל, צו דעם לאנגען פעריאד פון די ערשטע חשמונאים ביז דעם יודיש־רוימישען קריעג (אנ׳ערך פון צוויי הונדערט יאהר) איז יוסף׳ס בעשרייבונג אין זיינע „אלטערטימער" כמעט דער איינציגער היסטארישער מקור, וואס איז צוגעקומען צו אונז און האט אונז געגעבען די מעגליכקייט זיך צו אריענטירען אין דעם תהום פון די פערנעבעלטע תלמודישע לעגענדעס.

די „יהודה׳עאישע אלטערטימער" זענען דורכגעדרונגען מיט א ריין נאציאנאלען גייסט. אין די שילדערונגען פון דער אלטער יודישער פערגאנגענהייט, האט טיטוס׳עס פאווארית נישט געהאט וואס מורא צו האבען דערפאר, טאמער וועט ער אנגרייפען די רוימישע אייגענליעבע, און ער האט זיך באמת געגעבען די מיה, אויפצוהויבען דעם יודישען נאציאנאלען כבוד, צוווארפען א העלע און ליכטיגע שיין אויף דער יודישער תורה, אויף די גרויסע יודישע גייסטער. מיט דעם ווערק האט יוסף אלזא געקענט אבשוואכען אין א געוויסער מאס די שנאה, וואס זיינע ברידער האבען געפיהלט צו איהם פאר זיינע פעררעטערישע מעשים; ער איז אבער אריינגעצויגען געווארען באלד אין א שארפער פאלעמיק מיט א פערביטערטען געגנער, וועלכער האט איהם געצוואונגען צוריק אויפצורודערן די אלע אמאליגע וואונדען און זיי נאך שטארקער פונאנדערצורייסען.

דער דאזיגער געגנער איז געווען יוסטוס פון טבריה, דער פיהרער פון די דארטיגע זעלאטען, וואס האט זיך בעטייליגט אין דעם גליל׳עאישען אויפשטאנד און אויך פערלאזען די פאהן אין רעכטען כרען פון קאמפף. יוסטוס איז גלייך נאך די ערשטע צוזאמענשטויסען אריבער אין אגריפוס׳עס לאגער : דער לעצטער האט איהם מוחל געווען זיינע רעוואלוציאנערע מעשים און געמאכט פאר זיין סעקרעטאר, און אט דער געוועזענער פרייהייטס־קעמפפער איז איצט אויך ארויסגעטרעטען מיט א ווערק וועגען דער לעצטער מלחמה, אין וועלכען ער האט אנגע־קלאגט יוסף׳ן אלס רוימער־פיינד און אלס הויפטשולדיגען און הויפט־

אָנפיהרער פון דעם גאַנצען גליל'עאישען אויפשטאַנד. דער צוועק פון דעם ווערק איז געווען, צו קאָמפּראָמיטירען דעם פערהאַסטען יוסף'ן אין די אויגען פון זיינע אדונים; די לאַגע אין רוים איז אָבער איצט, אין דאָמיציאַנ'ס צייטען, געווען אַזעלכע, אַז יוסף'ן איז פשוט פאָרגעשטאַנען אַ געפאַהר פאַר זיין לעבען, און דאָס האָט איהם געבראַכט דערצו, אַז ביי איהם איז רעכט געוואָרען, אַרויסצוטרעטען מיט אַ אָפענער גיפטיגער בעשולדיגונג געגען זיך אליין, אלס זוהן פון זיין פאָלק, אַבי נאָר זיך דערמיט ווי ס'איז ריין צו וואַשען פאַר די רוימער. יוסף האָט אַרויסגעלאָזען זיין „לעבענס-בעשרייבונג", וואו ער האָט גערעדט הויפּטזעכליך וועגען דער לעצטער מלחמה, און אין דער בעשרייבונג האָט ער זיך בעמיהט צו דערווייזען, אַז ער האָט באַלד פון ערשטען טאָג אָן פעררעטען זיין פאָלק, און נאָך אַלס קאָמענדאַנט פון דער יהודה'עאישער פעסטונג אין גליל, האָט ער שוין געזוכט מיטלען, ווי אַזוי אַריבערצוגעהן צו די רוימער.

די ווירקונג פון דעם בוך איז געווען אַנ'אָבשטויסענדע, אַ עקעלהאַפטע, און יוסף איז ווידער געוואָרען דער סימבאָל פון אַלדאָס בייזעס און פאַלשעס פאַר דער גאַנצער אומה. איהם איז אָבער פאָרט נישט בעשערט געווען, צו שטאַרבען אין פאַלשטענדיגער פעראַכטונג, און גראָד האָט זיך איהם אין יענער צייט געמאַכט באַלד אַ גינסטיגע געלעגענהייט אַרויסצוטרעטען אַלס פערטיידיגער און בעשיצער פון דעם יודישען כבוד, וואָס האָט געמוזט אַרויסרופען אַ טיעפע דאַנקבאַרקייט צו איהם פון אַלע יודישע קרייזען. יוסף איז אַרויס מיט אַ ניי ווערק „געגען אַפּיאָן" אָדער „וועגען דער אַלטקייט פון דעם יהודה'עאישען פאָלק", — אַ ווערק, וואָס האָט פעראייביגט זיין נאָמען אין דער יודישער געשיכטע אַלס טיעפען דענקער, וועלכער איז ווירקליך דורכגעדרונגען געווען מיט אַ הייסער ליעבע צו זיין פאָלק. „געגען אַפּיאָן" איז אַ פייערדיגע פערטיידיגונג פון יודענטום געגען די אַלע פאַלשע אָנפאַלען און בלבולים, מיט וועלכע ס'זענען כסדר אַרויסגעטרעטען אַלערליי יודאָפאָבען אין פערשיעדענע צייטען, אָנהויבענדיג פון דעם עגיפּטישען כהן מאַנעטאָן ביז דעם בעריהמטען חוצפה'דיגען יודען-פרעסער אַ פּ י אָ ן. דאָ האָט זיך יוסף נישט געשייט אַפילו פאַר זיינע רוימישע בעשיצער, און פערטיידיגענדיג אין דעם ווערק מיט אַ בעזונדער גלוט די שענקייט און טיעפקייט פון די יודישע עטיש-רעליגיעזע אידעאַלען, ערלויבט ער זיך זאָגאַר צו בעטאָנען זייער יתרון אַנטקעגען די זעלביגע אידעאַלען פון דער גריכיש-

רוימישער קולטור . עס פיהלט זיך דאָ אין יעדער שורה דער טיעפער גייסטיגער פּאַטריאַטיזם פון דעם פָאליטישען פערדעטער, — דאָס שטאָלצע בעוואוסטזיין פון דער אייגענער קולטורעלער גרויסקייט , די איבערציַיגונג פון דער אונגעהויערער בעדייטונג , וואָס די יודישע וועלט- און לעבענס-אַנשויאונג האַט פאַר דער גאַנצער מענשליכער קולטור , און וואָס מ'פערטיעפט זיך מעהר אין דעם קלייַנעם ספר קומט מען אַלץ מעהר צו דעם אויספיהר , אַז אַט דער אַריסטאָקראַטישער סאַלאָן-פילאָזאָף איז נאָר על פי טעות אַריינגעצויגען געוואָרען אין'ם שטראָם פון די פָאליטישע טומלענישען . זיין איינציגעם פערברעכען איז געוועזען דאָס , וואָס ער האָט געפּועלט בייַ זיך אַמאָל , איבערצונעהמען די קאָמאַנדאַ פון אַ רעוואָלוציאָנערען גאַרניזאָן אין דער צייַט , ווען ער האָט , ערשטענס , נישט געגלויבט אין גאַנצען אין דער רעוואָלוציע און איז , צווייטענס, איבערהויפּט נישט געוועזען קיין מענש פון קריעג און שווערד. די בלינדע אומשטענדען האָבען דעם פריעדליכען דענקער און היסטאָריקער געמאַכט פאַר אַ פיהרער פון צוהיצטע, צורייצטע סאָלדאַטען — דערפון האָט געמוזט אַרויסקומען נאָר דאָס , וואָס ס'איז אַרויסגעקומען : שוואַכמוטיגע אַרויסטרעטונגען , געפעהרליכער סקעפּטיציזם און ענדליך אויך — פערראַט .

דריטעם קאפיטעל.

די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון יודענטום און דער נייער אויפשטאנד געגען רוים.

(93—117.)

דער לייט־טורעם פאר דער גאנצער יודישער אומה איז געוועזן דאס סנהדרין אין יבנה, און וויל מען רעדען וועגען די פערזאנען, וואס האבען געשפיעלט די הויפט־ראליע אין דער אינטענסיווער טעטיגקייט פון דעם דאזיגען סנהדרין, מוז מען זיך אבשטעלען אויף די פאלגענדע פינף: דער נשיא רבן גמליאל, ר׳ אליעזר בן הורקנוס, ר׳ יהושע בן חנניה, ר׳ עקיבא בן יוסף און ר׳ ישמעאל בן אלישע.

אויב ר׳ גמליאל האט פארגעשטעלט מיט זיך אין דעם קאלעגיום די שטרעבונג צו איינהייט און אויטאריטעט; די שטרעבונג, צו שאפען א פעסטען מיטעלפונקט, וואו עס זאל בעשטימט און נארמירט ווערן דאס גאנצע רעליגיעזע און נאציאנאלע לעבען פון דער אומה, — האט זיין שוואגער ר׳ אליעזר דא פערטרעטען פונקט דעם היפך דערפון: די שטרעבונג, זיך פעסט צו האלטען ביי דער איינענער איבערציינונג, אפילו אויך אין דעם פאל, ווען זי געהט געגען דעם בעשלוס פון דער מעהרהייט. א אנהענגער פון די בית שמאי, איז ר׳ אליעזר געוועזן געגען די אלע נייע מעטאדען און פארמולען (מדות) אויף צו דרשה׳־נען די תורה און ארויסצודרינגען פון איהר געזעצען און כונות; פאר איהם האבען עקסיסטירט נאר די מונדליכע מסורות, וואס ער

האָט איבערגענומען בירושה פון די אַלטע אויטאָריטעטען , און זיין לעבענס־אויפגאַבע איז אויך בעשטאַנען נאָר אין דעם , אָבצוהיטען דעם דאָזיגען איבערגענומענעם מאַטעריאַל און איהם איבערצוגעבען גאַנצערהייד די קומענדיגע דורות . זיין אונגעוועהנליכער זכרון האָט איינגעשלאָסען אין זיך אַ גאַנצען אוצר פון איבערגענומענע מסורות , און ר׳ יוחנן בן זכאי האָט געזעהען אין איהם „אַ אויסגעפּלאַסטערטע ציסטערנע, אין וועלכער עס געהט ניט פערלוירען קיין טראָפּען״ ; ער האָט אָבער אויסגעמיטען יעדע שאלה, אויף וועלכער ער האָט קיין פאַרטיגע תשובה ניט געהאַט , און אין אַזאַ פאַל פלעגט ער ענטפערן : „דאָס האָב איך פון מיינע רביים ניט געלערנט״ .

ר׳ אליעזר האָט אַלזאָ געבילדעט דעם קאָנסערוואַטיווען עלעמענט ; ער איז געווען דער ז כ ר ו ן , די „אויסגעפּלאַסטערטע ציסטערנע״ , וואָס לאָזט קיין טראָפּען ניט אויסרינען, וועלכע לאָזט אָבער אויך קיין נייע טראָפּענס ניט אַריינדרינגען ; און אַזוי ווי די מעהרהייט פון קאָלעגיום איז שוין געווען דורכגעדרונגען מיט דעם גייסט פון הלל׳ס „מדות״ , מיט דעם גייסט פון אויסטייטשען די ווערטער פון דער תורה און אַרויסדרינגען פון איהר אַלע געזעצען אויף אַ זעלבסטשטענדיגען , לאָגישען אופן , — זענען די צוזאַמענשטויסען צווישען איהם און דעם סנהדרין געווען אונפערמיידליך ; דערצו איז ר׳ אליעזר געווען זעהר איינגע׳עקשנ׳ט און לאָ די, וואָס ער האָט ניט געוואָלט נאָכגעבען קיינמאָל פון זיין פּרינציפּ , האָט ער נאָך געפאָדערט דורכאויס , אַז די צווייפעלהאַפטע הלכות זאָלען פּ ר אַ ק ט י ש דורכגעפיהרט לויט ז יי ן איבערציינגונג געגען דעם בעשלוס פון דער מעהרהייט . עס איז דעריבער געקומען ענדליך דערצו , אַז די חברים האָבען זיך פערביזערט אויף איהם און אָנגעווענדט געגען איהם דעם שאַרפסטען מיטעל , דעם ח ר ם . די הלכה , איבער וועלכער דער קאָנפליקט איז פאָרגעקומען , איז גראָד געווען ניט קיין זעהר וויכטיגע, עס האָט זיך אָבער געהאַנדעלט וועגען דעם דעספּאָטישען טאָן , וועגען דעם שטרענגען ענטפער אויף אַלע אַרגומענטען פון די חברים : „א י ך ט ר ע ט נ י ש ט אָ ב פ ו ן מ יי נ ע ר יי ד״ ,—און דער חרם איז אויסגערופען געוואָרען . די שליחות, איבערצוגעבען דעם שטרענגען געזעץ־לעהרער די ידיעה וועגען דער האַרטער שטראָף , האָט ווידער איבערגענומען אויף זיך דער בעליבטער ר׳ עקיבא . איינגעהילט אין שוואַרצען , האָט ער זיך אַוועקגעשטעלט פאַר ר׳ אליעזר׳ן און געזאָגט מיט אַ ווייכער שטים : „מיר

דולט, אז די חברים שיידען זיך אב פון דיר". ר' אליעזר'ן זענען ארויס-געריסען טרערען פון די אויגען; ער האט אבער מקבל געווען אויף זיך די גזירה פון סנהדרין: „ער האט צוריסען אויף זיך די קליידער, אויסגע-טאן די שיך און זיך אוועקגעזעצט, אבגערוקט, אויף דר'ערד". די לעגענדע גיט דערביי צו, אז צוליעב ר' אליעזר'ס טרערען, איז א דריטעל פון אלע תבואות און פרוכטען אין דער וועלט צוקלאפט גע-ווארען און דאס טייג ביי די ווייבער אין די הענד איז געווארען פיילט. פון דאן אן האט ר' אליעזר געלעבט ווייט פון זיינע חברים און ווייט פון סנהדרין בכלל; וועהרענד דער צייט האט ער געפרובט פערקעהר-ען מיט די יודען-קריסטען, וועלכע זענען נאך דאמאלס נישט אבגע-געריסען געווען פון דער יודישער קהלה, און ווען דאמיציאנ'ס שלוחים האבען אנגעהויבען צו רודפ'ען די קריסטען, זעהענדיג אין זיי א גע-פאהר פאר א נייעם פאליטישען אויפשטאנד (וויל לויט דער אמונה פון קריסטענטום האט דער משיח, ישו, געשטאמט פון די מלכי בית דוד),— איז ר' אליעזר אויך אריינגעצויגען געווארען צווישען די בעשולדיגטע. דער טעות האט זיך אבער ארויסגעוויזען, און ווען דער שטאטהאל-טער פון קסריה האט זיך אויסגעדריקט: „ס'איז אונמעגליך, אז א מיטגליעד פון סנהדרין זאל זיך אבגעבען מיט אזעלכע נארישקייטען", האט ר' אליעזר איהם ערקלערט, אז ער האט ווירקליך קיין געמיינזא-מעס נישט מיט די קריסטען.

דער היפך פון ר' אליעזר'ס פערגליווערטקייט און אייזערנער קאנסעקווענץ איז געווען ר' **יהושע בן חנניה**. ער האט אריינגע-בראכט אין סנהדרין דעם נאכגיעביגען, בייגזאמען, פשרה'דיגען עלע-מענט, און געשיצט אי די לעהרע, אי דעם פאלק פון איבערטריעבע-נער אייניזייטיגקייט. אלס לוי האט ר' יהושע יונגערהייד נאך געזעהען דעם גלאנץ פון בית המקדש, וואו ער האט געזונגען מיט'ן לוים-כאר, ער איז אבער נישט אריין אין די רייהען פון די קעמפפער, און ווען ר' יוחנן בן זכאי האט פערלאזען די בעלאגערטע הויפט-שטאדט, איז ר' יהושע מיט איהם מיטגעגאנגען. נאך ר' יוחנן'ס טויט איז ר' יהושע געווארען איינער פון די זיילען פון קאלעגיום; ער האט אבער דערביי זיין בעשעפטיגונג נישט אוועקגעווארפען, און א דאנק דעם טאקי, וואס ער איז אין זיין אלטעגליכען לעבען געשטאנען נאהנט צו די ברייטע שיכטען פון פאלק, האט ער געהאט אויף זיי זעהר א שטארקע ווירקונג.

ר׳ יהושע איז געווען אַ טיִעפער ידען אין אַסטראָנאָמיע און האָט זיִך בכלל בעשעפטיִגט מיִט פערשיִעדענע פיִזיִשע און מעטאַפיִזיִשע וויסענשאַפטען ; זייַן הויפט-טעטיִגקייַט איז אָבער דאָך געווען די יודיִשע געזעצלעהרע, און דאָ האָט ער זיִך איִנגאַנצען געהאַלטען בייַ די כללים פון זייַן גרויסען רבי׳ן ר׳ יוחנן בן זכאי. אַ מענש פון לעבען מיִט אַ אָפענעם, ליִכטיִגען בליִק אויף גאָט׳ס וועלט, איז ר׳ יהושע געווען געגען יעדער פאָרם פון עקסטרעמער פרומקייַט, פון אַסקעטיִזם, און ווען ער האָט געזעהען, אַז ס׳ווערט נתרבה די צאָהל פון די פרושים-אַסקעטען, וואָס וויִלען קייַן פלייַש ניִשט עסען און קייַן וויַין ניִשט טריִנקען, וויַיל מ׳פלעגט זיִך דערמיִט בענוצען אין בית המקדש צו קרבנות און נסכים, — האָט ער זיִך געווענדט צו זיי מיִט די שאַרפע ווערטער: „אויב אַזוי, דאַרפען מיִר קייַן ברויט ניִשט עסען, וויַיל ס׳זענען בטל געוואָרען די מנחות *), און קייַן וואַסער ניִשט טריִנקען, וויַיל ס׳זענען בטל געוואָרען די וואַסער-גיִסונגען! דער תירוץ איז אָבער, אַז מ׳איז ניִשט גוזר אויף אַ צבור אַזאַ גזרה, וואָס דער צבור קען געגען איהר ניִשט בייַשטעהן״. ר׳ יהושע איז געווען געגען די אַלע חומרות און גזירות, וואָס האָבען ניִשט געהאַט קייַן שום מקור אין געזעץ, און זענען אַרויסגעגעבען געוואָרען נאָר אַלס אָבצוימונגען, כדי צו פערהיִטען די געזעצען גופא, און בייַ אייַנעם אַזאַ פאַל האָט ער דאָס פערגלייַכט מיִט אַ כלי איִיל, איִן וועלכער מ׳גיִסט אַרייַן וואַסער: „וואָס מעהר וואַסער עס קומט אַרייַן, אַלץ מעהר איִיל ריִנט אויס״. דאָס האָט געהייסען, אַז וואָס מעהר בעשרענקונגען און חומרות עס ווערן אייַנגעפיִהרט איִבעריִגע, אַלץ מעהר געהט פערלוירען פונ׳ם עצם יודענטום, פון דער תורה גופא.

ר׳ יהושע׳ס וויִרקונג אויף דער אויסביִלדונג פון יודענטום איז געווען אונגעהויער גרויס און פרוכטבאַר; איהם איז אָבער בעדייַטענד איִבערגעגאַנגען דער חבר ר׳ עקיבא בן יוסף, וועלכער איז אָהן אַ שום צווייפעל געווען דער בעגאַבטסטער, אָריִגיִנעלסטער און אייַנפלוס-רייַכסטער צוויִשען דער רייַהע גרויסע פערזענליִכקייַטען פונ׳ם דעמאָלדיִגען סנהדרין. דאָס פאָלק האָט שפעטער אייַנגעהיִלט די יוגענד-יאָהרען פון זייַן געליִבטען פיִהרער אין אַ נעבעל פון פּאָעטיִש-שענע, ראָמאַנטיִשע

*) אַ מין ברויט-קרבן.

לעגענדען; פון דעם נעבעל שיינט אבער ארוים אויך די ווירקליכקייט פון זיין אבשטאמונג, געבורט און ערציהונג. ר׳ עקיבא בן יוסף האט געשטאמט פון ארימע גרים און אין דער יוגענד האט ער זיך אויפגעהאלטען אלס פאסטוך אין די גיטער פון דעם רייכען כלבא שבוע. דער ארימער פאסטוך האט אבער בעזעסען א שטארקע צוציהונגסקראפט, און די טאכטער פון דעם ירושלים׳ער מאגנאט, רחל, האט זיך אין איהם פערליעבט. זי איז מרוצה געווארען מיט איהם חתונה צו האבען, אויב ער וועט אוועק אין א ישיבה לעהרנען און ווערן א געבילדעטער מענש, און ר׳ עקיבא האט די בעדינגונג אנגענומען: ער האט זיך אוועקגעלאזען וואנדערן פון איין ישיבה אין דער אנדערער, און זיין נאמען איז געוואקסען פון יאהר צו יאהר. אונטער דער צייט האט זיך דער רייכער אריסטאקראט דערוואוסט פון זיין טאכטער׳ס ליעבע צו דעם ארימען פאסטוך און ער האט זי ארויסגעטריעבען פון זיין הויז; זי איז אבער טריי געבליעבען איהרע געפיהלען, און נישט די שפאט פון אלע, און אויך נישט דער הונגער איז אימשטאנד געוועזען אויסצולעשען ביי איהר אין הארצען די גליהענדע ליעבע צו דעם וואקסענדען געניע *). און זי האט זיך דערווארט: דער פאסטוך איז געווארען איינער פון די אנגעזעהענסטע מיטגליעדער אין דעם סנהדרין פון יבנה, און באלד אין זיין אייגענע ישיבה אין דעם שטעדטיל בני ברק (נעבען יבנה) געווארען א נייער, געוואלדיגער צענטר, וואס האט צוגעצויגען טויזענדער תלמידים פון אלע עקען פון לאנד.

פאר דער וויסענשאפט פון יודענטום, פאר דער יודישער געזעצלעהרע איז ר׳ עקיבא געוועזען דער דירעקטער נאכפאלגער פון הלל הזקן בנוגע צו דעם גאנג פון אויסטייטשען די ווערטער פון דער תורה און נישט פערלאזען זיך אויף דער מסורה אליין; ער האט אבער אויף דעם יסוד געשאפען אינגאנצען א נייעם בנין, „א נייע שול". זיך שטיצענדיג אויף הלל׳ס יסוד, האט ר׳ עקיבא געשאפען א אייגענעם סיסטעם, פון וועלכען די קאנסעקווענצען ענטוויקלען זיך שוין ממילא, פון זיך אליין. דער דאזיגער סיסטעם קוקט אויף דעם פערהאנענעם מאטעריאל פון איבערגענומענע מסורות נישט, ווי אויף א טויטען אוצר, וואס

*) די לעגענדע דערצעהלט, אז זי האט אמאל אין א שרעקליכער נויט אבגעשוירען איהרע שענע צעפ און זיי פערקויפט פאר ברויט.

וואקסט נישט און פערמעהרט זיך נישט און מוז זיך שטיצען נאר אויף דעם זכרון פון געצעהלטע מענשען; ר׳ עקיבא בעטראכט אט דעם מאטעריאל, ווי אנ׳אייביגען לעבעדיגען קוואל, אין וועלכען עס ענט־פלעקען זיך אלץ נייע אוצרות. אלס דעם העכסטען גרונדזאץ פון זיין סיסטעם האט ר׳ עקיבא אוועקגעשטעלט דעם כלל, אז דער הלכי׳שער (געזעצען־) טייל פון דער תורה איז אינגאנצען נישט גלייך צו די זעלביגע טיילען אין אנדערע געזעץ־ביכער. די מענשליכע אויסשפראך בענוצט זיך מיט געוויסע ווארט־קלאנגען, ווענדונגען, ווארט־בילדער, וויעדערהאלונגען, פערשענערונגען, — קורץ: מיט א געוויסער פארם, וואס האט גארנישט צום עצם אינהאלט און איז אויסגערעכענט נאר פאר דעם שענערן קלאנג, פאר׳ן געשמאק; אנדערש איז עס אבער מיט דער אויסשפראך פון דער געטליכער תורה: דא איז קיין פארם אבסאלוט נישטא, דא איז אלץ אינ[illegible]לט. דא איז נישטא איבריג קיין ווארט, קיין בוכשטאב, קיין נקודה — יעדע נקודה, יעדער אויסדריק, יעדעס ביי־, נעבען־ און פערבינדונגס־ווארט האט א אייגענע, בעזונדערע, געטליכע כונה. צו הלל׳ס זיעבען מדות, האט ר׳ עקיבא דעריבער צוגעגעבען א גאנצע רייהע נייע כללים און פארמולעס, וואס האבען געגעבען די מעגליכקייט אנצושעפען גאנצע בערגער מיט הלכות אויף איין ווארט פון דער תורה. לויט דעם סיס־טעם איז יעדע געוועהנליכע אויסטייטשונג פון דער תורה שוין אליין געווארען א מקור פאר נייע שלום־פאלגערונגען, און אזוי האט זיך עס נעקענט ציהען ביז דאס אונענדליכע. „איך וועל מאכען אזוי, — האט ר׳ עקיבא זיך ארויסגערופען — אז די ווערטער פון די חכמים זאלען בלייבען אויף אייביג", און ער האט דורכגעפיהרט זיין סיסטעם מיט א אונגעוועהנליכער פעסטקייט, זיך נישט אבשטעלנדיג אפילו פאר די שארפסטע קאנסעקווענצען. עס איז פארגעקומען א פאל, אז ר׳ עקיבא׳ס א תלמיד, נחמיה פון עמאוס (העמסוני), וועלכער האט זיך געהאלטען ביי זיין רבי׳ס סיסטעם און האט אויך גדרשה׳נט אלע את׳ען פון דער תורה *), — האט זיך אבגעהאלטען צו דרשה׳נען דעם „את" פו

*) את — דיענט אין העבראיש אויך צו בעצייכענען די געגענזייטיגע פער־העלטעניש און די בעציהונג פון די ווערטער (פארטיקעל).

פסוק: את ד׳ אלהיך תירא (פאַר גאָט, דײַן גאָט זאָלסטו מורא האָבען), ווײַל ער האָט נישט געפועל׳ט בײַ זיך, צוצוגעבען נאָך אײַן זאַך אין דער וועלט, וואָס דער מענש זאָל זײַן פערפליכטעט, מורא צו האָבען דערפאַר אַזוי ווי פאַר גאָט; דאַן איז ר׳ עקיבא געקומען און האָט געדרשה׳נט: „את ד׳״ — דאָס מײַנט מען: איהם און זײַן תורה, דאָס הײַסט, אַז אויסער גאָט איז יעדער יוד מחויב זיך צו פאָרכטען אויך פאַר דער תורה און אָבצוהיטען אַלע איהרע געבאָטען.

מיט זײַן סיסטעם האָט ר׳ עקיבא אויסגעבראָכען אַ נײַעם וועג און געעפענט נײַע האָריזאָנטען אויף דעם געביעט פון דער יודישער געזעצפאָרשונג. די תורה שבעל פה, יעדע אײַנציגע פון די אַלע מונד-ליכע דינים און גזירות, אויף וועלכע אַ סך האָבען געקוקט, ווי אויף אײַגענע, ווילקירליכע אויפטועכצען, וועלכע האָבען מיט דעם געטליכען ווילען גאָרנישט צו טאָן, — האָט איצט בעקומען אַ אָנשפּאַרונג אין וועלכען ס׳איז וואָרט פון דער תורה, און אַ סך הלכי׳שע שטרײַטיגקײַ-טען זענען איצט ממילא איבערגעריסען געוואָרען. אויף די חברים פון קאָלעגיום האָט ר׳ עקיבא׳ס נײַער סיסטעם געמאַכט אַ אונגעוועהנליכען אײַנדריק, און אַלע האָבען מודה געווען, אַז אָהן דעם געניאַלען אויפטו פון די נײַע כללים, וואָלטען די געזעצען פערגעסען אָדער פערנאַכלעס-סיגט געוואָרען. ר׳ עקיבא׳ס שאַרפזיניגע אײַנפאַלען אין דער הינזיכט פון געפינען אין דער תורה אַ רמז אָדער אַ אסמכתא (אָנשפּאַרונג) אויף וועלכער ס׳איז מסורה, האָבען אַרויסגערופען בעגײַסטערונג און ערשטוי-נונג צוזאַמען, און אַזאַ גײַסטיגער ריעז, ווי ר׳ יהושע בן חנניה, האָט אײַנמאָל אויסגעשריען: „אָ, ווען אײַנער וואָלט אַראָבגענעהמען די ערד פון דײַנע אויגען, אונזער רבי, יוחנן בן זכאי! דו האָסט אַמאָל געצווייפעלט בײַ דער בעשטימונג פון אײַן הלכה, ווײַל דו האָסט נישט געקענט געפינען פאַר איהר קײַן מקור אין דער תורה, און אָט איז געקומען ר׳ עקיבא און האָט אַזאַ מקור גלײַך געפונען!״ מיט אַ עהנליכער בעגײַסטע-רונג איז דורכגעדרונגען אויך דער אויסרוף פון דעם בעריהמטען ר׳ טרפון: „עקיבא! שײַדען זיך פון דיר, הײַסט ריכטיג, ווי שײַדען זיך פון לעבען! מיט דײַנע כללים מאַכסטו צוריק לעבעדיג דאָס, וואָס די מסורה אַלײַן האָט פערגעסען״.

ר׳ עקיבא האָט אונטערגענומען נאָך אַ וויכטיגען שריט, וואָס האָט אויך געמאַכט אַ גרויסען רושם אין דער אַקאַדעמישער וועלט. ביז איהם זענען די הלכות געלערנט געוואָרען אָהן אַ צוזאַמענהאַנג און

נישט גרופּירטערהייד , אזוי אז עס האט זיך געפאדערט א אונגעוועהענליכער זכרון און א אונערמידליכע התמדה , כדי צו געדענקען זיי אין דעם משך פון יאהרען ; דאס האט ר׳ עקיבא געוואלט בעזייטיגען , און ער איז געקומען דעם זכרון צו הילף . ער האט גענומען סיסטעמאטיזירען די הלכות און זיי צוזאמענשטעלען גרופּעס־ווייז לויט׳ן אינהאלט (וועגען שבת , וועגען ע ר י ו ת , וועגען געלד־ און קרימינאל־ענינים א. א. וו.) . אזוי זענען ענטשטאנען בעזונדערע , אבגעטיילטע טעקסטען (מ ס כ ת ו ת), און אין יעדער מסכתא האט ער איינגעטיילט די געזעצען לויט דער צ א ה ל (צום ביישפּיעל : „גיין און דרייסיג אבות מלאכות (גרונד־ארבייטען) זענען פערבאטען אום שבת” , „אין פופצעהן פעלען זע־נען די פרויען פריי פון יבום” א. נ. א.) . די דאזיגע „משניות דרבי עקיבא” האבען געדיענט אלס יסוד פאר דער שפּעטערדיגער פאלשטענדיגער סיסטעמאטיזירונג פון דער משנה .

רייכע פּערלען זענען דערגאנגען צו אונז פון ר׳ עקיבא׳ן אויך אין דעם מאראל־ און רעליגיעז־פילאזאפישען טייל פון תלמוד , אין דער אזוי גערופענער א ג ד ה . ער האט געזאגט : „אלץ (וואס דער מענש טוט) ווערט (פון גאט) געזעהען , נאר דער פרייער ווילען איז געגעבען , און די וועלט ווערט געמשפּט מיט גוטס , און אלץ איז אבהענגיג פון דער צאהל מעשים , וואס דער מענש איבט אויס” — דאס קען גערע־כענט ווערן פאר א קורצער לעזונג פון דער אייביגער פראגע וועגען דעם געגענזאץ צווישען דער געטליכער השגחה און דעם מענשענס פרייען ווילען . זיין מיינונג וועגען גאט׳ס בעציהונג צו דער יודישער אומה , האט ער אויסגעדריקט אין דעם פאלגענדען מאמר : טייער איז דער מענש , דען ער איז בעשאפען אין גאט׳ס געשטאלט , נאכמעהר טייער זענען די יודען , וואס גאט רופט זיי אן : קינדער , און האט זיי געגעבען א טייערע כלי — די תורה .

ר׳ עקיבא׳ס אפּטימיזם האט זיך נישט אבגעשטעלט אפילו פאר דעם גרויסען אונגליק פון דער אומה . די לעגענדע דערצעהלט : איינמאל האט ר׳ עקיבא געוואנדערט אין דער געגענד פון דער פער־וויסטער ירושלים צוזאמען מיט ר׳ גמליאל הנשיא , ר׳ יהושע בן חנניה און ר׳ אליעזר בן עזריה . צוקומענדיג נעהנטער צום שטאדט האבען זיי געריסען קריעה , צום צייכען פון טרויער , און אזוי זענען זיי צוגעגאנגען צום בית המקדש־בארג ; דא האבען זיי געזעהען , ווי א שאקאל איז ארויסגעלאפען פון צווישען די חורבות פון בית המקדש , און זיי האבען

זיך פונאנדערגעוויינט, נאר איין ר׳ עקיבא האט זיך געפרעהט. דאן האבען די חברים געפרעגט: „פארוואס פרעהסטו דיך?״ — „פארוואס וויינט איהר?״ האט ער זיי געענטפערט מיט א פראגע. — צי קען מען דען נישט וויינען, צוזעהענדיג, ווי דער קדשי-קדשים, וואו קיינער אויסער כהן-גדול האט נישט געטארט אריינקומען, איז געווארען א ארט פארווילדע חיות?״ — אט דעריבער טאקי פרעה איך מיך — האט ר׳ עקיבא געענטפערט; — אויב ס׳איז מקוים געווארען די נבואה, אז ירושלים וועט ווערן א הויפען חורבות, מוז דאך מקוים ווערן אויך די צווייטע פארזאגונג פון אונזערע נביאים, — אז ירושלים וועט צוריק אויפגעבויט ווערן.

א בעזונדער פלאץ אין דעם „כרם שביבנה״ (דעם וויינגארטען אין יבנה: דאס סנהדרין) האט פערנומען ר׳ ישמעאל בן אלישע. אין דער אויסטייטשונג פון געזעץ האט ער פערטרעטען דעם נאטירליכען זין און, אזוי צו זאגען, דעם געזונטען מענשען-פערשטאנד, און דאס האט איהם אוועקגעשטעלט אין א שארפער אפאזיציע בנוגע צו דעם פלפול׳דיגען לעהר-סיסטעם פון דעם געניאלען ר׳ עקיבא. —

א זוהן פון דעם לעצטען כהן גדול אין ירושלים, איז ר׳ ישמעאל, אלס קינד נאך, אוועקגעפיהרט געווארען נאכ׳ן חורבן קיין רוים צוזאמען מיט אלע געפאנגענע; דא האט ער דורך א צופאל צוגעצויגען אויף זיך די אויפמערקזאמקייט פון דעם בעריהמטען ר׳ יהושע בן חנניה (ווען יענער איז געוועזען אין רוים) און דער לעצטער האט איהם אויסגעקויפט און אוועקגעפיהרט קיין יהודה, וואו ער איז אין גיכען געווארען א אנגעזעהענער מיטגליעד פונ׳ם סנהדרין אין יבנה. פון איהם ווערט אויך דערצעהלט, אז ער האט פערוועמדט זיין גאנץ פערמעגען, אויסצוהאלטען און צו שטיצען די ארימע מיידלעך, וועלכע זענען פערארימט און פעריתומ׳ט געווארען אין דער צייט פון אויפשטאנד.

אי׳ם געגענזאץ צו ר׳ עקיבא׳ס כלל, אז די געטליכע תורה איז פול מיט רמזים און כונות, ווייל זי איז אינגאנצען אינהאלט און האט קיין פארם נישט, — האט ר׳ ישמעאל כסדר בעטאנט, אז „די תורה בענוצט זיך מיט א מענשליכער אויסשפראך״ (דברה תורה בלשון בני אדם) און האט אויך וויעדערהאלונגען, ווענדונגען, ווארט-בילדער און רעדנערישע אויסמאלונגען—צו דעם צוועק פון פערשענערן די פארם. דרשה׳נען די אותיות אדער די ביי- און נעבען-ווערטער פון דער תורה, הייסט אלזא פשוט אריינלעגען אין די דאזיגע ווערטער אייגענע, פאלשע

בונות—אזעלכע, וואס זענען גארנישט געווען במציאות אין דעם געטלי־כען געדאנק. ווי־זשע דען, אלזא, זאלען די מונדליכע מסורות צוזא־מענגעבונדען ווערן מיט דער תורה? אויף דעם זענען פערהאן הלל׳ס זיבען מדות. אט די מדות דרשה׳נען נישט די אותיות און נקודות פון דער תורה, נאר דעם זין, די לאגישע כונה פון דעם געזעץ אין אלגעמיין, אזוי ווי ער איז אויסגעדריקט אין דער שפראך פון געזעצגע־בער, און זיי, די מדות גופא, לאזען זיך אויך ארויסדרינגען פון דעם זין פון דער תורה. ר׳ ישמעאל האט צו די דאזיגע זיבען מדות צו־געגעבען נאך זעקס, און די אלע דרייצעהן כללים זענען אנגענומען גע־ווארען אלס יסוד פאר דער יודישער געזעץ־אויסטייטשונג צוזאמען מיט ר׳ עקיבא׳ס סיסטעם: ביידע זענען געבליבען גלייכבערעכטיגט און די חכמים פון די שפעטערדיגע דורות האבען זיך מיט ביידען גלייך בע־נוצט אין זייער אקאדעמישער טעטיגקייט. ווי דער גרעסטער טייל פון די מעהר־בעדייטענדע קאלעגיום־מיטגליעדער, האט אויך ר׳ ישמעאל געהאט א אייגענע ישיבה מיט א סך תלמידים, און די הלכות פון דער ישיבה זענען דערגאנגען צו אונז אין תלמוד אונטער דעם בעזונדערן נאמען „תנא דבי ר׳ ישמעאל“ (אין ר׳ ישמעאל׳ס ישיבה איז גע־לערנט געווארען).

די דאזיגע פינף זיילען פון סנהדרין — ר׳ גמליאל, דער פער־טרעטער פון קאנצענטרירטער איינהייט, ר׳ אליעזר בן הורקנוס, דער דערהאלטער פון די מסורות, ר׳ יהושע, דער קלוגער פערמיטלער און אויסגלייכער פון שארפע סתירות, ר׳ עקיבא, דער שארפזיניגער געזעץ־ערקלערער און סיסטעמאטיקער, און ר׳ ישמעאל, דער פערטרעטער פון דעם פשוט׳ען פערשטאנד — האבען צוגעבראכט ביז א בעשטימטען פעסטען פונקט דעם אויסבילדונגס־פראצעס פון יודענטום. זיי האבען ארויפגעלעגט א איינענארטיגען שטעמפעל אויף דעם גאנצען בנין פון דער יודישער געזעצלעהרע, און א דאנק זיי איז די לעצטע אזוי גע־קרעפטיגט געווארען, אז זי האט בעקומען די מעגליכקייט נישט בלויז בייצושטעהן געגען יעדען איינפלוס, נאר אויך אויסצואיבען א גאנץ בע־דייטענדען איינפלוס אויף אנדערע. עס איז כסדר געוואקסען די צאהל פון די אינטעליגענטע געצענדיענער, וואס זענען איבערגעגאנגען צום יודענטום, און ווען מ׳נעהמט אין בעטראכט די שווערע קרבנות, וועל־כע אזא מין געצענדיענער האט געמוזט נעהמען אויף זיך, צושליסענדיג זיך צו דער יודישער אומה, מוז מען אנערקענען, אז דאס יודענטום אין

זיין טראדיציאנעלער, ארטאדאקסישער געשטאלט, האט בעזעסען נישט קיין קלענערע צוציהונגס-קראפט, ווי דאס בענייטע, אבסטראקטע יודענטום — דאס יודענטום פון די קריסטליכע שלוחים. די לעצטע האבען געוואנדערט פון שטאדט צו שטאדט אלס מיסיאנערען-פראפאגאנדיסטען, און גערעדט און איבערצייגט און אלערליי מופתים געוויזען און אלץ נאכגעגעבען, אבי צו געווינען נייע נפשות פאר זייער לעהרע; דער ניי-בעקעהרטער קריסט האט קיינע פליכטען אויף זיך נישט גענומען, ער האט זאגאר זיינע אלטע לעבענס-מנהגים נישט געדארפט ענדערן און געקענט בלייבען ווייטער אין דעם קרייז פון זיין פאמיליע, דען עס האט געהייסען ביי די שלוחים: „ווען א ברודער (קריסט) האט א אונגלויביג (געצענדיענעריש) ווייב, און זי לאזט עס זיך געפעלן, צו בלייבען וואוינען ביי איהם, זאל ער זיך פון איהר נישט שיידען. און ווען א (גלויביגע) ווייב האט א אונגלויביגען מאן, און ער איז מרוצה צו וואוינען ביי איהר, זאל זי זיך פון איהם נישט שיידען".

בנוגע צום יודענטום איז אבער די זאך גאנץ אנדערש צוגעגאנגען. יודען האבען אין דער צייט קיין מיסיאנערען נישט געשיקט, און לא די, וואס זיי האבען זיך נישט געיאגט נאך קיין גרים, האבען זיי נאך געמאכט די לעצטע פיעל שוועריגקייטען, ווען יענע האבען זיך שוין געהאט ענטשלאסען דעם שריט צו מאכען. זיי האבען זיך געמוזט אינגאנצען אבשיידען פון זייערע פאמיליעס און אבזונדערן פון זיי אין עסען, אין טרינקען און אין דעם גאנצען אלטעגליכען לעבענס-פערקעהר, און נישט קוקענדיג אויף דעם אלעמען, זענען דאך פארגעקומען אפטע פאקטען פון איבערגעהן צום יודענטום אין די מזרח-לענדער, אין קליין אזיען און בעזונדער אין רוים, — אין דער הויפט-שטאדט פון דעם לאנד, וואו די יודען זענען שוין דאן אויך אכזריות'דיג פערפאלגט און גערודפ'ט געווארען.

צופריעדענהייט און א געוויסען שטאלץ האט ארויסגערופען אין די יודישע קרייזען דאס איבערגעהן צום יודענטום פון דעם גריכישען אריסטאקראט ע ק י ל ס. ער האט געשטאמט פון דער געגענד פאנטוס, וואו ער האט געהאט גרויסע נחלאות און א מאסע שקלאפען, און זייענדיג א מענש מיט טיעפע עטישע נייגונגען און א גרינדליכער פילאזאפישער בילדונג, האט ער פערלאזען דאס היידענטום און זיך צוגעשלאסען צו די רייהען פון די היידען-קריסטען; באלד האט ער אבער זיך אבגעזאגט פון קריסטענטום און איהם אויסגעביטען אויף דער

לעהרע פון די יודישע חכמים. דעם יודענטום איז עקילס טרײַ געבליב-בען זײַן גאַנצען לעבען , און ער האָט אָבגעהיט די שווערסטע פליכטען— ווי אײנער פון די פרימסטע צווישען די יודען פון יענער צײַט. ווען זײַן פאָטער איז געשטאָרבען , און די ברידער האָבען איהם אַרויסגעצאָהלט זײַן חלק ירושה פאַר די געצענבילדער , וואָס זײ האָבען גערשה'נט , האָט ער פון דעם געלד קײן הנאה נישט געוואָלט האָבען און האָט עס אַרײַנגעוואָרפען אין ים .

בעזונדער בעריהמט האָט זיך עקילס געמאַכט אין דער יודישער וועלט מיט זײַן איבערזעצונג פון דער ביבעל , וועגען וועלכער מיר האָבען גערעדט אין דעם פריהערדיגען קאַפּיטעל . אָט די אַרבײַט האָט איהם אַרײַנגעבראַכט אין דעם ענגען קרײַז פון די גרויסע תנאים , און זײַן ליעבע צו ר' גמליאל'ן איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז ווען דער לעצ-טער איז געשטאָרבען , האָט ער , צום צײכען פון טרויער , געלאָזען פערברענען אַ מאַסע טײַערע כלים און קלײדער .

אין דער וועלט-שטאָדט רוים האָט די ערשײַנונג פון איבערגעהן צום יודענטום אָנגענומען כמעט אַ מאַסען-האַפטען כאַראַקטער . רוימער פון די העכסטע געזעלשאַפטליכע קרײַזען , זענענדיג דורכגעדרונגען מיט דער ערהויבענקײַט פונ'ם גאָט פון ישראל , מיט דעם גײַסט פון זײַן מערקווירדיגער געשיכטע און מיט די עטיש-רעליגיעזע יסודות פון זײַן לעהרע , — זענען געוואָרען אָדער האַלבע גרים און האָבען אָבגעהיט געצעהלטע יודישע מצוות , אָדער זײ זענען אינגאַנצען אַריבער אין דער יודישער קהלה . דער שאַרפזינניגער רוימישער היסטאָריקער טאַציטוס קען זיך די ערשײַנונג נישט ערקלערן , וואָס די רוימער אין זײַן צײַט פעראַכטען זײערע געטער , זאָגען זיך אָב פון זײער פאָטערלאַנד , פון זײערע עלטערן , קינדער און שוועסטער , נאָר אום זיך צוזושליעסען צו די יודען ; אַ עהנליכע פערוואונדערונג האָבען מיר שוין, אין אַ פריהער-דיגען קאַפּיטעל , ציטירט פון דעם בעריהמטען סאַטיריקער יובענאַל , און ווי ס'איז אָנצונעהמען האָט עקסיסטירט אין רוים אַ גאַנצער בעזונ-דער קרײַז פון איבערצײַגטע אָנהענגער פון יודענטום , קאָנצענטרירט אַרום דעם בעריהמטען עפּאַפראָדיטאָס , דעם איבערגעגעבענעם פרײַנד פון יוסף בן מתיתיהו אָדער יאָזעפוס פלאַוויוס . פון די אַלע פאַקטען האָט אָבער קײן אײנער נישט געמאַכט אַזאַ רושם אין רוים , ווי דער פאַקט מיט דעם אַלטען פעטער פון קײזער און געוועזענעם צווײטען קאָנסול פלאַוויוס קלעמענס , וועלכער האָט אַרויסגעוויזען-

זען א בעזונדער הייסע ליעבע צום יודענטום.

די ידיעה, אז א פערוואנדטער פון קייזער, א פעטער פון דעם רשע, וואס האט חרוב געמאכט דעם בית המקדש, איז געווארען א הייסער אנהענגער פון יודענטום, האט זיך דערטראגען ביז צו דעם קרייז פון די געזעץ-לעהרער אין פאלעסטינא און ארויסגערופען דארטין פאנטאסטישע האפנונגען. דאס איז געווען גראד אין דער צייט, ווען דאמיציאן האט דערהויבען צוויי זיהן פון דעם זעלבינען קלעמענס און זיי געמאכט פאר צעזארען, וואס עס האט געהייסען, אז דער פאטער פון דעם קומענדיגען קייזער זאל זיין א הייסער אנהענגער פון יודען און יודענטום!

אונטער דער צייט האט זיך דער בלוטדורשטיגער דאמיציאן דערוואוסט פון דער עפידעמישער נייגונג צום יודענטום, וואס האט ארומגעכאפט די אריסטאקראטישע שיכטען פון דער רוימישער געזעל-שאפט, און ער איז געווארען שרעקליך אויפגעקאכט אי געגען די דא-זיגע פערדעטערישע רוימער, אי געגען דער „אפיקורסישער“ אומה בכלל. עס זענען נישט דערגאנגען צו אונז קיין גענויע קוועלען וועגען דאמיציאנ׳ס טעטיגקייט אין זיינע לעצטע יאהרען; עס איז אבער בע-קאנט, אז ער האט געלאזען אויספיהרען א מאסע טויט-שטראפען איבער הויכגעשטעלטע רוימער פאר זייערע נייגונגען צום יודענטום, און לויט איין נוסח האט זיך דער זעלביגער קלעמענס אויך געפונען צווישען די דאזיגע קרבנות *).

צו יענער צייט געהערט, ווי ס׳איז צו גלויבען, אויך דער שרעק-ליכער בעפעהל, אויסצוטויטען פאר איין מאל אלע יודען פון דער רוי-מישער אימפעריע, — דער בעפעהל, וואס צוליעב איהם זענען די פיהרער פון דער אומה געפאהרען קיין רוים זיך משתדל זיין און בע-טען. די רעטונג פון דער גזירה איז געקומען אונערווארטעט, אהן דער הילף פון די שלוחים: די הויפישע פערשווערונג, אין וועלכער ס׳איז אריינגעגאנגען אויך זיין פרוי, האט ענדליך בעפרייט דער רוימישער וועלט פון דער שרעקליכער חיה אין מענשענגעשטאלט.

*) דעם צווייטען נוסח האט בען מיר שוין איבערגעגעבען אין א פריהערדיגען קאפיטעל. לויט איהם האט ער זיך אליין דאס לעבען גענומען, כדי אויף אזא אופן צו ראטעווען די יודען פון דער געפאהר, וואס זיי איז פארגעשטאנען.

דאָמיציאַנ׳ס נאָכפאָלגער איז געווען דער ערהווירדיגער זקן נ ע ר וו א. געערעכט, קלוג און מענשענפרײַנדליך, האָט איהם געפעהלט נאָר די יוגענד אַליין, כּדי צו בעפעסטיגען זײַנע נײַע אָרדנונגען און צוריק אויפשטעלן דעם בּנין פון דער רוימישער מלוכה, וואָס איז צו־שפּליטערט און רואינירט געוואָרען פון דאָמיציאַנס גרויזאַמע אַכזריות׳ען, און אין דער קורצער צײַט, וואָס ער איז געזעסען אויף דעם רוימישען טראָן (פון סעפּט. 96 ביז יאַנ. 98), האָט ער אויך בעוויזען אַ מאַסע אויפצוטאָן, ווי פאַר דער אַלגעמײַנער אָרדנונג אין לאַנד, אַזוי פאַר די גערודפ׳טע יודען און גרים. ער האָט אַרויסגעגעבען אַ געזעץ, לויט וועלכען דאָס אַריבערגעהן צום יודענטום האָט זיך נישט גערעכענט פאַר קיין אַקט פון כּפירה, און דערצו האָט ער אין אַ גרויסער מאָס פערלײַכטערט אויך די צוואַנג פון דעם שענדליכען יודענשטײַער. לויט זײַן פעראָרדנונג האָבען אינגאַנצען אויפגעהערט די אַכזריות׳דיגע העצעס געגען יענע יודען, וואָס האָבען זיך געוואָלט אויסבעהאַלטען פון דעם אָבצאָהל, און די בעדײַטונג פון דער הנחה איז געווען אַזוי גרויס פאַר די יודען פון דער רוימישער אימפּעריע, אַז זיי האָבען געלאָזען אויס־גיעסען אַ ספּעציעלע מטבע צום אָנדענקען פון דעם דאָזיגען קייזערלי־כען חסד. די מטבע האָט געהאַט אויף איין זײַט דאָס בילד פון קייזער, און אויף דער צווייטער זײַט אַ פּאַלמע (סימבּאָל פון דער מלכות יהודה) מיט׳ן אויפשריפט: Físci Judaiaí Calumnia subtada (די אָנקלאָגען וועגען דעם יודענשטײַער זענען אָבגעשאַפט).

ווי געזאָגט, איז די הערשאַפט פון דעם דאָזיגען מענשליכען הערשער געווען גאַנץ ווייניג דויערהאַפט: ער איז געשטאָרבען און האָט איבערגעלאָזען פאַר אַ יורש דעם שפּאַניער אולפּיוס טראַיאַנוס. מיט דער טראָן־בעשטײַגונג פון דעם לעצטען הויבען זיך צוריק אָן די אַלטע פײַנדליכקײַטען און רײַבונגען צווישען די יודען און רוימער, און באַלד זענען די בײדע פעלקער ווידער געשטאַנען מיט וואָפען אין די הענד איינס געגען דאָס אַנדערע.

דער מעכטיגער בעזיגער פון די דאַקיער בײַם דונאַי, האָט גע־חלומ׳ט וועגען די לאָרבער־קרענץ פון אַלעקסאַנדער דעם גרויסען, און זײַן בליק איז געפאַלען אויף די לענדער פונ׳ם ווײַטען מזרח. איבער אַלע וועלט־טײלען האָבען געפלאַטערט די אײַזערנע פליגעל פון דעם רוימישען אָדלער, נאָר דאָרט, אין די טיפעבישען פון אזיע, האָבען זיך געפונען צוויי גרויסע, בליהענדע לענדער פרײַע, זעלבּסט־

שטענדיגע. דאס האט שטארק גערייצט די איינגעליעבע פון דעם קייזער מיט די גרויסע חלומות, און ער האט זיך פערנומען דורכאויס, זיי אוועקצולעגען פאר די פיס פון זיין טראן. ער האט זיך אוועקגעלאזען קיין מעסאפאטאמיע (בבל) און ארמעניע און איז צוגעקומען ביז דער הויפטשטאדט פון פארטיען; דער קאמפף איבער די דאזיגע פראווינצען איז איהם נישט שווער אנגעקומען, און ער האט געקענט האפען, אז באלד וועט ער האבען אין זיין מאכט די ביידע טעריטאריעס צווישען אפרת און טיגרים צווישען אינדוס און גאנגעס. דא איז אבער, גאר אונערווארטעט, אויסגעוואקסען א נייע קראפט, וואס האט צושטערט אלע פלענער פון דעם גרויסען הערשער.

די יודען, אנגעקומענע פון נאכ'ן חורבן, ווי אויך אלט-בעזעסע-נע, האבען דא געלעבט אין גרויסע מאסען און פערנומען אליין גאנצע פראווינצען, וואו זיי האבען געהאט איינענע פיהרער מיט גאנץ זעלבסטשטענדיגע אינערליכע פערוואלטונגען. די דאזיגע יודען האבען זיך געפיהלט גאנץ גוט אונטער די פארטישע מלכים, און זעהענדיג איצט פאר זיך די געפאהר, ארונטערצופאלען אונטער דעם שרעקליכען יאך פון די צושטערער פון זייער פרייהייט, פאטערלאנד און בית המקדש, — האבען זיי בעשלאסען זיך צו נעהמען פאר'ן געוועהר. ניזיבים, וועלכע איז געווען אינגאנצען בעפעלקערט פון יודען, האט ארויסגעוויזען א שטארקען ווידערשטאנד און האט אבגעהאלטען די מעכטיגע רוימער א לאנגע צייט אויסער די טויערן פון שטאדט; מוטיג געקעמפפט געגען טראיאנ'ס מחנה האט אויך דאס פירשטענטום אדיא-בענע, וואס איז בעהערשט געווארען פון א יודישען קעניג (א אייניקעל פון מונבז המלך), און אויב טראיאנ'ען האט זיך איינגעגעבען צו דער-שטיקען דעם אויפשטאנד, האט דאס איהם אבער דאך נעהנטער צו דער פערווירקליכונג פון זיין חלום נישט צוגעפיהרט. אין דער צייט, ווען ער האט געהאלטען דעם קאמפף פאר געענדיגט און האט זיך אומגעקעהרט מיט זיין מחנה קיין אנטיוכיא (115), האבען די איינגענומענע פראווינ-צען צוריק אויפגעהויבען די פאהן פון אויפשטאנד, און אזוי האט זיך די מלחמה פערשלעפט אויף א לאנגע צייט.

די אויפרעגונג צווישען די יודען פון דער דיאספארא איבער טראיאנ'ס ארויסטרעטונגען איז דערווייל געוואקסען פון טאג און האט זיך אלץ מעהר און מעהר פערשפרייט. אויסער די פארטישע לענדער האבען זיך גרויסע יודישע מאסען געפונען אויך אין סיריען, קליין אזיע, מצרים

און צפון אפריקא ; דאס זענען געוועזן אנטלאפענע פון דער גרויסער שחיטה אין יהודה, וועלכע האבען זיך קיים געראטעוועט אין די קהלות פון זייערע ברידער און געבראכט מיט זיך דעם פרישען וועהטאג איבער דער פערלוירענער היימאט און דעם גיפטיגען האס צו די בלוטיגע בעזיגער. אט די אויפגערייצטע שטימונג געגען די רוימער איז איבערגעגאנגען אויך צו די אלטבעזעסענע יודען פון די אלע קהלות, און אין פיעל ערטער האט די דאזיגע שטימונג געבראכט צו ערנסטע צוזאמענשטויסען צווישען די רוימער און יודען.

דער ערשטער אויסברוך פון דעם יודישען צארן אויסער די גרענעצען פון יהודה איז פארגעקומען אין אלעקסאנדריע, אין 73-טען יאהר, נאך דעם טרויעריגען עפילאג פון דער גרויסער מלחמה, ווען די אנטלאפענע פון דער לעצטער פעסטונג מסדה זענען אנגעקומען מאסען-ווייז קיין מצרים און האבען איבערגעגעבען אלע איינצעלהייטען פון דעם שרעקליכען חורבן און פון דער אכזריות, מיט וועלכער די רוימער זענען זיך בעגאנגען מיט זייערע קרבנות. עס האט געשמעקט מיט א ווידערהאלונג פון די אלע שרעקליכע סצענעס אויף דעם עגיפטישען באדען; ווי אומעטום, איז אבער די יודישע אריסטאקראטיע דא אויך געוועזן גענוג מיושב'דיג, נישט צו דערלאזען צו אזא שריט, און די געקומענע פאנאטישע זעלאטען זענען געצוואונגען געוועזן זיך צוצושפרייטען איבערן לאנד. דא זענען פיעל פון זיי אריינגעפאלען אין די הענד פון דער רוימישער אדמיניסטראציע, וועלכע האט זיי אנגעטאן די שרעקליכסטע יסורים און געצוואונגען, צו אנערקענען זיך פאר געטרייע אונטערטאנען פון דעם רוימישען קייזער. נישט אלע מאל אבער איז דאס די רוימער געלונגען: די פערעקשנ'טע זעלאטען זענען דא אויך נישט ווייכער געווארען און האבען דעם שונא נישט געוואלט נאכגעבען.

אויף דעם יסוד פון די אלע פאקטען האט דער רוימישער פראקוראטאר אין אלעקסאנדריע זיך געאיילט, צו-וויסען צו געבען אין רוים וועגען דעם אויפשטאנד פון די יודען אין עגיפטען, און דאס האט דעם בייזען וועספאסיאנ'ען אריינגעבראכט אין אזא גרימצארן, אז ער האט בעפוילען, צו בעשטראפען די יודען אין עגיפטען מיט דער הארטסטער שטראף, וואס ער האט נאר געקענט פאר זיי צוטראכטען: פערמאכען דעם טעמפעל אין לעאנטאפאליס, וואס איז געשטאנען איבער צוויי הונדערט יאהר און האט געדיענט פאר דעם צווייטען רעליגיעזען

צענטר — נאָך דעם בית המקדש אין ירושלים. דערבײַ זענען אַלע כלים פון דעם טעמפעל קאָנפיסקירט געוואָרען פאַר דעם רוימישען אוצר המלוכה, און דער בנין אַליין איז פערמאַכט און פערחתמ׳עט געוואָרען.

דערמיט האָבען זיך אָבער די אונרוהען נאָך נישט געענדיגט. אין דער זעלביגער צײַט, ווען וועספּאַסיאַנ׳ס משרתים זענען געווען פערנומען מיט די יודישע זעלאָטען אין עגיפּטען, האָט אין דער שכנות׳דיגער קירענײַקע אויפגעפלאַקערט אַ נײַע בעוועגונג. דאָ האָט דער אַנגעקומענער קנאי יהונתן צונויפגענומען אַרום זיך ביז צווײַ טויזענד מאַן פון דער יודישער בעפעלקערונג אין שטאָדט, און האָט געפּרובט זיך אַנטקעגען שטעלן די רוימישע סאָלדאַטען. נאַטירליך האָט אויך דער אויפשטאַנד זיך געענדיגט נישט בעסער פון די פריהערדיגע; דער רוימישער פערוואַלטער פון דעם ליבישען ראַיאָן, קאַטולוס, האָט ענדליך דאָך צושלאָגען דעם הײַפעל יודישע פּאַטריאָטען; דערבײַ האָט ער דעם דערמאָנטען יהונתן געפאַנגען און אַוועקגעפיהרט קיין רוים, אַלס הויפּט-אָנפיהרער פון דער גאַנצער בעוועגונג. דער זעלביגער קאַטולוס האָט זאָגאַר געפּרובט אַרײַנציהען די אָנגעזעהענע יודען פון אַלעקסאַנדריע און רוים (צווישען די לעצטע אויך דעם בעריהמטען יאָזעפוס פלאַוויוס,) אַלס מיטשולדיגע אין דעם בונד. דער אויפטו האָט זיך איהם אָבער נישט אײַנגעגעבען: די אַלע בעשולדיגטע זענען בעפרײַט געוואָרען, און זײַן גאַנצען כעס האָט וועספּאַסיאַן אויסגעלאָזען צו דעם געפאַנגענעם יהונתן, וועלכען ער האָט פעראורטײַלט צו שווערער לײַב-שטראָף און דערנאָך איהם געלאָזען פערברענען לעבעדיגערהייד.

אַזוי האָט זיך געענדיגט דער זעלאָטישער שטורם, וואָס האָט אויפגעטרייסעלט אַלע יודישע קהלות פון דער רוימישער אימפּעריע. די שטרײַטיגקײַטען און אויפשטאַנדען האָבען נאָכמעהר פונאַנדערגעבלאָזען די שנאה, וואָס האָט פון אייביג-אָן געהערשט צווישען דער גריכיש-רוימישער בעפעלקערונג און זײַערע יודישע שכנים, און די לעצטע האָבען אָנגעהויבען מאַסען-ווײַז אויסצוואַנדערן אין די פּאַרטישע לענדער, בעזונדער אין בבל. אַמגליקליכסטען זענען געווען די יודען, וואָס האָבען אויסגעוואַנדערט קיין צפון-אַראַביען און זיך בעזעצט אין דער געגענד פון מעדינא; זײַ איז געלונגען, צו גרינדען דאָרטין אַ נײַעם זעלבסטשטענדיגען יודישען ישוב, וואָס האָט עקסיסטירט ביז׳ן זיבעטען יאָהרהונדערט. אין די ערשטע יאָהרען האָבען אָבער די יודען אין די פּאַרטישע לענדער זיך אויך גאַנץ גוט געפיהלט. אַ דאַנק

דער שוואכקייט פון דער ארטיגער אדמיניסטראציע, זענען דא די יודישע קהלות אינגאנצען זעלבסטשטענדיג געווען אין זייערע אינערליכע אנגעלעגענהייטען, און מיט דער צייט האבען זיך געבילדעט ביי זיי גרויסע צענטערן פאר דער יודישער געזעצלעהרע, וואס האבען געדיענט אלס יסוד פאר דער שפעטערדיגער תלמוד'ישער אקאדעמיע.

געקרעפטיגט און אבגעפרישט אונטער דער פארטישער ממשלה, האבען אט די יודישע צענטערן אלזא געמוזט טראגען אין הארצען א שטארקע שנאה צו זייערע אמאליגע רוימישע פערפאלגער, און איצט, ווען די לעצטע האבען זיי דא אויך געפונען און געוואלט ארויפלייגען זייער האנד אויף דער יודישער פרייהייט, — האט זיך דאס גאנצע יודענטום א טרייסעל געטאן. די האפנונג, וואס די גייסטיגע פיהרער האבען נישט אויפגעהערט צו פלאנצען אין פאלק, — די האפנונג, אז באלד וועט דער בית המקדש צוריק אויפגעבויט ווערן — האט גענעהרט דעם פרייהייטס-גייסט פון דער יוגענד און איהם שטענדיג וואך געהאלטען, און דערצו איז נאך צוגעקומען די חוצפה'דיגע אכזריות, מיט וועלכער די רוימישע סאלדאטען האבען בעהאנדעלט די איינגענומענע בעפעלקערונגען; דאס האט דעם יודישען צארן אינגאנצען צופלאקערט, און דער רעוואלוציאנערער שטורם האט זיך, ווי אנ'אוראגאן, דורכגעטראגען דורך אלע יודישע קהלות, ווי אין די פארטישע אזוי אויך אין די לענדער פון דער רוימישער אימפעריע. „נידער מיט די רוימער!" דאס איז געווארען דער לאזונג פון דער גאנצער דיאספארא, און באלד זענען אויך פיהרער אויסגעוואקסען, וואס האבען זיך אוועקגעשטעלט בראש פון די אויפגערעגטע מאסען, און אבגעווענדט דעם שטראם פון זייער כעס און פערביטערונג אין איין בעשטימטער ריכטונג.

דעם ערשטען סיגנאל צו דער בעוועגונג האבען געגעבען די צוויי ברידער יוליאנוס און פאפאס פון אלעקסאנדריע, וועלכע זענען אנגערופען געווארען „דער שטאלץ פון ישראל". זיי האבען ארויסגערופען צום קאמפף די יודען פון דער פראווינץ קירעניייקע, און פון דאנען האט זיך דער אויפשטאנד פונאנדערגעטראגען איבער אלע רוימישע געביעטען אין אפריקא, וואו עס האט זיך געפונען א קליינער טייל פון דעם רוימישען מיליטער. פון די קירענייאישע יודען גופא האט זיך אויך אויסגעטיילט בעזונדער אלס אנפיהרער א געוויסער אנדרעאס אדער, לויט אנ'אנדער נוסח, לוקואס, און באלד האט דער אויסברוך אנגענומען א ערנסטען שטורמישען כאראקטער. די יודען האבען זיך

אַרויפגעֶוואָרפעֶן אויף דעֶר שוואַך=בּעֶשׁיִצטעֶר רוימיִשׁעֶר בּעֶפעֶלקעֶרונג
מיִט אַ אוננעֶוועֶהנליִכעֶר פּעֶרבּיִטעֶרטקײַט, און ווען מ׳זאָל אַפילו אָננעֶה=
מעֶן, אַז דיִ שׁיִלדעֶרונגעֶן פון דיִ רוימיִשׁעֶ קוועֶלן וועֶגעֶן דיִ דאָזיִגעֶ
געֶשׁעֶהעֶניִשׁעֶן זעֶנעֶן שׁטאַרק איִבּעֶרגעֶטריִבּעֶן, בּלײַבּט אָבּעֶר אַלץ
דעֶר פאַקט, אַז דיִ אויפגעֶקאָכטעֶ יודיִשׁעֶ מאַסעֶן האָבּעֶן זיִך אַכזריות׳=
דיִג נוקם געֶוועֶן אָן זײַערעֶ פעֶרפאָלגעֶר און געֶצוואונגעֶן דיִ געֶפאַנגעֶנעֶ
רוימעֶר, זיִך צו האַמפּעֶרן מיִט וויִלדעֶ חיות.

געֶשׁטיִלט דיִ צורײַצטעֶ נקמה=איִנסטיִנקטעֶן איִנ׳ם בּלוט=שׁטראָם
פון דעֶר קיִרעֶנײַאיִשׁעֶר געֶצעֶנדיִנעֶריִשׁעֶר בּעֶפעֶלקעֶרונג *), — האָבּעֶן
זיִך דיִ יודיִשׁעֶ פּאַטריאָטעֶן נאָך ניִשׁט אָבּגעֶשׁטעֶלט: זײַ האָבּעֶן זיִך
פעֶראײַניִגט מיִט זײַערעֶ בּריִדעֶר איִן עֶגיִפּטעֶן. דאָ האָבּעֶן זײַ צושׁלאָגעֶן
דיִ מחנה פון דעֶם אַלעֶקסאַנדריִניִשׁעֶן שׁטאַטהאַלטעֶר לופוס, וואָס איִז
זײַ אַרויס אַנטקעֶגעֶן, און דיִ גאַנצעֶ פּראָוויִנץ איִז אַרײַנגעֶפאַלעֶן איִן
זײַערעֶ העֶנד. דאָס האָט אַרויסגעֶרופעֶן אַ פעֶרבּיִטעֶרטעֶן צאָרן בּײַ דעֶר
געֶצעֶנדיִנעֶריִשׁעֶר בּעֶפעֶלקעֶרונג פון אַלעֶקסאַנדריעֶ גופא און זיִ האָט
מיִט דעֶר זעֶלבּיִגעֶר אַכזריות אויסגעֶהרג׳עֶט דיִ יודיִשׁעֶ אײַנוואוינעֶר פון
שׁטאָדט; בּאַלד זעֶנעֶן אָבּעֶר אָנגעֶקומעֶן דיִ יודיִשׁעֶ זיִעגעֶר פון קיִרעֶנײַ=
קעֶ, און האָבּעֶן זיִך נוקם געֶוועֶן פאַר דיִ אומגעֶקומעֶנעֶ בּריִדעֶר. זײַ
זעֶנעֶן בּעֶפאַלעֶן אַלעֶקסאַנדריעֶ און האָבּעֶן זיִ אויף אַזוי פיִעל חרוב געֶ=
מאַכט, אַז דיִ שׁטאָדט האָט שׁפּעֶטעֶר געֶמוזט כמעט פון דאָס=נײַ אויפ=
געֶבּויט וועֶרן. לופוס מיִט זײַנעֶ רוימיִשׁעֶ מחנות האָט ניִשׁט געֶקעֶנט
אָבּהאַלטעֶן דעֶם שׁטראָם פון דיִ צעֶוויִלדעֶטעֶ יודיִשׁעֶ שׁאַרעֶן, און דיִ
אַנגסט פון דיִ גריִכעֶן און רוימעֶר איִן דעֶר עֶגיִפּטיִשׁעֶר הויפּט=שׁטאָדט
איִז געֶוועֶן אַזוי גרויס, אַז מאַסעֶן פון זײַ זעֶנעֶן איִן דעֶר פיִנסטעֶר אַנט=
לאָפעֶן אויסעֶרן שׁטאָדט, און יעֶדעֶר מיִנדסטעֶר געֶרויש האָט אויף זײַ
אַ טויט=ציִטעֶרניִשׁ אָנגעֶוואָרפעֶן. אויף דעֶר איִנזעֶל ציִפּעֶרן (קפריסין),
וואו יודעֶן האָבּעֶן שׁוין געֶוואוינט אַ לאַנגעֶ צײַט און געֶהאַט אַ סך שׁוה=
לעֶן, האָט זיִך געֶשׁטעֶלט בּראש פון דעֶם אויפשׁטאַנד אַ געֶוויִסעֶר
אַרטעֶמיאָן, און אויך דאָ איִז דיִ אָרטיִגעֶ בּעֶפעֶלקעֶרונג איִנגאַנצעֶן
היִלפלאָז געֶוועֶן געֶגעֶן דעֶם וויִלדעֶן אויסבּרוך פון דעֶר יודיִשׁעֶר נקמה;

*) לויט די דעֶרמאָנטעֶ גוזמא׳דיִגעֶ רוימיִשׁעֶ קוועֶלן זעֶנעֶן איִן יעֶנעֶ טעֶג
געֶפאַלעֶן פון יודיִשׁעֶ העֶנד בּיז 220,000 געֶצעֶנדיִנעֶר.

די הויפטשטאדט סאלאמיס, איז צושטערט געווארען, און לויט א געוויסער איבערגעטריבענעם היסטארישען מקור, האבען די יודען אויסגעהרג׳עט אויף דער אינזעל איבער 240,000 גריכען.

די ידיעות וועגען מאסען־שחיטות פון גריכען און רוימער דורך יודישע רעוואלוציאנערען האבען געצוואונגען טראיאנוס׳ען אנצונעהמען ענערגישע מיטלען. פון בבל, וואו ער האט זיך דאן געפונען, האט ער אוועקגעשיקט א שטארקע מיליטערישע מאכט, אונטער דער אנפיהרונג פון מארטיוס טורבא מיט דעם אויפטראג, צו דערשטיקען די יודישע מרידה אין מצרים, קירענייקע און אויף דער אינזעל ציפערן. געגען די יודען פון די אזיאטישע פראווינצען האט טראיאן אוועקגעשיקט א צווייטע מחנה און האט זי איבערגעגעבען זיין ליעבלינגס־געגעראל, דעם מאוריטאנישען פירשט לוזיוס קוויעטוס, וועלכען ער האט דערנאך בעשטימט פאר זיין נאכפאלגער אויף דעם רוימישען טראן. דער יודישער אויפשטאנד האט אלזא ארומגענומען טראיאנ׳ען פון פערשידענע זייטען, און ווען עס וואלט זיין מעהר אחדות, מעהר סיסטעם אין דעם דאזיגען ווילדען אויסברוך פונ׳ם ביז אהער אונטערדריקטען פאלקס־צארן, וואלט אפשר דער מעכטיגער ריזען־קערפער פון דער רוימישער אימפעריע שוין דעמאלט (117 — 116) בעקומען יענעם הארטען שטויס, וואס ער האט בעקומען אין עטליכע הונדערט יאהר ארום פון די צפון־לענדישע בארבארען.

פון די אוועקגעשיקטע מחנות האט די ערשטע ענטוויקעלט א שטארקע און אויסגערעכענטע מלחמה־טעטיגקייט. טורבא איז זעהר פארזיכטיג צוגעגאנגען צו די צענטערן פון דעם יודישען אויפשטאנד אין די פראווינצען, וואס זענען איהם איבערגעגעבען געווארען, און נאך א רייהע בלוטיגע צוזאמענשטויסען איז עס די רוימער געלונגען צו ווערן די בעלי בתים פון דער לאגע, א דאנק זייער גרעסערער צאהל קריעגס־געלערנטע סאלדאטען און בעזונדער א דאנק דעם, וואס זיי האבען ארויסגעשטעלט גאנצע מחנות רייטער־סאלדאטען געגען די שלעכט בעוואפענטע יודישע מאסען. די יודישע קעמפפער זענען איצט אלזא אריינגעפאלען צו זייערע פריהערדיגע קרבנות אין די הענד, און די לעצטע האבען זיך אן זיי ביטער נוקם געווען. די רוימישע לעגיאנען האבען ארומגערינגעלט די יודישע געפאנגענע און מיט די שפיזען זיי דורכגעשטאכען, דערביי האבען זיי די פרויען געשענדעט און געטויט אויף דעם גרויזאמסטען אופן. טורבא האט געלאזען חרוב מאכען אויך

די אוראלטע אלעקסאנדריגישע גרויסע שוהל, וואס איז געוועזן א וואונ־דער־ווערק פון דער עגיפטיש־גריכישער ארכיטעקטור. דער זאל פון שוהל איז געוועזן אזוי גרויס, אז אין די ווייטערע ווינקלען האט מען נישט געהערט דעם חזן׳ס שטימע, און ביי יעדעס מאל, ווען דער עולם האט געדארפט ענטפערן „אמן״, האט מען געמוזט געבען דערצו א בעזונדער סיגנאל (אויפהויבען א פאהן); די דאזיגע שוהל איז די גאנצע צייט געשטאנען, ווי א דארן אין די אויגען פון די געצענדיענער, און האט שוין געהאט א סך קלעפ איבערגעטראגען; מיט דעם לעצטען פאגראם איז זי אבער אינגאנצען צושטערט געווארען, און צוזאמען מיט איהר איז אונטערגעגאנגען אויך דער גלאנץ פון דער יודישער קהלה אין אלעקסאנדריע.

געענדיגט זיין ארבייט אין מצרים, האט טורבא אריבערגעפיהרט זיין מחנה אויף דער אינזעל ציפערן, וואו ער האט די יודישע איינוואוי־נער אינגאנצען פערטיליגט. און די ארטיגע בעפעלקערונג האט זיך נאך דערמיט נישט געשטילט; איהר שנאה צו די יודען איז געוועזן אזוי שטארק, אז זי האט געשאפען א געזעץ, לויט וועלכען קיין איינציגער פון דעם יודישען שטאם טאר קיינמאל נישט בעטרעטען די ערד פון דער אינזעל, אפילו אין דעם פאל פון א שיפס־ברוך.

מיט נישט קיין קלענערן ערפאלג און מיט נישט וועניגער אכ־זריות האט געפיהרט דעם קאמפף געגען די יודען פון בבל און ארמענ־יען דער צווייטער „בערוהיגער״, קוויעטוס. הייזער, גאסען, וועגען און שטעגען זענען בעדעקט געווארען מיט טויטע יודישע קערפער׳ס, און אלס בעלוינונג פאר דער דאזיגער טעטיגקייט, האט איהם טראיאן בע־שטימט פאר א שטאטהאלטער איבער גאנץ פאלעסטינא מיט בעזונדערע ברייטע פאלמאכטען. אזוי ווי דער אלגעמיינער פאלקס־שטורם האט פערכאפט אויך די יודען פון פאלעסטינא, האט קוויעטוס גלייך געפונען א גינסטיגען באדען פאר זיין אכזריות׳דיגער „בערוהיגונג״. טויזענדער יודישע קרבנות האבען וויעדער אנגעפילט די שטעדט פון יהודה, און דער טרויער איבער די געפאלענע איז געוועזן אזוי גרויס, אז דאס סנהדרין האט בעשטימט א נייעם טרויער־צייכען צום אנדענקען פון דעם גרויסען פאלקס־אונגליק — די כלות אין דעם טאג פון דער חתונה זאלען נישט טראגען די געוועהנליכע בלומען־קרענץ.

נאך די אלע נצחונות איבער די יודישע מורדים האט טראיאן אליין געמוזט פון דעסטוועגען פערלאזען די איינגענומענע פאזיציעס אויף

דעם פּאַרטישען באָדען, און דערביי האָט ער זיך אויך געמוזט אָבזאָגען פון זיין גאַנצען פּלאַן, צו פערוואַנדלען דאָס פּאַרטישע לאַנד אין א רוימישער פּראָווינץ; דאָס איז פאַר דעם שטאָלצען טרוימער געווען א צו-שטאַרקער קלאַפּ און זיין געזונד איז דערפון שטאַרק רואינירט געוואָרען. אין א קראַנקען צושטאַנד האָט מען איהם געבראַכט קיין אַנטיוכיא, און פון דאָרטין האָט מען איהם צוגעפיהרט ביז ציליציע, וואו ער איז געשטאָרבען (117).

טראַיאַנ'ס הערשאַפט איז געווען א בלוטיגע עפּאָכע אין דער יודישער געשיכטע. צום בעדויערן, זענען צו אונז נישט דערגאַנגען קיין גענויע היסטאָרישע קוועלן וועגען אַלץ, וואָס איז פאָרגעקומען אין יענער וויכטיגער צייט, און מיר מוזען זיך בענוגנען מיט די פערנעבעלטע לעגענדעס, אין וועלכע ס'איז גאַנץ שווער אויסצוגעפינען דעם פאַקטישען קערן. איין תלמוד'ישע לעגענדע דערצעהלט: טראַיאַנ'ס ווייב האָט געבוירען א קינד תשעה באָב ביינאַכט, ווען אַלע יודען זענען געזעסען אויף דר'ערד און האָבען געקלאָגט אויף דעם חורבן פון בית המקדש, געשטאָרבען, ווידער, איז דאָס קינד אום חנוכה, ווען אַלע יודישע הייזער זענען געווען פייערליך אילומינירט צום אָנדענקען פון די מכבי'שע נצחונות. און מוסרים האָבען זיך געפונען, וואָס האָבען דערטראָגען דער קייזערין, אַז יודען האָבען געטרויערט, ווען דער יורש-עצר איז געבוירען געוואָרען, און געפּראַוועט א יום-טוב — ווען ער איז געשטאָרבען, האָט דאָס דער קייזערין אַריינגעבראַכט אין גרויס גרימצאָרן און זי האָט אָוועקגעשריבען צו איהר מאַן, דעם קייזער: איידער דו געהסט בערוהיגען די באַרבאַרען, בערוהיג בעסער די יודען, וואָס האָבען אָן דיר מורד געווען. און טראַיאַן האָט איהר געפאָלגט: ער האָט זיך אַרויפגעזעצט אויף א שיף, און א שטאַרקער ווינט האָט איהם געבראַכט קיין יהודה בלויז אין פינף טאָג, אַנשטאָט דעם, וואָס געוועהנליך האָט דאָס געמוזט דויערן פיעל לענגער. אַרויפגעטרעטען אויף דער יודישער ערד, האָט טראַיאַנוס-קיסר געטראָפען די חכמים, ווי זיי האָבען געדרשה'נט דעם פּסוק: „גאָט וועט אויף דיר אָנשיקען א ווייטען פאָלק פון עק וועלט, וואָס וועט קומען צופליהען מיט דער געשווינדקייט פון א אָדלער". האָט ער צו זיי געזאָגט: „איך בין דער אָדלער! איך האָב געדאַרפט פאָהרען צעהן טאָג און בין איינגעפאָהרען אין פינף!"—און אַרומרינגלענדיג די יודען מיט זיינע לעגיאָנען האָט ער זיי געלאָזען אויסהרג'נען; דערנאָך האָט דער קיסר זיך געווענדט צו די

יודישע פרויען און געזאגט צו זיי: „גיט זיך אונטער מיינע לעגיאָנען. ווען נישט — וועל איך טאָן מיט אייך דאָס זעלבע, וואָס מיט אייערע מענער"; אויף דעם האָבען איהם די פרויען געענטפערט: „טו מיט די קלענערע דאָס, וואָס דו האָסט געטאָן מיט די גרעסערע". דאַן האָבען די רוימישע סאָלדאַטען זיי אַלעמען אויסגעהרג'עט און דאָס בלוט פון די פרויען האָט זיך צוזאַמענגעגאָסען מיט'ן בלוט פון די מענער: עס איז געוואָרען איין גרויסער בלוט-שטראָם, וואָס האָט זיך געצויגען אזש ביז דער אינזעל ציפּערן.

די העלדען פון דער לעגענדע, די קייזערין פּלאָטינאַ, האָט ווירקליך געשפּיעלט אַ בעדייטענדע ראָליע אין דעם רוימישען הויף-לעבען פון איהר צייט, און נאָר אַ דאַנק איהר איז נישט דערפילט געוואָרען טראַיאַנ'ס לעצטער ווילען, אַז קוויעטוס זאָל זיין דער יורש פון דעם רוימישען טראָן. זי האָט געגעבען צו וויסען דער אַרמעע, אַז איהר מאַן האָט בעשטימט אלס זוהן און טראָן-יורש זיין פערוואַנדטען עליום האַדריאַן, און דער לעצטער איז גלייך געקרוינט געוואָרען פאַר אַ הערשער פון דער רוימישער אימפּעריע.

פיערטעם קאפיטעל.

די בלוטיגע מלחמה אין יהודה.

(117—140.)

ארויפטרעטענדיג אויף דעם רוימישען הערשער-שטוהל האט האדריאן געפונען פאר זיך א רייהע פעלקער אין א רעוואלוציאנערען צושטאנד און עטליכע פראווינצען, וואס האבען זיך אויך געקליבען אראבצעווארפען פון זיך די קייטען פון דער רוימישער איבערהערשאפט. די דאזיגע שטימונג האט זיך בעזונדער שטארק פונאנדערגעפלאקערט נאכ'ן טויט פון דעם אייזערנעם טראיאנוס-קיסר, און באלד זענען אלע מזרח- און מערב-לענדער געוועזען ארומגענומען פון א שטארקען רעוואלוציאנערען פלאם, וואס האט געקענט ווערן שטארק געפעהרליך פאר דער גאנצקייט פון דער מעכטיגער רוימישער אימפעריע; און אט דער צושטאנד האט ארויפגעווארפען א שרעק אויף דעם נישט זעהר קריגערישען נייעם הערשער: ער האט אנגעהויבען צו געהן אויף פשרות, נאכצוגעבען. זיין ערשטער שריט אויף דעם וועג איז געוועזען דאס, וואס ער האט זיך אינגאנצען אבגעזאגט פון יעטוועדער פרעטענזיע אויף די פארטישע לענדער און זיי איבערגעלאזען די פריהערדיגע מושלים; דאן זענען געקומען די איבריגע רעוואלוציאנערע פעלקער, וועלכע ער האט אויך בעהאנדעלט מיט דער זעלביגער נאכגיעביגקייט, און ענדליך די אויפגערעגטע יודען פון דער רוימישער אימפעריע, וואס האדריאן האט זיך ארויסגעוויעזען זעהר פריינדליך צו זיי. ער האט בעזייטיגט פון זיין אמט אין פאלעס-

שינא דעם אלזוריות׳דיגען קוויעטוס, און חאטש ער האט געהאט דערביי נאר אנ׳אנדער כונה, — די כונה, פטור צו ווערן פון א געפעהרליכען פרעטענדענט אויף דעם רוימישען טראן — האבען די יודען דאך געזעהען אין דעם אקט א חסד פון קייזער און האבען דאס אפילו בעטראכט פאר א ישועה פון הימעל. קוויעטוס האט גראד געהאט בעקומען דאן אין ויינע הענד אלס געפאנגענע די צוויי בעריהמטע יודישע פיהרער, יוליאנוס און פאפאס, וועלכע ער האט זיך געקליבען צו טויטען, און נאר האדריאנ׳ס בעפעהל האט זיי מציל געווען פון דער אלזוריות׳דיגער שטראף. „ווען אייער גאט איז אזוי שטארק, — האט זיך דער מעלטינער קוויעטוס, ווי די לעגענדע דערצעהלט, געווענדט צו די געפאנגענע — טא זאל ער אייך מציל זיין פון מיינע הענד". אויף דעם האבען די פערראורטיילטע געענטפערט: „דו ביזט גארנישט ווערט, אז גאט זאל צוליעב דיר ווייזען א נס, דען דו ביזט נישט קיין זעלבסטהערשער, נאר א אונטערטאן פון א העכערער מאכט"; און אין דעם אויגענבליק, ווען די געפאנגענע זענען געפיהרט געווארען צו דעם מערטירער-טויט, איז אנגעקומען דער שליח מיט דעם בעפעהל, וואס האט אראבגעזעצט דעם בלוטיגען שופט פון זיין ריכטער-שטוהל און אבגעשאפט זיינע משפטים. דער טאג פון דער דאזיגער ישועה איז געפייערט געווארען, ווי א נאציאנאלער געדענק-טאג, אונטער דעם נאמען יום טראיאנוס (12 אדר) *).

אט די אלע נאכגיעביגקייטען פון דעם נייעם הערשער האבען ארויסגערופען צווישען די יודישע מאסען פון דער דיאספארא פערשיעדענע פאנטאסטישע האפנונגען. אזוי ווי אלע יודישע אויפשטאנדען געגען די רוימער האבען געצויגען זייער יניקה נאר פון דער פערביטערטער טיעפער שנאה, וואס די יודען האבען געטראגען אין הארצען צו די צושטערער פון בית המקדש, איז די צוריק-אויפבויאונג פון דעם זעלבען געווארען דער איינציגער וועג אויף צו דערהאלטען די פריעדליכע שטימונג צווישען דער יודישער בעפעלקערונג, און ווען די פיהרער פון יודענטום האבען דאס ערקלערט האדריאנ׳ען, האט ער אויסגעדריקט זיין בערייטקייט צו פערווירקליכען דעם פארשלאג. זיין שרעק פאר פערוויקעלטע מלחמות, וואס האבען געקענט ארויסשטעלן גרעסערע קריעגס-

*) די פאלקס-מסורה האט צוזאמענגעבונדען די געשעהענישען פון טראיאנוס׳ס פערטרעטער, קוויעטוס, מיט׳ן נאמען פון טראיאנוס׳ען אליין.

העלדען פון איהם , און דערצו זיין שוואכקייט , אויפצושטעלן צוריק די חורבות פון בעריהמטע אלטע שטעדט , האבען זיך דא פעראייניגט , צו בעפריעדיגען דעם הארציגסטען יודישען פערלאנג . כדי צו צוטרעטען צו דער רעסטאוראציע פון בית המקדש האט מען געמוזט פריהער די גאנצע שטאדט לעבעדיג מאכען , און באלד זענען הונדערטער ארבייטער אוועקגעשטעלט געווארען (אונטער דער אויפזיכט פון דעם בעריהמטען עקילס) ארום די חורבות פון דער פערוויסטער הויפטשטאדט .

די קאסטען פון דער דאזיגער בעניי‍אונג זענען געזאמעלט געווארען פון פאלק, און בראש פון אט דער זאמלונגס-טעטיגקייט זענען אוועקגעשטעלט געווארען די זעלביגע צוויי פיהרער , וועלכע זענען א דאנק האדריאנ׳ס בעפעהל נצול געווארען פון טויט . זיי האבען ארגאניזירט עטליכע צענטערן פאר דער געלד-זאמלונג , און עס האט זיך אנגעהויבען א לעבהאפטע בעוועגונג צווישען אלע יודען פון דער דיאספארא ; פון אלע זייטען האבען זיך געטראגען גרויסע סומען געלד , די בעגייסטערונג פון די יודישע מאסען איבער דער האפנונג , ווידער צו האבען א הייליגען מיטעלפונקט, איז געוואקסען פון טאג, און די פליגלען פון דער יודישער פאנטאזיע האבען זיך שטארק פונאנדערגעשפילט ; א געוויסער יודיש-גריכישער דיכטער האט פעראייביגט די פרעהליכע שטימונג , וואס האט געהערשט דעמאלט צווישען יודען, אין שענע גריכישע פערזען. ווי זיינע פארגענגער מיט׳ן מויל פון דער סיביליע , אזוי רעדט דער דיכטער אויך פון דער נאהנטער משיח-צייט , פון דעם גרויסען נצחון , וואס דאס יודענטום וועט אבהאלטען איבערן הייידענטום , און וועגען די אלע גליקען , וואס הויבען זיך אן מיט דער הערשאפט פון דעם „בלאנדלאקיגען גוטהערציגען קייזער״ .

אויף וויפיעל אבער די יודען האבען זיך געפיהלט גליקליך פון דער גרויסער האפנונג , ווידער צו האבען זייער צענטר , זייער הייליגטום , אויף אזוי פיעל זענען די ק ר י ס ט ע ן נישט צופריעדען געווען פון האדריאנ׳ס אויפטו. זיי האבען די גאנצע צייט כסדר געפלאנצט אין זייערע צוהערער דעם געדאנק , אז ישו, אלס געטליכער משיח , האט בעפרייט דער וועלט פון קרבנות און דעריבער טאקי איז דער בית המקדש חרוב געווארען , און דא האט גאר געהאלטען דערביי , אז דער בית המקדש זאל צוריק אויפגעשטעלט ווערן ! אזא פאקט האט געקענט צו-נישט מאכען אלע זייערע סברות און פשט׳לעך, און דער בעריהמטער אלעקסאנדרינישער אפאסטאל ב א ר נ א ב א ס געפינט פאר נויטיג צו פערהאפען

די געפאהר און זי פאראוים אויסצוטייטשען. ער שרייבט צו זיינע חברים: „די יעניגע, וועלכע האבען דעם בית המקדש צושטערט, וועלען איהם צוריק אויפבויען! דאס וועט געשעהען. דורך זייערע מלחמות איז ער פון די שונאים צושטערט געווארען, איצט וועלען זיי און די דיענער פון זייערע שונאים איהם צוריק אויפבויען, אבער נאר צוליעב דעם, כדי די הייליגע שטאדט, דער בית המקדש און דאס פאלק ישראל זאלען ווידער איבערגעגעבען ווערן (צו די פיינד)".

צוזאמען מיט די קריסטען האבען די אלטע יודישע שונאים, די שומרונים, אויך קרום געקוקט אויף דער ווידער-אויפבויאונג פון דער יודישער הויפטשטאדט. זיי האבען, ווי זייערע עלטער-זיידעס אמאל, אין דער צייט פון כרש מלך פרס, געמסר'ט די יודען פאר דער צענטראלער רעגיערונג און איהר געגעבען צו פערשטעהן, אז די אויפגעבויטע הויפטשטאדט מיט'ן בית המקדש וועט אויפמונטערן דעם יודישען פאלק און איהם טרייבען צו נייע אויפשטאנדען און איבערקעהרעניש׳ען. און די מסירות האבען געווירקט: אין דער צייט, ווען דער רוימישער פערטרעטער אין פאלעסטינא האט צוגעזאגט די יודען אלע גליקען און פרייהייטען, האט האדריאן אליין שוין אנגעהויבען צוריקצוציהען זיין אמאליגע הבטחה. אין אנהויב האט ער פון דעסטוועגען מורא געהאט, אפען צוריקצונעהמען זיין ווארט, און ער האט אנגעהויבען אבצוציהען די ארבייט מיט פערשיעדענע תרוצים און הינטערשפיצלעך (ער האט, למשל, געפאדערט, אז דער בית המקדש זאל אויפגעשטעלט ווערן נישט אויף דעם פריהערדיגען פלאץ); ביסליכווייז האט ער אבער אינגאנצען אראבגעווארפען די מאסקע און דא איז קלאר געווארען זיין אמת'ע כונה: ער האט ווירקליך בעשלאסען, צוריק אויפצושטעלען די פערוויסטע ירושלים, אבער נישט **אלס יודישע הויפטשטאדט, נאר אלס געצענדיענערישער צענטר פאר די מזרח-לענדער מיט א גרויסען יופיטער-טעמפעל.**

די קלאנגען וועגען דער דאזיגער שרעקליכער ענדערונג האבען ארויסגערופען א שטארקע אויפרודערונג אין דער יודישער וועלט. עס האט געהייסען, אז דער רוימישער הערשער האט **חוזק געמאכט** פון דער יודישער אומה און זי **אבגענארט**, און דאס האט נישט געקענט פערבלייבען אהן א שארפען פראטעסט. זאל יעדער יוד מיט זיין לעבען אבצאהלען דעם שונא פאר דער גרויסער נאציאנאלער בעליידיגונג — דאס איז איצט געוועזען די שטימונג פון דער אויפגערעגטער

יודִישֶער יוגֶענד, און דֶער שאָטֶען פון דֶעם קומֶענדִיגֶען בלוטִיגֶען אויפשטאַנד האָט שוין גֶעשוועֶבט אִיבֶער דִי יודִישֶע בֶּערגֶער און טאָלֶען. דִי מיושב׳דִיגֶע זקנים האָבֶען אָבֶער אויך נִישט גֶעשווִיגֶען; זֵיי האָבֶען רוהִיגֶער און נִיכטֶערֶער גֶעקוקט אויף דֶער לאַגֶע און האָבֶען פאָרגֶעזֶעהֶען דִי אַלֶע שרֶעקלִיכֶע פאָלגֶען, צו וועֶלכֶע עֶס קֶען פִיהרֶען אַ פאָלקס־אויפשטאַנד גֶעגֶען רוים. בראש פון דֶער דאָזִיגֶער פאַרטֵיי אִיז גֶעשטאַנֶען דֶער בֶּערִיהמטֶער ר׳ יהושע בן חנניה, וועֶלכֶער האָט נאָך ר׳ גמליאל׳ס טויט גֶעשפִּיעלט דִי הויפּט־ראָלִיע אִין דֶער טֶעטִיגקֵייט פון סנהדרין, און ווֶען דִי אויפגֶעקאָכטֶע פאָלקס־מאַסֶען האָבֶען זִיך פֶערזאַמֶעלט אִינ׳ם עמק יזרעאל, גרֵייט זִיך אַרויפצֶוואַרפֶען, ווִי צורֵייצטֶע חיות, אויף דִי פֶערדֶעטֶערִישֶע רוימֶער, אִיז ר׳ יהושע אַוועֶק אַהִין און האָט זִיך גֶעווֶענדט צו דִי פֶערזאַמֶעלטֶע מִיט בֶּערוּהִיגֶענדֶע רֵייד. ר׳ יהושע האָט גֶערֶעדט צום פאָלק אִין יֶענֶער פאָרם, וועֶלכֶע אִיז אַמבֶּעסטֶען צוגֶעפּאַסט, צו שטִילֶען דֶעם גלוט פון אַ אויפגֶערֵייצטֶער מאַסֶע: עֶר האָט אִין אַ שֶענֶעם משל גֶעשִילדֶערט דֶעם בִּיטֶערֶען צושטאַנד פון דֶער יודִישֶער לאַגֶע, ווִי זִי אִיז אִין דֶער ווִירקלִיכקֵייט. „אַ לֵייב האָט אויפגֶעגֶעסֶען זַיין פֶערצוקונג און אַ בֵּיין אִיז אִיהם גֶעבלִיבֶען שטֶעקֶען אִין האַלז; האָט דאָס אִיהם שטאַרק וועֶה גֶעטאָן, און עֶר האָט צוגֶעזאָגט אַ גרויסֶע בֶּעלוֹיהנונג יֶענֶעם פון דִי חיות, וואָס ווֶעט אִיהם דֶעם בֵּיין פון האַלז אַרויסצִיהֶען. אִיז גֶעקומֶען דֶער באָטשאַן, האָט אַרַיינגֶעשטֶעקט זַיין לאַנגֶען שנאָבֶעל בַּיים לֵייב אִין האַלז און האָט דֶעם בֵּיין אַרויסגֶעצויגֶען; און ווֶען עֶר האָט גֶעפּרובט דֶערנאָך בֶּעטֶען זַיין בֶּעלוֹיהנונג, האָט דֶער לֵייב זִיך אָבגֶערופֶען: דאַנק גאָט, וואָס דו האָסט דַיין קאָפּ אַרויסגֶעצויגֶען פונ׳ם לֵייב׳ס האַלז. אַזוי זֶענֶען מִיר אויך:— האָט ר׳ יהושע גֶעעֶנדִיגט זַיין משל — מִיר דאַרפֶען צופרִידֶען זַיין, וואָס מִיר זֶענֶען אַרויס גאַנצֶערהֵייד פון דִי העֶנד פון דֶער דאָזִיגֶער אומה“.

ר׳ יהושע׳ס מוסר האָט גֶעווִירקט פאַר דֶעם אויגֶענבלִיק און דִי יודִישֶע מאַסֶען האָבֶען זִיך דֶערווַיל אָבגֶעהאַלטֶען פון אַקטִיווֶע אַרויסטרֶעטונגֶען; דִי שנאה צו דֶעם רוימִישֶען הֶערשֶער האָט אָבֶער דאָך נִישט אויפגֶעהֶערט צו גלִיהֶען בַּיי זֵיי אִין דִי הֶערצֶער. כאַראַקטֶערִיסטִיש בַּיי דֶעם פאַקט אִיז דאָס, וואָס האַדריאַנ׳עֶן אַלֵיין האָבֶען יודֶען גאָרנִישט גֶעגֶעבֶען צו פִיהלֶען דֶערווַיל דִי עֶנדֶערונג, וואָס אִיז פאָרגֶעקומֶען אִין זֵייעֶר בֶּעצִיהונג צו אִיהם. אויף זַיינֶע רֵייזֶעס אִיבֶער קלֵיין אַזיֶע און סִירִיֶען האָט עֶר בֶּעזוכט אויך יהודה, און דִי בֶּעפֶעלקֶערונג

האט איהם אויפגענומען מיט אזא הארציגער פייערליכקייט, אז דער סענאט האט געפונען פאר נויטיג צו פעראייביגען די דאזיגע רייזע איבער יהודה דורך א ספעציעלער מטבע. דא איז אויף איין זייט געשטאנען אויסגעמאלט דער קייזער אנטקעגען א פרויען=געשטאלט (מלכות יהודה) נעבען א מזבח, אויף וועלכען ביידע האבען זיך געקליבען מקריב צו זיין א קרבן. דערביי זענען געשטאנען צוויי=דריי קינדער (די דריי פאלעסטינישע פראווינצען) און האבען דערלאנגט דעם קייזער פאלמען=צווייגען צום צייכען פון שלום.

באלד האט זיך אבער אנגעהויבען ארויסצעווייזען די אמת'ע בעציהונג פון די ברייטע פאלקס=מאסען צו די רוימער און זייער הערשער. דער לעצטער האט זיך אלץ מעהר און מעהר צוזאמענגעלעבט מיט דעם געדאנק, צו מאכען ירושלים פאר א צענטער פון גאנצע [illegible]ענעריי אין גאנצען מזרח, און דאס האט כסדר פערשטארקט און פונאנדערגעבלאזען די פערביטערונג פון די יודישע מאסען, וועלכע האבען געזעהען אין האדריאנ'ס שריט די פאלשטענדיגע פערניכטונג פון דעם יודישען נאציאנאלען לעבען.

עס האבען זיך אנגעהויבען אין יהודה אינטענסיווע פארברייטונגען צו דער נאהנטער מלחמה. די יודישע שמידעריען, וואס האבען געגאסען כלי=זיין פאר'ן רוימישען חיל, זענען אויפמערקזאם געווארען אויף דעם, אז אין גיכען וועלען זייערע אויסארבייטונגען פערנוצט ווערן אין קאמפף מיט די פערטיידיגער פון דעם יודישען כבוד, און דאס געוועהר איז פון איצט אן געארבייט געווארען אזוי, אז עס זאל נישט שעדליך זיין. די מערות אין די בערג פון יהודה האבען געדינט די פערשוואורענע מחנות אלס בעהעלטעניש פאר די געזאמעלטע קריגס=מכשירים און אויך אלס גינסטיגע פאזיציעס צו בעפאלען דעם שונא פון הינטען; דערביי האט דער בעריהמטער ר' עקיבא אויך ענטוויקעלט א ענערגישע קאנספיראטיווע טעטיגקייט מיט דעם צוועק, אויפצוהויבען די שטימונג פון פאלק. דער דאזיגער פלאמענדער גייסט, וואס איז נאך ר' יהושע'ס טויט אנערקענט געווארען פאר דעם ראש פון סנהדרין, האט פעסט געגלויבט אין דעם ערפאלג פון דער איצטיגער פאטריאטישער בעוועגונג און איז איבערצייגט געוועזען, אז דאס איז דער לעצטער קריזיס, נאך וועלכען עס וועלן זיך אנהויבען די ליכטיגע צייטען פאר דער דערשלאגענער יהודה. ער האט דעריבער געמאכט איצט א רייזע איבער אלע יודישע קהלות אין קליין אזיע, בבל און

פאַלעסטינאַ און אומעטום געוועקט, געמונטערט און גערופען צום קאַמפף מיט רוים פאַר דער בעפרייאונג פון פאַטערלאַנד.

אזוי זענען סיסטעמאַטיש בעזאָרגט געוואָרען אַלע נויטיגע הכנות צום אויפשטאַנד. די אַרבייט איז צוגעגאַנגען אזוי פּלאַנמעסיג און געשיקט, אַז אין דעם משך פון דער גאַנצער צייט האָט די רוימישע אַדמיניסטראַציע קיין זאַך נישט בעמערקט, און זי האָט זיך געכאַפּט ערשט דאַן, ווען אַלץ איז שוין גרייט געווען און דער אויפשטאַנד האָט זיך שוין פונאַנדערגעפלאַקערט. געוועהר, קאָמוניקאַציאָנס-מיטלען, סאָלדאַטען — אַלץ איז געווען גענוג און אין אַ גלענצענדער אָרדנונג און ווי פון זיך אַליין איז אויסגעוואַקסען אַ מעכטיגער קריגס-פיהרער, וועלכער האָט מיט זיין פערזאָן נאָכמעהר פערשטאַרקט די פּאַטריאָטישע בעגייסטערונג און דעם קריגערישען מוט פון די יודישע מחנות. דאָס איז געווען אַ געוויסער בר-כוזיבא (פון דער שטאָדט כוזיב), אַ מענש מיט אַ אומגעוועהנליכען מוט, וועלכער האָט דער אָבגעשוואַכטער רוים פון דער דעמאָלדיגער צייט פערשאַפט נישט ווייניגער צרות, ווי דעם בעריהמטען האַניבאַל אין די אַמאָליגע צייטען. פון בר כוזיבא'ס אָבשטאַמונג און יוגענד איז קיין שפּור נישט איבערגעבליבען אין דער יודישער פאָלקס-לעגענדע. ווי יעדער רעוואָלוציאָנס-העלד, איז ער אויך פּלוצלונג אויסגעוואַקסען פון פאָלק און האָט זיך גלייך אַוועקגעשטעלט איבער איהם, ווי דער איינציגער מיטעלפּונקט פון דער גאַנצער בעוועגונג, ווי די צענטראַלע פערזאָן פון דעם גאַנצען מענשענשטראָם, צו וועלכער אַלע מוזען זיך צוהערען. זיין ווירקונג איז געווען שטאַרק און בעצויבערנד נישט בלויז אויף די ברייטע מאַסען, נאָר אויך אויף די גרויסע געצעהלטע גייסטער פון דער אומה, און פון די האָט זיך בעזונדער אויסגעצייכענט ר' עקיבא. ווען ער האָט דאָס ערשטע מאָל דערזעהען דעם העלדישען פיהרער, האָט ער מיט התפעלות אויסגערופען: „דאָס איז דער מלך המשיח!" און געלייענט אויף איהם דעם פסוק: דרך כוכב מיעקב (ס'איז אויפגעגאַנגען אַ שטערן פון יעקב); פון דאַן אָן האָט איהם דאָס פאָלק אָנגעהויבען רופען בר כוכבא (דער זוהן פון די שטערן) און אונטער דעם שטאָלצען נאָמען איז זיין אָנדענקען פערבליבען אויך אין דער געשיכטע. — בכלל האָט ר' עקיבא'ס בעגייסטערונג אַ סך געווירקט, אויפצוהויבען פון איין זייט די שטימונג פון פאָלק בנוגע צו דעם ערפאָלג פון דער רעוואָלוציאָנערער בעוועגונג, און פון דער צווייטער זייט — צו פערגרעסערן ביי בר-כוכבא'ן אַליין די

מיינונג וועגען זיך, וועגען זיין אלמעכטיגקייט. ר׳ עקיבא האט געגלויבט, אז נאך דעם איצטיגען אויפשטאנד וועלן זיך אנהויבען די צוגעזאגטע משיח׳ס צייטען, און ער האט אויסגעטייטשט אויף זיין צייט חגי׳ס נבואה: „נאך א ווייל, און איך וועל הימעל און ערד מאכען ציטערן, אומווארפען דעם טראן פון די מלוכות און פערטיליגען די מאכט פון די געצענדיענער״. עס האבען זיך, אמת, געפונען אויך מעהר מיושב׳דיגע צווישען די גייסטיגע פיהרער פון דער אומה, וועלכע האבען געקוקט אויף ר׳ עקיבא׳ס ענטוזיאזם, ווי אויף א פאלשער אילוזיע, ווי אויף א גייסטיגער פערבלענדעניש, און איינער האט אפילו אפען און ענטשלאסען געזאגט צו איהם: „עקיבא! גראז וועט ארויסוואקסען פון דיינע באקען און דער בן־דוד (משיח) וועט נאך אלץ נישט זיין!״ ר׳ עקיבא׳ס איינפלוס אויפן פאלק איז אבער פיעל שטארקער געוועזן, און קיום האט ער געקוקט אויף בר־כוכבא׳ן, ווי אויף א שליח פון גאט, וואס האט אויסצופילען א גרויסע שליחות און דערנעהנטערן די נאציאנאלע גאולה, האט זיך דאס גאנצע פאלק אויך בעצויגען צו איהם מעהר, ווי צו א געוועהנליכען וועלטליכען פיהרער. די גאנצע בעוועגונג האט בעקומען א געוויסע רעליגיעזע שאטירונג און פון אלע לענדער זענען גרויסע מחנות יודישע קעמפפער געקומען צו דעם פערעהרטען מלך המשיח און זיך אוועקגעשטעלט אונטער זיין פאהן. צו די לעצטע זענען צוגעשטאנען מאסען פון די שכני׳שע געצענדיענער, וועלכע האבען אויך געקרעכצט אונטער דעם שווערען רוימישען יאך און זיך געוואלט פון איהם בעפרייען, און עס האט אויסגעזעהען, אז דער מעכטיגער בנין פון דער רוימישער אימפעריע וועט דא בעקומען א געוואלטיגען קלאפ אז די מיט צרות צוזאמענגעהאלטענע גליעדער פון דעם ריעזיגען ארגאניזם וועלן ביסליכווייז צופאלען. מיר האבען נישט קיין גענויע קוועלן וועגען דער ווירקליכער צאהל פון די קעמפפער, וואס בר־כוכבא האט געהאט אין זיין מאכט; אויף וויפיעל אבער ס׳איז צו אורטיילען לויט דער מוטיגער און פרעהליכער שטימונג, וואס האט געהערשט אין די רעוואלוציאנערע רייהען, קען מען אננעהמען פאר נישט איבערטריעבען די צאהל פון פיער הונדערט טויזענד, ווי זי איז אנגעגעבען אין א יודישער קוועלע, אדער זאגאר פינף הונדערט אכציג טויזענד מאן, — ווי עס גיט אן דער גריכישער היסטאריקער דיא קאסיוס. מיט אזא ארמעע אין די הענד האט זיך בר־כוכבא געפיהלט גאנץ מונטער, און לויט א געוויסער לעגענדע זאל ער זיך אפילו האבען ארויסגערופען: „גאט! העלף נאר

רו נישט אונזערע שונאים; מיר וועלן זיך שוין אליין העלפען!" די זעלביגע לעגענדע דערצעהלט אויך, אז בר־כוכבא האט איינגעפיהרט א געוויסען עקזאמען פון העלדענמוט פאר די, וואס האבען געוואלט אריינטרעטען אין זיין חיל: יעדער סאלדאט האט זיך געמוזט אליין אבהאקען איין פינגער. געגען דער איינפיהרונג זענען אבער שארף ארויסגעטרעטען די געזעצלעהרער אינ'ם נאמען פון דער תורה, וואס פערבאט אזעלכע מעשים; דעמאלט האט בר־כוכבא אויסגעפונען אנ'אנדער מיטעל, אויסצופרובען די גבורה פון זיינע סאלדאטען: ער האט געהייסען יעדערן אויסרייסען מיט'ן ווארצעל א צעדערבוים פון וואלד לבנון.

געגען דער דאזיגער ריזיגער קראפט איז דער רוימישער שטאטהאלטער אין יהודה גארנישט בכח געווען אויפצוטאן. ער האט זיך אפילו געפרובט עטליכע מאל אנטקעגענשטעלן די יודישע מחנות און דערשטיקען דעם אויפשטאנד מיט אכזריות'דיגע מיטלען; געענדיגט האבען זיך אבער די אלע צוזאמענשטויסען מיט דעם נצחון פון די יודישע פאטריאטען, די צאהל פון וועלכע ס'איז כסדר געוואקסען. רופוס (אזוי האט געהייסען דער רוימישער שטאטהאלטער אין יהודה פון יענער צייט; אין דער תלמודישער לעגענדע איז ער בעקאנט אונטערן נאמען טורנוסרופוס) איז געלאפען מיט זיין גארניזאן פון איין פעסטונג אין דער אנדערער און אין דעם משך פון איין יאהר (פון 132 ביז 133) זענען ביז פופציג בעפעסטיגטע פלעצער און איבער ניין הונדערט אפענע שטעדט און דערפער אין יהודה, גליל און שומרון איבערגעגאנגען צו די רעוואלוציאנערען אין די הענד. אין דער רייהע פון די דאזיגע שטעדט איז, ווי ס'שיינט, געווען אויך ירושלים אליין, און צו יענער צייט דארף מען צושרייבען די בראנזענע און קופערנע מטבעות מיט די אויפשריפטען: „שמעון" (בר־כוכבא) אויף איין זייט, און „לחרות ירושלים" (צו דער בעפרייאונג פון ירושלים)— אויף דער צווייטער.

ענדליך האבען זיך אין רוים דערטראגען ידיעות וועגען דעם אויפשטאנד אין יהודה און וועגען די שרעקליכע מפלות פון דעם דארטיגען רוימישען שטאטהאלטער; דאס האט אויף האדריאנ'ען געמאכט א שווערען איינדריק און ער האט גלייך ארויסגעשיקט קיין פאלעסטינא א גרויסע מחנה סאלדאטען. די דאזיגע מחנה איז צוזאמענגעשטעלט געווארען פון די לעגיאנען, וואס האבען זיך ביז אהער געפונען אין פעניציען, עגיפטען, אראביען, מעזיען און מויריטאניען; די שיפען פון סיריען און פעניציען האבען אט די לעגיאנען אראבגעזעצט אויף די ברעגען

פון פאַלעסטינאַ און צוזאַמען מיט דער נייער אַרמעע זענען אויך אָנגעקומען די בעריהמטע רוימישע קריעגס־פיהרער פ ו ב ל י ו ס מ אַ ר צ ע ל ו ס, דער שטאַטהאַלטער פון סיריען, און ל אָ ל י ו ס א ו ר ב י צ י ו ס, דער פריהערדיגער שטאַטהאַלטער פון ניעדער־דייטשלאַנד. די ביידע העלדען האָבען אָבער דעם רוימישען חיל קיין ישועה נישט געבראַכט; זיי האָבען אויך נישט געקענט ביישטעהן געגען דעם אָנגריף פון די יודישע מחנות, און ביי די איצטיגע צוזאַמענשטויסען איז אויך דער נצחון געבליעבען אויף דער יודישער זייט.

איבער די רוימישע געפאַנגענע האָבען די פאַטריאָטען דאָס מאָל קיינע אַכזריות'דיגע מעשים נישט אויסגעאיבט; דאַגעגען האָט אָבער בר־כוכבא זיך זעהר פיינדליך פערהאַלטען צו די יודען־קריסטען, וואָס האָבען געלעבט אין יהודה. זיי זענען צו יענער צייט נאָך מעהר פערהאַסט געוועזען פון די רוימער גופא — אַלע האָבען אויף זיי געקוקט, ווי אויף פעררעטער און שפּיאָנען. אין דעם בענייטען מלוכה־וועזען, ווען אַ סך יודישע געזעצען זענען צוריק אַריין אין זייער קראַפט, האָבען די ריכטער אַרויסגעגעבען שטרענגע שטראָפען געגען די דאָזיגע כלומרש'טע יודען, וואָס האָבען זיך מיט אַ פערביטערטער עקשנות אָבגעזאָגט אַ אָנטהייל צו נעהמען אין דער גרויסער מלחמה פאַר דאָס זיין אָדער נישט־זיין פון דער יודישער אומה, און נאָך געשטיצט אָפט די רוימער, — חאָטש ס'ווערט דערביי אין ערגעץ נישט דערמאָנט קיין טויט־שטראָף, ווי עס גיעבען אָן פאַר אַ פאַקט די שפּעטערדיגע קריסטליכע קוועלן *).

אַזוי האָט זיך די מלחמה געצויגען גאַנצע צוויי יאָהר (134 — 132), און די רוימער האָבען פאַר זיך קיין אויסוועג נישט געפונען;

*) מיט דעם צוועק נאָכמעהר אָבצוזונדערן די יודישע מאַסען פון די יודען־קריסטען האָט דאָס סנהדרין פון יענער צייט איינגעפיהרט אַ בעדייטענדע תקנה; אַזוי ווי די קריסטען האָבען אָנגעהויבען זיך צו בענוצען אין זייערע תפילות מיט דעם זעלביגען טיטול פאַר קריסטוס'ן, מיט וועלכען די יודען האָבען גערופען נאָר גאָט אַליין (האַר, אַדוני), — האָט דאָס סנהדרין פעראָרדענט, אַז די יודען זאָלען אין זייערע תפילות און בעגריסונגען זיך נישט בענוצען מיט דעם פולען נאָמען אַדוני, נאָר מיט דער פיער־זילביגער בעצייכנונג (י ה ו ה).

די נײַע צוגעשיקטע מחנות זענען אײנע נאך די אנדערע צוקלאפּט געווארען, און מיט יעדען נצחון פון דער יודישער מחנה איז אלץ גרעסער געווארען די געפאהר, עס זאלען זיך נישט צושליעסען צו איהר די לענדער פונ׳ם גאנציען מזרח. דאס האט געצוואונגען האדריאנ׳ען, ער זאל זיך אנהויבען בעציהען צו דעם אויפשטאנד פיעל ערנסטער, ווי ער האט זיך בעצויגען צו איהם ביז אהער; ער האט אבגערופען פון דער ווײַטער בריטאניען דעם בעריהמטען יוליוס סעווערוס און האט איהם אוועקגעשיקט קיין יהודה. דער דאזיגער העלדישער קריעגספיהרער, וואס האט נאר וואס געהאט אונטערדריקט דעם פאטריאטישען אויפשטאנד פון די פרייהייטס-ליעבענדע ענגלענדער, איז אנערקענט געווארען פון האדריאנ׳ען פאר דעם אײנציגען, וואס איז אימשטאנד זיך צו פערמעסטען מיט דעם יודישען פײַערדיגען פאטריאטיזם.

בײַ זײַן אנקומען אויפן קריעגס-פלאץ האט סעווערוס געפונען פאר זיך פון דער יודישער זײַט א אויפגעמונטערטע און גוט אוועקגעשטעלטע ארמעע, אונטער דער אנפיהרונג פון א גלענצענדען קריעגס-העלד. ער האט דעריבער נישט געפועל׳ט בײַ זיך, ארויסצוטרעטען אין א אפענער מלחמה מיט דעם צענטר פון דער יודישער מחנה, און האט זיך בעגרענעצט מיט קלענערע אנפאלען אויף די פונאנדערגעווארפענע יודישע מיליטער-אבטהײלונגען. ווי וועספאסיאן, האט אויך סעווערוס בעזונדער אויסגערעכענט אויף דעם מאנגעל אין לעבענס-מיטעל, וואס וועט זיך סוף כל סוף דאך מוזען אנהויבען צו פיהלען אין דעם קלײנעם אײנגעשלאסענעם לאנד, וואו אלע בירגער האבען פערלאזען זייער פעלדער און אקער-אײזענס און זיך גענומען פאר׳ן שווערד און שפיז. זײַן ערשטע טעטיגקייט איז אלזא בעשטאנען נאר אין דעם, וואס ער האט געזעהען אבצושנײַדען אלע וועגען צום לאנד און צו פערטיילען די קלײנע יודישע וואנדער-טרופען. אזא טאקטיק פאדערט א סך צײַט, זי פיהרט אבער זיכערער צום ציעל, און סעווערוס האט געהאט גענוג געדולד, זיך צו האלטען בײַ דער טאקטיק ביז׳ן לעצטען אויסגאנג פון דעם שרעקליכען קריעג. די מלחמה האט זיך געצויגען יאהרע-לאנג; די רוימער זענען אבער וואס ווײַטער אלץ שטארקער און פעסטער געווארען און האבען ענדליך אנגעהויבען אבצונעהמען בײַ די יודען צוריק די אלע אײַנגענומענע פאזיציעס. בײַ די צוזאמענשטויסען האבען זיך אהן א שום צווייפעל אבגעשפיעלט וואונדערבארע סצענעס פון העלדענמוט און אויפגעפלאמטען פאטריאטיזם; עס זענען אבער, לײדער, קײנע

קוועלן נישט דערגאנגען צו אונז מיט פרטים וועגען דעם דאזיגען קאמפף אויף לעבען און טויט פון דער יודישער אומה. די העלדישע מעשים פון בר גיורא און יוחנן פון גוש-חלב זענען פעראייביגט געוואָרען — אפשר געגען זיין אייגענעם ווילען — אין די היסטארישע ווערק פון זייער גרעסטען שונא, און דאגעגען האבען די לעצטע קריעגס-גבורות פון די יודישע העלדען, די לעצטע שטורם-אויסברוכען פון דער יודישער לעבעדיגער קראפט, — נישט געפונען פאר זיך קיין גריפעל, וואס זאל זיי אויפצייכנען אויף היסטארישע טאוולען פאר די קומענדיגע דורות. און נישט בלויז די יודישע, אפילו די רוימישע שילדערונגען פון דעם קריעג, וואס זענען פערצייכענט געוואָרען פון דעם רעדנער אנטאָנוס יוליאנוס — זענען אויך פערלוירען געגאנגען. דערגאנגען צו אונז פון יענער מערקווירדיגער עפּאָפּעע זענען נאר עטליכע תלמודישע לעגענדעס, וואס שילדערן די יודישע העלדישקייט, די יודישע טויט-מוטיגע בעגייסטערונג. די פופציג בעפעסטיגטע פלעצער, וועלכע האבען זיך געפונען אין די יודישע הענד, זענען אלע צוריק איבערגעגאנגען צו די רוימער, און די לעצטע פעסטונג, אין וועלכער ס'האבען זיך אנגעקלאמערט די איבערגעבליבענע יודישע קעמפפער, איז געוועזען ביתר, א יונגע שטאָדט נישט וויט פון ים, צו דרום זייט פון קסריה. דאָ האבען זיך ארום בר כוכבא'ן צוזאמענגענומען אלע אנטלאָפענע און געראטעוועטע פון גאנצען לאנד, און די בעלאגערונג פון דער פעסטונג איז סעווערוס'ען נישט לייכטער אנגעקומען, ווי וועספאסיאנ'ען ירושלים ביי דעם פריהערדיגען אויפשטאנד. די אונטערערדישע הויהלען און וועגען האבען א לאנגע צייט פערזאָרגט דער בעפעלקערונג מיט נאהרונגס-מיטעל און א טייכעל, וואס זאל זיך האבען געפונען אין שטאָדט, האט זי געשיצט פון וואסער-מאנגעל; ענדליך איז אָבער אויך אָט דער לעצטער ווינקעל פון לאנד געפאלען. וועגען די סבות פון דעם רוימישען נצחון זענען פערהאן אין דער לעגענדע עטליכע נוסחאות. לויט איין נוסח האבען צוויי שומרונים איבערגעגעבען די רוימער דעם פלאן פון די אונטערערדישע וועגען; לויט א צווייטען — האבען די רוימער איינגענומען דעם טייכעל און עס האט אויסגעפעהלט וואסער, און לויט א דריטען — איז די ערָאָבערונג פון ביתר אין אלגעמיין געוועזען א רעזולטאט פון פעררעטערישען שפּיאָנאזש. עס האט זיך דערצעהלט אין פאלק, אז א געוויסער בעריהמטער צדיק, מיט'ן נאָמען ר' אלעזר פון מודעין, האט זיך אנגעקליידט אין א זאק

מיט אש און געפאסט און גאט געבעטען, ער זאל זיך מרחם זיין איבער דער אונגליקליכער שטאדט און נישט איבערגעבען זי דעם שונא אין די הענד. האבען די תפילות געווירקט און דער רוימישער שר, מיעד פון דעם הארטנעקיגען פערביטערטען קאמפף, האט שוין געוואלט אינגאנצען אויפגעבען די בעלאגערונג. דאן איז צו איהם געקומען א שומרוני און געזאגט: דו וועסט איינעהמען די שטאדט, ווען דו וועסט געפינען א מיטעל ארויפצוווארפען א חשד פון פערראט אויף איהר היילינגען שוצגייסט, אויף דעם אלטען ר' אלעזר'ן; „דען אזוי לאנג — האט ער צוגעגעבען — ווי די דאזיגע הון וואלגערט זיך אין אש, וועט ביתר נישט איינגענומען ווערן". און דער זעלביגער שומרוני האט זיך אליין גלייך גענומען דורכצופיהרען דעם טייוולאנישען פלאן. ער האט זיך דורך א אונטערערדישען גאנג אריינגעגנב'עט אין שטאדט און צוקומענדיג צו דעם היילינגען ר' אלעזר, האט ער איהם עפעס איינגערוימט אין אויער; פערזונקען אין זיינע תפילות האט זיך דער היילינגער זקן גארנישט צוגעהערט צו דעם שפיאנ'ס רייד און איהם גארנישט בעמערקט; די ארומיגע אבער, וואס האבען צוגעזעהען די סצענע, האבען דאס דערטראגען צו בר-כוכבא'ן, און ער האט געלאזען ברענגען צו זיך דעם שומרוני, וועלכער האט דא פערענדיגט זיין אנגעהויבענע ארבייט. אויף בר-כוכבא'ס פראגע: וואס ער האט גערעדט מיט ר' אלעזר'ן? האט דער שומרוני געענטפערט: „וועל איך דיר זאגען דעם אמת, וועט מיך מיין האר טויטען, וועל איך דיר דעם אמת נישט זאגען — וועסט דו מיך טויטען; וויל איך שוין בעסער דורך דיין האנד פאלען, איידער פערראטען די סודות פון מיין האר". פון דער תשובה האט בר-כוכבא געדרונגען, אז ס'עקסיסטירט עפעס א פעררעטערישער אבמאך צווישען ר' אלעזר'ן מיט'ן אויסוועניגסטען שונא, און ער האט דעם ערשטען, וועלכער איז געוועזן זיינער א נאהנטער קרוב, אויך גערופען צו זיך און געפאדערט פון איהם אנ'ערקלערונג וועגען זיינע אונטערהאנדלונגען מיט'ן שונא'ס שליח. ר' אלעזר האט אויף דעם געענטפערט, אז ער וויים גארנישט פון וואס צו זאגען, און דאס האט דעם צורייצטען קריעגס-פיהרער אריינגעבראכט אין אזא גרימצארן, אז ער האט דעם קוים-לעבעדיגען גרויסען זקן א שטויס געטאן מיט'ן פוס, און יענער איז אנידערגעפאלען — טויט. באלד דערויף האט זיך געהערט א בת-קול פון הימעל: „דו האסט דעם ארעם פון ישראל געלעהמט און זיין אויג געבלענדעט, דערום וועט דיין ארעם געלעהמט און דיין אויג געבלענדעט

ווערן"; און אין דעם זעלביגען טאָג איז ביתר געפאלען און בר-כוכבא געטויט געוואָרען. די דאָזיגע לעגענדע איז אויך די איינציגע יודישע קוועלע, וואו עס רעדט זיך וועגען דער ענדע פון דעם געוואלטיגען יודישען העלד. שפּעטער האָט מען דערצעהלט, אַז איין רוימישער סאָלדאַט האָט געבראַכט בר-כוכבא'ס קאָפּ און זיך בערימהט, אַז ער האָט דעם העלד געטויט; דאָס האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזען פאַר אַ ליגען, דען מ'האָט דערנאָך געפונען בר-כוכבא'ס קערפּער אַרומגעוויקעלט פון אַ שלאַנג, און סעווערוס האָט זיך אויסגעדריקט: „ווען אַ גאָט וואָלט דעם מענשען נישט טויטען — קיין מענשענקראַפט וואָלט איהם קיינמאָל נישט בייגעקומען".

די רוימישע סאָלדאַטען, וואָס האָבען זיך אַריינגעריסען אין דער איינגענומענע שטאָדט, האָבען זיך גענומען פאַר זייער געוועהנליכער אַרבייט אין אַזאַ פאַל: די שחיטה צווישען דער שטאָדטישער בעפעלקערונג איז געווען אַזוי שרעקליך, אַז די פערד זענען ביז די נעזער געגאַנגען אין בלוט, און דער שטראָם פון דעם דאָזיגען בלוט האָט זיך, ווי אַ טייך, געצויגען ביז צום ים, וואָס איז געווען אַ מייל ווייט פון שטאָדט, און האָט מיטגעצויגען מיט זיך שווערע פעלזענשטיינער. דריי הונדערט יונגע קעפּליך פון יודישע קינדער האָט מען געפונען צושמעטערט אָן איין שטיין, און פון דער גאַנצער יוגענד אין ביתר זאָל זיך האָבען געראַטעוועט, נאָר דער איינציגער זוהן פון'ם פּאַטריאַרך. די פערטיליגונג האָט אַרומגענומען דער גאַנצער מענליכער בעפעלקערונג, און ווען די פרויען פון די אויסגעהרג'עטע האָבען געוואָלט בעשטעטיגען פאַר די בית דין'ם דעם פאַקט פון'ם טויט פון זייערע מענער — האָבען זיי קיין לעבעדיגע עדות נישט געפונען. די אַלגעמיינע צאָהל פון די געפאַנגענע און געפאַלענע אין דעם איצטיגען, בר-כוכבא'שען קריעג דערגרייכט אין דער יודישער מסורה ביז צו אַ אונגעהויערען ציפער, און דאָך ווערט זי בעשטעטיגט אויך פון אַ רוימישער קוועלע. דער גוט-אינפאָרמירטער גריכישער היסטאָריקער דיאָ קאַסיוס דערצעהלט, אַז אויסער די אומגעקומענע פון הונגער און פייער, זענען אויפ'ן שלאַכטפעלד אַליין געפאַלען ביז פינף הונדערט טויזענד מאַן; דער דאָזיגער מענשען-חורבן דאַרף אָבער צוגעשריבען ווערן נישט נאָר די יודישע מחנות אַליין — אויך די רייהען פון דעם רוימישען חיל זענען אויסגעראָטען און פערטיליגט געוואָרען. אַ גרויסער טייל פון די רוימישע לעגיאָנען האָט זיין לעבען איבערגעלאָזען אין די יהודה'עאישע

בערגער און טאָלען, און ווען האַדריאַן האָט זיך געווענדט צום סענאַט מיט דער ידיעה וועגען סעווערוס'עס נצחון , האָט ער נישט געוואַגט , אַנצוהויבען די ערקלערונג מיט דעם געוועהנליכען נוסח : „איך און די אַרמעע געפינען זיך אין אַ גוטען צושטאַנד", ווייל צופיעל טויזענדער לעבענס פון דער ראָזיגער אַרמעע האָט דער נצחון געקאָסט . איבער דעם טעם האָט דער סענאַט אויך נישט בעשטימט קיין טריאומף-צוג פאַר'ן קייזער , ווי דער מנהג איז געווען, און נאָר סעווערוס אַליין האָט בעקומען דעם עהרען-צייכען פון אַ טריאומפאַטאָר .

מיט דעם אונטערגאַנג פון דער שטאָדט ביתר (135) איז נאָך די מלחמה אינגאַנצען נישט געענדיגט געווען . עס זענען נאָך געבליעבען פונאַנדערגעוואָרפען איבער'ן לאַנד אַ רייהע קלענערע אָבטיילונגען פון דער יודישער מחנה , וואָס פלעגען זיך בעהאַלטען אין די מערות און וועלדער און אָנפאַלען פון הינטען אויף די רוימער . כדי צו פער־לעשען די ראָזיגע לעצטע האָלאָוועשקעס פון דעם גרויסען פייער , האָט סעווערוס צושטעלט מעהרערע וואַך-פּאָסטענס אין פערשיעדענע פונקטען פון לאַנד אַזוי , אַז די , וואָס זענען נצול געוואָרען פון איין וואַך, האָבען געמוזט אַריינפאַלען אין די הענד פון דער אַנדערער . אַזוי זענען בים־ליבוויי אַלע סאָלדאַטען אויסגעהרג'עט , אַלע אויפגעשטאַנענע שטעדט און דערפער פערברענט און דאָס גאַנצע לאַנד חרוב ומוחרב געוואָרען. די געפאַנגענע , וועלכע זענען בעשטאַנען אַממעהרסטען פון נישט דער־וואַקסענע קינדער און פרויען , האָט מען טויזענדער-ווייז צונויפגעשלעפט אויף די שקלאַפען-מערק אין חברון און עזה , און צוליעב דעם , וואָס די אָנגעבאָטענע סחורה איז אַזוי פיעל געווען , זענען די געפאַנגענע אַוועקגעגעבען געוואָרען פאַר'ן קלענסטען פרייז דעם ערשטען און בעס־טען . די איבערגעבליעבענע פון דער אונגעהויערער שקלאַפען-מחנה זע־נען אַוועקגעפיהרט געוואָרען קיין עגיפטען , און דאָ זענען מאַסען פון זיי אומגעקומען אין וועג פון הונגער און פון ים-שטורעם . עס זענען נאָך אָבער אַלץ געבליעבען אַנטלאָפענע , וואָס זענען געלעגען בעהאַל־טען אין אָבגעלעגענע מערות , אום איבערצוואַרטען די שרעקליכע יאַגד פון די רוימישע סאָלדאַטען ; נישט האָבענדיג קיין שפּייז-מיטלען האָבען זיך אָט די אונגליקליכע געשפּייזט מיט דעם פלייש פון די מתים , וואָס זענען אין אָנהויב הויפענס-ווייז געלעגען אָנגע־וואָרפען אויף די פעלדער . אַזוי ווי די יאַגד פון די רוימער האָט זיך אַזוי גיך נישט געענדיגט , און די בעהאַלטענע האָבען געמוזט לעבען

אין זייערע הויהלען א לאנגע צייט, האבען זיי זיך צוגעוועהנט צו דעם שרעקליכען געשמאק פון מענשענפלייש, און יעדען טאג האט אן'אנ־דערער פון די הויהל־איינוואוינער געמוזט ארויסגעהן און אויפזוכען דעם קערפער פון א געפאלענעם. האט זיך געמאכט איינמאל, — דערצעהלט די לעגענדע — אז איינער פון די אונגליקליכע האט גענומען פון דר'ערד א טויטען קערפער און האט דערקאנט אין איהם זיין פאטער. איז ער אוועק צוריק אין דער מערה און געזאגט צו די חברים, אז ער האט גארנישט געפונען; האבען זיי ארויסגעשיקט א צווייטען שליח און דער האט יא געבראכט א קערפער, וועלכען מ'האט גלייך אויפגעגעסען. דערנאך האט זיך אבער דער זוהן דערוואוסט, אז דאס איז געוועזען דער זעלביגער קערפער, וועלכען ער האט איבערגעלאזען, האט ער זיך פונאנדערגעוויינט און געשריען: „וועה צו די קינדער, וואס שטילען זייער הונגער מיט'ן פלייש פון זייער פאטער”, און שפעטער האט מען געלייענט אויף זיי די נבואה פון יחזקאל: לכן אבות יאכלו בנים בתוכך ובנים יאכלו אבותם (דערום וועלען עלטערן עסען זייערע קינדער ביי דיר און קינדער — זייערע עלטערן). די רוימער האבען אבער די אונגליקליכע עלענדע לעבען אויך נישט פערגונען; מ'האט זיי דורכאויס געוואלט ארויסקריגען פון זייערע בעהעלטעג־נישען, און שלוחים האבען אויסגערופען אין גאנצען לאנד, אז יענע, וועלכע וועלן זיך פרייוויליג אונטערגעבען, וועט מען שענקען דאס לע־בען. מיט אזעלכע מיטלען איז די רוימער געלונגען, צונויפצוזאמלען טויזענדער פון די דאזיגע בעהאלטענע אין דעם טאל רמון (בקעת רמון), פון וואנען ס'איז ארויס דער ערשטער סיגנאל צום קאמפף. דא האט דער רוימישער אריסטאקראט זיך אויסגעלאכט פון די לייכטגלויבי־גע, און געזאגט: „איידער איך וועל האבען אויפגעגעסען דעם קוכען מיט דעם שטיקעל חון, וועל איך זוכען איינעם פון זיי און איהם נישט געפינען”, — און די ארומיגע סאלדאטען האבען מיט זייערע שווערדען און שפיזען שוין געזארגט דערפאר, אז דער גרויסער זיגער זאל קיין ליגנער נישט בלייבען. גליקליך זענען געוועזען נאר יענע, וועלכע האבען בעוויזען אריבערצוגעהן די גרענעצען פון בבל און אראביען—אהין האט די רוימישע אכזריות נישט געקענט דערגרייכען. אין די לענדער, דא־גענען, פון דער רוימישער אימפעריע אויסער יהודה האבען די יודען אויך געפיהלט אויף זיך האדריאנ'ס גרימצארן: ער האט איינגעפיהרט פאר זיי א בעזונדער לייב־אבצאהל, וועלכער איז נאך פיעל דריקענדער

געווען פון דעם יודענשטייער, וואס וועספּאַסיאַן האט אויף זיי ארויפגעלעגט.

אזוי האט זיך געענדיגט דער שטורמישער אויסברוך פון דעם יודישען פרייהייטס-גלות, וואס האט אין דעם משך פון דעם לעצטען יאהרהונדערט איינגעשלונגען א גרויסען טייל פון גאנצען פאלק. די יודי-שע אומה האט ווידער בעקומען אזא קלאפּ, וואס וואלט געגוג זיין צו פערטיליגען דעם שטארקסטען פאלקס-ארגאניזם; די יודישע אומה איז אבער נישט פערטיליגט געווארען. עס האבען זיך נאר טיפע און געדיכטער אנגערוקט די שווארצע וואלקענס אויף דעם יודישען הימעל; יודען האבען פון איין זייט טיפער אראבגעבויגען דעם קאפּ צו דר'ערד' און פון דער צווייטער זייט — העכער אויפגעהויבען די אויגען צום הי-מעל; אין דער יודישער גאס האט מען אויפגעהערט צו לאכען, און „פון דעם לעצטען אויפשטאנד (פולמוס) הט מען גוזר געווען, אז די כלה זאל נישט געטראגען ווערן אין איהר חופה-שטוהל דורכ'ן שטאדט".

און אט דער פאקט, וואס זיינע לעגיאנען זענען אימשטאנד גע-ווען, צו פערניכטען נאר דאס יודישע לאנד, אבער נישט די יודישע אומה, — האט האדריאנ'ען נישט געלאזען רוהען. הויפענס פון צעהנדליגער טויזענדער אומגעקומענע יוד'ען האבען בעדעקט די מיט בלוט דורכגעווייקטע פעלדער פון זייער פערוויסטען פאטערלאנד; דאס האט אבער נאך נישט געשטילט דעם נקמה-דורשט פונ'ם רוימישען הערשער. ער האט געוואלט דורכאוים דאס גאנצע יודישע פאלקס-טום פערניכטען, די גאנצע אומה אונטערברעכען, און ער האט זיך גענומען דורכפיהרען די דאזיגע אויפגאבע מיט א אונגעהערגליכער פערביסענקייט און אכזריות.

האדריאנ'ס ערשטער שריט אויף דעם וועג איז געווען דאס, וואס ער האט דעם פריהערדיגען טיניוס-רופוס צוריק בעשטימט פאר א פּראקוראטאר איבער יהודה. די כונה פון דער בעשטימונג איז געווען בולט און אפען: רופוס האט גוט געקאנט דאס יודישע לעבען און איז דער איינציגער אימשטאנד געווען, דורכצופיהרען די נייע געזעצען, וועלכע האבען געהאט דעם צוועק, איבערצורייסען די אלע גייסטיגע און רעליגיעזע פעדים, וואס האבען צונויפגעבונדען די איבערגעבליבענע גלידער פון פאלק און געמאכט פון זיי איין גאנצען ארגאניזם. כדי ארויסצורייסען דעם לעבענס-נערוו פון דער יודישער אומה: די איבערגעבליבענע חורבות פון ירושלים מיט'ן בית המקדש, האט רופוס

זיך קודם כל גענומען, צו פערניכטען די דאָזיגע שפורען. ער האָט געהייסען אַבריינינגען דעם בית-המדש-באַרג פון דעם הויפען שטיינער און באַלקענס, וואָס זענען דאָ געלעגען אַנגעוואָרפען נאָך פון טיטוס'עס צייטען אָן, און גלאָזען דורכאַקערן דעם גאַנצען שטח פון דער ערד, אויף וועלכען ס'איז געשטאַנען דער בית המקדש. די שטאָדט אַליין, דאַגעגען, האָט האדריאַן געלאָזען פון דאָס נייַ אייפבויען, און איצט האָט איהם שוין קיינער נישט געשטערט, צו מאַכען ירושלים פאַר אַ געצענדיענערישען צענטער. ער האָט בעזעצט די שטאָדט מיט אויסגעדיענטע רוימישע סאָלדאַטען, גריכען, סיריער, פעניציער און בכלל מענשען פון די פערשיעדענסטע נאַציאָנאַליטעטען — אויסער דער יודישער. די נייע שטאָדט האָט בעקומען דעם נאָמען עליא קאַפּיטאָלינא (לכבוד דעם קייזער עליא האדריאַן און דעם גאָט יופיטער פון קאַפּיטאָליום) און איז געבויט געוואָרען לויט דעם גריכישען סטיל, מיט צוויי מאַרק-פּלעצער, אַ פאָלקס-טעאַטר און אַנדערע עפענטליכע געביידען. אויפ'ן אָרט, וואו דער בית-המקדש איז געשטאַנען, איז אויפגעשטעלט געוואָרען אַ גרויסאַרטיגער יופיטער-טעמפעל און דאָ האָט זיך אויך געפונען האדריאַנ'ס סטאַטוע. ווי ס'גיט איבער אַ קריסטליכע מסורה, איז אויף דעם אָרט, וואו ס'האָט זיך געפונען קריסטוס'עס קבר, אויפגעשטעלט געוואָרען אַ טעמפעל פאַר דער געטין ווענערא, און אַזוי האָבען זיך דאָ געפונען סטאַטועס און בילד-זיילען פון נאָך אַנדערע גריכישע און פעניצישע געטער. אויף דעם וועג, וואָס האָט געפיהרט צו בית לחם, איז אויפגעשטעלט געוואָרען אַ זייל מיט אַ חזיר-קאָפּ, וואָס האָט די יודען בעזונדער שטאַרק געקרענקט. געשוינט זענען נישט געבליבען אויך די שומרונים; אויף דעם באַרג גריזים, וואו ס'איז אַמאָל געשטאַנען זייער הייליגער טעמפעל, האָט האדריאַן אויך געלאָזען אויפשטעלען אַ יופיטער-טעמפעל.

דערביי אַליין האָט זיך אָבער האדריאַנ'ס פערניכטונגס-פּאָליטיק נאָך נישט אָבגעשטעלט. ער האָט זיך גענומען פאַר אַ מוסטער דעם אַמאָליגען סירישען דעספּאָט אנטיוכס עפּיפאַנעס, און ווי יענער האָט ער אויך אָנגעהויבען אָנצעווענדען די אַכזריות'דיגסטע, שרעקליכסטע צוואַנגס-מיטלען, כדי אָבצורייסען די יודען פון זייער אמונה, פון זייערע לעבענס-מנהגים. די האַרסטע שטראָפען זענען בעשטימט געוואָרען פאַר'ן אָבהיטען די דריי הויפּט-יסודות פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען: מלה, שבת פון לעהרנען די תורה. נישט אונבעשטראָפט זע-

זיין אָבער געבליבען אויך דאָ וועניגער בעדייטענדע געביטען פון דער יודישער תורה און אפילו יענע מנהגים, וואָס האָבען געהאַט בלויז א געזעלשאַפטליכען, און נישט קיין רעליגיעזען יסוד. כדי זיך צו בעוואָרענען פון געהיימע פערברעכענס געגען די דאָזיגע בעפעהלען, האָט רופוס אָרגאַניזירט א גאַנצען שטאַב פון שפּיאָנען און מוסרים, וואָס האָבען נאָכגעשפּירט די טריט פון יעדען יודען און פאַר'ן היטען דעם מינדסטען יודישען מנהג — גלייך איבערגעגעבען אין די הענד פון דער אכזריות'דיגער בעשטראָפונגס-מאַכט. אזוי האָבען זיך אין דער יודישער געשיכטע ווידער איבערגעחזר'ט די מורא'דיגע פּלאָגען און צרות פון עפּיפאַנעס'עס צייטען, און דער אונטערשייד צווישען די ביידע דעספּאָטען איז בעשטאַנען גאָר אין דעם, וואָס האַדריאַן האָט קיין פּאָזיטיווע געצענדיענערישע מעשים נישט געפאָדערט פון זיינע יודישע קרבנות. נישט קענען אָבהיטען די יודישע געבאָטען איז אָבער פאַר יודען אויך געווען שרעקליך גענוג, און דער גאַנצער פעריאָד פונ'ם חורבן ביתר ביז האַדריאַנ'ס טויט ווערט אין דער יודישער פאָלקס-מסורה בעצייכענט אלס די צייט פון גזירות, רדיפות און שמד.

שרעקליכער נאָך פון אַלץ איז געווען דאָס, וואָס ס'איז בטל געוואָרען דער גרויסער גייסטיגער צענטר אין יבנה, און די ברייטערע מאַסען פון פאָלק האָבען נישט געוואוסט, ווי זיך נוהג צו זיין: צי זאָלען זיי זיך שטרענג האַלטען ביי דעם געבאָט פון דער תורה און דערפאַר זייער לעבען מקריב זיין, אָדער זיי זאָלען מציל זיין דאָס לעבען און זיך אונטערגעבען אויף דער צייט דער טרויעריגער נויטווענדיגקייט. כדי צו בעשטימען די לאַגע, זענען זיך די איבערגעבליבענע געזעץ-לעהרער צוזאַמענגעקומען אויף א געהיימער בעראַטונג אין לידדאַ; דאָ האָבען זיך אין אַנהויב די מיינונגען צוטיילט. אַנדערע האָבען זיך אַרויסגעזאָגט דערפאַר, אז יעדער יוד איז מחויב זיך מוסר נפש צו זיין, זיין לעבען אַוועקצוגעבען פאַר יעדען געבאָט פון דער תורה, אָהן א שום אונטערשייד, צי די זאַך, וואָס מ'צווינגט איהם צו טאָן, איז א הארבעס פערברעכען, צי א לייכטעס; און דאַגעגען האָבען אַנדערע ערקלערט, אז עובר זיין געצוואונגענערהייד הייסט נישט עובר געווען, און אז דאָס איז געגען דעם גייסט פון דער תורה גופא, אַוועקצוגעבען דאָס לעבען אפילו פאַר דעם הארבסטען פון איהרע געבאָטען; אַט די געזעצלעהרער זענען דעריבער געווען דערפאַר, אז ביי די איצטיגע שרעקליכע רדיפות מעג מען אפילו עבודה זרה דינען — אַבי לעבען צו בלייבען. ענדליך איז אָבער געלונגען צו גע-

פינען א מיטעל-וועג צווישען די דאָזיגע עקסטע מיינונגען, און נאָך דער אָבשטימונג איז בעשלאָסען געוואָרען , אז אויף אַלע מצוות פון דער תורה מעג מען עובר זיין , אום נישט געטויט צו ווערן , אויסער אויף די דריי : עבודה זרה (געצענדיענסט) , גלוי עריות (זנות) און שפיכות דמים (מאָרד) . דאָס איז געווען א נאָרמע פאר'ן כלל ; עס האָבען זיך אָבער געפונען מאַסען פּרטים (אייגצעלנע) , וואָס האָבען זיך מיט דער נאָרמע נישט גערעכענט : זיי האָבען אָבגעהיט אלע געבאָטען פון דער תורה און דערפאר דאָס לעבען אוועקגעגעבען . אין דער היגזיכט האָבען א בעזונדער העלדענמוט ארויסגעוויזען די געזעצלעהרער גופא , וועלכע זענען אממעהרסטען פערפאָלגט געוואָרען פון די רוימישע שפּיאָ-נען . זיי פלעגען זיך פערקלייבען אויף די וויטסטע דערער און דאָרטען לעהרנען מיט זייערע תלמידים , און ווען ר' עקיבא האָט אמאָל אין אזא מאָמענט בעמערקט א רוימישען שפּיאָן , האָט ער געהייסען די תלמידים לייענען די תפילה „שמע ישראל" שטילערהייד , כדי דער שפּיאָן זאָל זיי נישט דערהערן . די גאַנצע ביטערע דערשלאָגענקייט פון יענער שרעקליכער צייט , איז אויסגעדריקט אינ'ם מאמר פון דעם בע-ריהמטען ר' ישמעאל : „פון דעם טאָג , וואָס די מלכות רומי האָט זיך פערשפרייט און אָנגעהויבען גוזר צו זיין אויף אונז שווערע גזירות , און איז מבטל תורה און מצוות , און לאָזט אונז נישט מל זיין אונזערע קינ-דער , — וואָלט זיין דאָס בעסטע , אז מיר זאָלען גוזר זיין אויף זיך אליין , נישט צו נעהמען קיין ווייבער און נישט צו האָבען קיין קינדער , כדי אברהם'ס געשלעכט זאָל כלה ווערן פון זיך אליין".

נישט ווייניג איז געווען די צאָהל אויך פון יענע , וואָס האָבען זיך גאָרנישט געוואָלט אויסבעהאַלטען פון די רוימישע בעאַמטע און אָפען אָבגעהיט די מינדסטע געבאָטען פון יודענטום , זיך גאָרנישט רעכנענדיג מיט דער מורא'דיגער שטראָף . אויף די דאָזיגע „יודען פון ארץ ישראל אין דער צייט פון שמד , איז — ווי ס'דריקט זיך אויס א תלמודישע אגדה — געלייענט געוואָרען דער פסוק : לאוהבי ולשומרי מצותי (צו מיינע ליעבהאָבער און היטער פון מיינע געבאָטען). מ'פרעגט איהם : פארוואָס גיעהסטו געטויט ווערן ? ווייל איך האָב געהאַלטען דעם לולב ; פארוואָס גיעהסטו געהאַנגען ווערן ? ווייל איך האָב געגעסען מצה אום פסח ; פארוואָס גיעהסטו פערשטיינט אָדער געקעפּט ווערן ? ווייל איך האָב געלערנט תורה און מל געווען מיין קינד" . דאָס זענען גע-ווען די געוועהנליכסטע שטראָפען און אויך די לייכטסטע , דען פיעל

שרעקליכער פון די, איז געווען די לאגע פון יענע, וועלכע זענען פערורטיילט געווארען צו לעבעדיגע ענויים, צו לאנגזאמע גיהנם־יסורים. די מסורות וועגען יענע שטראפען זענען איינפאך שוידערהאפט: „אייזערנע קוגלען האט מען ארונטערגעלעגט די פערורטיילטע אונטער די ארעמס און קנוילען פון וואל האט מען געווייקט אין וואסער און ארויפגעלעגט אויפ'ן הארצען פונ'ם פערורטיילטען, כדי דאס פייער זאל איהם נישט אדורכנעהמען גלייך און ער זאל נישט באלד שטארבען"; „די מלכות האט גוזר געווען, אז ווער עם לעגט תפילין, דעם זאל מען דעם שעדעל צושמעטערן". און נאך אזעלכע מורא'דיגע גרויזאמקייטען, וואס געהען איבער די שרעקליכסטע פארשטעלונג פון דער מענשליכער פאנטאזיע. פערבאטען געווארען איז אויך די יודישע קליידונג, און אין מדרש דערצעהלט זיך: „איינמאל האבען צוויי תלמידים פון ר' יהושע געענדערט זייער קליידונג אין דער צייט פון שמד. האט זיי אנגעטראפען איין רוימישער אויפזעהער, און געזאגט צו זיי: זענט איהר די קינדער פון דער תורה — גיט אוועק דאס לעבען פאר איהר; און אויב איהר זענט נישט איהרע קינדער — פארוואס־זשע גיט איהר אוועק דאס לעבען? האבען זיי צו איהם געזאגט: מיר זענען איהרע קינדער און גיבען אוועק פאר איהר דאס לעבען, נאר ס'איז נישט דער מענשליכער שטייגער, בידים דאס לעבען אוועק־צוגעבען".

און נאך דער גאנצער שמירה מיט די אלע אונמענשליכע שטראפען, וואלטען די פרומע יודישע מאסען דאך אימשטאנד געווען ווי ס'איז אבצונארען די רוימישע אויפזעהער, — ווען נישט געוויסע יודישע פעררעטער, וועלכע זענען געשטאנען ביי דער זייט פון דער רוימישער אדמיניסטראציע און איהר אויפמערקזאם געמאכט אויף אלע בעהאלטענע קניטשעלעך פון דער יודישער תורה און אויף די אלע תחבולות, מיט וועלכע די יודען בענוצען זיך, כדי פערבייצוגעהן דעם בעפעהל פון דער מאכט. דאס זענען געווען אממעהרסטענטייל געוויסענלאזע קאריעריסטען, וואס האבען פערקויפט זייער נשמה פאר דעם דאנק פון האר, און אנדערע פון זיי האבען אנגעהערט צו די גנאסטישע פארטייען, וועלכע האבען געהאלטען פאר א הייליגע פליכט צו שטערן די טעטיגקייט פון די פראקטישע יודישע געבאטען. צו די דאזיגע פערביטערטע שונאים פון דעם יודישען געזעץ האט אנגעהערט אויך דער בעריהמטער געזעץ־לעהרער אלישע בן אבויה, וועלכער איז איבערגעגאנגען צו די

מ י נ י ם און האט בעקומען דערפאר דעם נאמען א ח ר (אנ׳אנדערער). ער האט געלעהרנט די רוימישע אויפזעהער, אונטערצושיידען א ווילטיגען רעליגיעזען אקט פון א נישט ווילטיגען און צו וויסען, וואס עס הייסט א אמת׳ער פערברעך געגען דעם יודישען דין. די לעצטע זענען אויף אזא אופן בעקאנט געווארען מיט אלע אייגצעלהייטען פון דעם יודיש-רעליגיעזען לעבען און האבען שוין דערשמעקט פון דער ווייטען, וואו עס קומט פאר א רעליגיעזע האנדלונג.

די בעקאנטשאפט פון די רוימער מיט דעם כאראקטער פון דער יודישער אומה איז דערגאנגען ביז אזוי ווייט, אז זיי האבען אנגעהויבען מיט א בעזונדער אכזריות צו פערפאלגען די פאקטען פון ל ע ר נ ע ן מיט ת ל מ י ד י ם און זיי ג ע ב ע ן ס מ י כ ה. מיט די פערפאלגונגען האבען האדריאנ׳ס שלוחים געטראפען דאס יודענטום אינ׳ם געפעהרליכסטען פונקט, ווען ביי די בעדינגונגען פון יענער צייט זענען די דאזיגע צוויי וועגען געבליבען כמעט די א י נ צ י ג ע אויף צו דערהאלטען די אומה. די געזעצלעהרער, וועלכע מ׳האט געחאפט לערנענדיג מיט תלמידים, זענען בעשטראפט געווארען מיט א אכזריות׳דיגען טויט, און דעם זעלביגען סוף האבען געהאט אויך יענע, וואס האבען געגעבען סמיכה ווען ס׳איז פון די יונגע געלערנטע. פאר אט דעם לעצטען פערברעך זענען אפילו די קהלות פעראנטווארטליך געוועזען: די שטאדט מיט דער גאנצער סביבה, וואו ס׳איז פארגעקומען דער אקט פון סמיכה, זענען פערברענט און צושטערט געווארען. — אין די פערפאלגונגען זאל אויך דער דערמאנטער א ח ר א גרויסע שולד האבען; ווענינגסטענס ווערט פון איהם דערצעהלט, אז ער האט א סך געזעצלעהרער איבערגעגעבען די רוימער אין די הענד, און אויף די יונגע תלמידים האט ער אויך געפרובט ווירקען, זיי אבצורייסען פון דער יודישער געזעצלעהרע.

ביי אזא לאגע האבען זיך, נאטירליך, געמוזט געפינען אויך מעהר מיושב׳דיגע, רוהיגערע, וואס האבען געראטען זיך אונטערצוגעבען און איבערצווארטען די שלעכטע צייט. צו די האט אנגעהערט אויך ר׳ י ו ס י ב ן ק ס מ א; פון איהם ווערט דערצעהלט, אז ווען ר׳ ח נ י נ א ב ן ת ר ד י ו ן איז געקומען צו איהם, האט ער זיך צו איהם געווענדעט מיט די ווערטער: „חנינא מיין ברודער! דו ווייסט נישט, אז גאט אליין האט דער אומה איבערגעגעבען די מאכט! זי האט זיין בית המקדש חרוב געמאכט, זיין פאלאץ פערברענט, אויסגעהרג׳עט זיינע פרימסטע

אין בעסטע קינדער , — און דאָך לעבט זי נאָך ; און איך האָב געהערט זאָגען פון דיר , אז דו זיצט און ביזט עוסק אין לערנען , נעהמסט צו-נויף אַרום דיר תלמידים און האלסט אַ ספר תורה אין שוים — מיך וועט נישט וואונדערן , ווען מ'וועט דיך מיט דיין ספר תורה צוזאַמען פערברענען !"

פאר זיינע פריעדליכע געדאנקען איז דער דאָזיגער ר' יוסי שטאַרק חשוב געווען אין הויף פון דעם רוימישען שטאטהאלטער , און ווען ער איז געשטארבען זענען אַלע רוימישע גדולים נאָכגעגאנגען נאָך זיין ארון . זיין ווירקונג אויף די חברים איז אָבער געווען זעהר אַ שוואַ-כע , און ווען מ'האָט דעם זעלביגען ר' חנינא ווירקליך געחאַפּט שפּע-טער לערנענדיג מיט תלמידים , האָט ער זיך אפילו נישט געפּרובט אָבלייקענען , און אָפען ערקלערט : „איך האָב עוסק געווען אין לער-נען , ווי מיין גאָט האָט מיך געבאָטען" .

צו דעם דאָזיגען ר' חנינא האָט די פאָלקס-מסורה צוגעגעבען נאָך ניין הייליגע מערטירער , וואָס האָבען זיך מקריב געווען פאר דעם קיום פון דער יודישער תורה ; דאָס זענען די בעריהמטע „עשרה הרוגי מלכות" , פון וועלכע די לעגענדע ווייסט צו דערצעהלען אזעלכע ריה-רענדע און שוידערהאַפטע פאַקטען , און דער וויכטיגסטער פון וועלכע ס'איז געווען ר' עקיבא . אָט דער געוועזענער פייערדיגער אַגיטאַטאָר פאר דעם אויפשטאנד געגען רוים , האָט זיך נאָך דעם שרעקליכען אויסגאנג פון דעם גרויסען חלום , איבערגעגעבען מיט דעם גאנצען גלוט פון זיין נשמה דער גייסטיגער ערציהונג פון פאָלק און דער ענט-וויקלונג פון דער יודישער געזעצלעהרע . ער האָט פאָרטגעזעצט זיין אקאדעמישע טעטיגקייט אין דעם קרייז פון אַ גאנצער רייהע תלמידים , חאָטש ער האָט געזוכט דערביי ווי ווייט מעגליך איז געווען , זיך אויס-צובעהאַלטען פון דעם רוימישען שפּיאָנאַזש . אומזיסט האָט איהם פּפוס בן יהודה געוואָרענט , ער זאָל זיך נישט איינשטעלען צו לעהרנען מיט זיינע תלמידים , ווייל די בליקען פון די שפּיאָנען לויערן אויף איהם און וועלן איהם ענדליך פון דעם בעהאַלטענסטען ווינקעל אויסגעפינען ; ר' עקיבא האָט איהם אויף דעם געענטפערט מיט דעם פאָלגענדען משל : „אַ פוקס איז אמאָל געשטאנען אויפ'ן ברעג פון אַ טייך און געזע-הען , ווי די פיש אין וואסער יאָגען זיך און שפּרינגען איבער פון איין אָרט אין אנדערן . „פון וועמען אנטלויפט איהר עס ?" האָט דער פוקס געפרעגט . „מיר אַנטלויפען — האָבען די פיש געענטפערט — פון די

געצען, וואס די מענשען שטעלען אן, אונז צו פאנגען". דאן האט דער פוקס געזאגט: קומט-זשע ארויס אויף דער יבשה וועל'מיר לעבען איך מיט אייך צוזאמען, ווי עס האבען געלעבט מיינע עלטערן מיט אייערע. אויף דעם האבען די פיש זיך אבגערופען: דו ביזט עס דער פוקס, וואס מ'רופט דיך: דער קליגסטער פון אלע חיות, דו ביזט דאך גאר א נאר; מה-דאך אין וואסער, אינ'ם קוואל פון אונזער לעבען, האבען מיר מורא, היינט אויף דער יבשה, וואו מיר קענען נישט לעבען, דארפען מיר דאך געוויס מורא האבען. אזוי זענען מיר אויך: אויב מיר שרעקען זיך פאר א געפאהר, לעהרנענדיג די תורה, וועגען וועל-כער עס שטעהט געשריבען: כי היא חייך וארך ימיך (זי איז דיין לעבען און דיין לאנגיעהריגקייט), טא וואס-זשע וועט שוין זיין, ווען מיר וועלן זיך אינגאנצען אבשיידען פון איהר?"

אין א קורצער צייט ארום איז פפוס'עס נבואה מקוים געווארען: מ'האט ר' עקיבא'ן געחאפט לעהרנענדיג מיט די תלמידים און אריינגע-זעצט אין געפענגעניש, דא האט רופוס איהם בעהאנדעלט מיט דער גרעסטער אכזריות, וועלנדיג אויף אזא אופן בויגען די רעליגיעזע עקשנות פון דעם גרעסטען יודישען אויטאריטעט. ער האט איהם אב-געהאלטען א לאנגע צייט אין געפענגעניש אונטער דער שטרענגסטער שמירה. די חברים-געזעצלעהרער, וועלכע זענען אהן ר' עקיבא'ן גע-בליבען פעריתום'ט און אהן א רבי'ן, האבען אבער אנגעווענדט אלע מעגליכע מיטלען, כדי צוצוקומען צו דעם גרויסען געפאנגענעם און צו בעקומען פון איהם א תשובה אויף די צווייפעלהאפטע שאלות. עס האט געטראפען, אז מ'האט גענעבען א שליח דריי הונדערט דינאריעם (דינרים), ער זאל זיך איינשטעלען און אריינקומען צו ר' עקיבא'ן. אמאל פלעגט מען זיך דערביי בענוצען מיט א פשוט'ען געשיקטען איינפאל; אזוי האט זיך ר' יוחנן הסנדלר איינמאל פערשטעלט פאר א פעדלער (הויזירער), און פערבייגעהענדיג פאר'ן טהיר פון געפענגניש, האט ער אויסגעשריען: „ווער קויפט נאדלען! גאפלען! אז ס'איז פאר-געקומען א חליצה צווישען איהם און איהר — ווי איז דער דין?" און ר' עקיבא האט איהם ארויסגעענטפערט דורכ'ן פענסטער: א שפינדעל האסטו? א. א. וו. — ס'איז כשר".

אזוי איז ר' עקיבא אבגעזעסען אין תפיסה יאהרען-לאנג, און ווען רופוס האט געזעהען, אז די עקשנות פון דעם גרויסען יודישען געזעצ-לעהרער איז פיעל שטארקער פון זיינע צוואנגס-מיטלען, האט ער

געגלויבט, זיך נוקם צו זיין אן איהם מיט א מורא'דיג-אכזריות'דיגער טויט-שטראף: ער האט געלאזען אבשינדען ר' עקיבא'ן דאס לייב פון די ביינער מיט אייזערנע קאמען; דער עקזאלטירטער הימעל-מענש האט זיך איהם אבער אויך איצט נישט אונטערגעגעבען: ר' עקיבא האט מיט א אונגעוועהנליכער רוהיגקייט איבערגעטראגען די שרעקליכע יסורים, און זיינע ליפען האבען נישט אויפגעהערט צו שעפטשען די תפילה: „שמע, ישראל, ד' אלהינו, ד' אחד!". די דאזיגע קאלטקייט האט איבערראשט דעם אכזריות'דיגען בלוט-שופט, רופוס'ען, און ער האט אויסגערופען: „ציי ביזטו נישט א כשוף-מאכער, און מיט כשוף מאכסטו דיר אזוי לייכט דיינע וועהטאגען?" אויף דעם האט ר' עקיבא געענטפערט: איך בין נישט קיין כשוף-מאכער, נאר מיין גאנצען לעבען האב איך געלייענט דעם פסוק: ואהבת את ד' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך (דו זאלסט ליעב האבען גאט דיין גאט מיט'ן גאנצען הארצען, מיט דער גאנצער נשמה און מיט'ן גאנצען פערמעגען); דאס ערשטע און דאס דריטע האב איך מקיים געווען: איך האב ליעב געהאט גאט מיט'ן גאנצען הארצען און מיט'ן גאנצען פערמעגען. דאס צווייטע אבער איז מיר נאך נישט צו דער האנד געקומען; איצט-זשע, ווען ס'האט זיך מיר געמאכט מקיים צו זיין דעם „ובכל נפשך" — זאל איך איהם נישט מקיים זיין?" און ר' עקיבא האט נישט אויפגעהערט צו לייענען די תפילה, ביז ער האט אויסגעהויכט זיין נשמה מיט דעם אויסרוף, וואס ענטהאלט אין זיך דעם תמצית פון גאנצען יודענטום — „ד' אחד!" (גאט איז איינציג).
דער טויט פון דעם גרויסען פיהרער, וואס איז געווען נישט וועניגער אונגעוועהנליך פון זיין לעבען, איז געבליעבען אלס מוסטער פאר די קומענדיגע דורות און די גאנצע מערטירער-גרופע איז אנגערופען געווארען אויף זיין נאמען: „ר' עקיבא מיט די חברים". די אקאדעמישע קרייזען האבען מיט ר' עקיבא'ס טויט פערלוירען דעם שארפזיניגסטען געזעצלעהרער, דעם רבי'ן, און זיי האבען געזאגט: „פון ר' עקיבא'ס טויט זענען די ארעמס פון דער תורה געבראכען און די קוואלען פון דער חכמה — פערשיט".

מיט נישט קיין קלענערער גייסט-שטארקייט און הייליגען העלדענמוט האט זיך אויסגעצייכענט אויך דער מערטירער-טויט פון דעם דערמאנטען ר' חנינא בן תרדיון. איהם האט מען איינגעוויקעלט אין די פארמעטען פון זיין ספר-תורה און אזוי ארויפגעלעגט אויף א שייטער-

הויפען פון טרוקענע צווייגלעך; דערביי האָט מען, כדי צו פערשטאַרקען און צו פערלענגערן די העלישע יסורים, אַרויפגעלעגט איהם אויפן האַרצען געווייקטע, נאַסע וואָל=קנוילען. די אכזריות פון דעם טויט איז געווען אַזוי שרעקליך, אַז דער תלין אַליין האָט שוין דאָס נישט געקענט אַריבערטראָגען און געראַטען ר׳ חנינא׳ן, ער זאָל אַראָבנעהמען די קנוילען פון האַרצען, כדי ער זאָל גיכער פערברענט ווערען. ר׳ חנינא האָט זיך אָבער דערפון אָבגעזאָגט, ווייל ער האָט געזעהען אין דעם אַ אַקט פון זעלבסטמאָרד. דאָס האָט דעם פּראָפעסיאָנעלען רוצח אינגאַנצען פון די כלים אַרויסגעבראַכט: „ער האָט פערגרעסערט די פלאַמען, האָט אַראָבגענומען די קנוילען פון ר׳ חנינא׳ס האַרץ און איז אַליין אויך — אַרייַנגעשפּרונגען אין פייַער". צוזאַמען מיט ר׳ חנינא׳ן איז פעראורטיילט געוואָרען צום טויט אויך זיין פרוי, און זייער טאָכטער איז אַוועקגעפיהרט געוואָרען אין אַ בית=הזונות.

פון די איבריגע מערטירער זענען דערגאַנגען צו אונז פרטים נאָר וועגען ר׳ ישמעאל בן אלישע, ר׳ שמעון, ר׳ חוצפית המתורגמן, ר׳ ישובב הסופר און ר׳ יהודה בן בבא. דער לעצטער האָט זיך געשראָקען דערפאַר, עס זאָל נישט איבערגעריסען ווערן די גאַנצע קייט פון דער מסורה, ווייל אָהן דער סמיכה פון די אומגעקומענע „זקנים" וועלען די איבערגעבליבענע תלמידים קיין אויטאָריטעטע קראַפט נישט בעזיצען; ער האָט דעריבער צוזאַמענגענומען זעקס פון ר׳ עקיבא׳ס בעסטע תלמידים, און האָט זיי מסמיך געווען. געטאָן האָט ער עס „צווישען צוויי גרויסע בערג און צוויי גרויסע שטעדט — צווישען אושא און שפרעם"; דאָ האָט ער אַרויפגעלעגט זיינע הענד אויף די בעריהמטע תלמידים: ר׳ מאיר, ר׳ יהודה ברבי אלעאי, ר׳ שמעון בן יוחאי, ר׳ יוסי בן חלפתא, ר׳ אלעזר בן שמוע און ר׳ נחמיה, — און זיי דערמיט אויטאָריזירט אַלס זעלבסטשטענדיגע געזעצלעהרער און ריכטער; דערווייל איז אָנגעלאָפען אַ מחנה רוימישע סאָלדאַטען, האָט ר׳ יהודה אויסגעשריען צו די תלמידים: „קינדער! אַנטלויפט!" האָבען זיי צו איהם געזאָגט: „און וואָס וועט מיט דיר זיין?" אויף דעם האָט ער געענטפערט: „איך ליעג פאַר זיי, ווי אַ פערלאָזענער שטיין". דאַן זענען די תלמידים זיך צולאָפען אין פערשיעדענע זייטען, און פון דעם גרויסען זקן זענען די סאָלדאַטען נישט אָבגעטרעטען פריהער, ביז זיי האָבען צולעכערט זיין קערפּער, ווי אַ זיפּ.

אויסער די הרוגי מלכות פון דעם אַקאַדעמישען קרייז זענען

געוועזען אויך אנדערע, וואס זענען אומגעקומען מיט דעם שטראהלען־קראנץ פון א מערטירער־קרוין אויף די קעפּ. פון די האבען זיך בעזונדער אויסגעצייכענט די בעריהמטע צוויי אנפיהרער פון דעם פריהערדיגען אויפשטאנד, יוליאנוס און פאפאס. צוליעב זייער גרויסען אנזעהען, האט מען זיי פארגעלעגט, זיי זאלען בלויז טרינקען וואסער פון א קאלירטען גלאז, כדי די ארומיגע זאלען עס אננעהמען פאר געצענוויין; זיי האבען זיך אבער דערפון אויך אבגעזאגט און זיך אונטערגעווארפען די אכזריות'דיגסטע יסורים.

אזוי האט זיך האדריאן נוקם געוועזען אן די איבערגעבליבענע פון דעם גרויסען אויפשטאנד; און נישט נאר די לעבעדיגע—אויך אויף די טויטע האט זיך זיין צארן אויסגעגאסען. ער האט בעפוילען, נישט צו לאזען מקבר זיין די אלע געפאלענע און פערמשפט'ע. די פעלדער און וועגען פון יהודה זענען אלזא פערווארפען געוועזען מיט טויטע קערפערם, און דערפון האבען זיך פערשפרייט איבערן לאנד פערשידענע מגפות. מיט דער אונמענשליכקייט האט האדריאן געוואלט אי אבשרעקען די איבערגעבליבענע טיילען פון דער אומה, זיי זאלען מעהר נישט וואגען צו חלום'ען וועגען בעפרייען זיך פון רוים, אי ערנידריגען די יודען אין די אויגען פון די שכני'שע בעפעלקערונגען, אי פשוט אויסראטען דעם לעצטען געדעכעניש פון דער יודישער אומה אויף יהודה'ס ערד. דערגרייכט האט ער אבער נישט מעהר, ווי די ערשטע צוויי, די יודישע אומה איז געבליבען, ווי אן'אייביגער מאנומענט אויף די חורבות פון אלע אלטע קולטור־פעלקער — די מעכטיגע רוים אויך איינגעשלאסען. דער גייסטיגער העראאיזים פון די „בארבארישע יהודה'ער” האט שפעטער אין ערשטוינונג אריינגעבראכט זאגאר האדריאן'ען אליין, און לויט א יודישער מסורה זאל ער אפילו האבען זיך ארויסגערופען איינמאל: „גרויס איז דאס שעפעלע, וואס שטעהט צווישען זיבעציג וועלף!”

א געוויסע ווירקונג אין דער הינזיכט פון אבשוואכען דעם צובונד צו דער יודישער אומה האט האדריאנס אינקוויזאטארישע טעטיגקייט געהאט אויף די יודען־קריסטען. פערפאלגט פון די יודישע פאטריאטען אין דער צייט פון אויפשטאנד, זענען זיך די דאזיגע יודען־קריסטען צולאפען אין די שטעדט אויף יענער זייט ירדן און האבען זיך דארטין אויפגעהאלטען; דער אונגליקליכער אויסגאנג פון דעם קריעג מיט זיינע טרויעריגע פאלגען האט אבער געמוזט ווירקען אויך אויף זיי. אין דעם

„שקוץ משומם” (דעם יופיטער־טעמפעל) , וואס האדריאן האט אוועק־
געשטעלט אויפן הר הבית , האבען זיי געזעהען א צייכען פון דעם
שרעקליכען וועלט־געריכט , וויאס דערגעהנטערט זיך , פון דעם שרעק־
ליכען טאג , ווען ישו וועט זיך ווידער בעוויזען אין די וואלקענס ;
דערביי האבען האדריאנ'ס אכזריות'דיגע פערפאלגונגען זיי אויך נישט
אויסגעמיטען , דען די רוימישע בעאמטע האבען נישט געמאכט קיין
חלוק צווישען א יודען און א קריסט . דאס האט געצוואונגען די פונאנ־
דערגעווארפענע קריסטליכע גרופען , זיך צוזאמענצורייַדען , און זיך
איינמאל פאר אלע מאל אבצורייסען אינגאנצען פון דער יודישער אומה.
די ארבייט פון דורכפיהרען דאס , האבען גענומען אויף זיך צוויי לעה־
רער פון דער קריסטליכער קירכע , קוואדראטוס און אריסטי־
דעס ; זיי זאלען האבען צוגעשטעלט האדריאנ'ען א געשריבענע ער־
קלערונג וועגען דעם , אז דאס קריסטענטום איז א זעלבסטשטענדיגע
רעליגיע , וואס האט קיין צוזאמענהאנג נישט מיט'ן יודענטום , און די
אנהענגער פון דעם נייעם גלויבען דארפען נישט ליידען פאר די זינד
פון יענע , מיט וועלכע זיי האבען קיין געמיינזאמעס נישט . פון יענער
צייט אן דאטירט זיך די פאלשטענדיגע פעראייניגונג און פערשמעלצונג
פון די מעהרסטע יודישע מיט די געצענדיענערישע קריסטליכע סעק־
טעס , וועלכע האבען זיך שוין לאנג געהאט אבגעריסען פון דעם יודי־
שען נאציאנאלען ארגאניזם . די יודען־קריסטען האבען אויפגעהערט צו
היטען די עטליכע מצוות פון דער יודישער תורה, וואס זיי פלעגען ביז
דאן נאך אבהיטען , האבען אנגענומען דעם אינהאלט פון קריסטענטום
אין דער געשטאלט, ווי ער האט זיך אויסגעבילדעט צווישען די געצענ־
דיענערישע קריסטען , און האבען צום ערשטען מאל אוועקגעשטעלט
בראש פון זייער געמיינדע, אלס בישאף , דעם נישט־געמל'טען מאר־
קוס . אזוי ווי די קריסטען האבען זיך צוגעחנפה'ט צו האדריאנ'ען און
אויסגעפועל'ט ביי איהם גרויסע חסדים און הנחות , האבען זיך געפונען
אויך א סך יודען , וואס זענען אריין אין זייער קהלה , וועלנדיג אויף
אזא אופן זיך בעפרייען פון די שרעקליכע רדיפות און פערפאלגונגען ; דאס
האט נאכמעהר פונאנדערגעריסען די שוואכע פעדים, וואס האבען צונויפ־
געבונדען דאס יודענטום מיט'ן קריסטענטום, און פון דאן אן זענען אט די
ביידע וועלט־ און לעבענס־אנשויאונגען שוין געשטאנען איינע אקעגען דער
אנדערער נישט ווי פיינדליכע גליעדער פון איין און דעם זעלביגען שטאם,
נאר ווי צוויי גאנץ זעלבסטשטענדיגע רעליגיעזע ארגאניזאציעס

פינפטעס קאפיטעל.

דער נייער צענטר אין גליל.

(140—210.)

די מלחמה מיט האדריאנ׳ען איז געוועזן די לעצטע פראבע פון דער יודישער אומה, זיך צו בעפרייען פון דעם רוימישען יאך מיט דער הילף פון איהר פיזישער קראפט. דאס פאלק האט צוזאמענגענומען זיינע לעצטע כחות און איז געגאנגען זיך שלאגען אויף לעבען און טויט מיט זיין אייביגען שונא; געענדיגט האט זיך אבער דער קאמפף אויך דאס מאל מיט׳ן נצחון פון שונא, און יהודה איז געלעגען האלב א טויטע פאר זיינע פיס. די שטעדט צושטערט, דאס לאנד פערוויסט, די איינוואוינער טויט אויפ׳ן שלאכטפעלד אדער אויפ׳ן עשאפאט, פערשטעקט אין א פינסטערער מערה אדער אין די ארעמס פון שונא גופא — אזוי האט אויסגעזעהען דער גאנצער דרום־טייל פון לאנד (יהודה) נאך דעם „חורבן ביתר“. אויסער דער ניי אויפגעבויטער „עליא קאפיטאלינא“, וואס איז אויסגעוואקסען אויף די חורבות פון ירושלים, און וואו קיין יוד האט נישט געטארט אריינקומען, זענען די אלע געוועזענע בליהענדע שטעדט געבליבען כמעט אהן א שום בעפעלקערונג, און דער זעלביגער גורל איז אויסגעפאלען אויך אויף דעם שטעדטיל יבנה, וואו ס׳האט זיך געפונען דאס בעניימטע סנהדרין. די פערוויסטונג פון דרום־פאלעסטינא איז געוועזן אזוי גרוים, אז דער גאנצער טערמין הודה (Judaea) האט פון דעמאלט אן אויפגעהערט בענוצט צו ווערן

אין די רוימישע דאקומענטען און אנשטאט איהם איז דארט אריין אין געברויך דער טערמין סיריא-פאלעסטינא (Syria Palaestina).

מעהר בעפעלקערט, חאטש אויך געגוג פערוויסט, איז געבליעבען דער צפון-טייל פון לאנד, דאס אזוי גערופענע גליל. אהין האבען איצט אויסגעוואנדערט די אלע, וועלכע האבען זיך גערעטעוועט פון האדריאנ'ס פערפאלגונגען, און דארט איז געלעגט געווארען דער יסוד פאר א נייעם פאלקס-צענטר. דאס איז פארגעקומען נאכדעם, ווי האדריאן איז געשטארבען (138), און עס האט זיך אנגעהויבען א שטארקע רעאקציע געגען זיינע אכזריות'ען און רדיפות. אויפ'ן רוימישען טראן איז ארויף אנטאנינוס פיוס (אנטונינוס-קיסר), און ער האט אבגעשאפט די אלע עדיקטען, וואס זענען ארויסגעגעבען געווארען געגען דער יודישער אמונה; אויף זיין ספעציעלען בעפעהל איז יודען ערלויבט געווארען אבצוהיטען אלע געבאטען פון זייער גלויבען, צווישען די אויך דעם געבאט פון מלה, וועלכער איז פריהער פערבאטען געווען אלס א אקט פון קאסטראציע *).

פאר דער דאזיגער אבשאפונג פון די שרעקליכע „שמד-גזירות" האבען די זיך יודען אליין משתדל געווען, און לויט א געוויסער תלמודישער לעגענדע, איז די זאך פארגעקומען אויף דעם פאלגענדען אופן. אין קסריה, די רעזידענץ פון דעם רוימישען שטאטהאלטער, האט זיך געפונען א פארנעהמע רוימישע מאטראנע, וואס האט שטארק מיטגעפיהלט די יודישע צרות און האט דערביי געהאט א שטארקען איינפלוס אויף די פארשטעהער פון דער רוימישער אדמיניסטראציע. האבען זיך צו דער מאטראנע געווענדט דער תנא ר' יהודה בן שמוע מיט זיינע חברים, און געפרעגט ביי איהר אנ'עצה, וואס צו טאן געגען די אונמענשליכע פערפאלגונגען, וואס די יודען האבען אויסצושטעהן פון דער רוימישער מאכט; אלס ענטפער אויף דעם האט זיי די מאטראנע גערא-טען, זיי זאלען זיך פרובען בעטען רחמים ביי דער העכערער אדמיניס-

*) קאסטרירען — הייסט מסרס זיין, ארובנעהמען דעם מענליכען גליעד.— בנוגע צו פרעמד-גלויביגע איז דער פערבאט געגען מלה איצט אויך פערבליעבען אין זיין קראפט; צוזאמען דערמיט איז געבליעבען אין זיין קראפט אויך דער בעפעהל, וואס האט פערבאטען יודען אריינצוקומען אין „עליא קאפיטאלינא" (די געוועזענע ירושלים).

טראַציע — אפשר וועט זי ווײַכער ווערן; און די שלוחים האָבען אַזוי געטאָן; זײַ האָבען זיך אוועקגעשטעלט בײַנאַכט פאַר'ן פּאַלאַץ פון שטאַטהאַלטער און געוויינט און געשריִען: „גאָט אין הימעל! ציִ זענען מיר דען ניִשט אײַערע ברידער, קינדער פון איין פאָטער! ציִ זענען מיר דען ניִשט פון איין מוטער געבוירען! מיִט וואָס זענען מיר ערגער פון אַלע פעלקער, וואָס איהר זענט גוזר אויף אונז אַזעלכע שווערע גזירות!" די דאָזיגע בקשה האָט געווירקט, און אין אַ קורצער צײַט אַרום איז אָנגעקומען די בשורה, אַז אַלע פריִהערדיגע גזירות זענען אָבגעשאַפט. דער טאָג, ווען די בשורה איז אָנגעקומען, איז אַרײַנגענומען געוואָרען אין רײַסטער פון די נאַציאָנאַלע געדענק-טעג: עס האָט געהײַסען, אַז דאָס פאָלק איז ווידער פרײַ געוואָרען.

די ידיעה, אַז די רדיפות און גזירות געגען דער יודישער אמונה זענען בטל געוואָרען, האָט זיך גלײַך פונאַנדערגעטראָגען אין אַלע לענדער, וואו די איבערגעבליבענע פון דעם גרויסען שטורם האָבען עמיגרירט, און פון אַלע זײַטען האָבען אָנגעהויבען אָנקומען צוריק קיין פּאַלעסטינא מאַסען אַנטלאָפענע און באַהאַלטענע. צווישען די לעצטע האָבען זיך געפונען אויך די זעקס תלמידים פון דעם בעריהמטען ר' עקיבא, וועלכע ר' יהודה בן בבא האָט געגעבען סמיכה. זײַ זענען געהאַט אַנטלאָפען קיין בבל, און האָבען שוין געוואָלט דאָרטען עפענען ישיבות; איצט אָבער האָבען זײַ זיך אומגעקעהרט אינ'ם לאַנד פון דעם געוועזענעם גרויסען גײַסטיגען צענטער. די דאָזיגע ערשטע שוואַלבען פון דער קומענדיגער גײַסטיגער אויפלעבונג האָבען זיך גלײַך צונויפגעזאַמעלט אין דעם היסטאָרישען רמון-טאַל (בקעת רמון), צו בעשטימען די יאָהרען און די חדשים, ווײַל אין די אַלע יאָהרען פון שמד האָט מען ניִשט געקענט רעגוליִרען דעם שמיטה-יאָהר און דאָס האָט געקאָנט ברענגען צו גרויסע אונאָרדנונגען אין דעם יודישען קאַלענדאַר-וועזען. דאַן האָבען זײַ זיך בעזעצט אין דעם גליל'עאישען שטעדטיל אושא, און זיך ערקלערט אַלס אַ קליין סנהדרין, דערבײַ האָבען זײַ זיך ניִשט בענוצט מיִט זײַער אויטאָריטעט, און געגלויבט צוציִהען קיין אושא די לעבענ-געבליבענע געזעצלעהרער פון אַלע עקען לאַנד.

אַזוי איז דער צוריבענער, מיִט בלוט פערגאָסענער און האַלבגוסס'ער פאָלקס-אָרגאַניזם שוין צו זיך געקומען, און די געזעצלעהרער האָבען זיך ווידער גענומען, אײַנצופליִסען אין איהם מוט און שטאַרקייט. די מיטגליִעדער פון דער איצטיגער גרופע תנאים

האבען פארטגעזעצט די טעטיגקייט פון זייערע פארגענגער און וויעדער צוזאמענגעקניפט די מסורה, — חאטש זייער צאהל איז געוועזען נישט גרויס. די בעדייטענדסטע פון דעם איצטיגען קאלעגיום זענען געוועזען ר׳ ש מ ע ו ן, א זוהן פון דעם לעצטען פאטריארך ר׳ ג מ ל י א ל, ר׳ נ ת ן פון בבל, ר׳ מ א י ר און ר׳ ש מ ע ו ן ב ן י ו ח א י. דער ערשטער, ר׳ שמעון בן גמליאל, האט זיך מיט נסים געראטעוועט פון האדריאנ׳ס האנד און איז אנטלאפען קיין בבל; אלס געזעצליכער יורש פון דעם פאטריארכען-טיטול האט ער אבער נישט געקענט בלייבען פון דער וייטען, ווען עס האט זיך צוזאמענגעשטעלט א נייער סנהדרין, און קומענדיג קיין אושא איז ער ווירקליך גלייך אויסגעקליבען געווארען פאר דעם נשיא פון קאלעגיום. דעם קאמפלעט פון דער נשיאות האבען אויסגעפילט ר׳ נתן פון בבל אלס „אב בית דין“ און ר׳ מאיר אלס „חכם“. אין דער ערשטער צייט זענען אפילו פארגעקומען פערשיעדענע סכסוכים צווישען דעם נשיא און די איבריגע מיטגליעדער פון קאלעגיום, און עס האט געהאלטען דערביי, אז מיט׳ן זוהן זאל געשעהען דאס אייגענע, וואס מיט׳ן פאטער: מ׳זאל איהם מעביר זיין פון דער נשיאות; מיט דער צייט האט זיך אבער איינגעגעבען די סוכסוכים אויסצוגלייכען און ר׳ שמעון איז געבליבען אויף זיין הויכען פאסטען. צו דעם שלום האט פיעל געהאלפען דאס, וואס די סכסוכים זענען אממעהרסטענטייל געוועזען פ ר י נ צ י פ י ע ל ע (וייל ר׳ שמעון, ווי זיין פאטער, האט אויך כסדר געשטרעבט צו פערגרעסערן דעם אויטאריטעט און די איינהייט פון סנהדרין), און קיינער האט דעם יונגען נשיא נישט געקענט חושד זיין אין פערזענליכע פניות. די כאראקטעריסטיק פון דעם לעצטען שפיגעלט זיך אמבעסטען אב אין דעם אפאריזם, וואס איז דערגאנגען צו אונז פון איהם אין די „פרקי אבות“: „אויף דריי זאכען שטעהט די וועלט: אויף א מ ת, ג ע ר ע כ ט י ג ק י י ט און ש ל ו ם“.

די אריגינעלסטע און בעדייטענדסטע פערזענליכקייט פון יענעם קרייז איז אבער געוועזען נ י ש ט די פונ׳ם נשיא; ר׳ שמעון האט בעקומען די נשיאות און איז געוועזען דער קאפ פון סנהדרין נאר צוליעב זיינע דינאסטישע רעכט אויף דעם טיטול; פיעל גרעסער און בעדייטענדער איז אבער געוועזען די טעטיגקייט און די ווירקונג פון דעם דערמאנטען ר׳ מ א י ר. וועגען דער אבשטאמונג פון דעם דאזיגען גרויסען גייסט האבען זיך אין פאלק ארומגעטראגען פערשיעדענע נוסחאות, און לויט איין

אנדתּא זאָל ער זאָגאַר האָבען געווען אַנ'אייניקעל אָדער אַנ'אור־אייניקעל פֿון דעם רוימישען קייזער נ ע ר אָ (נירון־קיסר) , וועלכער איז , ווי די מזרח־פֿעלקער האָבען געגלויבט , נישט געהרג'עט געוואָרען , נאָר אַנט־לאָפֿען ערגעץ אין טיעף אַזיען און זיך דאָרט מגייר געווען . ווי דער גרעסטער טייל פֿון די תּנאים האָט זיך ר' מאיר אויך געשפּײַזט פֿון אַ מלכה : ער איז געווען אַ איבערשרײַבער און פֿלעגט מאַכען קאָפּיעס פֿון די הייליגע שריפֿטען . אַזוי ווי ער האָט ערפֿונדען אַ מיטעל , צו מאַכען דעם כּתב גלאַנצענדיגער און דויערהאַפֿטיגער (ער האָט אַרײַנגעטאָן אינ'ם טינט קופּער־וויטריאָל ; אויף גמרא־לשון : ק נ ק נ ת ו ם) , איז ער געווען בעריהמט אין זײַן פֿאַך און האָט פֿערדיענט דרײַ שקלים אַ וואָך ; דערפֿון האָט ער צוויי דריטעל אויסגעגעבען פֿאַר זײַן פֿאַמיליע און מיט דעם איבריגען געשטיצט די אָרימע חברים .

ר' מאיר האָט געהאַט פֿאַר אַ פֿרוי די געלערנטע טאָכטער פֿון דעם בעריהמטען ר' חנינא בן תּרדיון , מיט'ן נאָמען ב ר ו ר י ה , און אַזוי ווי די צווייטע טאָכטער פֿון דעם מערטירער איז , צוזאַמען מיט'ן פֿאָטער'ס טויט , אַוועקגעפֿיהרט געוואָרען אין אַ שאַנד־הויז , האָט ער זיך , גלײַך ווי ער איז צוריקגעקומען קיין פּאַלעסטינא , גענומען זוכען דער שוועגערין , כּדי זי צו בעפֿרײַען . ער איז געגאַנגען פֿון איין שטאָדט אין דער אַנדערער , און ווען ער איז געקומען אין דער שטאָדט , וואו זײַן ווײַב'ס שוועסטער האָט זיך ווירקליך געפֿונען , האָט ער פּרי־הער געוואָלט דערגעהן , צי זי איז נאָך ריין ; צו דעם צוועק האָט ער זיך פֿערשטעלט פֿאַר אַ רוימישען ריטער , און ווען ער איז איבערצײַגט געוואָרען אין איהר אונשולד , האָט ער אונטערגעקויפֿט די שומרים און זי אַרויסגענומען . ווען די אַדמיניסטראַציע האָט זיך דערוואוסט פֿון דעם פֿאַקט , האָט זי אַרויסגעשיקט שלוחים , נאָכצוּיאָגען די אַנטלאָפֿע־נע ; ר' מאיר האָט זיך אָבער זעהר געשיקט געשפּיעלט זײַן ראָליע אַלס רוימער , און אַזויערנאָך איז איהם געלונגען זיך אַרויסצודרעהען פֿון דער געפֿאַהר . בעקאַנט איז אויך די ריהרענדע אגדה , וואָס שילדערט די גײַסטיגע גרויסקײַט פֿון ר' מאיר'ן מיט זײַן פֿרוי , די בעריהמטע ב ר ו ר י ה . „ס'איז געווען אַ מעשה בײַ ר' מאיר'ן , אַז ער איז געזעסען און האָט געדרשה'ט צו מנחה־צײַט שבת , און אין דער־הײַם זענען דערווײַל געשטאָרבען זײַנע צוויי קינדער . וואָס האָט געטאָן זייער מוטער ? האָט זי זיי אַוועקגעלעגט אויפֿ'ן בעט און איבערגעדעקט מיט אַ לײַלעך . איז אָבענד איז ר' מאיר געקומען פֿון בית המדרש ;

פרעגט ער: וואו זענען מיינע צוויי קינדער? זאגט זי: זיי זענען אוועק אין בית מדרש. שטוינט ער: איך האב דאך געקוקט אין בית המדרש און האב זיי נישט געזעהען? האט זי איהם געגעבען א כוס צו הבדלה און ער האט הבדלה געמאכט, דערנאך האט ער זיך ווידער געווענדט צו איהר: מיינע קינדער וואו זענען? און זי האט איהם ווידער געענטפערט: זיי זענען אוועקגעגאנגען דארטין-און-דארטין און וועלן באלד קומען. דאן האט זי איהם דערלאנגט צום עסען, און ווען ער האט אבגעגעסען האט זי זיך אבגערופען: רבי, איך האב צו פרעגען א שאלה: איינער האט ביי מיר איינגעלעגט א פקדון און איצט וויל ער איהם אבנעהמען; זאל איך איהם אבגעבען, צי נישט? האט ער צו איהר געזאגט: מיין טאכטער! ווי שיקט זיך עס, נישט אבצוגעבען יענעמס פקדון? אויף דעם האט זי געענטפערט, אז אהן זיין וויסען האט זי עס נישט געוואלט אבגעבען; דערביי האט זי איהם אנגענומען פאר'ן האנד, צוגעפיהרט צום בעט און אבגעדעקט דאס ליילעך. האט ער דערזעהען זיינע צוויי טויטע קינדער און זיך פונאנדערגעוויינט, און זי האט געזאגט: רבי, דו האסט דאך אליין געזאגט, אז מ'דארף אומקעהרען דעם פקדון, ווען יענער קומט איהם מאהנען; עס שטעהט געשריבען: ד' נתן, ד' לקח, יהי שם ד' מבורך (גאט האט געגעבען, גאט האט גענומען: זאל גאט'ס נאמען זיין געבענשט)".

די חברים אין קאלעגיום האבען געקוקט אויף ר' מאיר'ן, ווי אויף א גייסטיגען ריעז, "וואס רייסט אוים בערג און צומאהלט זיי איינעם מיט'ן אנדערן", און דערצו איז ער געוועזען אזוי זעלבסטשטענדיג אין זיינע מעשים און מינהגים, אז ער האט זיך ערלויבט זאגאר צו שטעהן אין בעציהונגען מיט דעם פערעטערישען אלישע בן אבויה (אחר) און צו לעהרנען פון איהם געוויסע צוויפעלהאפטע הלכות. אויף די פארוואורפען פון זיינע חברים, וואס האבען געקוקט קרום אויף די בעציהונגען, האט ר' מאיר געענטפערט: "איך האב געפונען א מילגראם; זיין קערן האב איך אויפגעגעסען און די שאלעכץ אוועקגעווארפען". ער האט אמאל בעגלייט זיין אפיקורסי'שען רבי'ן צו-פום, זיך אונטערהאלטענדיג מיט איהם אין לעהרנען, וועהרענד יענער איז געזעסען אויף זיין אייזעל. פלוצלינג האט זיך אחר אבגערופען צו זיין תלמיד-בעגלייטער: "מאיר, קעהר דיך אום. דא ענדיגט זיך א תחום-שבת". — "קום דו אויך צוריק", האט זיך ר' מאיר געפרובט. — "פאר מיר, האט אחר געענטפערט, זענען פערשלאסען אלע טויערן פון תשובה,

און עס איז שוין לאנג ארויס א בית־קול און געזאגט: „קערט זיך אום אלע פערפירטע קינדער, אויסער אלישע־אחר, וועלכער האט דערקענט מיין כח און מורד געווען אין מיר". שפעטער, ווען אחר איז קראנק געווארען, איז ר' מאיר געקומען צו איהם און ווידער געבעטען: „קער דיך אום", און אלישע „האט זיך פונאנדערגעוויינט און איז געשטארבען וויינענדיג".

א דאנק די בעציהונגען מיט זיין גנאסטישען רבי'ן, האט ר' מאיר אליין זיך אויך אפט אונטערהאלטען מיט נישט יודישע פילאזאפען. א בעזונדער הארציגע פריינדשאפט האט געהערשט צווישען איהם און דעם נעא־פלאטאניקער איינימאס פון גדרה, וועלכער איז געווען א שטארקער פערעהרער פון יודענטום און האט געהאלטען, אז פלאטא מיט פיטאגאראס'ן האבען געשעפט זייער חכמה פון דער יודישער תורה, און ווען דער לעצטער האט געטרויערט נאך זיינע עלטערן איז דער גרויסער יודישער געזעצלעהרער געגאנגען איהם טרייסטען. די דאזיגע טאלעראנץ האט ר' מאיר ארויסגעוויזען נישט בלויז בנוגע צו איינציגע פארשטעהער פון דער געצענדינערישער וועלט, נאר בנוגע צו דער גאנצער געצענדינערישער וועלט בכלל; ער האט געלערנט: „פון וואנען ווייסען מיר, אז א געצענדינער, וואס איז עוסק אין דער תורה, האט דעם דין, ווי א כהן־גדול? ווייל עס שטעהט געשריבען: „אלה החקים והמשפטים, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם" (דאס זענען די געזעצען, וואס דער מענש דארף זיי אבהיטען און לעבען מיט זיי): עס שטעהט האדם (דער מענש), דאס הייסט, אפילו א געצענדינער האט דעם דין ווי א כהן־גדול, אויב ער איז עוסק אין דער תורה".

בנוגע צו דער הלכי'שער מסורה האט זיך ר' מאיר געהאלטען ביי דעם סיסטעם פון זיין רבי'ן, ר' עקיבא. די חברים האבען געזאגט אויף איהם, אז מ'קען קיינמאל נישט דערגעהן געניי, וואס ער וויל, ווייל ער פלעגט מיט זיינע שארפזיניגע פשט'לעך און פלפולים ברענגען בעווייזען אי פאר, אי געגען דער בעשטימונג פון א געזעץ, און אפטמאל האט ער זאגאר בעוויזען מיט זיין שארפער דיאלעקטיק — מתיר צו מאכען דאס, וואס איז אין דער תורה גופא בפירוש פערבאטען, אדער פערקעהרט. צווישען זיינע תלמידים האט זיך געפונען איינער מיט'ן נאמען סומכוס, וועלכער האט זיך אויך אויסגעצייכענט מיט זיין אונגעוועהנליכער חריפות און פלפול'דיגע געניג, האבען די חכמים געזאגט אויף איהם מיט א שארפער איראניע: ער איז א גרויסער חריף,

נאר פסק׳נען א שאלה ביי יודען קען ער נישט. די דאזיגע התנגדות צו דעם גייסט פון פלפול און שארפזיניגע סאפיזמען האט זיך ארויסגעוויזען אין א געוויסער מאס אויך בנוגע צו ר׳ מאיר׳ן אליין, און א סך פון זיינע הלכות זענען נישט אנגענומען געווארען אין דער פראקטיק.

ר׳ מאיר האט פארטגעזעצט ר׳ עקיבא׳ס טעטיגקייט נישט נאר אין דעם סיסטעם, ווי אזוי צו דרשה׳נען די הלכות פון דער תורה, — ער האט זיך אויך פערנומען מיט דער סיסטעמאטישער צוזאמענשטעלונג פון די געזאמעלטע געזעצען און מסורות. דאס איז געווען א העכסט דרינגענדע בעדערפעניש אין יענער צייט פון רדיפות און מערטירער־טויטען, וואס האט פלוצלינג אבגעריסען פון לעבען כמעט אלע בעריי־טענדע געזעצ־לעהרער, און ר׳ עקיבא׳ס תלמיד האט דאס דאזיגע בעדערפעניש גלענצענד אויסגעפילט. ער האט צונויפגענומען דעם גאנ־צען לעהר־מאטעריאל פון די גרויסע רביים, און איהם סיסטעמאטיש בעארבייט אונטער דעם טיטול משנה.

א רייכע און פיעלזייטיגע פערזענליכקייט איז געווען אויך דער צווייטער פון קאלעגיום, ר׳ שמעון בן יוחאי, וועלכער האט גע־האט זיין ישיבה אין דעם גליל׳עאישען שטעדטיל תקוע. אים געגענ־זאץ צו זיין פאטער יוחאי, וועלכער איז געווען א גרויסער חשוב ביי די רוימישע בעאמטע, איז ר׳ שמעון געווען א ביטערער שונא פון די רוימער און זייער קולטור, און ווען ער האט זיך אמאל ערלויבט, צו זידלען די „מלכות הרשעה" פאר א גרויסען עולם, האט מען עם דער־טראגען צו דער אדמיניסטראציע, וועלכע האט איהם דערפאר פער־משפט צום טויט. ר׳ שמעון איז דאן אנטלאפען און האט זיך בעהאל־טען אין א מערה; דא האט ער אבגעלעבט א גאנצע רייהע יאהרען (ביז האדריאנ׳ס טויט), זיך שפייזענדיג מיט די טייטלען פון דעם בוים, וואס האט זיך דארט געפונען, און מיט׳ן וואסער פון דעם דארטיגען טייכעל, און דאס האט זעהר שלעכט געווירקט אויף זיין געזונדס־צו־שטאנד: דאס לייב איז ביי איהם אינגאנצען בעדעקט געווארען מיט געשווירען און וואונדען. איינמאל האט ער געפרובט ארויסטרעטען פון זיין בעהעלטעניש, און דערוויסענדיג זיך, אז די שרעקליכע צייטען זענען שוין אריבער, איז ער אוועק צוריק אין לאנד. כדי זיך אויסצו־היילען פון די שווערע וואונדען, האט ער זיך געבאדען אין די ווארימע וואסער־קוואלען פון טבריה (חמי טבריה), און אויס דאנקבארקייט צו דער שטאדט, וואו ער איז בעפרייט געווארען פון זיין שווערער קרענק,

האָט ער אויסגעאַרבײַט אַ גענויען פּלאַן פון די שטאָדטישע פּלעצער, וועלכע זענען ווירקליך טמא, און פון יענע, וואָס זענען ריין, אום אויף אַזאַ אופן אראָבצונעהמען פון דער גאַנצער שטאָדט דעם חשד פון טומאה, וואָס איז אַלט געווען שוין איבער הונדערט מיט צוואַנציג יאָהר *).

אַט דער פאַקט פון אָבלעבען אַ לאַנגע צײַט אין אַ מערה האָט גיזדיענט דעם פאָלק אַלס קאַנווע פאַר פערשידענע לעגענדעס און וואונדער-ערצעהלונגען, און ס'איז געקומען אַזוי ווײַט, אַז דער ניכטע-רער און שטרענג-לאָגישער געזעצלעהרער איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ בעל-מופת, אין אַ מענשען פון סודות און מיסטישע פאַנטאַזיעס. די דאָזיגע לעגענדעס האָבען זיך נישט אויפגעהערט צו וועבען אַז ביז אין טיעפען מיטעלאַלטער, און ווען ס'איז אין XIII-טען יאָהרהונדערט געפונען געוואָרען דער אַזוי גערופענער „זוהר", האָט דאָס פאָלק איהם אויך צוגעשריבען ר' שמעון בן יוחאי. דער אויטאָריטעט און די הייליגקייט פון דעם בוך איז פון דאַן אָן כסדר געוואַקסען, און צוזאַמען מיט איהם איז געוואַקסען אויך די קדושה פון דעם כלומר'שט מיסטישען תנא; פון XVI-טען יאָהרהונדערט אָן איז ר' שמעון'ס קבר אין מרון געוואָרען אַ פונקט, וואוהין ס'ציהען זיך די פרומע יודען פון אַלע לענדער, און ביז היינטיגען טאָג ווערט נאָך דער קבר בעזוכט פון אַ מאַסע פּילינגרימען.

אויף ווי ווײַט די היסטאָרישע ווירקליכקייט איז געגען דער דאָזי-גער כאַראַקטעריסטיק פון ר' שמעון בן יוחאי, לאָזט זיך בעזונדער דייטליך זעהען אין זײַן בעציהונג צו דער הלכי'שער מסורה. אין זײַנע אײַסטײַטשונגען פון געזעץ איז ר' שמעון געווען פונקט דער היפך פון ר' עקיבא'ן און ר' מאיר'ן. ער האָט זיך שטענדיג בעמיהט אויסצו-פאָרשען גענוי דעם טעם, דעם לאָגישען גרונד פון געזעץ, כדי אַרויסצוציהען דערפון פערשידענע נײַע שלום-פאָלגערונגען, נײַע מעג-ליכקייטען. זײַן ערקלערונג הויבט זיך שטענדיג אָן מיט דער פראַגע:

---

*) די שטאָדט טבריה איז געבויט געוואָרען פון הורדוס-אַנטיפּאַ לכבוד דעם קייזער טיבעריוס; די פרומע יודען אָבער האָבען דאָ נישט געוואָלט וואוינען, ווייל אויף דעם פּלאַץ איז געווען אַמאָל אַ בית עולם און זיי האָבען חושש געווען פאַר טומאה

פארוואס האט די תורה געזאגט דאס און דאס (מפני מה אמרה תורה)? און אויף דער שאלה, למשל, פארוואס האט די תורה געהייסען איבערלאזען פאה (די עקען פון די נישט געשניטענע תבואה) אויף די פעלדער, גיט ער אן פיער טעמים, וועלכע שטיצען זיך אלע אויף דעם געוועהנליכען מענשליכען פערשטאנד.

פון ר' שמעון בן יוחאי זענען דערגאנגען צו אונז אויך א סך זעהר כאראקטעריסטישע אגדי'שע מאמרים. א פערביסענער געגנער פונ'ם גאנצען רוימערטום, האט ער זיך שטענדיג אויסגעדריקט וועגען זיי מיט די שארפסטע ווערטער, און ווען איינער פון די חברים האט געפרובט לויבען די אויסערליכע ציוויליזאטארישע טעטיגקייט פון די רוימער: די מארק-פלעצער, די בריקען, די בעדער, וואס זיי האבען אויסגעבויט, — האט ר' שמעון מיט כעס אויסגעשריען: „אלץ, וואס די רוימער האבען געמאכט, האבען זיי געמאכט נאר פון זייער בע־קוועמליכקייט־וועגען. זיי האבען פערפוצט די שטאדטישע מארק-פלע־צער, כדי אוועקצוזעצען דארטין אויסגעלאסענע פרויען; זיי האבען אויסגעבויט בעדער, כדי צו וואשען און רייניגען זייערע קערפער'ס; זיי האבען אויפגעשטעלט בריקען, כדי אויפצומאהנען די שטייערן". אין זיין בעציהונג צום לעבען בכלל האט ר' שמעון אויך קיין אסקעטישע נייגונגען נישט ארויסגעוויזען; ער דריקט זיך אויס אין איין ארט: „די תורה איז געגעבען געווארען נאר פאר מן-עסער. דען ווי אזוי קען עס א מענש זיצען און לעהרנען, און נישט וויסען, וואו ער וועט נעה־מען צום עסען און טרינקען; זיצען און זיך פשט'לען און נישט וויסען, וואו ער וועט נעהמען א קלייד אויפ'ן לייב?" ער ה..ט געהאט א גרויסען קרייז תלמידים, און ווייל ער האט איבערגעלעבט אלע זיינע חברים, איז ער געוועזען א געוויסע צייט כמעט דער איינציגער אויטאריטעט פאר אלע פראגען פון דעם רעליגיעזען לעבען.

דער דריטער, לויט זיינע מעלות, אין דעם נייעם קאלעגיום איז געוועזען ר' יהודה ברבי אלעאי, א געבוירענער פון דעם שטעדטיל אושא גופא און אויך א דארטיגער תושב, וועלכער איז אין א סך הינ־זיכטען עהנליך געוועזען צו ר' יהושע בן חנניה. בעשיידען, קלוג, גע־שיקט און בערעדעוודיג, האט ער שטענדיג געזוכט, צו מילדערן די אנגעצויגענע בעציהונגען צווישען די רוימער און דער יודישער אומה, און ער ווערט אומעטום בעצייכענט מיט דעם טיטול „חכם" און ראש המדברים. ווי ר' יהושע, האט ער זיך אויך געשפייזט

פון אַ מלאכה, און זײַן שפּרוך איז געװען: „גרױס איז די אַרבעט — זי בעערט דעם אַרבעטער; װער עס לערנט נישט זײַן זוהן קײַן מלאכה, טרײַבט איהם צװישען גזלנים". בײַ דעם כלל האָט זיך, װי ס'שײַנט, שטאַרק געהאַלטען ר' יהודה'ס חבר, ר' יוסי בן חלפתא, װעלכער איז געװען לױט זײַן פּראָפעסיע אַ גאַרבאַר (בורסקי). ר' יוסי האָט צוזאַמענגעקליבען אַ רײַהע משנות אונטער דעם גריכי־שען נאָמען נימוקין (Nomikon); ער האָט אױך צוזאַמענגעשטעלט אַ קורצע כראָניק פון בריאות עולם ביז דעם בר־כוכבא'שען קריג. אין דער דאָזיגער כראָניק („סדר עולם"), װאָס האָט אַ געװיסע בעדײַטונג פאַר דער יודישער היסטאָריאָגראַפיע, בעמיהט זיך ר' יוסי אױסצופי־לען און אױסצוגלײַכען די פערנעבעלטע און צװײַפעלהאַפטע דאַטומס פון די הײליגע שריפטען, דאַגעגען אָבער פון אַלעקסאַנדער מוקדון אָן האַלט ער זיך גאַנץ זעלבסטשטענדיג, און ס'בלײַבט נאָר צו בעדױערן דעם פאַקט, װאָס די נאָטיצען אין דער כראָניק זענען זעהר קורץ.

פון ר' עקיבא'ס איבריגע תלמידים זענען צו אונז קײנע אײנצעל־הײטען נישט דערגאַנגען; בעקאַנט איז נאָר, אַז אױסער די דאָזיגע ישיבות אין גליל, האָט זיך געפונען נאָך אײן ישיבה אין יהודה, און די חכמים פון יענער ישיבה װערען אָנגערופען „רבותינו שבדרום".

נעבען די אַלע אױסגערעכענטע תנאים האָט אַ בעזונדער פּלאַץ פערנומען דער אױבענדערמאָנטער ר' נתן, אַ זוהן פון דעם „ראש גלותא" (פּאַטריאַרך) אין בבל; צו אונז זענען נישט דערגאַנגען קײן קװעלען װעגען די סבות, װאָס האָבען אָט דעם אַריסטאָקראַטישען גע־לערנטען געצװאונגען צו פערלאָזען זײַן רוהיג הײמאַט־לאַנד און צו קומען קײן פּאַלעסטינא אין דער צײַט, װען אױף יערען איז געהאָנגען דאָס שװערד פון פּײַן און שמד; עס איז נאָר בעקאַנט, אַז אין דעם רעסטאַװירטען סנהדרין אין אושא איז איהם געגעבען געװאָרען דער טיטול „אב בית דין". ר' נתן האָט זיך בעזונדער אױסגעצײכענט אין דעם יורידישען טײל פון דער יודישער געזעצלעהרע און אין אַסטראָ־נאָמיע, און װי דער גרעסטער טײל פון די תנאים אין יענער צײַט האָט ער אױך סיסטעמאַטיזירט בעזונדערע זאַמלונגען פון הלכות, װעל־כע רופען זיך אױף זײַן נאָמען „משנת דרבי נתן" אָדער „תוספתא דרבי נתן".

פון די דאָזיגע אַלע געזעצלעהרער איז צוזאַמענגעשטעלט געװאָ־רען דאָס בעגײַסטע סנהדרין אין אושא, װעלכער האָט ענערגיש געאַר־

בייט פאַר דער אויפלעבונג פון דער יודישער געזעצלעהרע, וואָס האָט פון איינבינג־אָן געהאַט די זעלבינע בעדייטונג, ווי די אויפלעבונג פון דעם יודישען לעבענס־גייסט. די טעטיגקייט פון דעם סנהדרין אין דער ריכטונג איז נאָך מעהר אינטענסיוו און ענערגיש געוואָרען, אַ דאַנק דער געפאַהר פון אַ טיעפער שפּאַלטונג, וואָס האָט זיך אָנגערוקט פון בבל; דאָ איז פאָרגעקומען פאָלגענדעס: אין דער צייט, ווען די געזעצלעהרער אין גליל האָבען געאַרבייט מיט אַלע כחות צוריק פליסיג צו מאַכען דאָס פערגליווערטע בלוט פון דעם יודישען פאָלקס־גייסט, צוריק צו שאַפען איין גייסטיגען צענטר פאַר דער גאַנצער אומה, אָבצוהיטען פון פערלוירען געהן דעם מאַטעריאַל פון די איבערגעגעבענע הלכות און מסורות דורך סיסטעמאַטישע זאַמלונגען,—אין דער צייט האָט אַ יהודה'עאישער עמיגראַנט אין בבל זיך אַרומגעטראָגען מיט דער אידעע, איבערצוטראָגען אַהין דעם צענטר פון דער אומה, ד. ה. צו גרינדען דאָרטין אַ נייעם סנהדרין, וואָס זאָל איבערנעהמען אין זיינע הענד אַלע אָנגעלעגענהייטען פון כלל־ישראל. גערופען האָט מען דעם עמיגראַנט חנניה; דאָס איז געוועזען אַ ברודערן־זוהן פון דעם בעריהמטען ר' יהושע בן חנניה, וועלכען דער גרויסער פעטער האָט אַוועקגעשיקט פון ארץ ישראל, כדי איהם אויף אַזאַ אופן צו דערווייטערן פון דעם איינפלוס פון די מינים (יודען־קריסטען). חנניה האָט זיך בעזעצט אין נהר פקוד, נישט ווייט פון נהרדעה, און אָרגאַניזירענדיג דאָרטין אַ גרויסען בית דין, אין דער געשטאַלט פון סנהדרין, האָט ער זיך אַליין גענומען די נשיאות, און אַ געוויסען נחוניא בעשטימט פאַר'ן אַב בית דין; דער דאָזיגער בית דין איז גלייך צוגעטרעטען צו בעשטימען דעם יאָהר פון שמיטה און בכלל אַלע יודישע קאַלענדאַר־פראַגען, און די דאָרטיגע קהלות, וועלכע זענען אין דער צייט פון שמד אינגאַנצען געבליבען אָהן אַ שום צענטראַלער אינסטיטוציע, האָבען האַרציג בעגריסט דעם נייעם סנהדרין ביי זיי אין לאַנד. אין פּאַלעסטינא האָט אָבער די ידיעה וועגען דעם סנהדרין אַרויסגערופען אַ שטאַרקע אונצופריעדענהייט; דאָ האָט מען אין דעם פאַקט געמוזט זעהן אַ געפאַהר פאַר דער איינהייט פון יודענטום, און דער פּאַטריאַרך ר' שמעון בן גמליאל האָט געפונען פאַר זיין פליכט, אָנצוווענדען אַלע מעגליכע מיטלען, כדי אָבצושוואַכען די בעדייטונג פון דעם גלות־צענטר און זאָגאַר אויך איהם אונטערצוברעכען אינגאַנצען. צו דעם צוועק האָט ער אַרויסגעשיקט צוויי שלוחים, ר' יצחק און ר' נתן, מיט אַ בריעף צו

דעם נשיא פון יענעם סנהדרין, וואָס האָט געטראָגן אויף זיך דעם טיטול: „למעלת קדושתו של חנניה (אָן זיין הייליגקייט — חנניה)"; שטאַרק געריהרט און געשמייכעלט פון אַזאַ כבוד, האָט חנניה זעהר האַרציג און פריינדליך אויפגענומען די שלוחים פון ארץ ישראל, און פאַרגעשטעלט זיי פאַר זיין קאָלעגיום מיט פערשידענע שבחים און קאָמפּלימענטען. דאָס זענען די גרעסטע פון יודען, — האָט ער אויף זיי אויסגערופען — זייערע עלטערן האָבען משמש געווען אין בית המקדש, און זיי זענען געקומען לעהרנען אין אונזער ישיבה.

אויף אַזאַ אופן האָבען זיך די שלוחים ערוואָרבען דעם צוטרוי און די אַכטונג פונ'ם גאַנצען קאָלעגיום, און ערשט דעמאָלט האָבען זיי זיך גענומען דורכפיהרען זייער שליחות: קאָמפּראָמיטירען דעם סנהדרין אין נהר-פקוד און אויסווירקען ביי די יודישע קהלות אין בבל, זיי זאָלען זיך צוריק ווי פריהער אונטערוואַרפען דעם אויטאָריטעט פון דעם איינציגען צענטר אין לאַנד פון די אבות. זיי האָבען געלייענט פאַר'ן פאָלק דעם אינהאַלט פון די בריעף, וואָס זיי האָבען מיטגעהאַט מיט זיך, אין וועלכע ס'איז ערקלערט געוואָרען, אז אַזוי ווי די שמד-גזירות זענען בטל געוואָרען, די חכמים האָבען זיך אומגעקעהרט יעדערער אין זיין היים און דאָס סנהדרין האָט זיך ווידער צונויפגעזאַמעלט אין דער שטאָדט אושא, דאַרפען אַלע יודישע קהלות זיך צוהערן צו די פערארדנונגען פון דעם איינציגען צענטר און חנניה איז נאָר אַ פערברעכער און אַ פורץ-גדר, ווען ער וויל צורייסען די אחדות פון דער אומה און בעשאַפען אַ נייעם צענטר אויסער די גרענעצען פון ארץ ישראל. כדי צו דעמאָנסטרירען אָפען פאַר'ן גאַנצען פאָלק די אונגעזעצליכקייט פון חנניה'ס בעשטימונגען, האָט איינער פון די שלוחים אַראָבגעלייענט פון דער טריבונע: „אלה מועדי חנניה בן אחיו של ר' יהושע" (דאָס זענען די יום טובים פון חנניה, ר' יהושע'ס ברודערן-זוהן), אַלס אַ פּאַראָדיע אויף דעם פסוק פון דער תורה: „אלה מועדי ד'" (דאָס זענען די יום-טובים פון גאָט); דער צווייטער שליח האָט אויך געטאָן דאָס זעלבע און פאַראָדירט די נבואה: „כי מציון תצא תורה ודבר ד' מירושלים", לייענענדיג אויפ'ן קול: „כי מבבל תצא תורה ודבר ד' מנהר פקוד (דען פון בבל וועט אַרויסגעהן תורה און גאָט'ס וואָרט פון נהר פקוד). די דאָזיגע איראָנישע אויסרופען האָבען געמאַכט אַ שטאַרקען רושם אויפ'ן פערזאַמעלטען עולם, וועלכער האָט זיך איצט ערשט אַרומגעזעהען, אז שטיצענדיג חנניה'ס אינסטיטוציע קען ער ווירקליך שאַדען

ברענגען די אחדות פון דער אומה און אז זיי רייסען זיך דערמיט אב פון זייערע ברידער אין ארץ ישראל און פון דער תורה. אומזיסט האט חנניה איצט געפרובט אבשוואכען די ווירקונג פון די שלוחים דערמיט, וואס ער האט געזוכט, זיי אראבצעווארפען און צו פערדעכטיגען: די אויפגעמונטערטע שלוחים האבען אפען ערקלערט, אז דאס געגען־סנהדרין אין בבל האט די זעלבע בעדייטונג, ווי א צווייטער מזבח, ביי וועלכען חנניה און נחוניא דינען פאר כהנים גדולים, און ווער עס שטיצט אט דעם סנהדרין זאגט זיך דערמיט אב פון גאט און פון כלל ישראל. חנניה האט זיך פון דעסטוועגען נאך אלץ נישט געוואלט אונ־טערגעבען, און געפרובט זיך ווענדען צו ר׳ יהודה בן בתירא, וועלבער האט געהאט א ישיבה אין נציבין, אויף דער גרענעץ צווישען דער פארטישער און רוימישער מלוכה; ר׳ יהודה האט אבער אויך אנער־קענט, אז יעדער יוד איז מחויב זיך אונטערצוגעבען דעם גרויסען בית דין אין ארץ ישראל. דאן האט ר׳ חנניה שוין קיין ברירה נישט גע־האט און געמוזט זיך אבזאגען פון זיין גרויסען חלום; ער האט צושיקט בריעף אין אלע קהלות פון גלות, אין וועלכע ער האט אבגערופען זיינע קאלענדאר־בעשטימונגען און דערמיט האט זיך געענדיגט די צענטראלע טעטיגקייט פון דעם סנהדרין אין בבל.

אונטער דער צייט איז אין דעם קאלעגיום פון אושא גופא פאר־געקומען א שטארקער סכסוך, וואס האט געקאנט ברענגען צו די זעל־ביגע פאלגען, צו וועלכע עס האט אמאל געבראכט דער סכסוך צווי־שען ר׳ גמליאל׳ן און ר׳ יהושע׳ן אין יבנה. ר׳ שמעון בן גמליאל, וועלכער אויפהויבען די בעדייטונג פון דער נשיאות, האט געפרובט איינפיהרען א מין עטיקעטע, וואס האט געזאלט אויסצייכנען איהם פון די איבריגע פרעזידיום־מיטגליעדער, ר׳ נתן און ר׳ מאיר. די דאזיגע עטיקעטע האט בעפוהלען: „ווען דער נשיא קומט אריין שטעלט זיך אויף דאס גאנצע פאלק, און קיינער זעצט זיך נישט פריהער, ביז ער זאגט נישט: זיצט; ווען דער אב בית דין קומט אריין, מאכט מען צוויי שורות (שפאליערן) פון ביידע זייטען, ביז ער קומט צו צו זיין פלאץ, און ווען דער חכם קומט אריין, בלייבט איינער זיצען און איינער שטעלט זיך אויף אזוי לאנג, ביז ער זעצט זיך אויף זיין ארט". אט די רעפארם איז איינגעפיהרט געווארען אהן דעם וויסען פון די ביידע פרעזידיום־מיטגליעדער, און ווען זיי זענען אריינגעקומען און האבען בעמערקט דעם שנוי אינ׳ם צערמאניאל, האבען זיי זיך שט־

לערהייד פערשוואוירען, צו בעליידיגען דעם נשיא פאר'ן גאנצען עולם דערמיט, וואס זיי וועלן איהם פערוואַרפען פון אלע זייטען מיט שאלות, אויף וועלכע ער וועט נישט וויסען צו ענטפערן. מיט דעם מיטעל האָבען זיי געגלויבט, צוצוברענגען די זאך ביז אזוי ווייט, אז דער קאָלעגיום וועט אויסדריקען דעם נשיא זיין אונצופֿרידענהייט און אויסוועהלען גלייך אַנ'אַנדערן אויף זיין אָרט. דער איינפאל האָט זיך אָבער נישט איינגעגעבען; ר' שמעון האָט זיך דערוואוסט פון דער פערשווערונג געגען איהם און האָט זיך צוגעגרייט מיט תשובות אויף אלע מעגליכע שאלות, און אַפּעלירענדיג צו דעם גאנצען קאָלעגיום, האָט ער אויסגעפועל'ט א ערלויבניש, אויסצושליסען די „רעוואָלוציאָנערען" פון דער פערזאמלונג. ווען ר' נתן מיט ר' מאיר'ן זענען דערנאָך געקומען האָבען זיי אַלזאָ געפונען פאר זיך די טהירען פון בית-מדרש פערשלאָסען, און דאָס האָט זיך געמוזט שלעכט אָברופען אויף דער גאנצער אקאַדעמישער טעטיגקייט פון קאָלעגיום; א סך צווייפעלהאפטע הלכות זענען געבליבען נישט ערקלערט און ס'איז ענדליך געקומען דערצו אז איינער (ר' יוסי בן חלפתא) האָט אָפען אויסגעשריען: „די תורה איז אויסוועניג און מיר זיצען אינוועניג!" דאַן איז דער נשיא ווייכער געוואָרען און האָט ערלויבט די אויסגעשלאָסענע אַריינצוקומען אין בית מדרש, נאָר ער האָט אַרויפגעלעגט אויף זיי אַנ'אַנדער אקאַדעמישע שטראָף. דער שטאָלצער ר' מאיר האָט זיך אָבער איצט אויך נישט געוואָלט אונטערגעבען; ער האָט נישט אויפגעהערט צו דערצערנען דעם פערביטערטען נשיא, און דער לעצטער האָט זיך געזעהען געצוואונגען, אויסצורופען אויף איהם א ח ר ם. דאָס האָט ר' מאיר'ן נאָכמעהר אויפגעקאָכט, און ער האָט אויסגעשריען: „איך רעכען מיך נישט מיט אייער חרם אזוי לאַנג, ווי איהר וועט מיר נישט ערקלערן, וועמען, פאַרוואָס און צוליעב וואָס איהר האָט מיך מחרים געוועזען". דער רעזולטאַט פון דעם צוזאַמענשטויס איז געוועזען דאָס, אַז ר' מאיר האָט זיך דערווייטערט אינגאַנצען פון סנהדרין און זיך בעזעצט ערגעץ אין קליין אזיע, וואו ער איז אויך געשטאָרבען. פאר'ן טויט האָט ער אָנגעזאָגט, מ'זאָל דעם ארון מיט זיין קערפער אַוועקשטעלן אויפ'ן ברעג פון ים, וואָס געהט דורך ארץ ישראל, וועט עס הייסען, אַז ער איז בעגראָבען געוואָרען אין דער הייליגער ערד.

די צייט פון ר' שמעון'ס נשיאות איז רייך געוועזען אויך אין דרייקונגען און אונרוהען פון אויסוועניג. די שנאה צווישען יודען און רוימער

איז פון דעם האדריאנישען קריעג אן כסדר געוואקסען, און אין די שפעטערדיגע יאהרען פון אנטאנינוס'עם ממשלה האבען יודען געהאט אויסצושטעהן פערשידענע גזירות און רדיפות. אויף ווי וויט די דאזיגע רדיפות האבען דערשלאגען די שטימונג פון פאלק, איז צו זעהן פון דעם מאמר, וואס איז דערגאנגען צו אונז אין ר' שמעון בן גמליאל'ס נאמען: „אויב די ערשטע, וואס האבען דערשמעקט נאר אביסל צרות פון דער מלכות רומא הרשעה, זענען אזוי ארגבעפאלען ביי זיך, הייסט א פשיטא שוין מיר, וואס וואלגערן זיך אב טעג, יאהרען, דורות און תקופות אין דער דאזיגער מלכות און זינקען ביז'ן האלז אין צרות און גזירות! מיר נעהמען אויך אן די צרות פאר ליעב, נאר ווען מיר וואלטען וועלן אויסשרייבען זיי אלע, וואלטען מיר קיינמאל נישט געענדיגט“. עס זענען זאגאר פערהאן רמזים פון רוימישע קוועלן וועגען געוויסע רעוואלוציאנערע אונרוהען, וואס האבען אויסגעבראכען אין פאלעסטינא, אינ'ם לעצטען יאהר פון אנטאנינוס'עם הערשען (161). די דאזיגע פראגע פון א נייעם אויפשטאנד איז, ווי ס'איז צו גלויבען, געשטאנען אין צוזאמענהאנג מיט די הכנות צו דער מלחמה, וואס די פארטאנער האבען אין יענער צייט ווידער געפרובט אונטערנעהמען געגען רוים. צו די דאזיגע אונרוהען בעציהט זיך, ווי ס'שיינט, אויך די תלמודישע אגדה פון יענער צייט, וואס דערצעהלט, אז די רוימישע רעגירונג האט זיך געפרובט אוועקנעהמען ביי יודען דאס רעכט, צו האבען אייגענע ציוויל-גערילטען. א צווייטע תלמודישע לעגענדע רעדט אויך וועגען שווערע רעפרעסיעס געגען יודען, וואס האבען געצוואונגען דעם גרעסטען געזעצלעהרער פון דער עפאכע, ר' שמעון בן יוחאי, צו פאהרען קיין רוים, זיך משתדל זיין פאר זיינע ברידער.

אין דער בעציהונג צו די האפנונגען, וואס יודען האבען געלעגט אויף דער מלחמה, וועלכע האט זיך צופלאקערט צווישען די פארטאנער און רוימער פאר דער הערשאפט פון מארק אורעליוס, איז זעהר כאראקטעריסטיש דער מאמר פון דעם זעלביגען ר' שמעון בן יוחאי; ער האט געזאגט: „ווען דו זעהסט א פערסישען (פארטישען) פערד צוגעבונדען צו איינער פון די מצבות אין ארץ ישראל, האף אויף דאס אנקומען פון משיח'ן“. עהנליך דערצו און נאך מיט מעהר בעשטימטקייט האט זיך אויסגעדריקט ר' יהודה ברבי אלעאי: „די צושטערער (פון ירושלים) איז בעשערט צו פאלען פון פערסישע (פארטישע) הענד“.

אט די פיינדליכע געפיהלען פון יודען בנוגע צו רוים האבען געדיענט דעם קייזער, וואס האט געפיהרט די מלחמה מיט די פארטאנער, וורוס'ן, אלס מאטיוו פאר נייע רעפרעסיעס געגען די יודען פון דער רוימישער אימפעריע; ווערוס האט בענייט האדריאנ'ס בעפעהל, און האט פערבאטען יודען די מצוות: שבת, מלה, און טבילה. די פערפאלגונגען האבען אבער זיך נישט לאנג געצויגען, און נאך ווערוס'עס טויט, ווען אויף דעם רוימישען טראן איז פערבליבען נאר מארק אורעליוס אליין, זענען די דערמאנטע גזירות אבגעשאפט געווארען. דער דאזיגער געקרוינטער פילאזאף איז איבערהויפט געווען א געגנער פון צוואנגס־מיטלען און פערפאלגונגען, און אויך דאס קריסטענטום האט אין זיין צייט לייכטער אבגעאטעמט.

וועגען דעם זעלבינגען קייזער־פילאזאף זעגען דערגאנגען צו אונז פערשיעדענע קוועלן, וועלכע זענען זיך סותר איינע די אנדערע; פון איין זייט דערצעהלען די תלמודישע אגדות זעהר פיעל וועגען די הארציגע בעציהונגען, וואס האבען געהערשט צווישען אורעליוס'ען (אנטאנינוס־קיסר) און דעם יודישען פאטריארך; און דאגעגען שילדערן די רוימישע קוועלן גאנץ אנדערש אורעליוס'עס בעציהונג צו יודען. דארט דערצעהלט זיך, אז זענענדיג אין יהודה (175), איז ער שטארק אונצופריעדען געווען דערפון, וואס די בעפעלקערונג האט איהם נישט גענוג פייערליך אויפגענומען, און ער האט אויסגעשריען: „אט ענדליך, האב איך געזעהען א פאלק, וואס איז נאך ערגער פון די מאראקמאנען, קוואדען און סארמאטען!"

אין יענער צייט איז אין דעם אינערליכען לעבען פון דער יודישער אומה פארגעקומען א בעדייטענדע געשעהעניש: ר' שמעון בן גמליאל איז געשטארבען און דער פאטריארכען־שטוהל איז איבערגעגאנגען צו זיין זוהן ר' יהודה, וואס איז בעקאנט אונטער'ן נאמען ר' יהודה הנשיא. געבוירען אין דער עפאכע פון די שמד־גזירות, ווען דאס פאלק האט מיט זיין לעבען געמוזט בעצאהלען פאר דעם גרויסען חלום פון פרייהייט און זעלבסטשטענדיגקייט, איז ר' יהודה אזוי ווי ערצויגען געווארען גלייך מיט דעם געדאנק, איינמאל פאר אלע מאל פעסט אוועקצושטעלן די אינווענינגסטע גאנצקייט, איינינקייט און שטארקייט פון פאלק אזוי, אז קיינע ווינטען זאלען איהם נישט קענען מעהר צושפליטערן און צורייסען, און ער האט אט די אויפגאבע דורכגעפיהרט. ווי זיין עלטער־זיידע הלל האט ר' יהודה אויך מיט זיין

איינענער פעריזאן געשאפען א פעסטען באדען פאר דעם אויטאריטעט פון דער אינסטיטוציע, וואס איז געשטאנען אונטער זיין רשות, און דאס ווערק, וואס איז פון איהם געשאפען געווארען, האט דעם דאזיגען אויטאריטעט געזיכערט און פעראייביגט.

ר׳ יהודה איז געווען זעהר רייך און זיין הויף האט זיך אויסגעצייכענט מיט א קעניגליכען לוקסוס, — אין פאלק האט זיך געזאגט, אז די פערד-שטעלער פונ׳ם נשיא האבען מעהר ווערט, ווי די שאצקאמערן פון דעם פערסישען קעניג. פון דער עשירות האבען אבער די ארומיגע און די הונדערטער תלמידים און זיין קאלעגיום מעהר גענאסען, ווי ער אליין. ווען עס האט אויסגעבראכען א שרעקליכער הונגער אין דער גאנצער רוימישער אימפעריע, האט דער יודישער נביא געעפענט זיינע תבואה-מאגאזינען און געטיילט קארן די נויטבעדערפטיגע. אין אנהויב האט ער געהאט בעשטימט, אז עס זאלען געשטיצט ווערן נאר „בעלי מקרא, בעלי משנה און בעלי תלמוד״, נישט קיין „עמי הארצים״; ווען איינער פון די תלמידים האט איהם אבער אויפמערקזאם געמאכט אויף דער אונעהרליכקייט פון אזא מין בעשטימונג, און האט זיך געווענדעט צו איהם מיט די ווערטער: „רבי! שפייז מיך, ווי א ראב, ווי א הונט״ — האט ר׳ יהודה אנערקענט די אונגערעכטיגקייט און געזאגט: „זאלען אלע אריינגעהן״. א עהנליכער פאל איז פארגעקומען א צווייטען מאל, וואו דער נשיא האט אויך ארויסגעוויזען פריהער זיין אנגעבוירענע הארטע נאטור און דערנאך — א סך מענשענפריינדליכקייט און רחמנות; עס זענען געקומען צו איהם די טעכטער פון דעם פערדעטערישען תנא אלישע-אחר און געבעטען שטיצע. האט זיי דער פאטריאטישער נשיא אבגעזאגט און געלייענט אויף זיי דעם פסוק: אל יהי לו מושך חסד ואל יהי חונן ליתומיו (ער זאל איהם קיין גנעדיגקייט נישט ארויסווייזען און זאל נישט בארמהערציג זיין צו זיינע יתומים); דאן האבען זיך די טעכטער אבגערופען צו איהם: „רבי! געדענק זיין תורה און פערגעס זיינע מעשים״, און ר׳ יהודה האט מיט טרערען אין די אויגען זיי געגעבען, וואס זיי האבען געוואלט.

צוליעב נישט בעקאנטע סבות איז דאס סנהדרין אין יענער צייט איבערגעטראגען געווארען פון איין ארט אין אנדערן: פון אושא קיין שפרעם, פון שפרעם קיין בית שערים און פון בית שערים קיין צפורה. אינ׳ם לעצטען שטעדטיל האט זיך דאס סנהדרין אריבערגעצויגען צוליעב ר׳ יהודה׳ן אליין, וויל די לופט האט דא זעהר גוט געווירקט אויף דעם

געזונד-צושטאנד פונ׳ם קרענקליכען נשיא. אין צפורה האט דאס סנהדרין דערגרייכט די העכסטע שטופע פון זיין אויטאריטעט־ר מאכט; דא האט זיך געפונען א פאלשטענדיגער קאמפלעט פון 70 מיטגליעדער, וועלכע האבען געהאט צו ענטשיידען אלע געזעלשאפטליכע און רעליגיעזע אנגעלעגענהייטען פון דער אומה, לויט דעם צערעמאניאל, וואס איז געווען איינגעפיהרט אינ׳ם סנהדרין פון „לשכת הגזית“. איבער די דאזיגע זיעבציג מיטגליעדער איז געשטאנען דער נשיא, וועלכער האט בעזעסען א אונבעגרענעצטע מאכט, און אין פאלק האט זיך געזאגט, אז פון משה׳ן אן איז נישט געווען אזא פעראייניגונג פון תורה און גדולה אין איין ארט, ווי ביי ר׳ יהודה הנשיא. פיהרען די ישיבה, השגחה געבען אויף דער הנהגה פון די יודישע קהלות, ענדגילטיג בעשטימען די קאלענדאר-אויסרעכנונגען, מסמיך זיין תלמידים, אנפיהרען די זיצונגען פון סנהדרין, — אט די אלע פונקציעס האבען זיך געפונען אין די הענד פון דעם מעכטיגען נשיא, און זיין פאפולאריטעט איז דערגאנגען ביז אזוי וויט, אז דאס פאלק האט איהם גערופען בלויז רבי, ווייזענדיג דערמיט, אז אלע איבריגע געזעצלעהרער האבען אנטקעגען איהם קיין בעדייטונג נישט. מיט דער צייט האט דאס סנהדרין אליין געגעבען דעם נשיא מעהר רעכט, וויפיעל עס האבען געהאט אלע נשיאים פאר איהם; ר׳ יהודה איז געווען זעלבסטהערשער אין זיין קאלעגיום — ער האט נישט געהאט קיין אב בית דין, נישט קיין חכם; האט דער גאנצער קאמפלעט פון סנהדרין בעשטימט איינעם אויף א פאסטען אדער געגעבען איינעם סמיכה אהן דעם נשיא׳ם הסכמה, האט די בעשטימונג אדער די סמיכה קיין בעדייטונג נישט געהאט, און האט דער נשיא אויף זיין איינענער פעראנטווארטליכקייט בעשטימט איינעם אלס ריכטער אדער געזעצלעהרער, — איז די בעשטימונג גילטיג געווען.

די קהלות אין און אויסער ארץ ישראל זענען געשטאנען אין א שטענדיגער פערבינדונג מיט׳ן פאטריארך, און ער פלעגט בעשטימען פאר זיי בעאמטע, ריכטער און לעהרער. אזוי האבען זיך די ראשים פון דער קהלה אין סימאניא געווענדעט צום נשיא מיט דער בקשה, ער זאל זיי שיקען „איין מענשען, וואס זאל פארלייענען פאר זיי, לעהרנען זיי און משפט׳ען צווישען איינעם און אנדערן“, און ר׳ יהודה האט זיי געשיקט איינעם פון זיינע תלמידים, ר׳ לוי בר סיסי, רעקאמענדירענדיג איהם מיט דער ערקלערונג: „איך גיעב אייך אזא מענשען,

ווי איך בין". אנ'אנדער תלמיד ר' יהודה'ס מיט'ן נאמען רבה בר חנא פון כפרי אין בבל, האט זיך אויפגעהאלטען א לענגערע צייט אין ארץ ישראל, און וועלנדיג זיך אומקעהרען אין דערהיים, האט ער, דורך זיין פעטער ר' חייא, געבעטען פונ'ם נשיא רשות, צו מעגען דארטין „לערנען און פסק'נען". אזא מין סמיכה פונ'ם נשיא האט בעקומען אויך זיין צווייטער תלמיד פון בבל, אבא אריכא, וועלכער איז שפעטער (אונטערן נאמען רב) בעריהמט געווארען אלס איינער פון די גרעסטע אויטאריטעטען אין זיין לאנד. נאר איין איינציגער מענש איז געווען דעמאלט אין דער יודישער וועלט, וואס האט זיך געקענט פערגלייכען צו דעם פאטריארך אין ארץ ישראל בנוגע צו מאכט און כבוד — דער ראש גלותא אין בבל. און ר' יהודה האט איהם זאגאר מקנא געווען, ווארום אויב יענער האט נישט געשפיעלט קיין גרעסערע ראליע פון איהם אין דער יודישער וועלט גופא, האט ער אבער מעהר אנזעהען געהאט ביי דער פארטישער רעגיערונג, וועהרענד די נשיאות אין פאלעסטינא איז פון רוים העכסטענס נאר געדולדעט געווארען.

א געבוירענע הערשער־נאטור, האט ר' יהודה אבער זיך מיט דעם נישט גערעכענט אין דער פראקטיק. אין זיין ממשלה האט ער זיך געהאלטען, ווי א אונבעגרענעצטער הערשער, און זיין בעציהונג צו די תלמידים איז געווען א שטרענגע, א געביעטערישע. יעדערער פון זיי האט שטענדיג געמוזט גערענקען, אז ער שטעהט נישט בלויז פאר א לעהרער, נאר אויך פאר א הערשענדער פערזאן, און די מינדסטע פרייהייט אין דער האלטונג בנוגע צום פאטריארך איז שטרענג בעשטראפט געווארען. צווישען דער גרויסער צאהל תלמידים פון בבל, וואס האבען זיך געפונען אין ר' יהודה'ס אקאדעמיע, איז געווען איינער מיט'ן נאמען חייא (פון אחיה), וואס האט זיך אויסגעצייכענט מיט אונגעוועהנליכע מעלות, און איז געווען בעריהמט מיט זיין אונערמיעדליכער טעטיגקייט, צו פערשפרייטען די תורה צווישען די ברייטע שיכטען פון פאלק. דעם דאזיגען ר' חייא האט ר' יהודה אליין אויך שטארק געשעצט און ליעב געהאט, און געזאגט אויף איהם: „א גרויסער מענש, א הייליגער מענש"; און דאך האט ער איהם נישט געקענט שענקען דעם פאקט, וואס ער, ר' חייא, האט זיך ערלויבט צו מאכען א שפאס מיט איהם. דאס איז פארגעקומען אויף דעם פאלגענדען אופן: ר' יהודה האט זיך אמאל אבגערופען צו זיין געליעבטען תלמיד: „אליי,

וואָס אַ מענש וועט מיר הייסען טאָן, וועל איך טאָן, נאָר נישט דאָס, וואָס די בני בתירא האָבען אַמאָל געטאָן בנוגע צו מיין זיידען הלל, ווען זיי האָבען זיך אָבגעזאָגט פון דער נשיאות אין איהם אַוועקגעזעצט אויף זייער שטוהל; ווען דער ראש גלותא (עקזילאַרך) פון בבל, רב הונא, וואָלט קומען אַהער, וואָלט איך איהם נאָר אַוועקזעצען אויבען-אָן, ווייל ער איז פון שבט יהודה און איך בין פון שבט בנימין (לויט אַן'אַנדער נוסח: ווייל ער קומט אַרויס פון דוד המלך פון דער מ ע נ-ליכ ע ר ליניע, און איך פון דער ווייבליכ ע ר), אָבער מיין פלאַץ וואָלט איך איהם נישט אָבגעגעבען". אין אַ צייט אַרום איז ר' חייא אַריינ-געקומען און האָט אויסגערופען: "רב הונא, דער ראש גלותא פון בבל קומט אַהער". דאָס האָט אויפ'ן פאַטריאַרך געמאַכט אַן'איינדריק און ער איז רויט געוואָרען פון אויפרעגונג; ערשט דאַן האָט אָבער ר' חייא ערקלערט: "זיין א ר ו ן קומט אָן, ווייל ער האָט אָנגעזאָגט פאַר'ן טויט, מ'זאָל איבערפיהרען זיינע ביינער קיין ארץ ישראל און זיי דאָרטין ברענגען צו קבורה"; פאַר דעם שפּאַס האָט דער נשיא דערווייטערט פון זיך דעם תלמיד אויף דרייסיג טאָג. אַ צווייטען מאָל איז פאָרגעקו-מען, אַז ר' חייא האָט בעקומען אַ שטאַרקען אויסרייד פון פאַטריאַרך דערפאַר, וואָס ער האָט געלערנט מיט צוויי תלמידים אין גאַס, געגען דעם בעפעהל פון נשיא, וואָס האָט פערבאָטען צו לערנען אין אַנ'אָ-פענעם אָרט.

אַ עהנליכע עמפּפינדליכקייט האָט ר' יהודה אַרויסגעוויזען אויך בנוגע צו זיין תלמיד ש מ ע ו ן ב ר ק פ ר א; דער דאָזיגער תלמיד איז, אויסער זיין גרויסקייט אין לערנען, געווען אויך אַ גלענצענדער קענער פון דער העברעאישער שפראַך, און דערצו — אַ געשיקטער דיכטער און סאַטיריקער. האָט זיך געמאַכט אַמאָל, אַז ביים נשיא אין שטוב איז געווען פערזאַמעלט אַ גרויסע געזעלשאַפט, און דעם וויציגען בר קפרא האָט זיך פערגלוסט מאַכען אַ שפּאַס מיט'ן איידים פון נשיא, ב ר א ל ע ש ה, וועלכער איז געווען זעהר רייך, אָבער פּראָסט און דערצו נאָך אַ גרויסער בעל גאוה. פון די פערזאַמעלטע האָט יעדערער געפונען אַנ'אַנדער זאַך, צו פרעגען דעם נשיא, און נאָר איין בר-אלעשה איז געזעסען שווייגענדיג; איז צו איהם צוגעגאַנגען בר-קפרא און איינגערעדט, ער זאָל אויך עפּעס פרעגען דעם נשיא, און דערביי האָט ער איהם אויפגעגעבען אַ עפּיגראַם, וואָס האָט ענטהאַלטען אַ ביי-סענדע סאַטירע געגען געוויסע פערזאָנען, וועלכע זענען געשטאַנען

נאָהנט צום נשיא. בר-אלעשה האָט די סאַטירע נישט פערשטאַנען, און פאַרגעלייענט דאָס ליעדעל פאַר זיין שווער, יענער האָט אָבער גלייך בעמערקט בר-קפרא'ס מיין, און ווענדענדיג זיך צו דעם שמייכלענדען דיכטער, האָט ער מיט אָפענער פעראַכטונג געזאָגט: „ווער ביזטו? איך קאָן דיך נישט!" ערשט דאַן האָט בר-קפרא זיך ארומגעזעהען, אז ער האָט איבערגעחאַפּט די מאָס, און האָט פערשטאַנען, אז ער האָט נישט מעהר קיין האָפנונג צו בעקומען סמיכה פונ'ם נשיא. דעם דאָזיגען פסק האָט געהאַט אויך מר-שמואל, איינער פון די בעריהמטע תלמידים פון בבל, וואָס האָט געלעהרנט אין ר' יהודה'ס ישיבה און זאָגאָר אויך אויסגעהיילט איהם פון זיין שווערער קראַנקהייט. מעהר דאָקטאָר און אַסטראָנאָם, ווי געזעצקענער, האָט ר' יהודה איהם נישט געוואָלט מסמיך זיין פאַר א געזעצלעהרער, און פיהלענדיג אליין, אז דאָס איז נישט קאָרעקט בנוגע צו א מענשען, וואָס האָט איהם ביים לעבען דערהאַלטען, האָט ער זיך אמאָל געפּרובט פערענטפערן פאַר שמואל'ן; דער לעצטער האָט זיך אָבער פריהער געחאַפּט און איהם איראָניש געענטפערט: „אומזיסט דער צער! איך זעה, אז ס'איז שוין אויף מיר אזוי נגזר געוואָרען און אין אדם הראשונ'ס בוך איז געשטאַנען געשריבען, אז שמואל ירחינאה וועט האָבען נאָר דעם טיטול „חכם" און נישט „רבי" און רבי'ס (ר' יהודה'ס) הילף וועט קומען דורך זיין האַנד".

בנוגע צו דער געזעצגעבענדער פּראַקטיק האָט ר' יהודה ארויסגעוויזען א אונגעוועהנליכע זעלבסטשטענדיגקייט, און ווי א אייניקעל פון דעם גרויסען הלל, האָט ער דאָס אלע מאָל געטאָן נישט כדי צו בעלעסטיגען און בעשווערן דאָס יודישע לעבען, נאָר כדי עס צו פערלייכטערן. ער האָט אָבגעשאַפט און איינגעפיהרט גרויסע פערלייכטערונגען אין א סך דינים און מנהגים, וועלכע זענען געווען פערהייליגט אין פאָלק צוליעב זייער אלטקייט, און האָבען קיין יסוד נישט געהאַט אין דעם איצטיגען לעבען. צו די לעצטע האָבען אָנגעהערט אויך די אלע דינים וועגען שמיטה און מעשרות, וואָס האָבען שטאַרק געדריקט דעם פאָלק ביי דעם איצטיגען סיסטעם פון קאָפּ- און ערד-שטייערן. ר' יהודה האָט זאָגאָר געוואָלט אינגאַנצען מבטל זיין דעם דין פון שמיטה, אלס א געזעץ, וואָס איז נישט צוגעפּאַסט צו די איצטיגע לעבענס-בעדינגונגען פון די יודישע מאַסען; אזוי פיעל האָט ער שוין אָבער מורא געהאַט אויף זיך צו נעהמען, זעהענדיג די גרויסע

התנגדות , וואס יענע פערלייכטערונגען האבען ארויסגערופען צווישען די קאנסערוואטיווע עלעמענטען פון סנהדרין . פון די האט זיך בעזונדער אויסגעצייכענט ר׳ פנחס בן יאיר , דער איידעם פון דעם אויבען־דערמאנטען ר׳ שמעון בן יוחאי . אונגעוועהנליך פרום און אסקע־טיש, האט זיך אט דער ר׳ פנחס אויסגעצייכענט אויך מיט א שטארקען פאטריאטישען געפיהל , און פול מיט פערצווייפלונג פלעגט ער שטענדיג קלאגען : „זינט עס איז חרוב געווארן דער בית המקדש האבען די חברים און פאטריאטען אנגעהויבען זיך צו שעמען , און די אנשי מעשה זענען ארים געווארן , און עס האבען זיך געשטארקט בלויז די קולאק און צונג־מענשען ; קיינער פרעגט נישט און קיינער זוכט נישט, און מיר מוזען האפען נאר אויפ׳ן טאטען אין הימעל״ . ר׳ פנחס האט שטארק מחמיר געוועזען אין די מצוות , וואס זענען געוועזען פערבונדען מיט דער הייליגקייט פון ארץ ישראל און האבען זיך דארטען פראקטיצירט , ווען דער בית־המקדש איז געשטאנען ; זיין שטרענגקייט אין דער הינזיכט האט געדיענט אלס שטאף פאר פערשידענע איראנישע מעשיות , און אין פאלק האט זיך דערצעהלט , אז ווען איינער האט אמאל געפרובט אונטערטראגען ר׳ פנחס׳עס אייזעל נישט קיין גע׳מעשר׳טען האבער , האט עס דער אייזעל גלייך דערשפירט און נישט געוואלט פערזוכען .

וועגען דעם סכסוך , וואס האט אויסגעבראכען צווישען דעם נשיא און ר׳ פנחס׳ן , צוליעב דער פראגע פון שמיטה , איז דערגאנגען צו אונז די פאלגענדע אגדה , וואס כאראקטעריזירט אויך אין אלגעמיין די בעציהונג צווישען די דאזיגע גרויסע גייסטער . דער נשיא האט זיך גע־שטיצט אויף דעם , וואס יענעם יאהר איז געוועזען א שטארקע נישטגערע־טעניש אויף די פעלדער און ס׳איז פארגעשטאנען די געפאהר פון א הונ־גער . און ער האט געוואלט מתיר מאכען שמיטה כלומר׳שט נאר אויף דעם יאהר , אלס אנ׳אויסנאהם ; ווען ער האט אבער געפרובט א רעד טאן מיט ר׳ פנחס׳ן , און איהם אנגעהויבען אויפמערקזאם צו מאכען אויף דעם , וואס „די תבואות זענען נישט געראטען״ , — האט איהם ר׳ פנחס גלייך איבערגעשלאגען מיט דער בעמערקונג : „די ביטערע קריי־טעכצער זענען געראטען״ ; דאס האט געהייסען : אויב דאס פאלק וועט קיין ברויט נישט האבען, זאל עס זיך שפייזען מיט ביטערע קרייטעכצער און די מציה פון דער תורה טאר נישט בטל ווערן . ר׳ יהודה האט דאן שוין מעהר נישט גערעדט מיט ר׳ פנחס׳ן וועגען דעם ; נאר איינמאל האט זיך געמאכט , אז ר׳ פנחס איז אנגעקומען אין דער גע־גענד פון רבי׳ס הויף , איז רבי איהם ארויסגעגאנגען אנטקעגען און

פערבעטען צו זיך אויף א מאלצייט; אויף דעם האט ר׳ פנחס געענט־פערט, אז ער וועט קומען צוריקפאהרענדיג, ווייל איצט איז ער פער־נומען אין א מצוה־ענין. דערביי האט ער ערקלערט דעם צופריעדענעם נשיא: „דו מיינסט, אז איך האב מיך פערשווארען ניט נהנה צו זיין פון קיינעם? יודען זענען הייליג. אנ׳אנדערער וויל מהנה זיין און האט ניט, מיט וואס; א צווייטער האט יא, מיט וואס, און וויל ניט; דו ווילסט און האסט מיט וואס — בין איך גרייט ביי דיר צו עסען״. צוריק קומענדיג, איז ער גראד געגאנגען דורך דעם הויף, וואו ס׳זע־נען געשטאנען ווייסע מויל־אייזלען, האט ער געזאגט: „דער מלאך המות איז ביי איהם אין שטוב, וועל איך ביי איהם עסען? האט רבי זיך דערוואוסט, איז ער ארויסגעגאנגען צו איהם און געזאגט: איך וועל זיי פערקויפען! — ס׳שטעהט: ולפני עור לא תתן מכשל (פאר א בלינדען זאלסטו קיין שטרויכלונג ניט אוועקלעגען), האט ר׳ פנחס געענטפערט. — איך וועל זיי מפקיר זיין! — וועסטו אנטאן נאכמעהר שאדען. — איך וועל זיי לאזען מסרס זיין (קאסטרירען)! — ס׳איז א צער בעלי חיים. — איך וועל זיי הרג׳ענען! — וועסטו עובר זיין אויף בל תשחית. און אזוי לאנג האבען זיי זיך געשפארט, ביז ס׳איז אומ־געוואקסען א הויכע וואנט צווישען זיי״.

ביי דער שטארקער התנגדות פון דעם פערהייליגטען ר׳ פנחס בן יאיר, האט דער נשיא פונדעסטוועגען דאך ניט נאכגעגעבען און זיינע פערלייכטערונגען אין דעם רעליגיעזען לעבען פון פאלק זענען פער־בליבען אין זייער קראפט. צווישען אנדערעם האט ר׳ יהודה אויסגעש־לאסען עטליכע פאלעסטינישע ראיאנען (בית שאן, קסריה א. אנד., וועלכע זענען פון אייביג אן געווען בעפעלקערט פון געצענדיענער) פון כלל ארץ ישראל, און אויף אזא אופן זיי בעפרייט פון די אלע געבא־טען, וואס זענען פערבונדען מיט דער הייליגקייט פון דער יודישער ערד. ר׳ יהודה האט אין געוויסע הינזיכטען פערלייכטערט אויך די געזעצען וועגען שבת, וועלכע האבען שטארק געדריקט דעם פאלק און פערוואנדעלט דעם שבת׳דיגען טאג אין א טאג פון פיין און נויט.

אט די אלע פערדיענסטען פון דעם געאכפערטען נשיא זענען אבער ניט בעדייטענד אין פערגלייך מיט דער אונטערנעהמונג, וואס האט זיין נאמען אונשטערבליך געמאכט און געבילדעט מיט זיך א נייע עפאכע אין דער יודישער געשיכטע — די אבשליסונג פון דער משנה. פון יענער צייט אן, ווען עס איז געמאכט געווארן די ערשטע פראבע

צונויפצוזאמלען דעם הלכי'שען מאטעריאל (אונטערן נאָמען עדיות), וועלכע שוין געהאַט אריבער עטליכע דורות, און דער דאָזיגער מאטעריאל איז זיך פונאנדערגעוואקסען אין אַ אומגעהויערער מאָס. הונדערטער נייע מעגליכקייטען און הלכות זענען ערקלערט און בעשטימט געוואָרן אין די פערשידענע ישיבות פון די גרויסע געזעצלעהרער, און די זאך איז דערגאנגען ביז אַזוי ווייט, אַז די אלטע טראַדיציע, לויט וועלכער די אלע ערקלערונגען, געזעץ-אויסטייטשונגען און בכלל נייע הלכות האָבען געמוזט איבערגעהן פון דור צו דור בעל פה (אויסווענדיג, מונדליך), כדי דערמיט צו בעטאָנען די היילינקייט פון דער געשריבענער געטליכער תורה (תורה שבכתב), — אַז אָט די טראַדיציע האָט פאָרגעשטעלט מיט זיך אַ געפאַהר פאַר דער גאַנצער ווייטערדיגער ענטוויקלונג פון דער יודישער געזעצלעהרע. וואָס ווייטער איז אַלץ מעהר אונמעגליך געוואָרן, צו געדענקען אויפ'ן קאָפּ די אונגעהויערע צאָהל הלכות, וואָס האָט געהאַלטען אין איין וואַקסען און פערוויקלען זיך, און די עטליכע סיסטעמאַטיזירטע זאַמלונגען פון ר' עקיבא און ר' מאיר האָבען שוין איצט אויך גאַנץ וועניג בעפריעדיגט די פאָדערונג פון דער צייט.

אָט די ערנסטע לאַגע האָט דעם ווייטזיכטיגען נשיא שטארק בעאונרוהיגט, און ער האָט זיך גענומען פאַר דער גרויסער ארבייט — צונויפצוזאַמלען אין איין ווערק דעם גאַנצען הלכי'שען מאַטעריאַל, וואָס האָט זיך געשאַפען און געבילדעט פון די אַלטסטע צייטען אָן — די כנסת הגדולה, — ביז דער עפּאָכע פון די לעצטע ישיבות. אין דער זאַמלונג, אונטערן נאָמען משנה, האָט ר' יהודה אַריינגעגעבען נישט בלויז די בעשטימונגען פון יעדער הלכה, נאָר אויך די פערהאַנדלונגען, די שקלא וטריא וועגען איהר; דערביי האָט ער אָבער אַליין שוין מכריע געווען צווישען די פערשידענע מיינונגען און נישט איבערגעלאָזען כמעט קיין שום הלכה אָהן אַ קלאָרער בעשיידונג. כדי אַריינצוברענגען מעהר אָרדנונג אין דער אונגעהויערער מאַסע פון געזעץ-בעשטימונגען און פערהאַנדלונגען וועגען די פערשידענסטע פראַגען פון דעם געזעלשאַפטליכען און רעליגיעזען לעבען, האָט ר' יהודה איינגעטיילט דעם מאַטעריאַל אין בעזונדערע זעלבסטשטענדיגע גרופּען, לויט דעם כאַראַקטער פון די פראַגען, וואָס זענען אין זיי בעהאַנדעלט געוואָרן. אויף דעם יסוד זענען ענטשטאַנען אין דער משנה זעקס אָבטיילונגען (סדרים), אונטער די פאָלגענדע נעמען און מיט די פאָלגענדע

אינהאלטען: א) זרעים (וואקסונגען) — אלע געזעצען, וואס האבען א שייכות צו דער ערד (פאה, שמיטה, מעשר א. א. וו.); ב) מועד (יום־טוב) — די געזעצען וועגען שבת, וועגען אלע יום־טובים, תעניתים א. א. וו.; ג) נשים (פרויען) — אלע געזעצען, וואס בעהאנדלען די בעציהונגען צווישען מאן און פרוי; ד) נזיקין (שאדען טאן) — אלע געזעצען וועגען דער בעציהונג צווישען איין מענשען און דעם אנדערן (בירגערליכע און קרימינאל־געזעצען) און וועגען דער טעטיגקייט פון געריכט; ה) קדשים (הייליגקייטען) — וועגען קרבנות, שחיטה, כשר און טרפה א. א. וו.; ו) טהרות (ריינקייטען) — וועגען די ריינהייטס־פליכטען פון די לויים און געווענליכע יודען, וועגען דער היגיענישער ריינקייט אין פאמיליענלעבען (נדה) א. א. וו. אט די גרופעס האבען זיך ווידער געטיילט אויף קליינע אבטיילונגען (מסכתות), און עטליכע פון די מסכתות, וואס זענען געווען קליין, אום צו פערנעהמען א גאנצען „סדר", זענען אריינגענומען געווארן אין זייטיגע גרופעס, חאטש זיי האבען צו יענע קיין דירעקטע שייכות נישט געהאט, אזוי, למשל, איז אין דעם סדר „זרעים" אריין די מסכתא „ברכות", וואס בעהאנדעלט אלע תפילות און ברכות אין שוהל און אין הויז; אין דעם סדר נשים — די מסכתא „נדרים" (וועגען א נדר טאן) און „נזיר" (וועגען נזירות און בעזונדערער הייליגקייט); אין דעם סדר נזיקין — דער טראקטאט וועגען געצענדיענעריי („עבודה זרה") און די זאמלונג פון עטישע אפאריזמען (פרקי אבות).

דאס איז געווען א ריזען־ארבייט, דעם לאאס צו בעלייבטען און צו סיסטעמאטיזירען, צונויפצונעהמען אין איין רייהע א מאסע געזעצען, ארויסצוגעפינען די צוזאמענגעהעריגקייט אדער די געגענזעצליכקייט פון די דאזיגע געזעצען, און דאס אלץ קורץ און בינדיג צו פארמולירען; דער קצור און די אויסדריקליכקייט איז דא נאך בעזונדער נויטיג געווען, ווייל דאס ווערק איז לכתחילה געשאפען געווארן נישט אלס אבגעשלאסענער קאדעקס, נאר אלס געדענק־בוך (ספר זכרון) פאר זיך און פאר די תלמידים. די שפראך פון דער משנה איז די אקאדעמישע העברעאישע שפראך פון יענער צייט, וואס איז געווען פיעל פשוט'ער און פראזאאישער פון דעם הויך־פאעטישען ביבלישען דיאלעקט, דער־פאר אבער אויך פיעל רייכער, מיט פיעל מעהר בעשטימטקייט און נעהנטער אין א געוויסער מאס צו דעם אלטעגליכען אראמעאישען דיא־לעקט. די דאזיגע שפראך איז געווען איינגעפיהרט אינ'ם הויף פון

נשיא, און אין פאלק האט זיך שפעטער דערצעהלט, אז אפילו די דיענסטען דארטין האבען געקענט גוט העברעאיש,

געשאפען אלס ספר זכרון, איז די שפראך פון דער משנה, ווי געזאגט, זעהר קורץ, און דאס האט שפעטער געבראכט צו נייע מיינונגס-פערשיעדענהייטען און אויסטייטשונגען, וואס האבען זיך געצויגען גאנצע יאהרהונדערטער. דערצו האט א סך מיטגעהאלפען אויך דער פאקט, וואס די משנה איז געווארן מיט דער צייט פיעל מעהר, ווי א ספר זכרון — דער אויטאריטעט פונ׳ם גרויסען נשיא איז געווען אזוי גרויס, אז זיין ספר זכרון איז אנגענומען געווארן פון גאנצען פאלק, ווי א הייליג געזעץ-בוך, ווי א צווייטע תורה, און די הלכות פון דער משנה זענען אליין געווארן א מין אייזערנער יסוד, אויף וועלכען ס׳האבען זיך שפעטער אויסגעבויט גאנצע פיראמידען פון נייע אויס-טייטשונגען און פלפולים. די אלע געזעצלעהרער, וואס זייער נאמען ווערט דערמאנט אין דער משנה, בעקומען אין פאלק דעם עהרענטיטול תנאים, וועהרענד די אויסטייטשער פון דער משנה און בכלל אלע געזעצלעהרער פון ר׳ יהודה׳ן אן, טראגען דעם נאמען אמורעים.

ענדיגענדיג די משנה, האט ר׳ יהודה נאך געלעבט א סך יאהרען, און אויף וויפיעל ס׳איז ארויסצודרינגען פון די נישט קלארע ידיעות, וואס זענען דערגאנגען צו אונז פון יענער צייט, איז דעמאלט די יודישע לאגע אין פאלעסטינא וואס ווייטער אלץ ערגער געווארען. מיט דער הערשאפט פון מארק אורעליוס׳עס זוהן, קאמאדוס, הויבט זיך אן די רייהע פון מערדעריש-ווילדע קרוין-טרעגער, וואס האבען זיך איינע די אנדערע דערשטיקט און דערשטאכען, כדי צו פערכאפען דעם טראן. קאמאדוס האט בעשטימט פאר א פערוואלטער איבער סיריען און פאלעסטינא דעם אכזריות׳דיגען פעסצעניוס ניגער, און ווען די איינוואוינער פון יהודה האבען זיך געפרובט ווענדען צו איהם מיט דער בקשה, ער זאל פערלייכטערן עטוואס די אונערטרעגליכע משא פון אלערליי שטייערן, האט ער זיי געענטפערט: „איהר פערלאנגט, איך זאל פערלייכטערן די שטייערן פון אייערע פעלדער, און איך וואלט וועלן ארויפלעגען א אבצאהל אויך אויף דער לופט, וואס איהר אטעמט איין". נאך קאמאדוס׳עס טויט האבען די פרעטאריאנער פירקויפט די רוימישע קרוין דעם שענדליכען דידיוס יוליאנוס; יענער איז אבער אויך באלד גע׳הרג׳עט געווארן, און עס האט אויסגעבראכען א בלוטיגער בירגער-קריעג צווישען סעפטימוס סעווערוס און פעסצעניוס ניגער, אין

וועלכען עס זענען אריינגעצויגען געווארן אויך די יודען פון פאלעסטי־נא . די לעצטע , וויסענדיג גוט פון ניגער׳ס אכזריות , האבען זיך גע־שטעלט אויף דער זייט פון סעפטימוס סעוועררוס , און אין דערזעלבי־גער צייט זענען די שומרונים צוגעשטאנען צו דער פארטיי פון דעם געוועזענעם סירישען פערוואלטער . געענדיגט האט זיך די מלחמה מיט סעוועררוס׳עס נצחון , און ער האט זיך ביטער נוקם געווען אן די שומ־רונים : ער האט אוועקגענומען די בירגער־רעכט פון דער שומרונ׳ישער שטאדט שכם און פערוואנדעלט אין א רוימישער קאלאניע די שטאדט שומרון . דאגעגען האט ער זיך צו די יודען בעצויגען מיט חסד און זיי צוריקגעגעבען עטליכע פון די זכיות , וואס זיי האבען פערלוירען בעת דעם האדריאנישען קריעג .

אין יענער צייט זענען ווידער פארגעקומען בעוואפענטע צוזא־מענשטויסען צווישען רוימישע סאלדאטען און יודישע יונגע לייט , וועל־כע זענען צוגעשטאנען צו פערשידענע פערברעכערישע מחנות , און האבען שטארק בעאונרוהיגט די רוימער . נישט קענענדיג אליין זיך אנ׳עצה געבען מיט די „רויבער”, האבען די רוימער זיך געווענדט צו די צוויי אנגעזעהענע יודישע געזעצלעהרער ר׳ אלעזר (א זוהן פון דעם בעריהמטען רוימער־פיינד ר׳ שמעון בן יוחאי) און ר׳ ישמעאל, מיט דעם פארשלאג , אז זיי זאלען העלפען דער רוימישער מאכט אין איהר קאמפף מיט די „באנדיטען” ; און די געזעצלעהרער האבען דעמ־דאזיגען פארשלאג אנגענומען : זיי האבען מיט פערשידענע מיטלען אויסגעשפיאנירט די יודישע פערברעכער און זיי איבערגעגעבען אין די הענד פון דער אדמיניסטראציע ; דאס האט אבער ארויסגערופען געגען זיי א פערביטערטען כעס אין די בעסערע קרייזען פון פאלק . ר׳ יהושע בן קרחה (לויט אנ׳אנדער נוסח : ר׳ עקיבא׳ס א זוהן) האט געשיקט זאגען ר׳ אלעזר׳ן : דו , עסיג , זוהן פון וויין (שלעכטער זוהן פונ׳ם גוטען טאטען) ! ביז ווען וועסטו עס איבערגעבען דאס פאלק פון אונזער גאט צום הרג׳ענען ?” און ווען ר׳ אלעזר האט זיך געפרובט פערענטפערן : „איך רוים אוים די דערנער פון וויינגארטען” , — האט ר׳ יהושע שארף אבגעענטפערט : „זאל קומען דער בעל־הבית פון וויינ־גארטען און אויסרוימען זיינע דערנער !” דער צווייטער , ר׳ ישמעאל, האט זיך פערטיידיגט דערמיט , וואס די רוימער האבען איהם געצוואונ־גען , זיי צו העלפען אויפזוכען די „גנבים” ; אויף דעם האט איהם דאס פאלק געענטפערט : „דיין טאטע , וואס איז געווען פיעל בעסער פון

דיר, האָט געשוויגען, נישט וועלענדיג רעדען קיין גוטס אויף רוים און האָט געמוזט דעריבער אנטלויפען קיין לאַאָדיצעע. פאַרוואָס זאָלסטו אויך נישט אַנטלויפען?"

אין צוזאַמענהאַנג מיט די דאָזיגע אונרוהען זענען קיין בעזונדערע גזירות געגען יודען נישט אַרויסגעגעבען געוואָרן, נאָר געגען די פּראָזעליטען (גרים) האָט סעווערוס אַרויסגעגעבען שאַרפע געזעצען. לויט איינעם פון די בעפעהלען איז יעדער גע'מל'טער געצענדיענער פערטריבען געוואָרן פון לאַנד און זיין פערמעגען איז קאָנפיסקירט געוואָרן; נאָך אַ גרעסערע שטראָף האָבען בעקומען יענע, וואָס האָבען זיך בעטייליגט ביי דער אָפּעראַציע פון מל זיין — זיי האָט געדראָהעט דער טויט. און דיזעלביגע שטראָף איז בעשטימט געווען אויך פאַר די יודען, וואָס האָבען געלאָזען מל זיין זייערע שקלאַפען.

אַט די אַלע געשעהענישען זענען פאָרגעקומען נאָך פאַר'ן לעבען פון דעם אַלטען פּאַטריאַרך, וועלכער האָט פערנומען דעם פּאָסטען געוויע פיערציג יאָהר (ביז אַרום 210). די לעצטע יאָהרען פון זיין לעבען האָט דער נשיא פערבראַכט אין שווערע פיזישע ליידען; זיין גייסטיגע רוהיגקייט האָט איהם אָבער אויך דאַן נישט פערלאָזען. ער האָט צונויפגערופען אַרום זיך זיינע קינדער און די מעהר בעדייטענדע געזעצלעהרער, און זיי איבערגעגעבען זיין לעצטען ווילען בנוגע צו די פערשיעדענע אַנגעלעגענהייטען פון דעם ווייטערדיגען הויז=לעבען און דער פּאָלקס=פיהרונג. „גמליאל מיין זוהן — האָט ר' יהודה אָנגעזאָגט — זאָל זיין „נשיא" אויף מיין אָרט און זיין ברודער שמעון דער „חכם" אין די זיצונגען פון סנהדרין"; דאַן האָט ער נאָך געבעטען, מ'זאָל „נישט קלאָגען נאָך איהם אין די שטעדט און נישט מבטל זיין איבער דעם די קינדער פון לערנען"; אין אַ קורצע צייט אַרום איז דער גרויסער נשיא געשטאָרבען, און דאָ ערשט האָט זיך אַרויסגעוויזען, ווי ווייט דאָס פּאָלק האָט פערגעטערט דעם פּאַטריאַרך און איהם געשעצט; נאָך ביי דער גסיסה פון דעם געאַכפּערטען ר' יהודה האָבען זיך שוין געפונען אין צפּורי טויזענדער יודען פון אַלע עקען לאַנד, וואָס האָבען אַרומגערינגעלט דעם פּאַלאַץ און אַזוי ווי נישט געוואָלט גלויבען, אַז די ענדע פון יעדען שטערבליכען וועט ענדליך קומען אויך אויף דעם היילגען פיהרער פון דער אומה. די שפּאַנונג און די אויפרעגונג פון די פערזאַמעלטע האָט דערגרייכט אַזאַ מדרגה, אַז די חכמים האָבען מורא געהאַט, אַז עס זאָל נישט קומען צו קיין צו=שטורמישע און צו=שטאַרקע

אויסברוכען פון טרויער, ווען דאס פאלק וועט זיך דערוויסען, אז דער גרויסער פיהרער איז טויט. זיי האבען דעריבער פעראָרדענט, אז קיינער זאל נישט ארויסברענגען פאר׳ן מויל די ווערטער „ר ב י איז געשטאָרבען״, און ווען דער לעצטער איז ווירקליך אויסגעגאנגען, האט זיין תלמיד שמעון בר קפרא געגעבען צו וויסען דערפון דעם פערזאַמעלטען פאלק אויף אַ איינגעארטיגען אופן. ער איז ארויף אויף אַ הויכען ארט, האט זיך געוויזען פאר׳ן פאלק אין צוריסענע קליידער און געגערופען מיט אַ וויינענדיגען קול:

„מלאכים און שטערבליכע האבען זיך גערַאנגעלט איבער
דעם הייליגען אָרון,
האבען די מלאכים בעזיעגט די שטערבליכע, און ס׳איז
געפאנגען דער הייליגער אָרון!״

פון הארצען פון פאלק האט זיך גלייך ארויסגעריסען דער געשריי: „אונזער הייליגער רבי איז געשטאָרבען!״ און זיין געוויין האט אָבגעהילכט אזש אין גבתה, וואס איז געווען פיער מייל וויים פון צפורי. דער המון, וואס האט בעגלייט דעם אָרון, האט, לויט דער מסורה, פערנומען דעם גאנצען וועג פון צפורי ביז בית שערים, וואו דער נשיא איז געבראַכט געוואָרן צו קבורה; און צום צייכען פון אויסערגעוועהנליכען טרויער האט מען מתיר געווען די כהנים, זיך צו בעשעפטיגען מיט דער קבורה פונ׳ם גרויסען נפטר, חאטש דאס איז זיי, לויט דער תורה, פערבאָטען. „היינט איז קיין כהונה נישטאָ!״ האָבען די חכמים שארף ערקלערט — : דאס סנהדרין און די כהונה האבען מיט עהרפורכט געבויגען דעם קאָפּ פאר דעם „הייליגען רבי׳ן״, וואס האט פערקערפערט מיט זיך די איביגקייט פון דער תורה.

פון ר׳ יהודה׳ס נאכפאָלגער, ר׳ גמליאל III (225 — 210), ווייס די געשיכטע צו דערצעהלען נאר דאס, אז ער האט פינקטליך אָבגעהיט דעם פאטער׳ס פעראָרדנונגען. כאראקטעריסטיש פאר דער פאליטישער לאגע פון יהודה אין יענער צייט און פאר דעם גדאנקענגאנג פון דעם דאָזיגען פאטריארך, זענען די מאמרים, וואס זענען איבערגעגאנגען פון איהם צו אונז אין די פרקי אבות. אין דעם מאמר זאגט זיך: „ס׳איז גוט צו לערנען תורה, ווען מ׳האט דערביי עפּעס אַ וועלטליכע בעשעפטיגונג, דען אט די דאָפּעלע ארבייט מאכט פערגעסען אן זינד; תורה אָהן אַ מלאכה מוז פערשוואונדען ווערן און דער סוף איז, אז זי ברענגט צו זינד; אלע, וואס פערנעהמען זיך מיט

כלל־זאכען. זאלען עס טאן לשם שמים, וועט זיי דער זכות פון זייערע עלטערן בייששטעהן און זייער צדקה וועט בלייבען אייביג". „איך אבער — האט ער זיך געווענדט צו זיינע תלמידים — זאג איך צו דעם העכסטען שכר, פונקט ווי ווען איהר וואלט זיך בעשעפטיגען מיט כלל־ענינים. זייט פארזיכטיג געגענאיבער דער (רוימישער) מאכט, דען זיי זענען מקריב א מענשען נאר דעמאלט, ווען זיי דארפען איהם; זיי פערשטעלן זיך פאר פריינד, ווען זיי דארפען דערפון עפעס האבען, און שטעהען נישט ביי אין א נויט. — מאך זיין (גאט'ס) ווילען, ווי דיין ווילען, כדי ער זאל מאכען זיין ווילען, ווי דיינעם. זיי מבטל דיין ווילען פאר זיינעם, כדי ער זאל מבטל זיין די ווילענס פון אנדערע פאר דיין ווילען".

די דאזיגע ווארנונג, זיך צו פערהאלטען מיט א געוויסער פארזיכטיגקייט צו די פארשטעהער פון דער מאכט און זיך נישט צו לאזען פערפיהרען פון זייערע שמייכלערייען און הבטחות, — האט א ווירקליכען יסוד אין דער דעמאלדיגער פאליטישער לאגע פון יהודה. נאך דעם טויט פון סעפטימוס סעווערוס איז רוים, אין דעם משך פון א גאנצען פירטעל־יאהרהונדערט, געווען מעהר א סיריש־אזיאטישע, ווי א אייראפעאישע מלוכה. שלאנגענקלוגע סירישע פרויען זענען געווען די טאן־געבער פון דעם רוימישען מלוכה־לעבען — אזעלכע זענען געווען יוליא דאמנא, סעווערוס'עס ווייב, איהר שוועסטער יוליא מעזא און דער'ס צוויי טעכטער יוליא סאעמיא און יוליא מאמעא. בעהערשענדיג דעם גאנצען אפאראט פון דער אונגעהויערער וועלט־מלוכה, האבען אט די סירישע פרויען פונ'ם שטעדטיל עמעסא, וואו ס'האט זיך געפונען א בעדייטענדע יודישע קהלה מיט א מאסע אנגעזעהענע יודען און גרים, — געפיהלט] אין א געוויסער מאס נעהנטער צו יודען, און אויב זיי האבען געטראגען אין הארצען כעס און פעראכטונג, איז עס גיכער געווען צו די מיוחס'דיגע רוימער און זייער וועזען. אין א יאהר ארום נאך דער ערמארדונג פון סעווערוס'עס זוהן קאראקאלא, — וועלכער האט ערקלערט די איינוואוינער פון אלע אונטערגעווארפענע פראווינצען פאר גלייכבערעכטיגטע רוימישע בירגער — איז סאעמיא'ס זוהן, העליאגאבעל, אויסגערופען געווארן פון דעם סירישען לעגיאן פאר א קייזער. אט דער ווילד־אויסגעלאסענער הערשער, וואס איז געווען שטארק פערקאכט אינ'ם קולט פונ'ם סירישען זונען־גאט (בעל), האט אפילו זיך געלאזען מל'ן און קיין חזיר נישט געגעסען; דאס איז

גיבער געוועזען נישט מעהר , ווי א מיטעל צוצוציהען די בעפעלקערונג צו דעם קולט פון בעל .

אונטער דער הערשאפט פון די דאזיגע מושלים האט זיך די יודישע לאגע ווירקליך בעדייטענד פערבעסערט—זיי האבען נישט געהאט איצט אזוי פיעל צו ליידען פון דער רוימישער גאוה , פון דער פערדריסענקייט , מיט וועלכער די רוימער האבען שטענדיג געקוקט אויף זיי און אויף זייער גלויבען . ביי די אלע מעשים תעתועים וואס דער דערמאנטער העליאגאבעל האט אנגעטאן אין דער צייט פון זיין הערשען , האט זיך אבער אין זיין טעטיגקייט דאך געזעהען איין בעשטימטע כונה : ער האט געוואלט אונטערגראבען דעם רוימישען וועזען , די רוימישע געטער-וועלט . אין דעם טעמפעל פאר'ן זונענגאט , וואס ער האט אויפגעשטעלט אין רוים , האט ער אבגעגעבען א פלאץ אויך פאר'ן קולט פון יודען , קריסטען און שומרונים , און פון דער יודישער זייט האט זיך אויך בעמערקט א געוויסע פריינדליכע דערנעהנטערונג צו דער אויסוועניגסטער וועלט . ר' גמליאל'ס צוויי בעגאבטע זיהן , מיט די נעמען יהודה און הלל , האבען גרינדליך ערלערנט די גריכישע שפראך און די גריכישע ליטעראטור , כדי צו קענען פרייער פערקעהרען מיט דער רוימישער וועלט , און די זאך איז דערגאנגען ביז אזוי ווייט , אז אפילו אין דער פריזור-פארם האבען דעם פאטריארכ'ס זיהן זיך צוגעפאסט צו דער רוימישער מאדע , האטש דאס איז ביז דאן געוועזען פערבאטען .

וועגען אט דער צו-שטארקער התקרבות האט עס ר' גמליאל מרמז געוועזען אין זיין אנזאג ; די ווירקונג פון דעם אנזאג איז אבער , ווי ס'איז צו גלויבען , נישט זעהר שטארק געוועזען . ר' גמליאל'ס נאכפאלגער , ר' יהודה II האט נאכמעהר דורכגעבראכען די וואנט , וואס האט ביז אהער אבגעטיילט די יודען פון דער ארומיגער וועלט און געארבייט מיט אלע כחות , צו מאכען דאס יודישע לעבען פרייער און צו שאפען א באדען פאר שכניש-פריינדשאפטליכע בעציהונגען צווישען יודען און הײדען . ער האט מבטל געוועזען א געוויסען טייל פון די „אלצעהן גזירות” , וואס זענען ארויסגעגעבען געווארען אין די שטורמישע צייטען מיט'ן צוועק , אבצורייסען וואס מעהר די יודען פון דער געצענדיענערישער וועלט ; שטרעבענדיג אריינצוברענגען מעהר ליכט און מונטערקייט אין דער יודישער גאס , האט ר' יהודה נשיאה II אבגעשאפט אויך די תקנה , לויט וועלכער די כלה האט נישט געטארט געטראגען

ווערן דורכ'ן שטאָדט אין איהר פּאַראַדנעם חופּה־שטוהל, צום צייכען פון טרויער איבער די אונגליקען פון דעם האַדריאַנישען קריעג, און צו דעמזעלבינגען צוועק, האָט ער זאָגאַר געקלערט אונטערצובּרעכען טייל־וויז אָדער אינגאַנצען דעם שטרענגען תענית פון ניינטען אָב (תשעה באָב), וואָס איז איינגעפיהרט געוואָרן צום אָנדענקען פון די שרעקליכסטע געשעהענישען אין דער יודישער געשיכטע. דאָס לעצטע האָט זיך איהם נישט איינגעגעבען דורכצופיהרען, איבער דער שאַרפער התנגדות מצד דער מעהרהייט מיטגליעדער פון קאָלעגיום, און ווען ר׳ שמלאי פון לידדאַ האָט פאָרגעלעגט דעם נשיא, דורכצופיהרען נאָך עטליכע נויטיגע פערלייכטערונגען אין דער בעציהונג צווישען יודען און געצענדיענער, האָט ער געענטפערט: „לאָז אָב, מ'וועט מיך פערשרייען פאַר א מקיל“.

אין זיין אייפער פאַר דער דערנעהנטערונג צווישען יודען און רוימער, האָט זיך ר׳ יהודה II נישט אָבגעשטעלט אַפילו פאַר בפירוש'ע הלכות אין דער זאַמלונג פון זיין גרויסען זיידען. אזוי האָט ער כתיר געווען די קדושין צווישען א יודיש קינד און א קינד, וואָס איז געבוירען געוואָרן פון א אונגעזעצליכער פערבינדונג צווישען א יודען מיט א געצענדיענער אָדער א שקלאַף, ווערהענד ר׳ יהודה הנשיא I האָט אַזעלכע קדושין ערקלערט פאַר אונגילטיג; דער איצטיגער נשיא האָט אויך מתיר געווען יודען, זיך צו בעטייליגען אין די נאַציאָנאַלע יום־טובים פון די רוימער, כאָטש די משנה האָט עס שטרענג פערבאָטען, ווייל די דאָזיגע דינאַסטיע אָדער פאָלקס־יום־טובים זענען אַממעהרסטענטייל פערבונדען געווען מיט רעליגיעזע צערעמאָניעס.

אָט די דערנעהנטערונג צווישען יודען און רוימער האָט זיך נאָכמעהר פערשטאַרקט אַ דאַנק דער פריינדליכער בעציהונג פונ'ם נייעם קייזער אלעקסאַנדער סעווערוס צום יודענטום בכלל און צו דעם יודישען פּאַטריאַרך בפרט. דער דאָזיגער צווייטער קייזער פון סירישער אָבשטאַמונג (אַ זוהן פון דער סירערין יוליא מאַמעאַ) איז געווען איינער פון די איידעלסטע און געבילדעטסטע מענער אויף דעם טראָן פון די צעזאַרען. בעקומענדיג פון זיין מוטער א שטרענג זיטליכע ערציהונג, האָט אלעקסאַנדער אין דער יוגענד נאָך שוין געטראָגען אין האַרצען אַ געוויסען געפיהל פון רעספּעקט פאַר דער הויכער זיטליכקייט פון יודענטום און קריסטענטום. אין זיין הויז־פּאַלאַץ האָט ער געבען די בילדער פון די רוימישע געטער און צעזאַרען געלאָזען אַוועקשטעלן

אויך די געשטאַלטען פון אברהם און קריסטוס. אויף אַלע עפענטליכע געבייַרעס און פּאַלאַצען האָט דער קייזער געלאָזען אויסהענגען הלל׳ס דעוויזע: „דאָס, וואָס דו ווילסט ניט, מ׳זאָל דיר טאָן, טו אויך ניט דעם צווייטען”, און פאַר די סאָלדאַטען זאָגאַר, האָט ער דורך ספּעציעלע הערָאלדען געלאָזען אויסשרייַען אָט דעם אָנזאָג, ווען זיי האָבען זיך געקליבען אַרויפצוּווארפען אויף דאָס האָב און גוטס פון די בעזיגטע.

פערברענגענדיג אַ לענגערע צייַט אין סיריען צוליעב זייַן מלחמה מיט די פּאַרטאַנער, האָט אַלעקסאַנדער זיך עטליכע מאָל צוזאַמענגעטראָפען מיט דעם יודישען פּאַטריאַרך, און דער לעצטער האָט אויף דעם רוימישען קייזער געמאַכט אַזאַ גוטען אייַנדרוק, אַז ער האָט איהם געשענקט אַ סך פּריווילעגיעס פאַר זיך און בעדייַטענד פערלייַכטערט די יודישע לאַגע. דאָס סנהדרין האָט ווידער בעקומען אין זייַן מאַכט אַלע געריכטס־אַנגעלעגענהייַטען פון דער יודישער בעפעלקערונג; יודען איז ערלויבט געוואָרען צו קומען אין זייער אַמאָליגער הויפּטשטאָדט, די איצטיגע עליאַ־קאַפּיטאָלינאַ; אין׳ם שמיטה־יאָהר זענען די ערד־בעזיצער בעפרייַט געוועזען פון ערד־שטייַערן, און בכלל האָט די סימפּאַטיע פונ׳ם יונגען קייזער צו יודען אָנגענומען אַזעלכע ממשות׳דיגע פאָרמען, אַז די אַרומיגע גריכיש־רוימישע בעפעלקערונגען האָבען דאָס איהם ניט געקענט מוחל זייַן און איהם געקרוינט דערפאַר מ.ט. דעם שפּאָט־נאָמען סירוס אַרכיסינאַגאָגוס (סירישער שוהל־עלטסטער).

אַ דאַנק די וויכטיגע פערלייַכטערונגען פון דער רוימישער מאַכט, וואָס די יודען האָבען בעקומען דורך דעם פירשטליכען נשיא, איז דער פּרעסטיזש פון דעם לעצטען שטאַרק געהויבען געוואָרען. איהם איז אַלס „קרוב למלכות”, ערלויבט געוואָרען אַזוינס, וואָס איז אַנדערע פערבאָטען געוועזען, און ער אַליין האָט אויך געקוקט אויף זיך ניט בלויז, ווי אויף אַ גייסטיגען פיהרער, נאָר אויך, ווי אויף אַ האַלב־וועלטליכען הערשער פון דער יודישער אומה. ער האָט איבערגעטראָגען זייַן רעזידענץ פון צפּורי קיין טבריה, און צוזאַמען מיט איהם האָט זיך אַהין איבערגעטראָגען אויף דאָס סנהדרין. טבריה איז אויף אַזאַ אופן געוואָרען דער צענטר פון דער יודישער זעלבסטפערוואַלטונג אין פּאַלעסטינאַ, וואָס זי איז אַזוי פערבליעבען אין דעם משך פון עטליכע יאָהרהונדערטער. דאָ האָט געלעבט און זיך געעלטערט דער געאַכפּערטער פּאַטריאַרך, האָבענדיג אַרום זיך אַ גאַנצען שטאַט מיט טראַבאַנטע

(בעוואפענטע דיענער), וואס האבען איהם געדיענט אלס אויספיהרונגסמאכט אין זיין אדמיניסטראטיווער און געריכטליכער טעטיגקייט, און אזוי ווי דיזאזיגע פירשטליכע אומגעבונג האט געפאדערט גרויסע הוצאות, האט דער נשיא זיך געזעהען געצוואונגען, צו פערגרעסערן דעם אבצאהל פון פאלק פאר דער אויסהאלטונג פון זיין הויף. פון דעם אבצאהל, ווי פון אלע מלוכה=שטייערן בכלל, האט דער נשיא נישט בעפרייט אפילו די בעדייטענדסטע געזעצלעהרער, געגען דעם אנגענומענעם מנהג, לויט וועלכען די אלע, וואס האבען מקבל געוועזן אויף זיך דעם עול תורה זענען פטור פון דעם עול מלכות. די חכמים האבען זיך געפיהלט אנגעגריפען פון דער פעראָרדנונג, וואס האט זיי אוועקגעשטעלט אין איין שורה מיט די עמי הארצים, און האבען געטראגען דערפאר א פעררדרוס אויפ'ן נשיא, און בעזונדער האט זיך אין דער היניגער אויסגעצייכענט ר׳ שמעון בן לקיש. איינער פון די בעדייטענדסטע אויטאריטעטען אין דער יודישער געזעצלעהרע, האט דער דאזיגער בן לקיש נישט אויסגעמיטען קיין איינציגע געלעגענהייט צו בעליידיגען דעם נשיא און איהם פארצעווארפען זיינע נישט עהרליכע מעשים בנוגע צו די חברים=געזעצלעהרער און צום פאלק. איינמאל איז פארגעקומען אין סנהדרין א פאל, אז די תלמידים האבען בעהאנדעלט די פראגע וועגען א נשיא, וואס האט געזינדיגט; דערביי האט ר׳ שמעון בן לקיש אפען אויסגערופען: „א נשיא, וואס האט געזינדיגט, שלאגט מען איהם מלקות, צי נישט?" „מ'שלאגט איהם מלקות, און ס'איז גענוג אויף דעם א בית=דין פון דריי" — איז געוועזן דער ענטפער. „און ער בלייבט ווייטער נשיא?" האט ר׳ שמעון ווידער געפרעגט. — „ניין, האט ר׳ חגי געענטפערט, אויב ער וועט בלייבען ווייטער נשיא, וועט ער אונז אלע הייסען אויס'הרג'ענען". די דאזיגע שקלא וטריא אין דער געגענווארט פונ'ם נשיא אליין האט דעם לעצטען שטארק בעליידיגט, און ער האט געשיקט איינעם פון זיינע טראבאנטען צו ארעסטירען בןלקיש'ן, דער לעצטער האט זיך אבער פריהער מקדים געווען און איז אנטלאפען קיין מגדלא. אויף צו מארגענס — האט זיך אין פאלק שפעטער דערצעהלט — איז ר׳ יוחנן געקומען אין קאלעגיום, און וועלנדיג עפנען די זיצונג, האט ער געמאכט מיט די הענד, אזוי ווי זוכענדיג אימיצען. — וועמען זוכסטו? האט דער נשיא איהם געפרעגט. — בן לקיש'ן זוך איך, — האט ר׳ יוחנן געענטפערט — ווי אזוי קען איך אנהויבען רעדען וועגען דער הלכה, אז איך האב נישט דעם שליסעל צו

איהר? — וואו איז דען בן לקיש? האָט דער נשיא ווידער געפרעגט — ער איז אַנטלאָפען קיין מגדלא. מאָרגען וועל איך מיט דיר אַרויסגעהן איהם אַנטקעגען און מיר וועל איהם צוריקברענגען, — האָט דער נשיא אויף דעם געזאָגט, און ווען זיי זענען אויף צו מאָרגענס ווירקליך געקומען קיין מגדלא און דער נשיא האָט געפרעגט בן-לקיש'ן. פאַרוואָס איהם איז פלוצלינג איינגעפאַלען, פאַרצולעגען אַזעלכע שאלות אין בית המדרש, האָט דער לעצטער געענטפערט: „און דו האָסט געגלויבט, אַז צוליעב דעם, וואָס איך האָב מורא פאַר דיר, וועל איך אויסמיידען שטעלן פון גאָט'ס תורה?"

א צווייטער ענהליכער פאַל איז פאָרגעקומען אַנ'אַנדערס מאָל איבער אַנ'אַנדער פראַגע. דאָס איז געווען נאָך אַלעקסאַנדער'ס טויט; עס האָט זיך אָנגעהויבען דער שרעקליכער קייזער-טאַנץ אַרום דעם רוימישען טראָן אין דער צייט, און אין אַ משך פון גאַנצע פופציג יאָהר האָט די אַנאַרכיע געהערשט איבער'ן גאַנצען לאַנד. אין פיער מאָנאַטען האָבען פינף קיסרים-אוזורפאַטאָרען זיך אויסגעקוילעט איינער דעם אַנדערן, און אָט די איינטאָגיגע מושלים, ווייסענדיג אַז זיי זענען ניט זיכער מיט דעם קומענדיגען מעת-לעת, האָבען געקלערט נאָר וועגען איין זאַך: אַרויסרייסען וואָס מעהר גאָלד פון די אונטערגעוואָרפענע פראָווינצען און אָנזאַמלען זיך אוצרות. די דאָזיגע שווערע אָבצאָהלונגען פלעגען אויפגעמאָנט ווערן ניט אַזוי ווייט פון די אונטערטאַנען, ווי פון זייערע פאָרשטעהער, און וועגען זיי האָט זיך אַמאָל דער נשיא געקלאָגט פאַר בן-לקיש'ן: „בעט גאָט פאַר מיר — איך קען שוין ניט אַריבערטראָגען פון די רוימישע אדונים", אויף דעם האָט איהם בן-לקיש שאַרף אָבגעענטפערט: „נעהם דו ניט, וועט מען פון דיר אויך ניט נעהמען". אַזאַ מין ביטערן פאָרוואורף פאַר די שווערע שטייערן, מיט וועלכע ער האָט בעלעסטיגט דעם פאָלק, איז דעם נשיא אויסגעקומען צו הערען אויך פון אַנ'אַנדער געלערנטען, ר' יוסי בן שמעון. דער לעצטער האָט גע'דרשה'נט אין שוהל פאַר'ן גאַנצען עולם: גאָט ברוך הוא פאָדערט אַ רעכנונג פון די כהנים: פאַרוואָס האָט איהר ניט עוסק געווען אין דער תורה? האָט איהר דען ניט געהאַט קיין פיער-און-צוואַנציג מתנות כהונה? און די כהנים ענטפערן: דו האָסט אונז גאָרניט געגעבען. באַלד ווענדט זיך גאָט אום צו די יודען און זאָגט: „הערט, איהר בית ישראל, פאַרוואָס גיט איהר ניט די כהנים די פיער-און-צוואַנציג מתנות-כהונה, אַזוי ווי איך האָב אייך פאָרגע-

שריבען אין דער תורה?" און זיי ענטפערן: צוליעב דאס הויז געזינד פון נשיא, וואס נעהמט אוועק ביי אונז אלץ, וואס מיר האבען!"

ר' יהודה האט געהערט די דאזיגע דרשה און געוואלט שטרענג בעשטראפען דעם אניטאטאר; איהם האבען אבער אבגעהאלטען דערפון ר' יוחנן מיט ריש=לקיש'ן, וועלכע האבען איהם פארגעשטעלט ר' יוסי'ן אלס א גרויסען געלערנטען. דאן האט דער נשיא געשיקט רופען ר' יוסי'ן צו זיך, און כדי איהם אויסצופרובען, צי ער איז ווירקליך א בן תורה, האט ער איהם געפרעגט: וואס איז די בעדייטונג דערפון, וואס עס שטעהט אין דער תורה „כאמה בתה" (ווי די מאמע אזוי איהר טאכטער)? אויף דעם האט איהם ר' יוסי געענטפערט: וואסער דור — אזא נשיא, וואסער מזבח — אזעלכע כהנים.

נאך א גרעסערע אונצופריעדענהייט אין די אקאדעמישע קרייזען האט ארויסגערופען דער פאקט, וואס דער נשיא האט צו=ברייט אויסגענוצט זיין רעכט, אליין צו בעשטימען שופטים און לעהרער אין די קהלות פון זיין יעפארכיע. עס איז זאגאר געקומען ביז אזוי וויט, אז די מיטגליעדער פון קאלעגיום האבען חושד געווען דעם נשיא אין שוחד, און זיי האבען נישט געוואלט אנערקענען פאר קיין „זקנים" יענע, וואס דער נשיא האט זיי מסמיך געווען אליין, אויף זיין אייגענער פעראנטווארטליכקייט. איינמאל איז פארגעקומען א פאל, אז דער נשיא האט בעשטימט פאר א שופט א געוויסען עושר, וואס איז דערצו נישט ראוי געווען, און בעפויהלען דעם בעריהמטען ר' יהודה בן נחמני, ער זאל זיין יענעמס מתורגמן (אויסטייטשער, ערקלערער). דער מתורגמן האט געפאלגט און צוגעבויגען די אויערן צום מויל פון דעם נייעם שופט, כדי צו הערען פון איהם, וואס ער ווט צו לעהרנען דעם פאלק; יענער האט אבער געשוויגען און נישט געהאט, וואס צו זאגען. דאן האט בר נחמני אויסגעשריען אויפן קול וואס פסוק פון דער נבואה: הוי אומר לעץ הקיצה עור, לאבן דומם הוא יורה! הנה הוא תפוש זהב וכסף וכל רוח אין בקרבו (וועה דעם, וואס זאגט צו א בוים: שטעה אויף! צו א שטומען שטיין: ערוואך! ער וועט לעהרנען? ער איז אנגעשטאפט מיט גאלד און זילבער און קיין גייסט איז איהם נישטא).

געגען די דאזיגע גאלד=שופטים האבען די מיטגליעדער פון קאלעגיום ארויסגעגעבען בעזונדערע תקנות, כדי דאס פאלק זאל וויסען,

זי ניט צו אלטען : פאר אזא שופט דארף מען זיך נישט אויפשטעלען , מ'רופט איהם נישט „רבי“ , און דער טלית , וואס ער טראגט , איז ווי א זאטעל פון אן'אייזעל .

אט די אונצופריעדענהייטען , וואס האבען , איינענטליך , געשטאמט פון דעם אינוועניגסטען אנטאגאניזם צווישען דער וועלטליכער און גייסטיגער מאכט , האבען פונדעסטוועגען נישט אונטערגעגראבען אינגאנצען דעם אויטאריטעט פון נשיא , וואס איז דאך געבליבען בעליעבט פאר זיין ענוות און נאכגיעביגקייט . א פירשטליכע פערזאן מיט ברייטע פאלמאכטען און מיט א איינטריט אין די העכסטע קרייזען פון דער רוימישער וועלט , איז דער יודישער נשיא דאך שטענדיג געגאנגען אנגעטאן אין פשוט'ע לייווענטענע קליידער , און עס האבען נישט געהאלפען דערביי אפילו די טענות פון זיינע חברים ר' חנינא און ר' יוחנן , וועלכע האבען איהם געפרובט איבערצייגען , אז דער כבוד פון דער נשיאות פאדערט , ער זאל ערשיינען פאר'ן פאלק אין א פאראדקאסטיום . אויף ווי ווייט ר' יהודה איז געווען בעליעבט און געשעצט פון פאלק , איז צו זעהען פון דעם גרויסען כבוד , וואס מ'האט איהם אבגעגעבען נאך זיין טויט . ווי ביי דער קבורה פון זיין זיידען , איז אויך אין דעם מינג פון ר' יהודה'ס טויט בטל געווארן די כהונה , און דער כהן ר' זעירא איז געצוואונגען געווארן , זיך צו בעשעפטיגען מיט'ן נפטר .

מיט די נאכפאלגער פון ר' יהודה II , ר' גמליאל IV און ר' יהודה III , הויבט זיך אן די ירידה פונ'ם פאטריארכאט אין פאלעסטינא . פון די דערמאנטע צוויי נשיאים איז קיין שפור נישט געבליבען אין דער יודישער געשיכטע , און ווי ס'איז צו גלויבען , האבען זיי נאר ערפילט זייערע אפיציעלע פליכטען און זיך בעמיהט צו דערהאלטען דאס אויסערליכע אנזעהען פונ'ם פאטריארכישען „הויף“ . נישט דער נשיא איז איצט געווען דער טאן-געבער פון דעם יודישען פאלקס-לעבען , נאר דער קאלעגיום פון די געזעצלעהרער , די ישיבה ; דארט האבען זיך קאנצענטרירט אלע שטראהלען פון דעם יודישען גייסט , דארט איז אהן א אויפהער פארטגעזעצט געווארן די גרויסע ארבייט פון פונאנדערוויקלען און אויסטייטשען יעדען ווארט , יעדען אות פון דער תורה — די איינציגע פיהרענדע , שיצענדע און פעראייניגטע קראפט , וואס האט געמוזט ארייננעהמען אין זיך דאס לעבען פון פאלק אינגאנצען : מיט אלע זיינע איינצעלהייטען , מיט די מינדסטע קנייטשען פון דעם אלטעג-

ליבען פערקעהר, צווישען זיך, ווי מיט דער ארומיגער וועלט. דער פאקט, וואס די גרעסטע צאהל הלכות איז דורך דעם גרויסען נשיא ר׳ יהודה I שוין געהאט צונויפגעזאמעלט געווען אין איין ווערק, — אט דער פאקט האט די אקאדעמישע טעטיגקייט אין די ישיבות נאך אינטענסיווער, נאך לעבעדיגער געמאכט. איין טייל פון דער נייער פלעיאדע געזעצלעהרער האט זיך בעשעפטיגט מיט דער בעהאנדלונג און צונויפזאמלונג פון יענע הלכות, וועלכע ר׳ יהודה האט פערגעסען אריינצונעהמען אין דער משנה, און פון דער צווייטער זייט האט זיך אנ׳אנדער גרופע פערנומען מיט די הלכות פון דער משנה גופא, וואס זיינען איבערגעגעבען געווארן דארטין אין א נישט־בעשטימטער פארם אדער פון וועלכע מ׳קען ארויסדריגען א נייע מעגליכקייט, א נייעם דעטאל. צו די ערשטע, די נאכזאמלער, האבען אנגעהערט אממעהרסטענטייל די תלמידים פון דעם גרויסען פאטריארך — דיזעלביגע, וואס האבען איהם געהאלפען אין זיין ריזיגער אונטערנעהמונג: ר׳ חייא, ר׳ הושעיא, אבא אריכא (רב), בר קפרא, ר׳ לוי, ר׳ ינאי, לוי בר סיסי. די דאזיגע האלבע תנאים האבען צונויפגענומען די אלע הלכות, וואס ר׳ יהודה האט פערגעסען אדער בעוואוסטזיניג דורכגעלאזען, און צוזאמענגעשטעלט פון זיי „צוזעצונגען" צו דער משנה אונטער די נעמען „תוספתות" און „בריתות"; די „צוזעצונגען" האבען שוין ;בער נישט געהאט דעם זעלביגען אויטאריטעט, וואס די משנה אליין, און האבען בעקומען דעמנאמען „אויסוועניגסטע משניות" (משנה חצונה), וואס ס׳האט געהייסען, אז די בעציהונג פון די דאזיגע צוגעגעבענע הלכות בנוגע צו די הלכות פון דער משנה איז דיזעלביגע, ווי די בעציהונג פון די אפאקריפען צו די ספרים פון דער ביבעל: די לעצטע זענען אבסאלוט הייליג, דיענען אלס יסוד, וועהרענד די ערשטע זענען ווערק פון צווייטען ראנג און זייער הייליגקייט איז נישט אונבעדינגט.

צוזאמען מיט די דאזיגע זאמלונגען פון צוגעגעבענע הלכות (תוספתות", „בריתות") זענען ענטשטאנען אין יענער צייט אויך א מין פסעוודאגראפען, זאמלונגען פון פערשידענע הלכות און אגדות, וואס זענען געשאפען געווארן אין דער פארם פון א פירוש צו די הייליגע שריפטען און האבען געטראגען דעם נאמען פון איינעם פון די אלטע אויטאריטען. אזעלכע זענען געווען די מכילתא — א פירוש צו דעם צווייטען ספר פון דער תורה (שמות), וואס ווערט צוגעשריבען ר׳

ישמעאל'ן; ספרא אדער תורת כהנים — א פירוש אויף דעם דריטען ספר פון דער תורה (ויקרא), וואס טראגט אויף זיך די נעמען פון ר' יהודה בן אלעי און ר' עקיבא; ספרי — א פירוש אויף די לעצטע צוויי ספרים פון דער תורה („במדבר" און „דברים").

אין דער עפאכע פון די לעצטע צוויי פאטריארכען, ר' יהודה II און ר' גמליאל IV, פערנעהמט שוין אט די „נאכזאמלונג" א נישט-בעדייטענדען ארט אין דער אלגעמיינער טעטיגקייט פון די פערשיעדענע ישיבות. עס הויבט זיך אן דער פעריאד פון די אמוראים, פון די ערקלערער, וואס וועבען וייטער די אייביגקייט פון דער יודישער געזעצלעהרע און בענוצען זיך דערביי מיט דיזעלביגע פארמולעס און כללים, מיט וועלכע ס'האבען זיך ביז אהער בענוצט די תנאים. נאר אנשטאט דעם, וואס די תנאים האבען געהאט פאר זיך אלס אויטאריטעט, אלס הייליגען יסוד — די תורה, די „הייליגע שריפטען", האבען די אמוראים זיך שוין געגריבעלט איבער די ווערטער פון דער משנה. די תורה איז געווען אויסגע'דרשה'נט: אין איהרע פסוקים האט זיך שוין קיין זאך נישט געלאזען ארייגלעגען און פון זיי האט זיך שוין קיין מעגליכקייט נישט געלאזען ארויסדריגנען — איצט האט זיך געעפענט א נייער קוואל פאר אלערליי מעגליכע פאלען און לעבענס-פאקטען אין דער געשטאלט פון רבי'ס ענציקלאפעדיע. די קורצע שפראך פון דער משנה, איהרע וועניג מאטיווירטע בעשטימונגען, די גרויסע צאהל צוזאמענגעדריקטע און אונבעשטימטע אויסדריקען — דאס אלץ האט געגעבען מאטעריאל אויף צו ערקלערן, אויף אויסצוטייטשען די כונה פון דער אדער יענער משנה און ממלא אויך — ארויסצודרינגען פון איהר א נייע מעגליכקייט, א נייע הלכה.

דער ערשטער פון דער פלעיאדע אמוראים אין פאלעסטינא איז געווען ר' חנינא בר חמא. איינער פון די גרעסטע מיוחסים אין זיין צייט און א תלמיד פון ר' יהודה הנשיא I, האט ער, צוליעב א געוויסער שנאה פון דעם לעצטען, זיך נישט דערדינט צו דעם טיטול „רבי". פאר'ן טויט האט אבער ר' יהודה אנגעזאגט זיין זוהן, ער זאל בעשטימען חנינא'ן פאר דעם עלטסטען אין דער ישיבה פון צפורי. דעם דאזיגען פאסטען האט ר' חנינא פונדעסטוועגען נישט אנגענומען גלייך, וויל ער האט אנגעוויזען אויף א גרעסערן פון זיך, אויף ר' אפס'ן, און נאר ערשט, ווען ר' אפס איז געשטארבען, איז ר' חנינא געווען ראש-ישיבה.

דאָ האָט ר׳ חנינא געלעגט דעם גרונדשטײן צו דעם גרויסען בנין פון דער אַזוי גערופענער גמרא (תלמוד). ער האָט זיך דער ערשטער גענומען בענוצען מיט די אַלע מדות און כללים, וואָס זענען איהם בעוואוסט געווען, אויף צו ערקלערן דעם פשט פון די משנות און ברייתות. און נישט נאָר טעאָרעטיש — ער האָט זיך אויך פּראַקטיש געהאַלטען בײַ די בעשטימונגען פון דער משנה, און וואָס ער האָט דאָרטין נישט געפונען, האָט ער זיך נישט ערלויבט אַליין צו פּסק׳נען, חאָטש דאָס איז געווען אַ פּשוט׳ע, עלעמענטאַרע זאַך.

אויסער זײַן גרויסקייט, אַלס געזעצלעהרער, איז ר׳ חנינא בעזונדער בעריהמט געווען אויך אַלס צדיק און מוסטער פון ערהרליכקייט. ווען ס׳האָט אויסגעבראָכען אַ מגפה אין לאַנד און די בעפעלקערונג האָט געהאַט טענות צו איהם, פאַרוואָס ער איז נישט מתפלל און זעהט נישט, אַז די מגפה זאָל אָבגעטאָן ווערן, האָט ער זיי געענטפערט: „איין זמרי (וואָס האָט געהאַט בעציהונגען מיט אַ טאָכטער פון אַ געצענדינערישען פאָלק), איז געווען אין משה׳ס צייטען, זענען געפאַלען פון יודען פיער־און־צוואַנציג־טויזענד מאַן. היינט האָבען מיר אַ סך זמרי׳ס, און איהר האָט נאָך טענות?״ פון איהם ווערט נאָך דערצעהלט: ס׳האָט זיך איינמאָל געמאַכט אַ טריקעניש אין ארץ ישראל. דאָס פאָלק האָט מתפלל געווען, שופר געבלאָזען, געפאַסט און געטאָן בכלל אַלץ, וואָס דער שטייגער איז געווען צו טאָן אין אַזאַ פאַל, און ס׳האָט נישט געהאָלפען — קיין רעגען האָט זיך נישט געוויזען. זענען געקומען די איינוואוינער פון צפורי צו זייער רבי׳ן ר׳ חנינא, און זיך געקלאָגט פאַר איהם: דיין חבר ר׳ יהושע בן לוי, וואָס זיצט אין דרום, איז מתפלל צו גאָט און ברענגט רעגען. ר׳ חנינא׳ן האָט פאַרדראָסען אָט די אמונה אין דער אַלמעכטיגקייט פון אַ צדיק און ער האָט זיי אַוועקגעשיקט פון זיך, נאָר אין אַ צייט אַרום, ווען דער רעגען איז ווידער פאַרהאַלטען געוואָרן, האָט ר׳ חנינא געשיקט נאָך ר׳ יהושע בן לוי, ער זאָל מתפלל זײַן. און ביידע האָבען מתפלל געווען, אָבער — אומזיסט. דאַן האָט ר׳ חנינא געשטראָפט זיינע שטאָדט־לייט און געזאָגט: „נישט יהושע בן לוי ברענגט דעם רעגען אין דרום און נישט חנינא האַלט אויף דעם רעגען אין צפון, נאָר די יודען פון דרום האָבען ווייכע הערצער; זיי הערן זיך צו צו די רעד פון דער תורה און פאָלגען, דערפאַר גיט זיי גאָט זייערע רעגענס צו דער צייט; איהר אָבער, איינוואוינער פון צפורי, אייער האַרץ איז האַרט, איהר הערט

זיך נישט צו צו די רעד פון דער תורה און היט זיי נישט אב — גיב איך גאט קיין רעגען נישט".

די צווייטע בעדייטענדע פערזענליכקייט פון דער ערשטע רייהע אמוראים איז ר' יוחנן בר נפחא. ר' יוחנן איז דער איינציגער פון די אמוראים, וואס די פאלקס-ערצעהלונג האט אונז איבערגעגעבען אלע דעטאלען פון זיין לעבען, און האט אפילו געפונען פאר וויכטיג, צו שילדערן זיין שענקייט. א געבוירענער יתום, איז ר' יוחנן גאנץ יונג אנגעקומען, אלס א תלמיד, אין דער ישיבה פון דעם גרויסען פאטריארך (ר' יהודה I). זיין ארט איז דארט געוועזן, ווי ער אליין האט דערנאך דערצעהלט, אין דער זיבעצעהנטער שורה הינטער רב'ן (אבא אריכא), און ווען רבי מיט רב'ן האבען זיך געשפארט וועגען א הלכה, האבען זייערע ווערטער איהם אויסגעזעהען, ווי פייערדיגע פונקען, וואס פליהען פון מויל, און ער האט זיי נישט פערשטאנען. פון דער ישיבה איז ר' יוחנן אריבער אין די ישיבות פון ר' הושעיא אין קסריה און ר' חנינא אין צפורי; מיט דעם לעצטען האט אבער ר' יוחנן נישט געקענט שטימען. ר' חנינא האט געזעהען אין דער משנה דעם תמצית פון דער תורה שבעל פה און יעדע הלכה פון דארטין איז פאר איהם געווען א אייזערנער יסוד, פון וועלכען מ'טאר נישט אבטרעטען; ר' יוחנן איז אבער געווען פיעל שארפער און ערפינדערישער. איהם האט זיך געוואלט קאנטראלירען די הלכות פון דער משנה, אויסגעפינען זייערע ריכטיגע מאטיווען, און דערנאך ארויסצודרינגען פון זיי גאנץ נייע דינים און פארמולעס, און ער האט זיך געקלאגט: „וואס זאל איך מאכען מיט דעם אלטען? וואס איך בין מתיר, אסר'ט ער, און וואס ער אסר'ט, בין איך מתיר".

דער סוף איז געווען, אז ער האט זיך געגרינדעט אנ'אייגענע ישיבה אין טבריה. דא איז ער געווארן די רעכטע האנד פונ'ם נשיא (ר' יהודה II) און האט בעקומען פון הויף אויך א שטענדיגע פענסיע אויף זיינע הוצאות, פארוואס ער האט געקריגען דעם נאמען ר' יוחנן דבי נשיאה („יוחנן פון נשיא'ם הויף"). אין טבריה האבען זיך ארום דעם חריפ'ישען ר' יוחנן ארומגעקליבען מאסען תלמידים פון אלע עקען לאנד. און דא איז ער געווארן איינער פון די זיילען פון דעם פאלעסטינישען תלמוד, אנאליזירענדיג יעדע הלכה פון דער משנה און דערגרונטעווענדיג זיך ביז דעם לאגישען יסוד איהרען, — איז ר' יוחנן געקומען צו דער איבערצייגונג, אז ס'זענען פארהאן א סך הלכות

אין דער סתם משנה (אַנאָנימע משנות), וואָס זענען געגען דער מ׳הרהייט פון די אַלטע אויטאָריטעטען. ער האָט זיך דעריבער שטאַרק געדערכענט אויף מיט די תוספתות און בריתות און אָפטמאָל בעשטימט דעם דין לויט דער בריתא געגען דעם נוסח פון דער משנה.

אין דער פּראַקטיק איז ר׳ יוחנן געגאַנגען האַנד ביי האַנד מיט׳ן נשיא, און ווי יענער האָט ער אייך נוטה געווען, צו פּערלייכטערן די געבאָטען פון דעם אַלטעגליכען לעבען און בכלל אריינצוברענגען מעהר ליכט און וועלטליכקייט אין דער יודישער גאַס. ר׳ יוחנן האָט ערלויבט יודען זיך אָבצוגעבען מיט „חכמת יון" (גריכישע קלוגהייט) און האָט זי זאָגאַר אַוועקגעשטעלט אין איין שורה מיט דער תורה; דערביי האָט איהם אָבער זיין פּאַטריאָטיזם שטאַרק אָבגעשטויסען פון די רוימער, און ער האָט געטראָגען אין הארצען אַ ביטערע שנאה צו זיי. לייענענדיג אויף דער „מלכות הרשעה" (רוים) די נבואה פון דניאל׳ן וועגען דער „פיערטער חיה", האָט ר׳ יוחנן גע׳עצה׳ט זיינע ברידער, זיי זאָלען זיך האַלטען וואָס ווייטער פון די רוימישע בעאַמטע און נישט האָבען קיין צוטרוי צו זיי; ער האָט געדרשה׳נט: „ואלו עיינין כבני אנשה לה" (דניאל) — דאָס מיינט מען דיר מלכות הרשעה, וואָס ברענגט אריין אַ שלעכט אויג אין׳ם מענשענס (יודענס) פערמעגען; (זיי זאָגען:) יענער איז אַנ׳עושר — לאָמיר איהם מאַכען פאַרן הויפּט-אויפמאַהנער פון די שטייערן, יענער איז רייך — לאָמיר איהם מאַכען פאַר אַ מיטגליעד פון שטאָדטראַט, כדי ער מיט זיין פערמעגען זאָל אונז דיענען."

ר׳ יוחנן׳ס נאָהנטסטער חבר און מיטאַרבייטער איז געווען זיין שוואָגער ר׳ שמעון בן לקיש, וואָס איז בעקאַנט אונטער דעם נאָמען ריש לקיש. דער דאָזיגער אמורא איז געווען פונקט דער היפך פון ר׳ יוחנן אין זיינע נייגונגען און איינענשאַפטען, און אליין איז ער אויך געווען פול מיט סתירות און קאָנטראַסטען. אין דער יוגענד האָט ריש לקיש געלערנט מיט ר׳ יוחנן צוזאַמען אין דער ישיבה פון ר׳ יהודה הנשיא; דערנאָך האָט ער אוועקגעוואָרפען דאָס לערנען, און בעזיצענדיג פון דער נאַטור זעהר אַ געזונטען אָרגאַניזם, האָט ער זיך פערדונגען אין אַ צירק אַלס גלאַדיאַטאָר (קעמפּפער מיט ווילדע חיות). איינמאָל — דערצעהלט די פאָלקס-לעגענדע — איז ריש לקיש, דער בעריהמטער אַטלעט, געגאַנגען שפּאַצירען אויפ׳ן ברעג פון ירדן, און זעהענדיג פון דערווייטען, ווי ר׳ יוחנן באָדט זיך, האָט ער זיך

ניט געקענט אבּרײַסען פון זײַן שענקייט און איז אויך אַרײַנגעשפּרונגען
אין וואַסער. דאַן האָט ר' יוחנן זיך אָבגערופען צו זײַן אַמאָליגען חבר:
„דײַן קראַפט וואָלט געפּאַסט פאַר דער תּורה"; אויף דעם האָט איהם
ריש לקיש גלײַך אָבגעענטפערט: „און דײַן שענקייט פּאַסט פאַר פרוי-
ען". ר' יוחנן האָט זײַן חבר ניט אָבגעלאָזען, און צוגעזאָגט איהם
זײַן שענע שוועסטער פאַר אַ ווײַב, אויב ער וועט זיך אומקעהרען צום
לערנען; און דער גלאַדיאַטאָר האָט דעם פאָרשלאַג אָנגענומען: ער
האָט זיך אינגאַנצען אָבגעזאָגט פון זײַנע פיזישע גבורות און זיך איבער-
געגעבען דעם שטודיום פון דער תּורה. מיט דער צײַט איז דער געוועזענער גלאַדיאַטאָר געוואָרען אײנער פון די זײַלען פון ר' יוחנן'ס ישיבה,
און ווי אויף ר' מאיר'ן אַמאָל האָט מען אויך אויף איהם געזאָגט: ריש
לקיש אין בית-מדרש איז אַ קראַפט, וואָס רײַסט אוים בערג און צו-
שמעטערט זיי אײנעם אָן אַנדערען. ריש לקיש איז אויך בעריהמט געוועזען
מיט זײַן אונגעוועהנליכער עהרליכקייט. אַ פערטרויערטער, מיט אַנ'-
אײביגען מעלאַנכאָלישען וואָלקען אויפ'ן געזיכט, איז ער געוועזען זעהר
פאָרזיכטיג אין זײַן אומגאַנג מיט מענשען, אַזוי, אַז דער מענש, וואָס
ריש לקיש איז מיט איהם געגאַנגען אין גאַס, איז שוין דערמיט אַלײן
אַטעסטירט געוואָרען פאַר אַנ'עהרליכען מאַן, וואָס מ'קען שליסען מיט
איהם אַלערלײ אָבמאַכונגען אָהן עדות. כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם
דאָזיגען מערקווירדיגען גײַסט איז אויך זײַן גאַנג אין דער אגדה; ווען
די חכמים אין בית-מדרש האָבען זיך געשפּאַרט וועגען דער צײַט פון
איוב'ן: צי ער איז געוועזען אין משה'ס צײַטען, צי אין די צײַטען
פון די שופטים, — האָט ריש לקיש זיך אַוועקגעשטעלט און ער-
קלערט: איוב איז ניט געוועזען און האָט ניט גע-
לעבט — דאָס איז נאָר אַ משל. ריש לקיש איז געוועזען אויך גע-
גען די יודישע נעמען פון די מלאכים: ער האָט געהאַלטען, אַז די
דאָזיגע נעמען זענען איבערגעגאַנגען צו יודען פון די בבלישע און
פערסישע פעלקער. געשטאָרבען איז ריש לקיש אויף אַ וואונדערבאַרען
אופן, און די פאָלקסלעגענדע האָט דעם טויט אויך צוזאַמענגעבונדען
מיט דעם נאָמען פון זײַן שוואָגער און חבר. זי דערצעהלט, אַז אײנ-
מאָל האָט אויסגעבראָכען זעהר אַ הייסער וכוח צווישען די בײדע שוואָ-
גערים, וואָס האָבען די גאַנצע צײַט שטאַרק ליעב געהאַט אײנער
דעם אַנדערען; דער אינהאַלט פון דעם וכוח איז געווען אַ געוויסע
הלכה, און ווען ריש לקיש האָט מיט אַ בעזונדער עקשנות פערטײדיגט

זיין מיינונג, איז ר׳ יוחנן זעהר אויפגערעגט געווארן און האט איהם דערמאנט זיין אמאליגע בעשעפטיגונג אין צירק. ריש לקיש האט זיך פון דער בעליידיגונג געשפירט שטארק אנגעגריפען, און ווען ר׳ יוחנן האט אנגעשטעלט אויף איהם זיין דורכדרינגענדען, שארפען בליק, האט איהם ריש לקיש נישט איבערגעטראגען: דער געוועזענער ריזע איז קראנק געווארן און געשטארבען.

צווישען די בעדייטענדע פערזענליכקייטען פון יענער צייט פער־נעהמט א בעזונדער פלאץ דער בעריהמטער ר׳ י ה ו ש ע ב ן ל ו י. ער האט זיך גערעכענט פאר א „אב בתורה״ און אין דער הלכה׳שער פראקטיק איז זיין מיינונג אנגענומען געווארן, אפילו ווען זי איז געווען געגען די מיינונגען פון ר׳ יוחנן און ריש לקיש. בעזונדער גרוים איז ר׳ יהושע געוועזן אין דער א ג ד ה, און זי האט איהם דערנאך צוגע־שריבען אלערליי מופתים און איבערנאטירליכע מעשות. לויט איהרע שילדערונגען האט א ל י ה ו א ה נ ב י א ענטפלעקט דעם געטליכען ר׳ יהושע אלע סודות פון וועלט און לעבען, און דער מלאך־המות זאגאר איז נישט אימשטאנד געווען, איהם צו בעהערשען, ווייל ר׳ יהושע האט איהם ארויסגעחאפט דעם מעסער פון די הענד און איז לעבעדי־געררהייט אריין אין גן־עדן. פון דארטען זאל ר׳ יהושע, דורכ׳ן מלאך המות גופא, האבען געשיקט א בריעף צום נשיא מיט א אויספיהרליכער שילדערונג פון אלץ, וואס ער האט געזעהען אין יענע וועלטען, און דאס זאל עס זיין די „מעשה דרבי יהושע בן לוי״, אדער די „מסכתא גן עדן וגיהנם״.

גרעסער נאך פון ר׳ יהושע׳ן אויף דעם געביט פון דער אגדה איז געווען דער אויבענדערמאנטער ר׳ ש ל מ א י. ער האט דער ער־שטער אויפגעהויבען די אגדה ביז צו דער מדרגה פון א פילאזאפישער לעהרע און אויף אלץ, וואס איז פון איהם דערגאנגען צו אונז, ליעגט דער שטעמפעל פון א שענעם מענשליכען גייסט מיט א גרויסען פער־שטאנד. ער האט שטודירט די יודישע געזעצען פון זייער דאגמאטי־שען און עטישען שטאנדפונקט, און האט איינגעטיילט די תרי״ג (זעקס הונדערט דרייצעהן) מצוות פון דער תורה אין צוויי קאטעגאריעם: רמ״ח (צוויי הונדערט אכט און פירציג) „מצוות־עשה״ (פאזיטיווע גע־באטען; זאלען, וואס דער מענש איז פערפליכטעט זיי צו טאן), גע־גען די צוויי הונדערט אכט און פירציג גליעדער פון דעם מענשליכען קערפער, און שס״ה (דריי הונדערט פינף און זעכציג) „מצוות לא

תעשה" (נעגאטיווע געבאטען; ווענען די זאכען, וואס דער מענש איז פערפליכטעט, זיי נ י ש ט אויסצואיבען), נענען דער צאהל טעג פון דעם זונען-יאהר. אט די זעקס הונדערט מיט דרייצעהן מצוות האבען דעם ציעל — זאגט ר' שלמאי — צו פערפאלקאמען דעם מענשען גייסטיג און מאראליש, און דער דאזיגער ציעל ווערט פון די נביאים וואס וויטער אלץ קירצער און קאנצענטרירטער צוזאמענגעפאסט. „איז געקומען ד ו ד (המלך) און האט געמאכט פון זיי (פון די תרי"ג מצוות) ע ל ף: הולך תמים, פועל צדק, דובר אמת, לא רגל על לשונו, לא עשה לרעהו רעה, חרפה לא נשא על קרובו, נבזה (בעיני ה') נמאס גם בעיניו, יראי ה' יכבד, נשבע (גם) להרע (לעצמו) לא ימיר, כספו לא נתן בנשך ושחד על נקי לא לקח (בענעהט זיך עהרליך, איבט אויס גערעכטיגקייט, רעדט אמת, טרייבט נישט קיין רכילות, טוט זיין חבר קיין שלעכטס נישט, פערשוואכט נישט זיין קרוב קיין חרפות, פעראכטעט דאס פעראכטעטע אין די אויגען פון גאט, שעצט גאטספארכטיגע, פעלשט נישט זיין שבועה אפילו זיך שלעכטס צו טאן, גיט נישט זיין געלד אויף פראצענט און נעהמט פון אונשולדיגען קיין שוחד נישט) 1); איז געקומען י ש ע י ה און געמאכט פון די עלף געבאטען — ז ע ק ס: הולך צדקות ודובר מישרים, מואס בבצע מעשקות, נוער כפיו מתמוך בשוחד, אוטם אזנו משמוע דמים, ועוצם עיניו מראות ברע (בענעהט זיך גערעכטיג, און רעדט עהרליך, פעראכטעט גערויבטע פערדיענסטען, שאקעלט אב זיינע הענד פון שטיצען שוחד, פערשטאפט זיינע אויערן פון הערן בלוטיגעס און פערמאכט די אויגען, נישט צו זעהן קיין שלעכטס) 2); איז געקומען מ י כ ה און געמאכט פון די זעקס — ד ר י י: עשות משפט, אהבת חסד והצנע לכת (אויסאיבען גערעכטיגקייט, ליעב האבען וואוילטעטיגקייט און דעמוטיג זיך פיהלען פאר גאט) 3); איז געקומען י ש ע י ה (דער צווייטער) און געמאכט פון די דריי — צ ו ו י י: שמרו משפט ועשו צדקה (היט אב דאס געזעץ און איבט אויס גערעכטיגקייט) 4); איז געקומען ח ב ק ו ק און

---

1) תהלים ט"ו.

2) ישעיה ל"ג.

3) מיכה ו'.

4) ישעיה נ"ו.

געמאכט פון דעם אלעם — אייִנס: וצדיק באמונתו יחיה (דער צדיק וועט לעבען מיט זיין גלויבען); דאס הייסט, אז דער עצם יסוד פון דער יודישער אמונה איז די אמונה גופא, דאס דורכגעדרונגען־זיין מיט דעם בעוואוסטזיין פון גאטס איינהייט, אלמעכטיגקייט און אייביגער השגחה, פון וואס עס פאלגען שוין ממילא אלע מאראלישע פאלקאמענהייטען און די עהרפורכטיג־עניוות׳דיגע בעציהונג צום לעבען.

א בעזונדער אויפמערקזאמקייט צווישען די אגדות פון יענער צייט, וואס זענען דערגאנגען צו אונז אין די תלמודים און מדרשים, ציהען צו די גייסטרייכע און שענע מאמרים פון ר׳ שמואל בר נחמני, ר׳ לוי בר חמא און ר׳ אבא בר כהנא, און מיר ציטירען די עטליכע פון זיי אלס מוסטער: „פון יעדער צרה, וואס קומט אויף א מענשען, קען א צווייטער מענש ארויסציהען עפעס א טובה פאר זיך”; „די אויגען און דאס הארץ — דאס זענען צוויי פאקטארען פון זינד”; „וזרח השמש ובא השמש” (די זון געהט אויף און די זון פערגעהט): איידער עס געהט אונטער די זון פון אייִן גרויסען מענשען, הויבט שוין אן שיינען די זון פון א צווייִטען”. כאראקטעריסטיש זענען די אגדות פון יענער צייט בנוגע צו דער רוימישער מלוכה; אין איינער פון זיי זאגט זיך: „אויב אין מצרים איז געוועזען פינסטער, איז אין רוים — גלאט א כאאס”. דערמיט איז, ווי ס׳שיינט כאראקטעריזירט געווארען די דעמאלטיגע ארומרייסעניש איבער דעם רוימישען טראן.

אין יענער צייט האבען זיך ווידער בעגייט די אמאליגע דאגמאטישע וכוחים צווישען די פארשטעהער פון יודענטום און קריסטענטום, אמת, מיט וועניגער כעס און ביטערניש און מיט א מעהר ערנסטער בעציהונג צו דעם עצם ענין. דאס קריסטענטום האט שוין דעמאלט געהאט דורכגעמאכט א בעדייטענדען פראצעס פון אינערליכע ארומרייסענישען, און אנגעהויבען אנצונעהמען א בעשטימטע איינהייטליכע געשטאלט מיט א פעסטען דאגמאטישען יסוד; די וכוחים צווישען די קריסטליכע און יודישע דרשנים האבען דעריבער געטראגען איצט א ריין אקאדעמישען כאראקטער, און אזוי ווי ביידע צדדים האבען זיך געשטיצט אויף איין און דעם זעלבען מקור — אויף די „הייליגע שריפטען”, האבען זיך געפונען עטליכע פון די קריסטליכע געלערנטע, וואס האבען ספעציעל צוליעב דעם שטודירט די העברעאישע שפראך. פון די לעצטע האט זיך בעזונדער אויסגעצייכענט דער בערימטער קריסטליכער טעאלאג אריגינוס, וועלכער האט פערבראכט א

לענגערע צייט אין פאלעסטינא (250 — 230) און דארט שטודירט די ביבעל אין ארגינאל אונטער דער אנווייזונג פון דעם אויבענדער־מאנטען הלל, א ברודער פון ר׳ יהודה נשיאה II.

אט דער ארגינעס האט א סך מאל זיך געפרובט מתוכח זיין מיט די יודישע דרשנים, און צו די ויכוחים געהערן עס די אלע „תשובות המילים״ (א ענטפער די מילים־קריסטען) פון דער אגדה. כדי צו דער־ווייזען די ריכטיגקייט פון זייער מיינונג וועגען דער געטליכער „דריי־איינינקייט״, האבען זיך די קריסטליכע טעאלאגען אפט געשטיצט אויף דער גראמאטיקאלישער בעדייטונג פון׳ם ווארט „אלהים״ (לשון רבים, מעהרצאהל; אלהי — גאט, אלהים — געטער), מיט וועלכען ס׳ווערט בסדר בעצייכענט אין דער ביבעל דער בעגריף „גאט״. אלס ענטפער אויף דעם האט ר׳ שמלאי זיי אויפגעוויזען, אז דאס ווארט, וואס קומט נעבען דעם אויסדריק אלהים, איז שטענדיג אין לשון יחיד (איינצאהל) און נישט אין לשון רבים (בראשית ברא אלהים: האט בעשאפען און נישט האבען בעשאפען). די קריסטען האבען דאן אנגעוויזען אויף דעם פסוק: נעשה אדם בצלמנו (מיר וועלן מאכען א מענשען לויט אונזער געשטאלט), וואו גאט אליין בענוצט זיך מיט א לשון רבים; אויף דעם האט ר׳ שמלאי בר נחמני געענט־פערט: ווען משה האט געשריבען די תורה און איז צוגעקומען צו דעם פסוק, האט ער זיך אבגערופען צו גאט: „הערשער פון דער וועלט! מיט דעם אויסדריק (דעם לשון רבים) גיסטו דאך א געלע־גענהייט די מילים צו פערטיידיגען זייערע איינבילדונגען!״ האט איהם גאט געענטפערט: שרייב, און ווער ס׳וויל זיך איינבילדען, זאל זיך איינבילדען״.

אנ׳אנדער בעל־אגדה האט שארף און אפען ערקלערט: „זאגט א מענש: איך בין גאט — גלויב איהם נישט; זאגט ער: איך בין א „בן אדם״ (מענשענזוהן) — וועט ער סוף כל סוף חרטה האבען; זאגט ער: איך וועל מיך אויפהויבען אין הימעל — וועט ער עס קיינמאל נישט בעווייזען״. „גאט איז נישט גלייך צו א מענשען־קעניג: ער האט נישט קיין פאטער, נישט קיין זוהן, נישט קיין ברודער. דאס איז א בעדיי־טונג פון פסוק: איך בין דער ערשטער און איך בין דער לעצטער און חוץ מיר איז קיין גאט נישטא״.

„אזעלכע פרידליכע און פרייע ויכוחים — בעמערקט א יודי־שער היסטאריקער — זענען נאך מעגליך געווען אין III־טען יאהר־

הונדערט, ווען די קריסטען האבען זיך געפונען אין דער לאגע פון א געדרודפ'טער סעקטע. אין די שפעטערדיגע יאהרהונדערטער, ווען דאס קריסטענטום איז, אונטער דער הערשאפט פון קייזער קאנסטאנטין און זיינע נאכפאלגער, געווארן א הערשענדע רעליגיע, — האבען די יודישע און קריסטליכע טעאלאגען שוין נישט געקענט דיספוטירען געגען רעליגיעזע פראגען מיט איינע און די זעלבע רעכט. די קירכע האט בעקומען אויף איהר זייט דאס רוימישע שווערד און פאר'ן אבשפארען איה"ע דאגמאטען זענען די נישט-בעוואפענטע פרעמד-גלויביגע הארט בגשט"אפט געווארן" *).

*) דובנאוו.

זעקסטעס קאַפּיטעל.

די לאַגע פון די יודען אין בבל און פּערסיען.

נאָכ'ן טויט פון ר' יהודה נשיאה II איז דאָס יודענטום אין פּאַלעסטינא צוגעקומען צו דעם מצב פון אַ שטאַרקער ירידה. עס האָט געפעהלט די צענטראַלע, ענערגישע פּערזאָן, וואָס זאָל בכח זיין אריינצובריינגען לעבען און גייסט אין דעם אָבגעשוואַכטען אָרגאַניזם פון די איבערגעבליבענע יודישע מאַסען, און די ישיבות אין דער פּראָווינץ זענען איינע נאָך דער אַנדערער אונטערגעגאַנגען. געבליבען פון אַלע בעריהמטע אַקאַדעמיעס אין ארץ-ישראל איז נאָר די איינציגע ישיבה אין טבריה (גליל), און אויך דאָ האָט דער שיין פון דעם יודישען גייסט נאָר שוואַך געצאַנקט.

אָט די ירידה פון ארץ ישראל איז אָבער נאָך נישט געווען די ירידה פון דעם יודישען כלל, פון דער יודישער אומה; דאָ האָט זיך ווידער אַרויסגעוויזען די וואונדערבאַרע ערשיינונג, וואָס האָט זיך אַזוי אָפט איבערגעחזר'ט אין דער יודישער געשיכטע; אין דער צייט, ווען דאָס יודענטום אין פּאַלעסטינא האָט זיך געראַנגעלט מיט'ן אונטערגאַנג, האָט געבליהט און זיך אויסגעבילדעט אַ נייער צענטער פאַר דעם יודישען גייסט אין בבל. דאָס דאָזיגע אַלטע שענע לאַנד צווישען די טייכען פרת און חדקל, וואו די יודישע געפאַנגענע זענען

אמאל געזעסען און געוויינט, זיך דערמאנענדיג אן ציון״, — איז איצט געווארן א צווייטע מוטער פאר דער יודישער אומה. דאס איז געווען א מין פאקט פון דער השגחה מיט זיעבען יאהרהונדערטער צוריק, צו מאכען, אז נישט אלע יודען פון בבל זאלען זיך אומקעהרען קיין ארץ ישראל, און א גרויסע צאהל פון זיי זאל זיך אבשטעלען אין דעם לאנד, כדי עס זאל נישט אונטערגעהן די גאנצע אומה, צוזאמען מיט דעם טייל, וואס וועט אונטערפאלען אונטער דער הערשאפט פון די רוימער און נישט קענען בייששטעהן געגען זייערע גזירות און רדיפות. די דאזיגע איבערגעבליבענע יודישע קאלאניע איז זיך דא מיט דער צייט פונאנדערגעוואקסען און האט געבילדעט א בעדייטענדען עלעמענט אין דעם ארגאניזם פון דער פארטישער מלוכה, וואס האט קאנקורירט מיט רוים איבער דער וועלט-מאכט און מיט א לייבען-פעסטער עקשנות זיך נישט אונטערגעווארפען דעם רוימישען אדלער. דא האבען יודען נאך פון די עלטסטע צייטען אן ענטוויקעלט א לעבעדיגע גייסטיגע טעטיגקייט, און די ריכטונג פון דער דאזיגער טעטיגקייט איז שטענדיג געווען א ריין-נאציאנאלע, יודישע, אהן וועלכער ס׳איז השפעה פון א פרעמדער קולטור. די גרויסע צאהל פון די יודישע איינוואוינער, וואס האבען זייט צעהנדליגער דורות בעוואוינט גאנצע פראווינצען פון לאנד; די זעלבסטשטענדיגקייט אין זייערע אינווענינגסטע אנגעלעגענהייטען, וואס די פארטישע ממשלה האט זיי איבערגעלאזען; דער גלאנץ און די פירשטליכע מאכט פון זייער פאליטישען פארשטעהער און פיהרער; זייער אלטבעזעסענקייט אין לאנד, וואס האט זיי צוגעגעבען דעם כאראקטער פון איינגעבוירענע, גלייכבערעכטיגטע בירגער, — דאס אלץ האט אויסגעארבייט אין דעם בבלישען יודען א געוויסען געפיהל פון שטאלץ און רוהיגקייט, און זיין גייסט איז אויך געווארן טיעפער און פיעלזייטיגער.

די בעדייטענדסטע צווישען די צענטראלע שטעדט פון דעם יודישען ישוב אין בבל, איז געווען נהרדעה, א בעפעסטיגטע שטאדט ביים ברעג פון טייך פרת, וואס איז געווען דורך און דורך בעפעלקערט פון יודען, און האט דעריבער א לאנגע צייט געטראגען דעם נאמען „ירושלים פון בבל״. ווען דער בית-המקדש אין ירושלים איז נאך געשטאנען, איז דא געווען די אלגעמיינע קאסע, וואו ס׳פלעגען איינפליסען די נדבות פאר׳ן בית-המקדש פון אלע בבלישע קהלות, און פון דאנען פלעגט די אלגעמיינע סומע בעזארגט ווערן קיין

ירושלים. פון נהרדעה האָבען אויך געשטאַמט די צוויי יודישע יונגע לייט, וואָס האָבען מורד געווען אין דעם פּאַרטישען הערשער און געגרינדעט אויף אַ בעדייטענדער צייט אַ זעלבסטשטענדיגע מלוכה.

עטליכע מייל וויט צו דרום-זייט פון נהרדעה איז געלעגען פּירוז-שבור (אויך: בי-שבור), אויך אַ בעפעסטיגטע און רייך-בעפעלקערטע שטאָדט, און נישט וויט פון דאָרטען האָט זיך געפונען פּומבדיתא, אַ גרויסע שטאָדט נעבען די קאַנאַלען פון טייך פרת מיט פּאַלאַצען און טעמפּלען. זעכצעהן געאָגראַפישע מיילען וויט פון פּומבדיתא איז געלעגען די שטאָדט מתא-מחסיא; מתא-מחסיא האָט פערנומען דעם גאַנצען שטח ארום דעם טייך סורא, און דערי-בער ווערט זי אויך אָפט בעצייכענט מיט דעם נאָמען סורא. ווי פּומבדיתא מיט איהר עשירות און רייכע פּאַלאַצען, אַזוי האָט זיך מתא-מחסיא-סורא אויסגעצייכענט מיט איהר אָרימקייט און מאוס'ען אויס-זעהן; דערפאַר זענען די איינוואוינער פון דעם אָרימען שטעדטעל געווען בעריהמט מיט זייער עהרליכקייט, און דאָס שפּריכוואָרט האָט גע-זאָגט: „ס'איז בעסער צו וואוינען אין אַ מיסט-שטאַל פון מתא-מחסיא, איידער אין אַ פּאַלאַץ פון פּומבדיתא".

מיט די דאָזיגע דריי שטעדט ארום דעם טייך פרת האָט קאָנקו-רירט אַ פיערטע, מחוזא, אויפ'ן ברעג פון חדקל, דריי מייל וויט פון דער פּאַרטישער הויפּטשטאָדט קטעסעפאָן. מחוזא איז גע-שטאַנען אויף אַ באַרג און איז געווען געשיצט מיט פעסטע מויערן, אַ טיעפען גראָבען און אַ שטאַרקען פעסטונגס-שלאָס אין שטאָדט גופא; בעפעלקערט איז זי אָבער געווען בלויז פון יודען. דאָס זענען געווען אַממעהרסטענטייל איינינקלעך און אוראייניקלעך פון די אַמאָליגע גרים, און די יודען האָבען געקוקט מיט אַ געווימער פעראַכטונג אויף זייער לייכטזיניגקייט, אויף זייער ליעבע צו אַלערליי וועלטליכע פערגניגענס און אויף זייערע אויסגעלאַסענע געניג בכלל. נישט ווייניג יודען האָבען זיך געפונען אויך אין די איבריגע שטעדט פון דעם פרוכטבאַרען לאַנד, און זיי האָבען זיך אומעטום געפיהלט, ווי ביי זיך אין דערהיים. די אונטערגעוואָרפענקייט בנוגע צו דער מלוכה האָט זיך אויסגעדריקט אין קאָפּ- און ערד-שטייערן; דערביי זענען נאָך דעמאָלט געווען ארום דעם טייך פרת גרויסע שטרעקעס ערד אינגאַנצען אָהן בעלי-בתים, און ווער ס'האָט זיך אַרויסגערופען צו בעצאָהלען די שטייערן פון אַ געוויסער שטרעקע, האָט זיך גערעכענט פאַר איהר איינענטימער. מיט

דעם זכות האבען זיך די יודען א סך בענוצט און די גאנצע געגענד מיט איהר יודישער בעפעלקערונג איז רעגירט געווארען פון א יודישען פירשט (עקזילארך), וואס האט געשפּיעלט א אנגעזעהענע ראליע אין דעם פּארטישען מלוכה־לעבען און פערנומען דעם פיערטען ראנג נאכ'ן קעניג אין דער רייהע פון די מלוכה־פיהרער. דער עקזילארך איז אויסגעוועהלט געווארען פון דער יודישער בעפעלקערונג אליין, און די קרוין האט נאר בעשטעטיגט די וואהלען, דערביי איז דעם אויסדערוועהלטען געגעבען געווארען אלס עהרען־צייכען א זיידענעם איבערקלייד מיט א גאלדענעם גארטעל.

די עקזילארכען האבען געשטאמט פון די מלכי בית דוד, דעריבער האט דאס פאלק שטארק דרך־ארץ געהאט פאר זיי און אבגעהיט זייערע פעראָרדנונגען. מיר האבען נישט קיין גענויע קוועלען וועגען די עקזילארכען אין די ערשטע פעריאדען פון דער אלט־פערסישער און סעלייצידיש־גריכישער הערשאפט, חאטש איין אלטע כראניק (סדר עולם זוטא) רעכענט אויס א רייהע עקזילארכען פון זרובבל בן שאלתיאל אן ביז דער ענדע פון צווייטען יאהרהונדערט אין פינפטען טויזענד. מיר בעגעגענען צום ערשטען מאל די געשטאלט פון א „ראש גלותא” אין דעם לעצטען דור פון די תנאים; דאס איז מ ר ה ו נ א, וועלכער איז געשטארבען אין דער צייט, ווען ר' יהודה I איז געוועזן פּאטריארך (נשיא) אין פּאלעסטינא, און האט אנגעזאגט, מ'זאל איבערפיהרען זיינע ביינער אינ'ם לאנד פון די אבות. פון דעם מר־הונא'ן אן האבען מיר שוין קלארע היסטארישע ידיעות וועגען דער טעטיגקייט פון די עקזילארכען אזש ביז'ן סוף פון VI־טען יאהרהונדערט.

די עקזילארכען זענען קודם כל געוועזן הויפּט־ריכטער פון אלע יודישע קהלות אין בבל, דערביי איז אין זייער קאמפּעטענץ אריין אויך קערפּערליכע שטראף פאר קרימינעלע פערברעכענס, וואס האט זיך אויפ'ן אריענטאלישען שטייגער אויסגעדריקט אממעהרסטענטייל אין „מלקות” (שמיץ). אין די פונקציעס פון דעם ראש־גלותא זענען אויך אריין די גאנצע פּאליציי־ארגאניזאציע אין די שטעדט, די אויפזיכט איבער דער ריכטיגקייט פון מאס און געוויכט, איבער בריקען און קאנאלען און בכלל איבער אלע ענינים פון דער עפענטליכער זיכערהייט. אפיציעל איז דעם ראש־גולתא אבגעגעבען געווארען דער זעלביגער כבוד, וואס די אמאליגע יודישע מלכים פון דוד'ס הויזגעזינד: איהם איז איבערגעגעבען געווארען א העכערער אבגעזונדערטער פּלאץ

אין שוהל, און ביים עולה לתורה זיין פלעגט דער שמש צוטראגען די ספר-תורה צו איהם, און ער האט ביי זיך אויפ'ן פלאץ ארויסגעלייענט פון איהר די בעשטימטע פרשה. דער ראש-גלותא האט בעזעסען א גרויסע צאהל שקלאפען און סתם דינער, און זאגאר פרייע מענער האבען זיך געפונען אונטער זיין שוץ און געמוזט, צום צייכען פון אונטערטעניגקייט, שטענדיג טראגען אויף די קליידער דעם הערב פון זייער האר.

ביי אזא ברייטער און נישט נארמירטער מאכט איז זעלבסטפערשטענדליך, אז די עקזילארכען האבען זיך געפיהלט, ווי זעלבסטהערשער בנוגע צו דער יודישער בעפעלקערונג, און דאס האט אפט געבראכט צו שארפע תרעומות מצד די געדריקטע מאסען; אין דער פארהיסטארישער צייט, ד. ה. איידער די יודישע געזעצלעהרע האט זיך איבערגעקליבען קיין בבל, זענען געווען צווישען די עקזילארכען זאגאר עמי הארצים, וואס האבען נישט געוואוסט אונטערצושיידען פון כשר ביז טרפה, און די גאנצע פיהרונג אין „הויף" איז געווען געגען די געבאטען פון דער תורה. וואס ווייטער איז אבער די לאגע אין דער הינזיכט אלץ בעסער געווארן, און די געשיכטע פון די שפעטערדיגע צייט ווייס שוין צו דערצעהלען פון א רייהע עקזילארכען, וואס האבען פעראייניגט אין זיך תורה און גדולה און דאס פאלק האט זיי געשעצט נישט וועניגער פון די פאטריארכען אין ארץ-ישראל.

א בעזונדער שטארקע בעוועגונג, צו פערשפרייטען די יודישע געזעץ-לעהרע צווישען די יודען אין בבל, בעמערקט זיך אין דער עפאכע פון די לעצטע תנאים. אין דער ישיבה פון ר' יהודה הנשיא I. (רבי) זענען אנגעקומען מאסען תלמידים פון די פראווינצען ארום די טייכען פרת און חדקל, און א סך פון זיי זענען דערנאך געווארן די ליכט-זיילען פון דער ישיבה. ר' חייא פון כפרי און זיינע צוויי וואונדערזיהן, זיינע פערוואנדטע אבא אריכא און רבה בר חנא, אבא און זיין זוהן מר שמואל, — אלע האבען זיי זיך גערעכענט פאר די בעסטע תלמידים פון דעם גרויסען פאטריארך, און זיי זענען אויך געווען די ערשטע פיאנערען פון דער יודישער אקאדעמישער בילדונג אין בבל. ר' חייא מיט זיינע צוויי זוהן האבען זיך, אמת, נישט אומגעקעהרט צוריק אין זייער היימאט-לאנד, און זענען געשטארבען אין גליל, וואו דאס פאלק האט פערהייליגט זייערע קברים און גערעכענט פאר א זכיה, בעגראבען צו ווערן נאהנט פון זיי. פאר'ן לעבען האט

אָבער דער דאָזיגער גרויסער גייסט געהאַט אַ שטאַרקען און דירעקטען איינפלוס אויף אַ ב א אַ ר י כ א, וועלכער איז אַוועק צוריק קיין בבל און געגעבען אינגאַנצען אַ נייע ריכטונג דער ענטוויקלונג פון דער בבלי־שער דיאַספּאָראַ.

אַ ב א אַ רי כ א, מיט זיין היסטאָרישען נאָמען ר ב (געב. 75, געשט. 247), איז אַלס קינד נאָך שוין בערימט געווען מיט זיינע אויסערגעוועהנליכע פעהיגקייטען. נאָכ'ן טויט פון זיין פאָטער איז ער אַוועק קיין ארץ־ישראל און איז אָנגעקומען אין דער ישיבה פון דעם גרויסען נשיא. דאָ האָט ער אַרויסגערופען די בעוואונדערונג פונ'ם גאַנ־צען קאָלעגיום איבער זיין אונגעוועהנליכער שאַרפזיניגקייט, און ווען ער האָט זיך געקליבען צו פערלאָזען פּאַלעסטינאַ, האָט זיין פעטער ר' חייא געבעטען דעם נשיא, ער זאָל איהם מסמיך זיין און ערלויבען צו זיין „אַ לעהרער און אַ ריכטער". די דאָזיגע בקשה איז דערפילט געוואָרן, כאָטש נישט אינגאַנצען; דער וויטזיכטיגער נשיא האָט פאָר־געזעהען, אַז זיין בעגאַבטער תלמיד וועט אויפהויבען דעם מעמד פון דער תורה אין בבל אַזוי שטאַרק, אַז זי וועט קאָנקורירען מיט ארץ ישראל, און ער האָט איבערגעלאָזען איין צייכען פון אָבהענגיגקייט: געבענדיג סמיכה דעם גרויסען תלמיד פון בבל, האָט ער איהם דאָך פערבאָטען, צו פסק'ענען געוויסע שאלות. מיט אַזאַ האַלבער סמיכה האָט זיך אַבא אריכא אומגעקעהרט קיין בבל, און דעמאָלט שוין איז זיין פּאָפּולאַריטעט געווען אַזוי גרויס, אַז די פאָרנעהמסטע געזעצלעה־רער פון גאַנצען לאַנד זענען אַרויסגעגאַנגען איהם מקבל פנים זיין און אָנערקענט איהם פאַר'ן העכסטען אויטאָריטעט בנוגע צו אַלע פראַגען פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען. צווישען די דאָזיגע בבלישע גע־זעצלעהרער האָט זיך געפונען אויך דער פיהרער פון דער ישיבה אין נהרדעה, ר' ש י ל א, און ער האָט דער ערשטער אָבגעטרעטען זיין פּלאַץ דעם אָנגעקומענעם „זקן" פון דער גרויסער ישיבה אין צפורי.

פאָרגעקומען איז דער פאַקט אויף דעם פאָלגענדען אופן:

קומענדיג קיין נהרדעה האָט אַבא געפונען דעם אַלטען „ריש־סידרא" (ראש ישיבה), וועלכער האָט איהם פערזענליך נישט געקאָנט, ווי ער זיצט און דרש'נט אַ געוויסע משנה און ס'איז נישטאָ קיינער, ווער עס זאָל זי מסביר זיין און ערקלערן; דאַן האָט זיך אַבא אַוועק־געשטעלט פאַר אַ מתורגמן, און ווען ר' שילא האָט איהם איבערגעגעבען

אין דער שטיל דעם פירוש פון א משנה, האט ער זי מסביר געוועזען פאר'ן עולם און פערטיעפט דעם פירוש אויף אזוי פיעל, אז ס'איז ארויסגעקומען עטוואס גאר אנדערעס דערפון, וואס ר' שילא האט געוואלט זאגען. דער לעצטער האט געפרובט אין אנהויב מקפיד זיין און פראטעסטירען; אויף דעם האט איהם דער „רעוואלוציאנערער" רב געענטפערט: „די פלייט, וואס פערשאפט פערגניגען דעם מענשען מיט א מוזיקאלישען געהער, קלינגט שלעכט אין די אויערן פון א פראסטען ארבייטער, וואס האט קיין געהער נישט פאר פיינע טענער; וויפיעל מאל האב איך ערקלערט משנות פאר'ן גרויסען ר' חייא'ן און ער איז צופרידען געוועזען, נאר דיר געפעלען נישט מיינע ערקלערונגען". ר' שילא האט דאן ערשט זיך געחאפט, אז דער מתורגמן, וואס שטעהט פאר איהם, איז דער בעריהמטער אבא אריכא, און בעטענדיג מחילה ביי איהם האט ער זיך אפגערופען: „זעץ דיך דו אויף מיין ארט; איך האב נישט פערדיענט, אז דו זאלסט זיין מיין מתורגמן". רב האט דעם פארשלאג פונדעסטוועגען נישט אנגענומען, און נאך ר' שילא'ס טויט, האט ער דעם פאסטען אין נהרדעה איבערגעגעבען זיין חבר שמואל'ן, וועלכער איז מיט איהם צוזאמען געקומען פון פאלעסטינא און איז דערצו געוועזען אויך א געבוירענער א דארטיגער.

אין יענער צייט איז געוועזען עקזילארך א געוויסער ענן, וועלכער האט, ווי ס'איז צו גלויבען, געוואלט מהנה זיין די חכמים און זיי איבערגעבען אלע געזעלשאפטליכע פאסטענס; ער האט בעשטימט מר עוקבא'ן פאר א אויבער-שופט אין כפרי, קרנא'ן פאר א שופט, און ווען רב איז געקומען קיין בבל, האט ער איהם געמאכט פאר א „אגאראנאמאס", ד. ה. פאר א אויפזעהער איבער דער ריכטיגקייט פון די וואגען און מאסען אין די האנדעלס-פלעצער פון לאנד. אין דעם פאסטען איז אריינגעגאנגען אויך די פונקציע פון קאנטראליען די פרייזען און נישט דערלאזען רערביי קיינע שפעקולאציעס. בנוגע צו דער פראגע איז פארגעקומען א שארפער סכסוך צווישען רב'ן און דעם עקזילארך, — א סכסוך, וואס האט זיך געענדיגט דערמיט, אז רב איז איינגעזעצט געווארן אין תפיסה אייף א לאנגע צייט.

אט די נישט לאנג דויערנדע געזעלשאפטליכע טעטיגקייט איז אבער אריבער נישט אהן א גרויסען פערדיענסט פאר דעם בעניייער פונ'ם יודישען גייסט אין זיין פאטערלאנד; ארומפאהרענדיג אלס

אגאַראַנאַמאַס איבער די שטעדט און שטעדטליך פון לאַנד האָט רב דערוויַיל געהאַט די געלעגענהייט, זיך צו בעקאַנען מיט דעם גייסטיגען צושטאַנד פון די יודישע פאָלקס-מאַסען, און זיין איינדריק פון די דאָזיגע בעאָבאַכטונגען איז געווען זעהר אַ טרויעריגער. דער גרויסער לעהרער האָט געזעהען, אַז דאָס פאָלק איז שרעקליך פערגרעבט און בעגעהט אונגעהויערע פערברעכענס געגען די געבאָטען פון דער תורה נישט אויס ליַיכטזיניגקייט, נאָר פּשוט אויס עמי-הארצות. אין דער גאַנצער יודישער דיאַספאָראַ האָט זיך שוין, למשל, לאַנג געהאַט פּראַקטיצירט דאָס געזעץ פון דער תורה, וואָס פערבאָט צו עסען פלייש מיט מילך אינאיינעם (בשר בחלב), און דאָ האָט רב געהערט אין אַ שטעדטעל, ווי איין יודישע פרוי האָט געפרעגט דער צווייטער, וויפיעל מילך דאַרף מען האָבען אויף אַ פיערטעל פונט פלייש. צו די פערברעכען אין דעם אַלטעגליכען לעבען איז צוגעקומען אויך די מאָראַלישע פערדאָרבענקייט און די אַלגעמיינע אונוויסענהייט, און דאָס האָט ביי דעם יונגען געלעהרטען אַרויסגערופען די אידעע, צו גרינדען אַ גרויסע ישיבה גראָד אין׳ם צענטר פון דער געגענד, וואו די עמי-הארצות הערשט אַמשטאַרקסטען, און אַזוי אַרום פערשפּרייטען די וויסענשאַפט און דעם גייסט פון דער תורה איבערן גאַנצען לאַנד. און די אידעע איז פערווירקליכט געוואָרן: זיעבען הונדערט יאָהר האָט די ישיבה אין סורא געדיענט דעם פאָלק ווי אַ פאַקעל, און פונאַנדערגעוואָרפען פייערדיגע ליכט-שטראַהלען אין אַלע ווינקעלעך פון דער יודישער דיאַספאָראַ.

צו דער אויספיהרונג פון דעם גרויסען פּלאַן האָט, ווי ס׳שיינט, אַ סך מיטגעהאָלפען די אינטימע פריינדשאַפט, וואָס האָט געהערשט צווישען רב׳ן און דעם לעצטען פּאַרטישען קעניג, אַרטאַבאַן (216-226); די בעקאַנטשאַפט צווישען זיי איז אויך געשלאָסען געוואָרן אין דער צייט פון רב׳ס געזעלשאַפטליכער טעטיגקייט, און דער קעניג איז אַזוי בעצויבערט געוואָרן פון דעם יודישען געלעהרטען, אַז ער האָט זיך מיט איהם ענגער צוזאַמענגעלעבט און איז געבליבען זיין פריינד און בעשיצער ביז דער איבערקעהרעניש פון די פּערסיאַנער. אַט די שטיצע פון קעניג האָט געגעבען רב׳ן די מעגליכקייט צוצוטרעטען צו דער פערווירקליכונג פון זיין אידעע און אין יאָהר דריי טויזענד ניין הונדערט ניין און זיעבעציג (219) איז שוין געווען געגרינדעט די גרויסע ישיבה (מתיבתא) אין סורא (מתא מחסיא). דאָס איז געווען

א צענטראַלע אקאַדעמיע פאַר'ן גאַנצען לאַנד. וואו ס'האָבען זיך גלייך צונויפגעזאַמעלט ביז צוועלף הונדערט תלמידים, נישט בלויז פון בבל אַליין, אַזוי אַז דער בית-מדרש אַליין איז צו קליין געווען פאַר'ן גאַנצען עולם, און מ'האָט געמוזט צונעהמען פאַר דער ישיבה נאָך אַ ברייטען גאָרטען. די דאָזיגע גאַנצע מאַסע תלמידים האָט זיך קאָנצענטרירט אַרום דער פּערזאָן פון דעם גרויסען רבי'ן, און זייער פערעהרונג בנוגע צו איהם איז אַזוי גרויס געווען, אַז אין גיכען האָבען זיי איהם אַלע אָנגעהויבען צו רופען סתם ר ב (רבי, לעהרער), ווי מ'האָט דעם פּאַטריאַרך, ר' יהודה I אין ארץ-ישראל, אויך גערופען סתם ר ב י. אַזוי ווי דער בית-מדרש איז געווען רב'ס אַן אייגען הויז, האָט מען איהם אויך גערופען ב י ר ב (בית רב), און פון דאַן אָן איז פערבליבען דער נאָמען פאַר יעדען תלמיד חכם — „בר בי רב" (א תלמיד פון רב'ס בית-מדרש). א סך תלמידים פון זיין ישיבה האָט רב אַליין אויסגעהאַלטען און געשפּייזט, זייענדיג זעהר רייך. ווי אין פאָלק האָט זיך דערצעהלט, האָט דער גרויסער געזעצלעהרער, איבריגענס, אַליין בעאַרבייט זיינע פעלדער און זיינע איבריגע נחלאות.

מיט דעם צוועק, צו געבען די מעגליכקייט צו לערנען אויך מענשען פערנומענע און בעשעפטיגטע, — האָט רב בעשטימט צוויי חדשים אין יאָהר, אדר און אלול, וואָס זענען אינגאַנצען געווידמעט געווען דעם שטודיום פון דער תורה; אין די דאָזיגע צוויי חדשים, וואָס האָבען געטראָגען דעם נאָמען „ירחי דכלה" (פערזאַמלונגס-חדשים) פלעגט געלערנט ווערן פון פריה ביז שפּעט אין דער נאַכט כמעט אָהן א שום אויפהער, און א סך פון די תלמידים האָבען זיך נישט פערגונען דערמאָלט אפילו אָבצועסען צו דער זאַט. די לעצטע וואָך פון יעדען פערזאַמלונגס-חודש, ד. ה. די וואָך ערב די גרויסע י ו ם - ט ו ב י ם אָדער ערב פ ס ח, איז בעשטימט געווען פ א ר ' ן פ א ל ק. אין דער וואָך („שבתא דריגלא") פלעגט זיך צונויפפאָהרען קיין סורא אַזאַ עולם פון אַלע עקען לאַנד, אַז די הייזער פון שטאָדט האָבען איהם נישט געקענט אריינעהמען אינגאַנצען און גרויסע מאַסען האָבען געמוזט זיך אויפהאַלטען אונטערן פרייען הימעל. דאָס איז געווען דער ערשטער שריט אויף דעם וועג פון דער ברייטער פאָלקס-בילדונגס-אַרבייט, וואָס האָט זיך ענטוויקעלט אין די שפּעטערדיגע צייטען.

אין זיין אקאַדעמישער טעטיגקייט איז רב'ס שטייגער געווען, אויסצוטייטשען די משנה און זי צו ערקלערן, לויט דער לעצטער

חכרעה צווישען די משנות און בריתות; אט די הכרעות און פערגלייכונגען האבען איהם געדיענט אלס יסוד אויך פאר נייע הלכות — דאס זענען די בעריהמטע „מימרות“, וואס פערנעהמען א בעדייטענדען פלאץ אינ׳ם בבלי׳שען תלמוד. וואס ס׳געהערט צו דער ריכטונג פון די דאזיגע ניי-געשאפענע הלכות, זעהט זיך אין דעם גרעסטען טייל פון זיי א נייגונג צו פערהארבערן די נארמען פון דער תורה, און בעזונדער בולט ווייזט זיך ארויס רב׳ס הארבקייט בנוגע צו די בעציהונגען צווישען מאן און פרוי. דאס ערקלערט זיך דערמיט, וואס דער מאראלישער צושטאנד פון די ברייטע פאלקס-שיכטען אין בבל איז געוועזען צו יענער צייט שטארק געפאלען, און זיי האבען פערוואנדעלט די טראדיציאנעלע יודישע פאמיליענרייניקייט אין א מורא׳דיגער הפקירות. רב האט שטרענג פערבאטען, מקדש צו זיין א פרוי אין גאס אהן קיינע געהעריגע אונטערהאנדלונגען, און אין דער זעלבער צייט האט ער גוזר געווען אויפן פאטער, ער זאל נישט פער׳קנס׳ען זיין טאכטער קליינערהייד, נאר ווארטען „ביז זי וועט גרויס ווערן און זאגען: איך וויל יענעם און יענעם“. כדי אויסצוווארצלען פון דער יודישער גאס די וואכעדיגע בעציהונג צווישען דעם פערקנסט׳ען פאר, האט רב פערבאטען דעם חתן, צו וואוינען ביי דער כלה אין שטוב פון די תנאים ביז דער חתונה. צו רב׳ן געהערן אויך א גאנצע רייהע תקנות מיט דעם צוועק, צו פערשטארקען דעם אויטאריטעט פון דער געריכטס-מאכט, און די אלע תקנות זענען מיט דער צייט געווארן פעסטע, גילטיגע געזעצען. רב׳ס טעטיגקייט איז אלזא געוועזען א דאפעלע: פון איין זייט האט ער אויסגעאיידעלט די זיטען פון דער בעפעלקערונג מיט דער הילף פון פראקטישע איינפירונגען, און פון דער צווייטער זייט — געוועקט דעם פארשונגסגייסט פון פאלק און פערשפרייט אין לאנד ליכט און גייסט.

דער גרויסער בעגייער פון דעם יודישען לעבען אין בבל האט זיך אויסגעצייכענט אויך מיט זיין מילד-עניוות׳דיגער און מענשענפריינדליכער נאטור. די לעגענדע דערצעהלט, אז ער האט געהאט זעהר א שלעכטע און בייזע ווייב, וועלכע האט ליעב געהאט צו טאן פונקט דעם היפך פון דעם, וואס ער האט ביי איהר געבעטען; ווען זייער זוהן חייא איז אויסגעוואקסען, פלעגט ער דעריבער איבערגעבען דער מוטער דעם פאטער׳ס בקשות פערקעהרט, כדי זי זאל זיי ערפילען אזוי, ווי ער האט באמת פערלאנגט. פון דער קאמבינאציע האט זיך

רב דערוואוסט, און האט אנגעזאגט דעם זוהן, ער זאל דאס מעהר נישט טאן, ווייל ס'שטעהט אין דער תורה געשריבען: מדבר שקר תרחק (פון א ליגען זאלסטו דיך דערווייטערן). אזא נאכגיביגקייט האט רב ארויסגעוויזען אויך בנוגע צו פרעמדע מענשען פון פאלק, און ווען א געוויסער קצב האט איהם אמאל בעליידיגט און איז אפילו ערב יום-כפור נישט געקומען בעטען ביי איהם קיין מחילה, — האט רב א י ה ם געשיקט זאגען, אז ער איז איהם מוחל. ווענען דער גייסטיגער שענקייט פון דעם גרויסען בענייער רעדען אויך די פיעל אגדי'שע מאמרים, וואס זענען דערגאנגען צו אונז אין זיין נאמען: „ווער עס האט נישט אין זיך די מדה פון רחמנות, איז נישט פון אברהם'ס אייניקלעך״; „די געזעצען פון דער תורה זענען געגעבען, נאר אפצורייניגען דעם מענשען פון מאראלישע זינד״; „א פאטער דארף קיינמאל נישט שטעלן איין קינד העכער פונ'ם צווייטען: אונזער עלטער-פאטער יעקב האט אויסגעצייכענט יוספ'ן פון זיינע איבריגע קינדער — און וויפיעל שלעכטס איז דערפון ארויסגעקומען!״

זעהענדיג די הונדערטער תלמידים, וואס קומען זיך צונויף הערן זיין דרשה, האט רב מורא געהאט, עס זאל איהם נישט איינפאלען עפעס א הרהור פון גאוה, און ער האט זיך גע'חזר'ט דעם פסוק: אם יעלה לשמים שיאו א. א. וו. (ווען דעם מענשענ'ס גרויסקייט געהט אפילו אויף ביז'ן הימעל, פערגעהט זי דאך אויך פלוצלינג); אליין א ערד-בעזיצער און אויך א ערד-ארבייטער איז רב געוועזען א געגנער פון מסחר, און זיין נישט געראטענעם זוהן א י ב ו געפינט ער פאר נויטיג אנצוזאגען: ס'איז בעסער צו פערדינען ווייניג פון ערד-ארבייט, איידער פערדינען א סך פון מסחר; ערגער פון די ביידע איז אבער ג א ר-נ י ש ט טאן און זיך ארויפלעגען אויף קהל; געגען די האט ער אנגעזאגט: „שינד אב א נבלה אין גאס (אויב דו האסט נישט קיין אנדערע פרנסה), און זאג נישט: איך בין א כהן (א מיוחס), איך בין א גרויסער מענש!״

די פרוכטבארע טעטיגקייט פון דעם דאזיגען גרויסען גייסט האט זיך געצויגען גאנצע אכט-און-צוואנציג יאהר, און ווען ער איז פערלאשען געווארען, האט דאס גאנצע פאלק איהם בעקלאגט. צעהנדליגער טויזענדער פון זיינע תלמידים האבען זיין ארון בעגלייט, און צום צייכען פון נאציאנאלען טרויער האט מען מתקן געוועזען, אז דעם גאנצען יאהר זאלען די יודישע חתונות געפייערט ווערן אהן הדסים און בלומען. פון

זייַנע קינדער איז בעזונדער בעקאַנט דער זוהן חייא ; זיין טאָכטער איז פערהייראַט געווען פאַר א זוהן פון עקזילאַרך און איהרע זיהן זענען עס געווען די גייַסטרייַכע און בעריהמטע עקזילאַרכען: רבנא עוקבא און רבנא נחמיה.

פיעלזייַטיגער פון רב'ן און מיט א גאַנץ אַנדער כאַראַקטער איז געווען זיין חבר און מיטאַרבייַטער אין דער אויפהויבונג פון בבלי'שען יודענטום שמואל בר אבא הכהן (געב. 180 געש. 257). מיט דער אַקאַדעמישער טעטיגקייַט פון דער דאָזיגער גייַסטרייַכער און בעגאַבטער פערזענליכקייַט הויבט זיך אין א געוויסער הינזיכט אָן א נייַע עפּאָכע אין דער יודישער לעהרע. א מענש מיט א גלייַכען און ניכטערן פערשטאַנד, ווייַט פון חלומות און פאַנטאַסטישע איבערטרייַבונגען, האט מר שמואל אַרייַנגעבראַכט א אייגענעם זעלבסטשטענדיגען טאָן אין דעם אלגעמייַנעם אַקאָרד פון פלפול און שווערמערייַ. עס זיצען זייַנע חברים און דערצעהלען כסדר די נסים און נפלאות און ענדערונגען אין דער גאַנצער וועלט-הנהגה, וואָס וועלן פאָרקומען אין די ערוואַרטעטע משיח'ס צייַטען, און שמואל ענטפערט געלאַסען: „צווישען דער הייַנטיגער צייַט און די צייַט פון משיח'ן איז דאָ נאָר דער אונטערשייד, וואָס הייַנט זענען יודען משועבד צו פרעמדע מלוכות, און דעמאָלט וועלן זיי פרייַ זיין. שמואל איז געגאַנגען געגען זייַנע חברים אויך דערמיט, וואָס ער האָט זיך אָבגעקליבען נאָר דרייַ געביטען, אויף וועלכע ער האָט זיך ספּעציעל אויסגעצייַכענט: יוריספּרודענץ, אַסטראָנאָמיע און מעדיצין. אלס אמורא איז ער דעריבער געשטאַנען ניעדריגער פון רב'ן בנוגע צו דינים פון כשר און טרפה, ערלויבטעס און פערבאָטענעס; דערפאַר אָבער איז זיין אויטאָריטעט גרעסער געווען אין די פראַגען פון דיני-ממונות (יורידיש-געזעלשאַפטליכע פראַגען) און דער כלל אין תלמוד זאָגט: דער דין בלייַבט, ווי רב אין איסורים און ווי שמואל אין דינים. פון דער גרויסער צאָהל הלכות, וואָס שמואל האָט אויפגעטאָן אויף דעם געביט פון'ם יודישען ציוויל-רעכט, איז בעזונדער וויכטיג זיין פּרינציפּ, לויט וועלכען די אלגעמייַנע בירגערליכע געזעצען פון לאַנד גילטען אויך פאַר די יודען, וואָס וואוינען דאָרט, און זייערע אייגענע געזעצען מוזען צוגעפּאַסט ווערן צו די געזעצען פון לאַנד (דינא דמלכותא דינא). דאָס איז געווען א וויכטיגער שריט פון דעם גרויסען געזעצלעהרער, די פאָלגען פון וועלכען ס'האָבען זיך אַרויסגעוויזען אין די קומענדיגע דורות; שמואל

האָט צוגעגעבען זיין כלל דעם כאראקטער פון א רעליגיעזער נאָרמע, וואָס עובר זיין אויף איהר, הייסט ריכטיג, ווי עובר זיין אויף אנ'אנדער דין פון דער תורה, און דאָס האָט געבראכט דערצו, אז די יודען האָבען זיך אנגעהויבען בעציהען נישט בלויז מיט סבלנות, נאָר אויך מיט א געוויסער אכטונג צו די געזעצען פון דעם לאנד, וואו דער גורל האָט זיי פערוואָרפען. ווען דער יוד אין גלות איז געצוואונגען געווען צו לעבען לויט אזעלכע געזעצען, וואָס האָבען גאנץ אָפט נישט געשטימט מיט דעם כאראקטער פון זיין אייגענעם הייליגען קאָדעקס, האָט איהם זיין געוויסען דערפאר נישט געפלאָגט — ער האָט געוואוסט, אז זיין קאָדעקס גופא, די תורה, הייסט איהם אָפהיטען די געזעצען פון לאנד און זיך זיי אונטערגעבען; פון דער צווייטער זייט ווידער, האָבען זיך יודען מיט דעם כלל שטענדיג געקענט פערטיידיגען געגען די אָנפאלען פון די שונאי-ישראל, וואָס האָבען כסדר אויפגעוואָרפען די יודען, אז זיי לעבען לויט בעזונדערע, מענשענפיינדליכע דינים און מנהגים. אזוי איז דורך מר שמואל'ן פערקערפערט געוואָרען די עצה פונ'ם גרויסען געטליכען נביא ירמיה, וואָס האָט געלעבט מיט אכט הונדערט יאָהר פריהער: ודרשו את שלום העיר אשר הגליתי אתכם שמה והתפללו בעדה אל ה׳, כי בשלומה יהיה לכם שלום (און איהר זאָלט פאָדערן דעם פריעדען פון דער שטאָדט, וואָס איך האָב אייך דאָרטין פערטריבען, און איהר זאָלט בעטען פאר איהר צו גאָט, דען אין איהר פריעדען וועט אויך צו אייך פריעדע זיין).

אי'ם נעגענזאץ צו די איבריגע געזעצלעהרער פון זיין צייט אין יהודה און אין בבל, האָט מר-שמואל, ווי געזאָגט, זיך נישט דערוויי-טערט פון דער ארומיגער וועלט און אָבגעגעבען א סך צייט אויף צו דערלערנען געוויסע אלגעמיינע וויסענשאפטען. ער איז געשטאנען אין פריינדליכע בעציהונגען מיט דעם פערסישען געלעהרטען אבלאאט, און מיט איהם צוזאמען געשטודירט די אסטראָנאָמישע וויסענשאפט; פאר א פאסענדען פלאץ, אויף צו מאכען אסטראָנאָמישע בעאָבאכטונגען האָט זיי געדינט דער טאָל שנער, צווישען פרת און חדקל, און דער פלאץ איז ווירקליך ביז היינטיגען טאָג פערבליבען דאָס ווינקעל פון דער הימעל-לעהרע. אויף ווי ווייט עס האָבען דערגרייכט שמואל'ס ידיעות אין דער חכמה בעוויזט זיין מאמר: „מיר זענען קלאָר די וועגען פון הימעל, ווי די וועגען פון נהרדעה״; נאָר בנוגע צו די קאָמעטען איז ער אָפען מודה, אז ער קען זיך נישט אָר-

יעגטירען אין זייער ווילדער בעוועגונג און איז נישט אימשטאַנד אויסצורעכנען זייער גאַנג.

בענוצענדיג זיך מיט זיינע אַסטראָנאָמישע קענטענישען האָט שמואל אויפגעטאָן אַ ווילכטיגע זאַך: ער האָט צונויפגעשטעלט אַ גענויען קאַלענדאַר פון אַלע יודישע יום-טובים אויף אַ גאַנצער רייהע יאָהרען. דאָס האָט ער געטאָן מיט דער כונה, כדי די יודען אין בבל זאָלען זיך אַליין קענען אַ עצה געבען מיט די קאַלענדאַר-בעשטימונגען און נישט זיין שטענדיג אָבהענגיג אין דער הינזיכט פון די לבנה-בעאָבאַכטונגען אין יהודה; ווי ס'ווייזט אויס, האָט אָבער שמואל נישט געפועל'ט ביי זיך, צו מאַכען אַזאַ שריט געגען דער איבער-הערשאַפט פון פאַטריאַך אין פאַלעסטינא, און ער האָט זיין קאַלענדאַר נישט פערעפענטליכט.

וועגען שמואל'ס קענטענישען אין מעדיצין זענען דערגאַנגען צו אונז גאַנץ וועניג קוועלן. ער האָט זיך בערימט, אַז ער איז אימשטאַנד אויסצוהיילען אַלע קראַנקהייטען, אויסער דריי (וועלכע זענען אַ רעזולטאַט פון שלעכטע היגיענישע בעדינגונגען), און זיין פלאַסטער צו געוויסע אויגען-קראַנקהייטען איז געווען בערימט אפילו אין ארץ-ישראל. דערביי איז כאַראַקטעריסטיש זיין מיינונג, אַז אַלע קראַנקהייטען שטאַמען פון דער לופט און פון דער ווירקונג, וואָס די לופט האָט אויפ'ן לעבען; זאָגאַר די פערוואונדעטע אויפן שלאַכט-פעלד, זאָגט מר-שמואל, זענען בלויז קרבנות פון דער לופט, און ווען מיר װאָלטען אימשטאַנד זיין צו מאַכען, אַז די לופט זאָל נישט אַריינדרינגען אין די וואונדען, וואָלט קיינער פון קיין וואונד נישט געשטאָרבען.

די ראָזיגע זייטיגע וויסענשאַפטען, צוזאַמען מיט זיין אינטענסיווער טעטיגקייט אויף דעם געביעט פון דער יודישער געזעצלעהרע, האָבען שמואל'ס נאָמען זעהר פאָפולער געמאַכט אין לאַנד, און פון אַלע זייטען האָבען זיך געצויגען תלמידים קיין נהרדעה, אין זיין ישיבה. ער האָט אָבער פערשטאַנען אָפצושאַצען די גרעסערע בעדייטונג פון דער נייער אַקאַדעמיע אין סורא (מתא מחסיא), וואָס איז געשטאַנען אונטער דער אָנפיהרונג פון זיין חבר א ב א א ר י כ א (ר ב), און זיין בעציהונג צו דעם לעצטען צייכענט זיך אויס מיט יענער ענוות פון גרויסע גייסט-מענשען, וואָס בעמערקט זיך כמעט ביי אַלע פאָרשטעהער פון דער יודישער געזעצלעהרע. דאָרט, וואו ר ב האָט זיך געפונען, האָט זיך שמואל אוועקגעזעצט צווישען אַלע תלמידים, און ווען די גע-

עהרטע משפחה פון דעם בעריהמטען ר׳ שילא האט אבגעטרעטען מר שמואל׳ן איהר ערשטען פלאץ ביי א געוויסער פייערליכקייט, האט שמואל דעם כבוד איבערגעגעבען רב׳ן.

נאך רב׳ס טויט איז שמואל אליין געבליעבען דער אב בתורה פאר גאנץ בבל, אלס ראש ישיבה (ריש סידרא) אין נהרדעה, און דעם פאסטען האט ער פערטרעטען גאנצע צעהן יאהר. אין אנהויב האט מען זיך אין יהודה בעצויגען מיט א געוויסער גרינגשעצונג צו שמואל׳ס אויטאריטעט אין די ענינים פון דער יודישער געזעצלעהרע; אנשטאט דעם געוועהנליכען טיטול אין די בריעף צו רב׳ן: „צו אונזער רבי׳ן אין בבל״, האט ר׳ יוחנן איצט געשריעבען: „צו אונזער חבר אין בבל״, און ווען שמואל האט אריינגעשיקט קיין ארץ ישראל זיינע קאלענדאר-אויסרעכנונגען אויף גאנצע זעכציג יאהר, האט ר׳ יוחנן איראניש בעמערקט: „יא, רעכנען קען ער״. שפעטער אבער, ווען ס׳האבען אנגעהויבען אנצוקומען פון שמואל׳ן קיין יהודה גאנצע פעק מיט שאלות ותשובות וועגען די פערשיעדענסטע דינים פון דער תורה, — האט מען זיך דארטין איבערצייגט, אז דער האלב-וועלטליכער וויסענשאפטס-מענש איז גרויס אויך אין הלכה, און ר׳ יוחנן האט צוריק איינגעפיהרט דעם אלטען טיטול: „צו אונזער רבי׳ן אין בבל״ (לרבינו שבבבל). ר׳ יוחנן מיט ריש-לקיש׳ען האבען זיך דעמאלט אפילו אליין געקליבען, צו פאהרען קיין בבל און זיך פערזענליך צו זעהען מיט דעם פיעלזייטיגען יודישען גייסט; דער לעצטער איז אבער אונטער דער צייט געשטארבען. — מר שמואל האט נאך זיך קיין זיהן נישט איבערגעלאזען און זיין נאמען איז איבערגעגאנגען אין דער יודישער געשיכטע, צוזאמען מיט דער גרויסער גייסטיגער ירושה, וואס זיינע תלמידים האבען פונאנדערגעטראגען איבער אלע עקען פון דער יודישער וועלט.

זיעבעטעס קאפיטעל.

די מלוכה־איבערקעהרעניש אין בבל און די ירידה פון רוים

אין די לעצטע יאהרען פון שמואל'ס אקאדעמישער טעטיגקייט אין בבל איז פארגעקומען א פאלשטענדיגע איבערקעהרעניש אין דעם פארטישען מלוכה־לעבען, וואס האט געהאט בעדייטענדע פאלגען פאר דער ענטוויקלונג פון דעם דארטיגען יודישען צענטר. פיער הונדערט יאהר האט געהערשט איבערן לאנד די פארטישע דינאסטיע פון די ארסאצידען, וועלכע האבען געגעבען די יודען אין בבל אלע פרייהייטען און געלאזען זיי זיך פריי ענטוויקלען. אונטער דער צייט האבען יודען בעוויזען, זיך איינצובירגערן אין לאנד, צו ווערן דארטין פרייע בעלי־בתים איבער זייערע אייגענע אנגעלעגענהייטען, און גלייך בערעכטיגטע שכנים בנוגע צו די אלגעמיינע אנגעלעגענהייטען פון דער מלוכה. און אט, אין דער צייט, ווען דאס יודענטום אין דעם לאנד האט גענומען ענטוויקלען א רייכע און פיעלזייטיגע טעטיגקייט, איז אויפגעשטאנען איינער, וואס האט ארויסגעריסען די קרוין פון דער אלטער דינאסטיע און פונאנדערגעטרייסעלט דאס גאנצע לעבען פון דער איינגעבוירענער, ווי פון דער יודישער בעפעלקערונג. דאס איז געווען א שפראץ פון די אלט־פערסישע סאסאנידען, וואס האבען בעהערשט דאס לאנד, איידער די פארטאנער האבען עס איינגענומען; די דאזיגע אלט־פערסער האבען זיך די גאנצע צייט פיינדליך בעצויגען צו די פרעמדע הערשער, וואס האבען זיך

אריינגעריסען אין זייער לאנד און אונטערגעבראכט זייער אמונה, און איצט האט זיך געפונען א קרוין־פרעטענדענט, מיט'ן נאמען א ר ד א ש י ר (ארתחשסתר), וואס האט אויפגעהויבען דעם פאלק געגען דעם לעצטען פון די פארטישע מלכים, א ר ט א ב א ן IV. און ארדאשיר האט געזיגט: דאס אלט־פערסישע פאלק האט פערביטערט געקעמפפט געגען זיינע האלב־גריכישע הערשער, ערשטענס, דערפאר וואס האבען זיי ארויסגעשטופט פון לאנד צארוואסטער'ס זענרא־לעהרע, און, צווייטענס, ווייל זיי האבען זיך נישט געקענט געגענשטעלען די רוימער און געלאזען זיי אברייסען איין פראווינץ נאך דער אנדערער. מיט א ר ד א ש י ר'ס הערשאפט איז אויף אזא אופן צוריקגעשטעלט געווארען די ס א ס א נ י ד י ש ע דינאסטיע, און זי האט פון איצט אן בעקומען דעם ביינאמען נ י י ־ פ ע ר ס י ש ע.

די פאלגען פון דער דאזיגער מלוכה־איבערקעהרעניש האבען זיך גלייך געלאזען פיהלען. עס איז צוריק איינגעפיהרט געווארען אין לאנד דער אמאליגער פייער־קולט; צארוואסטער'ס רעליגיע מיט די דאפעלע געטליכע כחות פאר גוטס און שלעכטס, ליכט און פינסטערניש א. א. וו., איז ווידער פערשפרייט געווארען צווישען דער בעפעלקערונג, און ארדאשיר האט געלאזען פונ'ם ניי צונויפזאמלען די פסוקים און מאמרים פונ'ם ז ע נ ד א ־ ו ו ע ס ט א און דאס ארויסגעגעבען מיט פירושים אלס הייליגעס רעליגיאנס־בוך. דער פאנאטיזם פון די אלט־פערסישע נאציאנאליסטען האט זיך דערפון, נאטירליך, שטארק געהויבען, און ס'האט זיך אנגעהויבען א רייהע פערפאלגונגען געגען אלע פרעמדע און פרעמד־גלויביגע. די פארשטעהער און ליעבהאבער פון דער גריכישער קולטור זענען דורך פייער און שווערד געטויט געווארן; ווייניגער, אבער אויך פיעל, איז אויסגעקומען צו ליידען פון דעם פאנאטיזם די פיעל קריסטען, וואס האבען זיך געפונען אין אויבער־מעסאפאטאמיען, אין די ערטער, וואס האבען שוין אנגעהערט צו רוים. און אויך איבער די יודען פון לאנד האט דער פאנאטיזם פון צארוואסטער'ס לעהרע געוואלט אויסגיסען זיין צארן; דאס איז אבער אונמעגליך געוועזען שוין צוליעב דעם אליין, וואס יודען האבען געלעבט קאנצענטרירט אין בעשטימטע פונקטען און דארט האבען זיי פארגעשטעלט מיט זיך א מורא'דיגע קראפט. בנוגע צו זיי האט זיך די פער'שפור'טע מאכט דעריבער בענוגענט בלויז מיט דריקענדע גזירות; פון די יודישע געריכטען איז צוגענומען געווארען דאס רעכט

צו משפט'ן פאר קרימינעלע פערברעכענס, יודען זענען נישט צוגעלאזען געווארען צו קיין שום מלוכה-פאסטען, און אפילו אין ענינים פון אמונה האבען אויך די יודען געפיהלט א געוויסען דרוק: אין די יום-טובים, ווען די מאגיער (די גייסטליכע פון דעם צאראוואסטער-קולט) האבען פערעהרט דאס פייער אין זייערע טעמפלען אלס אפבילדונג פון דעם ליכט-גאט אהורא-מאזדא (הורמיז), — האט זיך אין קיין יודיש שטוב קיין פייער נישט געטארט זעהען. אזוי ווי די מאגיער האבען געהאלטען פאר הייליג אויך די ערד און דאס וואסער, אלס א טייל פון דעם זעלביגען ליכט-גאט, האבען זיי פערבאטען די יודען, מקבר צו זיין זייערע מתים אין דר'ערד און אויך צו באדען זיך אין וואסער.

די דאזיגע פערפאלגונגען האבען געמאכט א שווערען איינדריק אויף דער גאנצער יודישער דיאספארא. ר' יוחנן אין ארץ ישראל איז בעטריבט געווארען פון דער ידיעה, אז די סאסאנידען האבען זיך אריינגעריסען אויך אינ'ם יודישען בבל, און ער האט זיך בערוהיגט ערשט דאן, ווען מען האט איהם ערקלערט, אז די אלטפערסער זענען זעהר ארים און פאר געלד קען מען ביי זיי אלץ פועל'ן. יודען האבען געקוקט אויף די אויפגעקומענע פערסיאנער (חברים, אמגושים)[*], ווי אויף א המונ'ישער ווילדער באנדע, וואס איז אימשטאנד אבצוטאן די שרעקליכסטע מעשים, און איינער האט זיך אויסגעדריקט: „די פארטאנער זענען ענליך געוועזען צו די חילות פון די מלכי בית דוד, און די חברים (ניי-פערסיאנער) זעהען אויס, ווי מלאכי חבלה". איין אגדה דערצעהלט זאגאר וועגען דעם בעריהמטען רבה בר חנא, אז ער האט אמאל פון כעס איבער די מעשים פון די אמגושים זיך ארויסגערופען: „גאט, אונזער גאט! אויב דו אליין ווילסט אונז נישט בעשיצען, טא גיב אונז שוין בעסער איבער צו די רוימער אין די הענד, אבי נישט צו די חברים!".

אט די געדריקטע שטימונג האט זיך אבער נישט לאנג געהאלטען. מיט דער צייט איז דער פאנאטיזם פון די ניי-פערסיאנער אלץ מילדער און ווייכער געווארען, און די יודען האבען זיך מיט זיי זעהר ענג און פריינדליך צוזאמענגעלעבט. די פריינדשאפט האט זיך אנגעהויבען אין די צייטען פון ארדאשיר'ס זוהן, שבור-מלכא I (282-271), וועלכער האט, ווי ארטאבאן מיט רב'ן, זיך זעהר הארציג בעפריינדעט מיט שמואל'ן. דאס איז געוועזען א העלדישער און

גוטהארציגער הערשער, וואס האט יודען נישט געלאזען טאן קיין שלעכטס; ער האט דערצעהלט שמואל׳ן, אז זינט ער פיהרט מלחמות מיט די רוימישע לענדער, וואס זענען אלע כמעט בעפעלקערט פון יודען, האט ער קיין איינציגען יודען נישט גע׳הרג׳עט, נאר אין דער שטאדט מזגת-קסרא, אין קאפּאדאציע, איז ער געצוואונגען געווען צו פערניכטען גאנצע צוועלף טויזענד יודען, ווייל זיי זענען מיט געוועהר אין די הענד ארויס אנטקעגען און געקעמפפט געגען איהם.

די איבערקעהרעניש אין דעם פּארטישען מלוכה-לעבען איז נישט אריבער אהן א בעדייטענדער ווירקונג אויך אויף רוים, — דער געוועזענער וועלט-אימפּעריע, וואס האט געהאלטען אין צופאלען ווערן. די ניי-פּערסען פון איין זייט און די גערמאנען און גאטען פון דער צווייטער האבען זיך אריינגעריסען אינ׳ם סאמע הארצען פון דעם צופוילטען רוימישען מלוכה-ארגאניזם און ער האט אנגעהויבען פאלען, ברעקלען זיך. כמעט פון יעדען איינעם פון די אלע פעלקער, וואס רוים האט אמאל אונטעריאכט, זענען איצט אויסגעוואקסען מלכים, קרוין-טרעגער, וועלכע האבען נאר איין אויפגאבע פאר זיך געזעהען: פערקנעכטען דעם איטאליענישען „דור הפלגה״ און איהם בעהערשען. נאכ׳ן טויט פון דעם עהרליכען אלעקסאנדר סעווערוס האט זיך אנגעהויבען א עפּאכע פון בלוטפערגיסונגען, איבערקעהרענישען און אנארכיע. אין א משך פון פופציג יאהר זענען ביז צוואנציג קסרים געזעסען אויף דעם רוימישען טראן, און צו די איז צוגעקומען נאך א דאפּעלע צאהל פון רויבער-אוזורפּאטארען, וואס האבען אויסגענוצט די אנארכיע אין לאנד אום צו פערכאפּען דעם טראן — כאטש אויף געצעהלטע טעג. איינער פון די דאזיגע אוזורפּאטארען, פיליפּוס, האט אין שמואל׳ס צייטען בעהערשט די רוימישע אימפּעריע און אפילו ארגאניזירט א גראנדיעזען יום-טוב לכבוד דעם טויזענדטען יאהר, זינט רוים איז געבויט געווארען דורך די ברידער ראמוס און ראמולוס; באלד אבער האט א צווייטער אוזורפּאטאר, דאציוס, פערכאפּט די מאכט אין זיינע הענד און פיליפּוס׳ען געטויט.

אזוי האט די אנארכיע אונטערגעגראבען דעם גאנצען יסוד פונ׳ם רוימישען מלוכה-לעבען און די פאלגען דערפון האבען זיך גלייך ארויסגעוויזען. רוים איז ארומגערינגעלט געווארען פון אלע זייטען מיט שטארקע יונגע פעלקער, וועלכע האבען אבגעריסען פון איהר איין פּראווינץ נאך דער צווייטער; די אייביגע זיגער זענען ערשטוינט און

צוטומעלט געווארען פון זייערע ערשטע מפלות, און באלד נאך די זענען געקומען אנדערע — גרעסערע און נאך שענדליכערע, וואס האבען אינגאנצען ענטפלעקט די שוואכקייט פון די „אונבעזיעגבארע" רוימער. דער קייזער וואלעריאנוס האט זיך אוועקגעלאזען מיט א רייהע לעגיאנען געגען דעם נייפערסישען שבור-מלכא I, כדי אבצונעהמען צוריק די פראווינצען, וואס ער האט אבגעריסען פון רוים, און געענדיגט האט זיך די מלחמה דערמיט, אז די לעגיאנען זענען אלע צושלאגען געווארען, און דער קייזער אליין איז אריינגעפאלען אין געפאנגענשאפט ביי די פערסיאנער, וועלכע זענען זיך מיט איהם בעגאנגען נישט בעסער, ווי די רוימישע זיעגער פלעגען זיך בעגעהן מיט זייערע געפאנגענע. די דאזיגע געפאנגענשאפט פון קייזער, צוזאמען מיט דער שוואכקייט פון זיין זוהן גאליינוס, האט בען אויפגעלאזט יעדען באנד פון אויטאריטעט און דיסציפלין, און דאס גאנצע רוימישע לעבען האט בעקומען דעם אויסזעהען פון א איינגער קאמפפס-ארענע.

א בעזונדער שארפען כאראקטער האבען אנגענומען די מהומות אין די מורח-פראווינצען, וואס האבען זיך געפונען נעהנטער צו דער אויפגעקומענער פערסיען. עס האט זיך געפונען א געוויסער מוטיגער און רייכער איינוואוינער פון תדמור (פאלמירא), מיט'ן נאמען אדענאט, און בענוצענדיג זיך דערמיט, וואס די שרעק פאר דער רוימישער מאכט איז אינגאנצען געפאלען, האט ער צונויפגעזאמעלט ארום זיך א מחנה פון ווילדע סאראצענען, און זיך אוועקגעלאזען מיט איהר איבער די פראווינצען פון סיריען און פאלעסטינא פון איין זייט און אין די געגענדען פון טייך פרת — פון דער צווייטער. נאך די ערשטע נצחונות פון דער מחנה, וואס האט פערשפרייט ארום זיך טויט און רויב, האט אדענאט בעקומען דעם טיטול „קאנסול און מיליטער-פיהרער פון אריענט"; דאן איז ער שוין ארויסגעטרעטען אין נאמען פון רוים, און זיין מארשרוט איז געווען קיין בבל, וואו ער האט פערפאלגט די פערסישע זיעגער; אנקומענדיג קיין נהרדעה האבען די יודישע איינוואוינער זיך איהם אנטקעגענגעשטעלט, דאן איז ער מיט זיין מחנה בעפאלען די שטאדט און זי אינגאנצען חרוב געמאכט (261). אין יענער צייט האט שוין שמואל אליין נישט געלעבט, און די גרעסטע צאהל זיינע פון תלמידים האבען געמוזט אנטלויפען פון שטאדט, כדי זיך צו ראטעווען. פון דער איבריגער יודישער בעפעלקערונג זענען

מאַסען געפאַנגען געוואָרען; דערביי האָבען זיך צווישען די לעצטע געפונען אויך שמואל'ס צוויי טעכטער, וועלכע זענען אוועקגעפיהרט געוואָרען קיין צפורי. דאָס האָבען די זיענער געטאָן מיט אַ כיון, ווייל ס'איז שוין דעמאָלט בעקאַנט געוועזען, אַז די יודען לייזען אויס זייערע געפאַנגענע און גיעבען פאַר זיי פיעל מעהר פון דער סומע, וואָס זיי זענען ווערט אַלס שקלאַפען.

פון נהרדעה איז אָדענאַט געגאַנגען ווייטער. ער האָט געשיצט דעם רוימישען טעריטאָריום געגען יעדען אָנפאַל מצד די פערסיאַנער, און אין גיכען איז דער געוועזענער רויבער-הויפטמאַן געוואָרען נישט בלויז אָפּיציעלער הערשער און געביטער איבער פאַלמירא (די אָאזע, וועלכע שלמה המלך האָט מיט טויזענד יאָהר פריהער פערוואַנדעלט אין אַ שטאָדט), נאָר אויך וויצע-קייזער פון רוים. אָט די גרויסקייט האָט אָדענאַט'ן פערשאַפט שונאים און אין יאָהר 267 איז ער גע'הרג'עט געוואָרען פון זיינעם אַ פערוואַנדטען מיט'ן נאָמען מעעניוס. די הערשאַפט איבער פאַלמירא איז דעמאָלט אריבער צו זיין פרוי זינאָביאַ, וועלכע האָט די ירושה פיעלפאַכיג פערגרעסערט; די ראָזיגע ענערגישע, געבילדעטע און גייסטרייכע הערשערין (זינאָביע האָט געהערשט איבערן לאַנד אין נאָמען פון איהרע צוויי זיהן) האָט בעוויזען צו פערוואַנדלען פאַלמירא אין אַ צענטר פון גייסט, שענקייט און האַנדעל, און ווי די אמאָליגע בבלי'שע קעניגין סעמיראַמיס, האָט זי אויך געחלומ'ט וועגען פאַנטאַסטישער גרויסקייט, און זיך אַרומגערינגעלט מיט די בעסטע מענשען פון איהר צייט. אין איהר צויבער-פאַלאַץ, וואָס ווערט נאָך ביז היינט בעוואונדערט, האָט דער פילאָזאָף לאָנגינוס געשאַפען זיינע ווערק איבער די געזעצען פון שענקייט, אין וועלכע ער לויבט שטאַרק די שענע שילדערונגען פון דער יודישער תורה וועגען בריאת העולם, דאָרט האָט זיך געשיצט פון זיינע פיינד דער קריסטליכער געלעהרטער פאַאולוס פון סאַמאָסאַטאַ, וועלכער האָט אויך נוטה געוועזען צום יודענטום, און ווי די קריסטליכע קוועלען ווילען האָבען, זאָל זאָגאַר די קעניגין זינאָביאַ אַליין אויך האָבען געוועזען אַ יודיש גלויביגע.

נישט קוקענדיג אויף דעם אַלעם זענען די יודען פון דעסטוועגען נישט צופריעדען געוועזען פון זינאָביאַ'ס הערשאַפט, וועלכע האָט שוין געהאַט אַרומגענומען סיריען, פאַלעסטינאַ און עגיפּטען. ר' יוחנן האָט זיך אויסגעדריקט: „וואויל וועט זיין דעם, וואָס וועט דערלעבען צו

זעהען די מפלה פון תדמור״, און די שפעטערדיגע דורות האבען געפרובט ערקלערן די דאזיגע שנאה דערמיט, וואס כמעט אלע איינוואוינער פון תדמור („התרמודים״), ווי די קעניגין אליין, זענען געווען געבוירען פון געמישטע חתונות צווישען יודען מיט געצענדינער, און ר׳ יוחנן האט מורא געהאט, אז די קרובה׳שאפט צווישען יודען און דעם ערב-רב זאל נישט שלעכט ווירקען אויף דער ריינקייט פון די ערשטע.

די יודישע אונצופריעדענהייט מיט דער פאלמירישער (תדמורישער) הערשערין איז דערגאנגען זאגאר ביז א בעוואפענטען אויפשטאנד, ווי ס׳איז צו זעהן פון פערשיעדענע תלמודישע ערצעהלונגען. אזוי דערצעהלט זיך אין תלמוד ירושלמי וועגען א געוויסען ז ע י ר א בר ח י נ נ א, וואס איז געפאנגען געווארען אלס פאליטישער פערברעכער. געחאפט האט מען איהם אין דער שטאדט סאפסיפא, און ווען צוויי תלמידים פון ר׳ יוחנן׳ס ישיבה (רב אמי און ר׳ שמואל) זענען געקומען צו דער קייזערין בעטען פאר זייער חבר, האט זי (זינאביע) געזאגט צו זיי: „צוליעב דעם דען, וואס אייער גאט טוט מיט אייך נסים, ערלויבט איהר זיך שוין אלץ צו טאן און אפילו אויך מורד צו זיין אין דער קייזערין?״ דערווייל איז אריינגעקומען א סאראצען („סרקיי״) מיט א שווערד אין האנד און האט זיך אנגערופען: מיט דעם שווערד האט ב ן-נ ד ר (אדענאט) געטויט זעירא׳ס ברודער; דאן האט זינאביא געהייסען בעפרייען דעם געפאנגענעם, וואס איז געגאנגען זיך נוקם זיין פאר זיין ברודער׳ס בלוט. אין דעם זעלביגען ארט ווערט דערצעהלט וועגען א ר׳ א י ס א, וואס איז געפאנגען געווארען און ר׳ י ו ח נ ן האט זיך שוין געהאט פון איהם מיאש געווען, נאר ר י ש ל ק י ש האט זיך אזוי לאנג משתדל געווען, ביז מ׳האט דעם געפאנגענעם בעפרייט, און ווי ס׳איז משער צו זיין געהערט צו יענער צייט אויך דער ספור וועגען ע ו ל א ב ר ק ו ש ר; דעם לעצטען האט די „מלכה״ געפאדערט, איבער-צוגעבען אין איהרע הענד, איז ער אנטלאפען קיין לוד און האט זיך בעהאלטען ביי ר׳ י ה ו ש ע ב ן ל ו י. דאן איז געקומען א מחנה סאלדאטען און געדראהעט, חרוב צו מאכען די גאנצע שטאדט, אויב דער געפאנגענער וועט נישט ארויסגעגעבען ווערן, און ר׳ יהושע האט איינגעפונען, אז ביי אזא פאל דארף מען ארויסגעבען דעם

געפאָדערטען און נישט אונטערברענגען אַ גאַנצע שטאָדט צוליעב איין מענשען *).

אויסער די יודען פון פאַלעסטינא, האָט זיך זינאָביאָ'ן איינגעגעבען אריבערצוציהען אויף איהר זייט עטליכע אזיאטישע פירשטען; דאָס האָט איהר אָבער ווייניג געהאָלפען. דער העלדישסטער פון די דעמאָלדיגע רוימישע קיסרים, אוירעליוס, האָט דער שטאָלצער קייזערין בעזיעגט און געבראַכט קיין רוים אלס געפאַנגענע, געשמידט אין גאָלדענע קייטען. צוזאַמען מיט דעם נצחון איז אויך אונטערגעגאַנגען די גלאַנצפולע תדמורישע רעגיערונג, אַזוי אז ר׳ יוחנן האָט נאָך דערלעבט צו זעהען די ערפילונג פון זיין פערלאַנג.

*) די פאָלקס־לעגענדע האָט ר׳ יהושע'ן דעם פאַקט נישט געקענט מוחל זיין און זי דערצעהלט, אַז אליהו הנביא האָט זיך ענטפלעקט צו איהם און איהם אנגערופען „מסור".

אכטעס קאפיטעל.

די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון יודענטום אין יהודה און בבל.

יהודה האט איבערגעלעבט די הערשאפט פון דער תדמורישער קייזערין, ווי זי האט איבערגעלעבט פיעל אנדערע פעלקער און מלוכות; איהר גלאנץ איז אבער וואס ווייטער אלץ בלייכער און שוואכער געווארען. דער פאטריארך ר׳ יהודה III האט שוין געשפיעלט א גאנץ קליינע ראליע אלס געזעצלעהרער און פלעגט זאגאר נישט פסק׳נען אליין קיין שווערע שאלות; איהם זענען געשטאנען צו הילף צוויי פון די ערשטע אמוראים אין ארץ ישראל: ר׳ אמי און ר׳ אסי, און נאך דעם טויט פון ר׳ אלעזר בן פדת זענען זיי געווארען די אנפיהרער פון דער בעריהמטער ישיבה אין טבריה.

די בעדייטענדסטע און אינטערעסאנטסטע פערזענליכקייט צווישען די פאלעסטינישע אמוראים פון יענער עפאכע איז רבי אבהו פון קסרי. רבי אבהו האט נישט פערנומען קיין גרויסען פלאץ אין די קרייזען פון די הלכי׳שע געזעצלעהרער, דערפאר האט ער אבער געהאט אנדערע מעלות, וואס האבען איהם אוועקגעשטעלט בראש פון זיין צייט און בעריהמט געמאכט אין אלע קרייזען פון דער יודישער וועלט. לויט דער פראפעסיע א קינסטלער פון פרויען-ציערונג, איז ר׳ אבהו געוועזען זעהר רייך, און זייענדיג גוט בעהאוועגט אין דער גריכישער ליטעראטור, איז ער אין דער זעלביגער צייט געוועזען אויך א לעבעדיגער

סימבאָל פון די שענסטע יודישע מדות.

איבער זיין בילדונג, שענהייט און רייכטום איז ר׳ אבהו געווען א גרויסער חשוב אין הויף פונ׳ם רוימישען פראָקאָנסול, און ער האָט דאָס אויסגענוצט, אויף צו בעשיצען די פערפאָלגטע און געררודפ׳טע. איינמאָל — דערצעהלט זיך אין א כאַראַקטעריסטישער תלמודישער אגדה — האָבען ר׳ אמי און ר׳ אסי פערמשפט צו א שווערער שטראָף א אויסגעלאַסענער פרוי מיט׳ן נאָמען תמר; איז זי אַוועק צום פראָ-קאָנסול און פערמסר׳ט די אַמוראים, אַז זיי טרעטען איבער די פונקציעס פון זייער מאכט און ערלויבען זיך צו משפט׳ן דיני נפשות געגען געזעץ. די געזעצלעהרער האָבען זיך דאַן געווענדעט צו ר׳ אבהו׳ן מיט דער בקשה, ער זאָל זיך משתדל זיין פאַר זיי, און ער האָט זיי אויף דעם געענטפערט מיט א פערשטעלטען העברעאישען בריעף, אין וועלכען ס׳האָט זיך געזאָגט: „איך האָב שוין געפרובט איבער-רעדען דריי מוסרים; אָט די תמר האַלט זיך אָבער ביי איהר׳ס און מיינע אַלע השתדלות׳ען קענען דאָ נישט העלפען״.

פון ר׳ אבהו׳ס בעשיידענעם, נאָכגיביגען כאַראַקטער זענען דערגאַנגען צו אונז אין די תלמודים פערשידענע אינטערעסאַנטע שטריכען. ווען ס׳איז געקומען זיין צייט צו בעקומען סמיכה, האָט ער געזאָגט: „ס׳איז פערהאַן א גרעסערער פון מיר אין תורה, וואָס איז ראוי צו בעקומען סמיכה — ר׳ אבאָ פון עכו. ער איז אָרים און האָט א סך בעלי חובות, ווען ער וועט ווערען א לעהרער, וועט מען איהם ברענגען מתנות, און ער וועט האָבען אָבצוצאָהלען זיינע חובות״. קומענדיג אַמאָל אין איין שטאָדט מיט דעם בעריהמטען ר׳ ח י י א ב ר א ב א, האָט ר׳ חייא געדרשה׳נט פאַר׳ן עולם אין הלכה, און ר׳ אבהו האָט, ווי זיין שטייגער איז געווען, גערעדט צום פאָלק און געפלאַנצט אין איהם גוטע מדות, טרייסט און האָפנונג. געוועהנליך, זענען אלע געלאָפען הערן די הארציגע דרשות פון דעם בעליבטען פאָלקס-ערציהער, און ר׳ חייא האָט זיך געפיהלט שטאַרק געקרענקט דערפון, וואָס זיינע הלכי׳שע פלפולים האָבען צוגעצויגען נאָר איינצעלנע צוהערער. דאַן האָט איהם ר׳ אבהו געטרייסט מיט דעם משל: „צוויי זענען אריינגעקומען אין א שטאָדט; איינער פערקויפט טייערע פעריל און בריליאַנטען, דער אנדערער — קינדערשע שפּיעלצייג, צו וועמען געהט מען מעהר?״

און ס׳איז באמת אזוי געווען. נישט קוקענדיג אויף דער אונצו-

פריערדיגקייט פון די הלכיסטען, זענען די בתי-מדרשים אלץ לעדיגער און די תלמידי חכמים — אלץ וועניגער געווארען, און דאגעגען איז געוואקסען די צאהל פון די דרשנים-אגדיסטען, וועלכע דאס פאלק האט געהערט מיט בעגייסטערטער צופריעדענהייט. צו די דאזיגע פאלקס-בעליבטע דרשנים האט אנגעהערט אויך ר׳ אבהו; ער האט אבער אויף דעם געביעט קיין בעזונדער טיעפקייט און גרויסקייט נישט ארויסגעוויזען.

כאראקטעריסטיש פאר די לעבענסבעגריפען פון יענער צייט און פאר ר׳ אבהו׳ס מאראלישער וועלט-אנשויאונג איז אויך די פאלגענדע תלמודישע ערצעהלונג: ס׳איז געווען א שרעקליכער הונגער-יאהר; האט מען בעשטימט א רייהע תעניתים מיט תפילות, מוסר-דרשות און שופר-בלאזען; דערביי האט, לויט׳ן מנהג, דער גרעסטער צדיק פון שטאדט געדארפט דיענען פאר א שליח צבור, און ר׳ אבהו איז ערשטוינט געווארען, ווען דאס פאלק האט אויסגעוועהלט צו דעם צוועק איינעם מיט׳ן שפאטנאמען פענטאקאקא (פינף-זינד). אין וואס בעשטעהט די פרומקייט פון דעם פעראכטעטען עם-הארץ, האט ר׳ אבהו נישט געקענט פערשטעהן — און ווען ער האט זיך געווענדעט מיט דער פראגע צו פענטאקאקא׳ן אליין, האט איהם דער לעצטער געענטפערט: איך בין אזוי ווי מ׳רופט מיך. מיין בעשעפטיגונג איז פאקטאריי פון פראסטיטוציע; איך קעהר אויס דאס טעאטער; טראג נאך וועש אין באד; מאך לוסטיג די וואס באדען זיך, און שפיעל אויף א פלייט. „האסטו עפעס אמאל גוטס געטאן אין דיין לעבען?" — האט איהם ר׳ אבהו געפרעגט, נאכמעהר ערשטוינט. און פענטאקאקא האט דער-צעהלט: אמאל, קעהרענדיג די זאלען פון טעאטער, האב איך בעמערקט צווישען די זיילען א פרוי, וואס איז געשטאנען און געוויינט. האב איך איהר געפרעגט: פארוואס וויינסטו? האט זי מיר געענטפערט: מיין מאן איז געפאנגען געווארען. ער ליעגט געבונדען אין געפענגניש, און מ׳וויל איהם נישט ארויסלאזען אנדערש, סיידען איך זאל מקריב זיין מיין ערליכקייט. הערענדיג דאס, האב איך פערקויפט מיין בעט, דאס קישען פון צוקאפענס און אלץ, וואס איך האב נאר פער-מאגט; דערנאך האב איך איהר געבראכט דאס געלד און געזאגט: געה לייז אויס דיין מאן און פערשוועך נישט דיין ריינקייט". פון דער ערצעהלונג איז ר׳ אבהו טיעף גערירט געווארען און האט מיט התפעלות אויסגערופען: „אויב דו האסט דאס געטאן, ביזטו ווירקליך

ראוי, צו בעטען פאר אונז אין אַנ׳עת צרה".

ר׳ אבהו איז געווען דער לעצטער פון די טאָן-געבענדע און איינפלוסרייכע פערזענליכקייטען אין ארץ ישראל פאר דעם פעריאָד פון תלמוד; מיט זיין טויט האָט זיך אַזוי ווי איבערגעריסען די לאַנגע גאָלדענע קייט פון שופטים, קרינגספיהרער, נביאים, מלכים, דיכטער, סופרים, חכמים, תנאים און אמוראים, וואָס דאָס געבענשטע לאַנד האָט געבוירען און ערצויגען אינ׳ם משך פון גאַנצע פופצעהן הונדערט יאָהר. פאר דעם הייליגען לאַנד איז אָנגעקומען די צייט פון גייסטיגער אַלטקייט און אונפרוכטבארקייט, און אַ טרויעריג פארגעפיהל הערט זיך אין דער פאָלקס-לעגענדע, וואָס דערצעהלט, אַז ווען ר׳ אבהו איז געשטאָרבען זענען די שטיינערנע סטאַטועז צוגאָסען געוואָרען און טרערען זענען געפלאָסען פון זייערע אויגען. —

גאַנץ אַנדערש איז געווען אין דער צייט די לאַגע פון דער יודישער גייסטיגער ענטוויקלונג אין דעם צווייטען נאַציאָנאַלען צענטער — אין בבל; דאָ האָבען איצט אָנגעהויבען אַרויסצוואַקסען שענע פרוכטען פון די קערנער, וואָס די גרויסע בענייער, רב און מר שמואל, האָבען מיט אַזוי פיעל מיה און בעגייסטערונג פערפלאַנצט. עס האָט אַזוי ווי אַ מעכטיגער שטראָם זיך דורכגעטראָגען איבער׳ן לאַנד אַרום די טייכען פרת און חדקל, און אַלע שיכטען פון דער יודישער בעפעלקערונג זענען בעהערשט געוואָרען פון איין שטאַרקען דראַנג, זיך צו פערפאָלקאָמען אין דער יודישער וויסענשאַפט, אין דער תורה. די העכסטע שטרעבונג פון אַ בבלי׳שען יודען איז געוואָרען דער טיטול „צורבא מרבנן" (למדן, געלעהרטער), און די גרעסטע חרפה, דאַגעגען — צו הייסען „בור" אָדער „עם הארץ"; בבל איז געוואָרען אַ יודיש לאַנד מיט אַ אייגענער, יודישער, קאָנסטיטוציע — די משנה — און די פיהרער פון דעם לאַנד זענען געווען די ראשי הגולה (עקזילאַרכען), וועלכע האָבען אויך געלעהרנט דאָס פאָלק און איהם ערצויגען, זענענדיג אַליין איבערגעגעבען דעם שטודיום פון דער תורה און פערשפרייטענדיג איהם צווישען אַלע קלאַסען פון פאָלק. סורא און נהרדעה, די צוויי ישיבות, וואָס האָבען געדיענט ווי אַ סיגנאַל פון די גרויסע פאָלקס-לעהרער, אויפצולעבען דאָס בבלי׳שע יודענטום און עס צו בעשיינען, — האָבען אַרויסגערופען צום לעבען אַלץ, וואָס האָט זיך געפונען געזונטעס און קרעפטיגעס אינ׳ם יודישען בבל, און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ סיסטעמאַטישע, שטאַרקע

בעוועגונג, צו פערטרייבען פון לאנד די עמי הארצות צוזאמען מיט אלע איהרע פאלגען, צו בעשאפען א נייע מעלכטיגע פעסטונג פאר דעם יודישען גייסט.

די בעדייטענדסטע צווישען די דירעקטע נאכפאלגער פון רב און שמואל זענען געווען רב הונא, וועלכער האט איבערגענומען די פיהרונג פון דער ישיבה אין סורא; רב יהודה בר יחזקאל, דער גרינדער פון דער גרויסער ישיבה אין פומבדיתא (נאך דער צושטערונג פון נהרדעה) און פארשטעהער פון א נייעם סיסטעם אין דעם שטודיום פון דער הלכה; רב נחמן בר יעקב, א איידים פון ראש גלותא; דער רייכער רב חסדא, רב ששת, און רבה בר אבהו.

הונא פון דיאקארט (געב. 220 געשט. 297) איז דער אנגעזעהענסטער יודישער געזעץ-לעהרער פון יענער צייט, וועלכען עס האבען זיך פרייוויליג אונטערגעווארפען אפילו די אמוראים פון ארץ ישראל. זיין לעבענסגעשיכטע איז צוגלייך א כאראקטעריסטיש בילד פון דעם יודישען לעבען אין יענער עפאכע. געבוירען פון דער היים נישט רייך, האט א קרוב פון עקזילארך, האט הונא אין דער יוגענד אליין בעארבייט זיין קליין שטיקעל פעלד. פלעגען צוויי בעלי דברים קומען צו איהם זיך משפט'ען, פלעגט ער זאגען: „גיט מיר אנ'אנדערן אויף מיין ארט אנצוטרינקען די פעלדער, וועל איך אייער שופט זיין". אמאל האט זיך געמאכט, אז רב הונא איז געגאנגען פון פעלד אהיים מיט'ן רידעל און גראב-אייזען אויפן אקסעל און איהם האט בעגעגענט רב חנא בר חנילאי, דער בעריהמטער עושר, וועלכען דאס פאלק האט פערגעטערט פאר זיין לעגענדארישער וואוילטעטיגקייט. דער בעשיידענער נדבן האט געוואלט אראבנעהמען די שווערע פעלדכלים פון הונא'ס אקסלען און איהם זיי נאכטראגען; דער לעצטער האט דאס אבער נישט דערלאזען. „אין דיין וואוין-ארט — האט ער צו איהם געזאגט — ביזטו נישט געוועהנט דערצו, דארפסטו עס דא אויך נישט טאן".

מיט דער צייט איז רב הונא רייך געווארען. זיינע פעלדער און ווייןגערטנער האט ער שוין אבגעגעבען אין ארענדע, זיינע סטאדעס האבען זיך געפיטערט אין די מדבריות פון דרום-בבל, און ער איז שוין אומשטאנד געווען צו לעבען רוהיג פון זיינע יעהרליכע הכנסות. דאן האט ער זיין עשירות אויסגענוצט צו פערשיעדענע וואוילטעטיגע

צוועקען; אין צייטען פון שטארקע שטורעם-ווינטען האט רב הונא זיך געלאזען ארומטראגען איבער אלע גאסען פון שטאדט, און בעמערקענדיג א אלטע איינגעבויגענע וואנט, האט ער געהייסען זיינע דיענער, זי אומווארפען און אויפשטעלען אויף איהר ארט א נייע — אויף זיין חשבון. אין דער צייט פון עסען זענען אלע טהירען פון רב הונא'ס הויז געעפענט געווארען און איינער איז געשטאנען און גערופען: „ווער ס'איז בעדערפטיג זאל אריינגעהן און עסען!“ די דאזיגע וואוילטעטיגקייט האט רב הונא ארויסגעוויזען אויך צו די נישט פערמעגליכע פון זיינע תלמידים, וועלכע זענען אויסגעהאלטען געווארען אויף זיין רעכנונג, און די צאהל פון זיינע תלמידים איז געוועזען אזוי גרויס, אז ווען עס פלעגט זיך אויפהויבען א מזרח-ווינט אין ארץ ישראל און אנטראגען א שטויב, פלעגט מען אין טבריה זאגען: „דאס זענען די תלמידים פון רב הונא'ס ישיבה אין סורא אויפגעשטאנען פון זייערע ערטער, און אויפטרייסלענדיג זיך, מאכען זיי אן א שטויב“.

אין רב הונא'ס צייטען האט דאס יודישע לעבען אין בבל, וואס איז ענג צוזאמענגעקניפט געווארען מיט דער ישיבה, אנגענומען יענע וואונדערבארע גאנצע געשטאלט, וועלכע האט זיך דערהאלטען אין דעם משך פון גאנצע אכט הונדערט יאהר. ביסלעכווייז און אזוי ווי פון זיך אליין האט זיך אויסגעארבייט א גאנצע היערארכיע פון לעהרער מיט נידריגע, העכערע און גאר הויכע ראנגען, לויט דעם פלאץ, וואס יעדערער פון זיי האט פערנומען אין דעם אקאדעמישען לעבען פון לאנד. ווי ס'איז שוין אויבען דערצעהלט געווארען, פלעגען זיך די תלמידים צונויפזאמלען אין בעשטימטע חדשים (ירחי דכלה) פון יאהר; די דאזיגע אקאדעמישע פערזאמלונג האט געהייסען מתיבתא, און דער פיהרער פון דער פערזאמלונג — ריש מתיבתא. דעם העכסטען ראנג נאכ'ן ריש מתיבתא האט פערנומען דער „ראש הכלה“. דאס איז געוועזען, אייגענטליך, דער פאקטישער פראפעסאר, און זיין פונקציע איז געוועזען, צוצוגרייטען די תלמידים אין די ערשטע דריי וואכען פון די צוויי אקאדעמישע חדשים און זיי בעהאווענט צו מאכען מיט די אלע סוגיות, וואס דער ריש מתיבתא וועט שפעטער בעהאנדלען. אבגעטיילט פון די אלע אקאדעמישע ראנגען איז געוועזען דער טיטול ריכטער (דיין); די זיצונגען פונ'ם בית דין (א גרופע דיינים) פלעגען פארקומען אויף א אפענעם פלאץ ביי די טויערן פון שטאדט (פון דאנען: דייני די בבא), און האטש די פונקציע פון בעשטימטען

דיינים איז געלעגען אין די הענד פונ׳ם ריש גלותא, זענען דאך די דיינים פאקטיש אבהענגיג געווען פונ׳ם ריש מתיבתא.

אט דעם פאסטען פון א ריש מתיבתא האט רב הונא פערנומען גאנצע פיערציג יאהר, און זיין אויטאריטעט איז געווען אזוי גרויס, אז ער האט דער ערשטער זיך ערלויבט, צו בעפרייען בבל פון דער ארץ ישראל׳דיגער אפוטרופסות בנוגע צו שאלות פון דער יודישער געזעצלעהרע. „מיר האבען זיך געמאכט, ווי ארץ ישראל״ — זאגט רב הונא, חאטש עס האט נאך עקזיסטירט דערוויַל די ישיבה אין טבריה און מ׳האט זיך נאך געמוזט שטארק רעכנען מיט די מיינונגען פון די „בני מערבא״. געשטארבען איז רב הונא אין טיעפער עלטער, איבער־לאזענדיג נאך זיך א ווירדיגען זוהן (רבה), און זיינע תלמידים און חברים האבען איהם אבגעגעבען גרויס כבוד. ווי דער שטייגער איז געווען אין יענער ציַיט, האט רב הונא אויך אנגעזאגט, מ׳זאל איבער־פיהרען זיין קערפער קיין ארץ ישראל, און ווען דער ארון איז צוגע־קומען נאהנט צום לאנד, זענען איהם ארויסגעקומען אנטקעגען ר׳ אמי און ר׳ אסי.

גרעסער פון רב הונא׳ן אין געוויסע הינזיכטען און פונקט דער היפך פון איהם אין דער נאטור איז געווען ר׳ יהודה בר יחזקאל (געב. 225, געשט. 299). א תלמיד פון דעם גרויסען רב, האט ער זיך דאך געהאלטען מעהר אן די וועגען פון מר שמואל און פארט־געזעצט זיין טעטיגקייט. בכלל איז רב יהודה געווען א מענש פון נישט געוועהנליכען מאסשטאב; שטאמענדיג אליין פון א אורואלטער משפחה, וואס האט געצויגען איהר יחוס אז ביז דער ציַיט פון די נביאים, האט ער שרעקליך מקפיד געווען אויף דער ריינקייט פון געשלעכט און דער נישט פערמישטער אבשטאמונג; אין דער זעלביגער ציַיט איז ער אבער געווען אויך א פערביסענער שונא פון יעדער מין פער־פיינערונג, פון יעדער פוצעריי.

אין לעהרנען האט זיך רב יהודה אויסגעצייכענט אלס חריף, אלס א מענשען, וואס האט ליעב יעדע זאך צוצוגליעדערן אויף א פלפול׳דיגען אופן מיט׳ן שכל, און נאך אין דער יוגענד האט איהם דערפאר מר שמואל שוין געקרוינט מיט׳ן נאמען „שיננא״ (שארפזיניגער). די דאזיגע מעטאדע פון זעהר איידעלע לאגישע אונטערשיידונגען און פערגלייַכונגען האט רב יהודה איינגעפיהרט אלס לעהר־סיסטעם אין דער ישיבה, וואס ער האט געגרינדעט אין פומבדיתא, און בעזונדער

האט ער ליעב געהאט אויסצונוצען זיין פלפול'דיגען גייסט אויף דעם געביעט פון דיני ממונות (געזעלשאפטליך-יורידישע פראגען), וואו די טעאריע איז געגאנגען צוזאמען מיט דער פראקטיק און וואו ס'זענען מעגליך זעהר שארפע שלום-פאלגערונגען און פשט'לעך.

איבער זיין שטייפער פערעקשנט'ער נאטור האט ר' יהודה געהאט א מאסע שונאים, און זיין גאנץ לעבען איז געווען אין לאנגע רייהע פון פערביטערטע קאנפליקטען און צוזאמענשטויסען. זיין הקפדה בנוגע צו דער ריינקייט פון געשלעכט איז דערגאנגגען ביז אזוי וויט, אז ער האט אלאנגע צייט זיך אבגעהאלטען פון חתונה מאכען זיין זוהן, מורא האבענדיג פאר א פסול אין דער שנור'ס משפחה, און זיין פריינד עולא האט איהם דערפאר געמוסר'ט און ערקלערט: „און מיר אליין — צי וויסען מיר דען, פון וועמען מיר קומען ארוים? אפשר שטאמען מיר גאר אויך פון די געצענדיענער, וואס האבען געשענדעט יודישע יונגפרויען, בעת דער בעלאגערונג פון ירושלים?" אין א צייט ארום האט זיך ווידער, ווי אויף צו להכעים רב יהודה'ן, בעזעצט אין פומבדיתא איינער פון נהרדעה, וואס האט זיך אנגעגעבען פאר א אבשטאמלינג פון די חשמונאים, און די חשובס'טע פאמיליעס פון שטאדט האבען זיך מיט איהם מתחתן געווען. דעם דאזיגען מיוחס האט פערדראסען, פארוואס מ'גיט רב יהודה'ן אב אזוי פיעל כבוד, און ער האט זיך איינמאל אויסגעדריקט וועגען איהם מיט חוזק. רב יהודה האט דאן דעם אריסטאקראט ארייגעלעגט אין חרם, און ווען ער האט געהערט, אז יענער רופט אלעמען אן „עבדים" (שקלאפען) האט ער געלאזען אויף איהם אליין אויטרופען, אז ער איז א זוהן פון שקלאפען. דאס האט דעם שטאלצען מיוחס איננאנצען ארויסגעבראכט פון די כלים, און ער האט זיך בעקלאגט אויף רב יהודה'ן פאר'ן איידים פון ריש גלותא, רב נחמן בר יעקב, וועלכער האט געשיקט רופען רב יהודה'ן צו זיך. ווען דער לעצטער איז געקומען האט דער אנקלאגער פערביטערט אויסגערופען: „מיך וועט מען מאכען פאר א זוהן פון שקלאפען! מיינע זיידעס זענען געווען די חשמונאים, די מלכים פון יהודה!" אויף דעם האט רב יהודה געענטפערט: דאס איז'ס טאקי, וואס מר שמואל האט אנגעזאגט, אז ווער עס גיט זיך אן פאר א אייניקעל פון די חשמונאים, איז א זיכערער עבד, ווארום די לעצטע פרוי (מרים, הורדוס'עס ווייב) האט פאר איהר טויט אפען ערקלערט, אז זי איז דאס לעצטע גליעד פון דעם חשמונאישען שטאם, און ווער

עס זאגט: איך קום ארויס פון די חשמונאים, קומט אין דער אמת'ען ארויס פון הורדוס'ען—דעם אדומישען עבד. די דאזיגע מיינונג אין נאמען פון דעם אויטאריטעטען מר שמואל איז בעשטעטיגט געווארען פון נאך א אמורא, רב מתנה, און רב נחמן האט געמוזט נאכגעבען און לאזען אויסרופען אומעטום, אז די אלע, וואס גיבען זיך אן פאר אייניקלעך פון די חשמונאים, האבען דעם דין פון בני עבדים.

נאטירליך, האט די דאזיגע פובליקאציע אנגעגריפען א סך פון די שענסטע משפחות, וואס האבען זיך געהאט מתחתן געווען מיט די מיוחסים, און דער צארן פון די אלע אויף דעם שולדיגען אין דער קאטאסטראפע, אויף רב יהודה'ן, איז געווען אזוי גרויס, אז זיי האבען איהם געוואלט מיט שטיינער פערווארפען, און ער האט זיך מציל געווען פון זיי נאר דערמיט, וואס ער האט געדראהעט צו ענטפלעקען דעם פסול פון נאך א גאנצער רייהע אריסטאקראטישע פאמיליעס.

אט די אלע צוזאמענשטויסען זענען אבער דאך נישט אימשטאנד געווען, אונטערצוגראבען רב יהודה'ס נאמען אלס אב בתורה אין בבל, ווי אין ארץ ישראל, און נאך רב הונא'ס טויט האט ער איבער־גענומען דעם טיטול ריש מתיבתא, וועלכען ער האט געטראגען צוויי יאהר.

דער יונגסטער צווישען די אמוראים פון יענער צייט איז געווען דער דערמאנטער רב נחמן בר יעקב. אין איהם האט זיך אבגע־שפיגעלט דער שטאלצער בעוואוסטזיין פון אלע בבלי'שע יודען צו־זאמען מיט דעם געפיהל פון פערזענליכער קראפט און פערמעגליכקייט. א איידים פון ריש גלותא, האט ער געקוקט אויף זיך אויך, ווי אויף א העכערע, מאכטהאבענדע פערזאן, וואס אלע מוזען זיך איהר אונטער־געבען; אים געגענזאץ צו אלע אמוראים און תנאים פאר איהם, האט רב נחמן זעהר שלעכט בעהאנדעלט זיינע שקלאפען, און זיין גאנג אין דער הלכי'שער פראקטיק איז אויך געווען, זיך צו האלטען שטרענג ביים געזעץ, נישט מאכענדיג קיינע הנחות.

ניינטעס קאפיטעל.

יהודה אונטער די ערשטע קריסטליכע מלכים.

מיט דער ענדע פון דריטען יאהרהונדערט איז די רוימישע אימפעריע צוגעקומען ביז דער שוועל פון אונטערגאנג. די ארמעע, צוזאמענגעשטעלט נישט פון רוימער, נאר פון די צעהנדליגער בארבארישע פעלקער, וואס האבען איינגעוואנדערט אין איטאליען און פערפלייצט דאס לאנד, — האט איינעם נאכ'ן אנדערן ארויפגעזעצט אויפן טראן און גלייך אראבגעשליידערט, דעמאראליזירענדיג אויף אזא אופן דעם גאנצען מלוכה-ארגאניזם און אבשוואכענדיג דין מורא פון די אונטערגעווארפענע פעלקער פאר דער מעכטיגער רוים. עס האט זיך געפאדערט א געוואלטיגע קראפט, אום אבצוהאלטען דעם שטראם פון דער דאזיגער אנארכיע, און אזא קראפט האט זיך בעוויזען אויף א געוויסער צייט, אין דער געשטאלט פונ'ם סאלדאטען-קייזער דיאקלעטיאנוס מיט זיינע העלפער. אליין א זוהן פון א שקלאף, האט אט דער מעכטיגער בעזיגער פערטיליגט דעם לעצטען שפור פון דער רוימישער פרייהייט און דאס גאנצע בירגערטום אראבגעווארפען ביז צו דער מדרגה פון האלב-שקלאפען. מיט די געוואלט-מיטלען איז איהם געלונגען ווי ס'איז איינצוצוימען דעם כאאס, און אמשטארקסטען האבען דערביי פון איהם געליטען די קריסטען. די לעצטע, וועלכע האבען שוין דעמאלט אויסגעמאכט א גרויסע צאהל פון דער בעפעלקערונג און

געהאט איינענע שוהלען און פערזאמלונגס-ערטער, — האבען מיט זייער שטארקער אגיטאציע אונטערגעגראבען די הערשענדע אמונה פון לאנד, און דיאקלעטיאנוס האט געזעהן אין דעם א געפאהר פאר דעם גאנצען קיום פון דער אימפעריע.

צו יודען, דאגעגען, האט זיך דער דאזיגער הערשער בעצויגען נישט שלעכט. אין זיין צייט האט פערטרעטען דעם פאסטען פון א פאטריארך ר׳ יהודה III, דער זוהן פון ר׳ גמליאל IV, א מענש, וואס איז, ווי געזאגט, געווען ווייניג בעדייטענד אלס געזעצלעהרער און האט בכלל נישט געקענט פערנעהמען אין לעבען פון פאלק דעם פלאץ, וועלכען עס האבען פערנומען זיינע זיידעס און עלטער-זיידעס. נישט קוקענדיג אויף דעם, איז אבער דער פאטריארך נאך אלץ געווען געאכטעט אלס פירשט, און זיין טעטיגקייט איז אויך נישט געווען אינגאנצען אונפרוכטבאר. ר׳ יהודה האט זיך שטארק אינטערעסירט מיט דער ערציהונג פון פאלק; צו דעם צוועק האט ער צוזאמענגעשטעלט א קאלעגיום פון דריי פערזאן, וועלכע זענען ארומגעפאהרען איבער גאנץ יהודה פון שטעדטיל צו שטעדטיל און געזעהן אוועקצושטעלן אין ארדנונג די חדרים און ישיבות.

אין דעם אינוועניגסטען לעבען פון יהודה האט זיך די רוימישע אדמיניסטראציע ווייניג געמישט און די יודען האבען געלעבט פערהעלטניסמעסיג רוהיג. עס האט זיך נאר איינמאל געמאכט, אז דיאקלעטיאנוס האט זיך פערבייזערט אויפן פאטריארך און איהם געפאדערט צו זיך; דער צוזאמענשטויס האט זיך אבער אויך געענדיגט בשלום און האט קיין שלעכטע ווירקונג נישט געהאט אויף די בעציהונגען פון דער רעגירונג צו די יודען פון לאנד. די שטרענגע עדיקטען פון דיאקלעטיאנוס׳ען מיט זיינע יועצים, לויט וועלכע די קריסטליכע שוהלען האבען געמוזט געשלאסען ווערען, די קריסטליכע שריפטען — פערברענט ווערן, און די קריסטען אליין געצוואונגען ווערען צום געצענדינערייא און צו דער פערעהרונג פון קייזער-בילד, — די אלע עדיקטען האבען יודען בארנישט נוגע געווען, און נאר זיי אליין זענען אויסגעשלאסען געווארן פון דעם אלגעמיינעם געזעץ וועגען רעליגיאנס-צוואנג.

אונפערשטענדליך בלייבט דער פאקט, וואס די שומרונים זענען אין די געזעצען פערגלייכט געווארען מיט די קריסטען, און זיי האט מען אויך געצוואונגען אנצונעהמען דאס געצענדינערייא. און וויל גרויסע מאסען פון זיי זענען נישט בייגעשטאנען דעם נסיון און האבען

געדיענט די עבודה־זרה, האט מען פון דער יודישער זייט אנגעהויבען צו בעטראכטען אלע שומרונים, ווי געצענדיענער, אויסשליסענדיג זיי אויף אזא אופן אינגאנצען פון דעם יודישען כלל. דאס איז געשעהען כמעט אונערווארטעט און אהן א בעשטימטער כונה פון וועמען ס'איז, וואָרום גראד דאס מאל האבען די שומרונים נישט ארויסגעוויזען קיין בעזונדער שנאה צו יודען. בכלל האט עפעס ווי א מין פאטאַלער גורל פערפאלגט די ביידע פערוואנדטע שטאמען און נישט געלאָזען זיי, זיך דערנעהנטערן אויף א לענגערע צייט. ערשט מיט הונדערט יאהר פריהער זענען די בעציהונגען צווישען שומרונים און יודען געוועזען זעהר פריינדליכע, און די חכמים האבען ערקלערט, אז „יעדער מצוה, וואס די כותים (שומרונים) האבען זי אנגענומען, היטען זיי זי אפ נאך שטרענגער פון יודען". דעמאלט איז דורכגעפאלען ר' מאיר'ס פארשלאג, צו ערקלערן די שומרונים פאר געצענדיענער — דער גאנצער טעגליכער אומגאנג און דער געזעלשאפטליכער פערקעהר צווישען די יודען און זייערע שומרונישע מיטבירגער איז געוועזען געגען דעם. ר' יוחנן אליין זאגאר האט זיך ערלויבט צו עסען פלייש, וואס איז געקויפט געווארן פון א שומרוני. און איצט האבען זיינע תלמידים, ר' אמי און ר' אסי, פערבאטען יעדען פערקעהר מיט די „כותים", ערקלערנדיג זיי פאר פאלשטענדיגע געצענדיענער. —

אונטער דער צייט האט דאס פערפאלגטע קריסטענטום בעזיעגט זיינע בעזיעגער. די וואפען פון גייסט, מיט וועלכע די פערטרעטער פון יודענטום זענען ארויסגעטרעטען געגען דער קריסטום־לעהרע, ווי די וואפען פון געוואלט, מיט וועלכע די פערטרעטער פון הײדענטום האבען געגען איהר געקעמפפט,—ביידע זענען נישט אימשטאנד געוועזען צו דערשטיקען די פייערדיגע בענקשאפט נאך א געטליכען לעבענסאינהאלט, וואס ס'האבען אזוי בעגייסטערט פונאנדערגעבלאזען די נאכפאלגער פון דעם גרויסען יודישען הימעל־טרוימער. דאס געצענדיענערײ, אויפגעגעסען פון דעם אייגענעם אונזין, פון דער אייגענער פאלשקייט און אויסגעלאסענקייט, האט געמוזט אונטערגעהן און דעם פלאץ האט פערנומען די גרונד־אידעע פון יודענטום, אויסגעדריקט אין א עקסטרעמער, מיסטישער פארם. דאס פארמירטע, גאנצע, פערקערפערטע יודענטום האט דעם פלאץ נישט געוואלט און אויך נישט געקענט איבערנעהמען: צו־בולט, ערשטענס, איז אין דעם געוועזען די נאציאנאלע טענדענץ; צו־שטארק, צווייטענס, האט

נאך געגליהט אין די הערצער די פערביטערטע שנאה צו די היסטארי־שע בעדריקער און, דריטענס, זענען די רעליגיעזע נארמען פון דעם אלטעגליכען יודישען לעבען שוין געוועזען צו פיעל פונאנדערגעוואקסען; דאס יודישע גלויבען איז שוין צו פיעל תורה געוועזען, האט שוין געהאט א צו־שווערען קאדעקס פון דינים, חוקים, חומרות, גזירות, סיגים, סיגים־צו־סיגים און אזוי כסדר — האבענדיג געגען זיך אזעלכע שווערע בעדינגונגען וואלט דאס היידענטום אזוי שנעל נישט קאפיטו־לירט. קעמפפען מיט'ן היידענטום אין זיינע רייהען און זיך אוועקשטעלען אויף זיינע חורבות האבען געקענט נאר יחידים, נאר איינצעלנע יודישע כחות, וועלכע האבען זיך אינגאנצען בעפרייט פון יעדען נאציאנאלען באנד, און געבראכט דער וועלט די אידעע פון דעם יודישען גאט, די יודישע הייליגקייט, די יודישע בעגריפען פון גאט, וועלט און מענש. אט די בעגריפען האבען געפונען פאר זיך נאר געצעהלטע אנהענגער אזוי לאנג ווי זיי זענען פערבליעבען אין זייער אריגינעלער, לויטערער געשטאלט; דאס האט אבער נישט לאנג געדויערט. דאס אידעאלע קריסטענטום, די גאט־לעהרע פון די ערשטע הימעל־טרוימער, פון די ערשטע הויהל־ און מדבר־אסקעטען, איז וואס ווייטער אלץ מעהר מגושמ'דיג געווארען, האט זיך וואס ווייטער אלץ מעהר אראבגעלאזען, אלץ מעהר צוגעפאסט צו די בעדינגונגען פון דעם שטאדטישען, פערוויקעלטען, וואכעדיגען לעבען, און אט דער קאמפראמיס האט בעשאפען דעם מלוכה־קריסטענטום, — יענעם קריסטענטום, וואס שרעקט זיך נישט אב פאר קיין פאלאצען, געהט מיט'ן שווערד אין האנד, זיך אויסקעמפפען מאכט און עשירות און בעקומט אלע פריווילעגיעס פון א מלוכה־גלויבען.

פארגעקומען איז די דאזיגע איבערקעהרעניש אין די צייטען פון קאנסטאנטין דעם גרויסען (אין די ערשטע צעהנדליגער פון IV־טען יאהר־הונדערט) און נאטירליך האבען פאליטישע מאטיווען אויך געשפיעלט דערביי נישט קיין קליינע ראליע. צווישען קאנסטאנ־טינען מיט די פארשטעהער פון קריסטענטום איז געשלאסען געווארען א מין אבמאך, לויט וועלכען די לעצטע האבען זיך פערפליכטעט צו שטיצען איהם אין קאמפף מיט זיינע מיט־קיסרים, און דערפאר בעקו־מען די פולע פרייהייט, צו האלטען זיך ביי דעם קריסטליכען גלויבען און איהם צו פערשפרייטען. עס האט אלזא געהייסען דערווייל, אז דאס קריסטענטום איז בלויז גלייכבערעכטיגט געווארען מיט די

איבריגע אמונות פון דער אימפעריע, און די גלייכבערעכטיגונג האט זיך בעצויגען אויך אויף דעם יודישען גלויבען. קאנסטאנטינ'ס טאלעראנץ-עדיקט פון יאהר 313 האט ערלויבט יעדען בירגער פון לאנד צו היטען די אמונה, וואס איהם געפעלט, און אין דעם עדיקט האט זיך בפירוש געזאגט, אז די יודישע פאטריארכען, עלטסטע, געמיינדעפארשטעהער און ראשי-ישיבות האבען די זעלביגע פריווילעגיעס, וואס די קריסטליכע און געצענדיענערישע גייסטליכע. אין א קורצער צייט ארום האט קאנסטאנטין נאך מעהר בעפעסטיגט די דאזיגע בעשטימונג דורך א רייהע נייע געזעצען, לויט וועלכע אלע יודישע כלי-קודש (שוהל-בעאמטע, עלטסטע, לעהרער פון פאלקס-שוהלען א. א. וו.) זיינען בעפרייט געווארן פון די לעסטיגע ארבייטען אין דער שטאדט-פערוואלטונג.

די דאזיגע אונפארטייאישע בעציהונג צו יודען און דער יודישער אמונה האט זיך אבער נישט לאנג געצויגען. קאנסטאנטין איז וואס ווייטער אלץ מעהר ארונטערגעפאלען אונטערן איינפלוס פון קריסטענטום, און צוזאמען דערמיט איז געוואקסען אויך זיין שנאה צו יודען. האזיוס, דער בישאף פון קארדובא, ווי דער צווייטער קריסטליכער געלעהרטער עוזעביוס פון קסריה, — ביידע זיינען געוועזען פערביסענע שונאים פון יודענטום, און גראד זיינען זיי צו יענער צייט געוועזען די נאהנטסטע יועצים פון קייזער. אין די רעגירונגס-דאקומענטען פון דעם פעריאד ווערט שוין דאס יודענטום אנגערופען „שענדליכע, פערברעכערישע סעקטע", און באלד דערנאך (315) ווערט פערעפענטליכט א קייזערליכער עדיקט, לויט וועלכען די יודען ווערט פערבאטען אנצונעהמען גרים, געגען א הארטער שטראף פאר די גרים גופא, ווי פאר יענע, וואס וועלן זיך אין דעם בעטייליגען.

די אגיטאציע פון די קריסטליכע מיסיאנערען האט אויף אזא אופן בעקומען א עפענטליכע שטיצע פון דער רעגירונגס-מאכט; ווארום צוזאמען מיט דעם פערבאט אנצונעהמען גרים, האט זי אויך שטרענג פערבאטען יעדען אויסדריק פון פראטעסט און צארן געגען די יודען, וואס זיינען איבערגעגאנגען צום קריסטענטום. יודען זיינען אבער נישט זעהר גערן אריבער אינ'ם לאגער פון דער נייער אמונה, און די מיסיאנערען האבען זיי געמוזט אונטערקויפען מיט פערשידענע גליקען און וואוילטאגען; אזוי דערצעהלט זיך אין א אגדה: „די אומות העולם האבען טענות צו יודען און זאגען: ביז ווי לאנג נאך וועט איהר אומקומען

פאר אייער גאט, ביז ווי לאנג נאך וועט איהר פאר זיהם דאס לעבען אוועקגעבען? קומט צו אונז, מיר וועלן אייך מאכען פאר דוכסים, לאנד-הערשער און קריעגס-פיהרער".

דאס האט אבער אלץ נאך וועניג געווירקט; דאן האט קאנסטאנטין איינע נאך דער אנדערער אבגענומען פון יודען אלע פריווילעגיעס, וואס זיי האבען נאך געהאט פון די אלטסטע צייטען. יודישע כלי-קודש זענען געצוואונגען געווארען זיך צו בעטייליגען אין די שווערע שטאדטישע ארבייטען; יודען איז פערבאטען געווארען צו פערשפרייטען זייער גלויבען, צו מל'ן זייערע געצענדיענערישע קנעכט, און אין דער זעלביגער צייט האט די קריסטליכע קירך בעקומען א רייהע בעדייטענדע פריווילעגיעס, וואס האבען איהר מאכט פערגרעסערט און בעפעסטיגט.

אין א בעזונדער שארפער פארם האט זיך ארויסגעוויזען די פיינדליכע פערהאלטונג צום יודענטום פון דער אויפגעקומענער קריסטליכער קירך, — בעת די פערהאנדלונגען פון דעם ערשטען אלגעמיינעם קירכען-קאנגרעס, וואס איז אבגעהאלטען געווארען אין ניצעא, אונטערן פארזיץ פון קייזער. אט דער קאנגרעס האט געהאט צו בעשטימען די דאגמען (עיקרים) פון דעם קריסטליכען גלויבען, און אין דער רייהע פון די פערשידענע תקנות, וועלכע זענען דארט פון די פערזאמעלטע בעשטימט און אנגענומען געווארען, האט זיך געפונען אויך איינע, וואס האט איבערגעריסען דעם לעצטען צוזאמענהאנג צווישען דער קריסטליכער קירך און איהר אורערשטער אבשטאמונג — דאס יודענטום. עס האט זיך געהאנדעלט וועגען דעם יום-טוב פסח; ביז דאן פלעגען די קריסטען (בעזונדער פון די מזרח-לענדער) פייערן זייער פסח צוגלייך מיט'ן יודישען, לויט דער בעשטימונג פון דעם יודישען נשיא אין ארץ ישראל; דאס האבען די קריסטליכע קהלות פון די מערב-פראווינצען נישט געקענט מוחל זיין זייערע גלויבענס-ברידער פון מזרח, און קאנסטאנטין אליין האט אויסגעדריקט די אונצופרידענהייט מיט די ווערטער: „פארוואס זאלען מיר עס נאכטאן די דאזיגע גאט-פערשאלטענע, צו פייערן אונזער הייליגען יום-טוב מיט זיי אין איין טאג? צי קען דען נאך געבען א גרעסערע עזות דערפון, צו לאזען די פערהאסטע יודען זאגען, אז מיר קענען נישט פייערן אונזער יום-טוב אהן איהם ווי געהעריג אבהיטען, נאר מוזען נאכטאן זייער תורה. — פון ווייטער אן זאל מעהר קיין געמיינ-

זאמעס נישט זײַן צווישען אונז און דעם פערהאסטען פאלק: מיר האבען פון אונזער אויסלײזער אנ׳אנדער וועג בעקומען. דער דאזיגער געדאנק האט ארויסגערופען די צושטימונג פון דער קאנגרעס-מעהרהײַט, און ס׳איז בעשלאסען געווארען אבצולעגען דעם קריסטליכען פסח אויף אנ׳אנדער טאג, כדי נישט צו זײַן מעהר אבהענגיג פון דעם יודישען קאלענדאר.

אזוי איז די שנאה צו אלעם יודישעם געוואקסען צוזאמען מיט דער פערשפרײַטונג פון דער גליל׳עאישער לעהרע וועגען ליבע און הײליגקײַט; דאס ערשטע ווארט פון קריסטענטום נאכדעם, ווי עס איז מעכטיג און שטארק געווארען, איז געוועזען אנ׳ארויסרוף צום קאמפף געגען די „פערהאסטע" יודען, וועלכע האבען נישט געוואלט פערלאזען זײער גאט און זײער תורה, און די קומענדיגע קריסטליכע דורות האבען הונדערטער יאהרען געפיהרט אט דעם קאמפף מיט פײַער און בלוט, — דעם קאמפף פון זיעגער געגען אונבעזיעגבארע. —

א קורצע צײַט נאך דער ניצעאישער פערזאמלונג האט קאנסטאנטין בענײַט האדריאנ׳ס געזעץ, אז קײן יוד טאר נישט ארײַנקומען קײן ירושלים. די סבה פון דעם בעפעהל איז געוועזען די ענדערונג, וואס איז פארגעקומען אינ׳ם לעבען פון דער אמאליגער יהודה׳עאישער הויפטשטאדט. האדריאנ׳ס „עליא קאפיטאלינא" האט צוריק בעקומען איהר פריהערדיגען נאמען און איז פערוואנדעלט געווארען פון א געצענדיענערישער שטאדט אין א הײליגען צענטר פארן גאנצען קריסטענטום; קאנסטאנטין האט געלאזען אויפשטעלען א גרויסע קירך אויף דעם ארט, וואו עס זאל, לויט דער לעגענדע, זיך האבען געפונען ישו׳ס קבר, און פון דעמאלט אן ווערט די קירך בעזוכט פון טויזענדער פילגרימען. פאר יודען איז בעשטימט געוועזען נאר אײן טאג אין יאהר, ווען זײ איז ערלויבט געוועזען ארײַנצוקומען אין זײער אמאליגער הויפטשטאדט און וויינען בײַ די חורבות פונ׳ם אײַנגעפאלענעם בית-המקדש— תשעה-באב (דער 9-טער אב, דער טאג, ווען דער בית המקדש איז חרוב געווארען).

בײַ דעם אלעמען איז קאנסטאנטין נאך אין געוויסע הינזיכטען געבליבען טרײַ די פרינציפען פון גלײַכהײַט און גערעכטיגקײַט, און האט נישט נאכגעגעבען די פאדערונגען פון זײַנע יועצים. ער האט, למשל, איבערגעלאזען אין זײַן קראפט דאס געזעץ, וואס האט בעפרײַט די יודישע געזעצלעהרער און אנדערע כלי קודש פון פערשידענע

מלוכה־שטייערן; אויסער דעם, האט ער זיך זאגאר איינגעשטעלט פאר יודען און זיי געשיצט פון די משומדים, וואס זענען געווארען יודישע שונאים און פלעגען אויסטראכטען די שרעקליכסטע בלבולים אויף יודען און דעם יודישען גלויבען. געגען די דאזיגע יודישע יודען־פיינינגער האט קאנסטאנטין ארויסגעלאזען א ספעציעלען עדיקט, אין וועלכען ס'האט זיך געזאגט: „די נייע קריסטען פון דעם יהודה'עאישען פאלק, וואס וועלן שטערן די רוהע פון זייערע פריהערדיגע שטאם־ און גלויבענס־ברידער און זיי בעליידיגען אדער שלעכטס טאן, וועלן שטרענג בעשטראפט ווערן" (336) — ביז אזוי ווייט זענען דערגאנגען די צרות, וואס יודען האבען געליטען פון זייערע „נייע קריסטען"!

בעזונדער שטארק האט זיך צווישען די לעצטע אויסגעצייכענט יוסף פון טבריה; אין דער יוגענד איז ער געווען א מיטגליעד פון בית דין, און דער נשיא האט איהם זאגאר אנפערטרויט זיין אייגענעם כבוד, בעשטימענדיג איהם פאר א „שליח ציון"; אזא שליח פלעגט פאהרען אין די ווייטע לענדער און צונויפזאמלען אינ'ם נשיא'ס נאמען די יעהרליכע נדבות פון די יודישע איינוואוינער. איינמאל האט איהם דער נשיא געשיקט קיין ציליציען (קליין אזיען); האט זיך דארט יוסף נאהנט בעקאנט מיט א בישאף און מיט איהם א סך פערבראכט. דאס האט אויפגערעגט געגען איהם דער יודישער בעפעלקערונג, און זי האט אנגעהויבען קוקען מיט א שטארקען חשד אויף דעם „שליח ציון", וועלכער איז בכלל נישט בעליעבט געווען פאר זיין גאוה'דיגער בעציהונג צו די פראווינציעלע דיינים און לעהרער. די מעהר איבערגעגעבענע יודען האבען איהם פון דעמאלט אן אנגעהויבען שטארק נאכצושפירען, און ווי גרויס איז געווען זייער צארן, ווען זיי האבען דעם נשיא'ס שליח ווירקליך געפונען פערטיפט איבערן עוואנגעליום (ברית חדשה)! ווי יוסף אליין דערצעהלט, זאלען די יודען איהם האבען זאגאר אריינגעווארפען אין טייך צידנום, פון וואנען ער איז נאר על פי נס נצול געווארען, און ער האט דעריבער עפענטליך געשוואויר'ען, צו דינען דעם נייעם גלויבען און איהם צו זיין איבערגעגעבען.

פון דעמאלט הויבט זיך אן יוסף'ס קאריערע אלס מסור און פיינינגער פון זיין פאלק. קענענדיג גוט די יודישע עמפפינדליכקייט בנוגע צו ענינים פון גלויבען, האט אט דער פערביטערטער משומד פערשפרייט אומעטום קלאנגען, אז דער אלטער נשיא, ר' יהודה III, האט אויפן טויטען־בעט געפיהלט א שטארקע בענקשאפט נאך דער שענהייט

פון קריסטענטום, און אז דער איצטיגער יונגער נשיא, הלל II, האט בעהאלטענערהייד געפיהרט א ווילד, אויסגעלאסען לעבען. צו די דאזיגע גיפטיגע בעליידיגונגען פון דעם יודישען געפיהל האט יוסף נאך צוגעגעבען א רייהע נסים און וואונדערליכע מעשות, וואס זענען געשעהען מיט איהם ביז דער „ענטפלעקונג" פון דעם געטליכען אמת, און אויף אזא אופן איז ער געווארען א גרויסער חשוב ביי די זיילען פון דער קירך, וועלכע האבען אויסגעפועל'ט פאר איהם ביי קאנסטאנטינ'ען דעם טיטול קאמעס, וואס האט געדיענט, ווי א מין פריי-בריעף צו מעגען טאן אלץ אונבעשטראפט. איצט האט דעם משומד'ס גיפטיגע חוצפה שוין פאר זיך קיין גרענעץ נישט געהאט, און קאנסטאנטין אליין האט ענדליך געפונען פאר נויטיג, צו בעשיצען די געפלאגטע און בעליידיגטע יודען.

אויב אין דער צייט פונ'ם ערשטען קריסטליכען קייזער האבען נאך יא עקסיסטירט געוויסע נארמען פון מענשליכקייט און יושר, זעגען אבער אט די נארמען (בנוגע צו יודען) אינגאנצען אונטערגעגאנגען אונטער דער הערשאפט פון דעם ערשטען אינקוויזיטאר און ברודער-מערדער קאנסטאנציוס (337—362). מיט זיין הערשען האט זיך איצט אנגעהויבען דערווירקליכער קריסטליכער רעזשים און ממילא אויך — די אונגעהויערע קייט פון ליידען און פיין פאר דער יודישער בעפעלקערונג. דאס איז געוועזען א פאנאטישער דעספאט, וואס האט נישט געוואוסט פון קיינע נארמען און געזעצען דארט, וואו עס האט זיך געהאנדעלט וועגען דער אמונה. גלייך אין דער ערשטער צייט פון זיין הערשען זענען א גאנצע רייהע געזעצלעהרער אנגעקלאגט געווארען פאר פערשיעדענע פערברעכענס געגען דעם נייעם רעזשים, און דער גרעסטער טייל פון זיי האט געמוזט אנטלויפען קיין בבל. חתונה-פערבינדונגען צווישען יודען מיט קריסטליכע פרויען זענען בעשטראפט געווארען מיט'ן טויט, און די זעלביגע שטראף איז בעשטימט געווארען פאר יענע, וואס האבען געלאזען מל זיין זייערע שקלאפען. דער גרונד פון דעם שטרענגען שקלאפען-געזעץ (אין קאנסטאנטינ'ס צייטען איז דאס אויך פערבאטען געוועזען; עס האט אבער געקומט דערפאר א פיעל לייכטערע שטראף) איז געוועזען א דאפעלער: ערשטענס, זאל זיך די יודישע בעפעלקערונג נישט פערמעהרען א דאנק דעם צופלים פון די שקלאפען; און צווייטענס, זאל א קריסט נישט דיענען קיין יודישען האר, קיין „גאט-מערדער".

די אלע בעשרענקונגען זענען געווען געגען די גרונד־געזעצען פון דער רוימישער קאנסטיטוציע, לויט וועלכער יעדער „פראווינציאל", אהן א שום אונטערשיעד פון גלויבען, האט פאלשטענדיגע בירגער־רעכט און קיינער טאר פון איהם די דאזיגע רעכט נישט אוועקנעהמען. פאר דעם שיצלינג און בעשיצער פון דער היילינער קירך האבען אבער נישט עקסיסטירט אינגאנצען די בעגריפען פון רעכט און געזעץ. עס איז געשאפען געווארען איין נייער אויסגאנגס־פונקט, וואס האט אלץ מעגליך געמאכט און אלץ אריינגענומען אין דעם סוג פון גלויבען—די קירך. די קריסטליכע קירך מוז הערשען אין לאנד; די מדינה, די מאכט, דער גאנצער מלוכה־ארגאניזם, — אלץ מוז ווערן קריסטליך, רוים מוז ווערן די מלוכה פון קריסטענטום.

די רדיפות געגען יודען זענען אויף אזא אופן אריינגענומען געווארען אינ'ם עצם סיסטעם פון דער נייער מלוכה־ארדנונג, און די יודען אין פאלעסטינא האבען באלד דערפיהלט די פאקטישע פאלגען פון דעם רעזשים. דאס איז געווען אין דער צייט פון די אייביגע קריעגערייען צווישען דעם רוימישען חיל און די שכנים־פערסיאנער, ווען די לעצטע האבען זיך בעפעסטיגט אין מערב־אזיע און ארויסגע־שטופט פון דארט די רוימער; קאנסטאנציוס האט דאן אוועקגעשיקט אהין א גרויסען חיל, אונטער דער אנפיהרונג פון זיין מיט־קייזער גאלוס. פון דער מחנה האט א גרויסער טייל, אונטער דער פיהרונג פון לעגאט אורסיצינוס („ארסקין"), דורכמארשירט פאלעסטינא, און אורסיצינוס האט געפאדערט פון יודען, זיי זאלען איהם צושטעלען פריש־געבאקען ברויט פאר דער מחנה אום שבת און זאגאר אום פסח. די געזעצלעה־רער האבען געזעהען די געפאהר פון געצוואונגענעם שמד, וואס רוקט זיך אן אויף יודען, זיי האבען אבער קיין אויסוועג נישט געפונען, און געמוזט מתיר זיין לפי שעה די דערמאנטע שווערע פערברעכענס, אונטער דעם אויסרייד, אז אורסיצינוס האט דא נישט גוזר געווען קיין גזירת שמד, און ער וויל נאר ברויט פאר זיינע סאלדאטען. עס האבען זיך געפונען אזעלכע, וואס האבען דורכאויס געפאדערט, אז יודען זא־לען זיך מוסר נפש זיין און נישט עובר זיין אויף די געבאטען פון דער תורה; דאס זענען געווען יענע, וואס האבען גוט געזעהן די אמת'ע כונה פון די רוימישע מיליטער־פיהרער און געוואוסט, אז דער זעלבי־גער אורסיצינוס האט אין א שטעדטיל נעבען טבריה פערברענט א ספר תורה, ווען ער האט געטראפען יודען לייענענדיג אין איהר.

צו די דריקונגען און רדיפות זענען נאך צוגעקומען די שווערע שטייערן, וואס האבען אויסגעפרעסט פון פאלק דעם לעצטען פערהארעוועטען פערדיענסט. די שטייערן זענען געוועזען פיער-פינף-פאליגע, און איין אגדה פון יענער צייט קלאגט זיך: „אזוי ווי א קלייד, וואס האט זיך פערטשעפעט אן דערנער: ציהסט ארויס איין עק, בלייבט שטעקען דער צווייטער, — אזוי זענען מיר אין דער מלכות עשיו (רוים): מ'האט נאך נישט אבגעצאהלט די ארנוניא (תבואה-, שאף-שטייערן), מאהנען זיי שוין דעם גלגלת (קאפ-שטייערן). — זיי קומען מיט גזירות אויף יודען: דו האסט געגנב'עט און געטויט! האסטו נישט געגנב'עט און נישט געטויט, טא זאג: ווער האט מיט דיר געגנב'עט, ווער האט מיט דיר געטויט? גיב ארנוניא, גלגלת און דימוסיא.

די דאזיגע אלע צרות און גזירות האבען ענדליך ארויסגעבראכט דעם פאלק פון געדולד, און ווי אלע מאל האט אויך איצט גליל די ערשטע אויפגעהויבען די פאהן פון אויפשטאנד. עס האט זיך אבגעפונען א אנפיהרער, אונטערן נאמען נאטראנא, וועלכער האט בעגייסטערט די קריעגערישע גליל'ער און זיי אויפגעמונטערט צום קאמפף מיט די רוימער, און אין א געוויסער נאכט זענען די רעוואלוציאנערען אין צפורי (וואס האט דעמאלט געהייסען דיאצעזערעא) בעפאלען דעם דארטיגען רוימישען גארניזאן און איהם פערניכטעט. דערנאך האבען זיי זיך בעפעסטיגט אויף דער פאזיציע (צפורי איז געשטאנען אויף א הויכען בארג) און געמאכט פון דארטין אפטע אנפאלען אויף די רוימער פון דער ארומיגער סביבה; דערביי איז די צאהל פון די יודישע קריעגער געוואקסען, און באלד האט דער אויפשטאנד ארומגעחאפט אויך טבריה, לוד און אנדערע שטעדט אין יהודה און גליל.

אזוי, אז גאלום האט זיך דערשראקען און ארויסגעפאדערט פון קאנסטאנציוס'ען פרישע לעגיאנען; אורסיצינוס האט אבער בעוויזען צו דערשטיקען די יודישע רעוואלוציע, נאך איידער זי האט זיך אינגאנצען פונאנדערגעפלאקערט. די רוימישע לעגיאנען האבען זיך מיט אכזריות גוקם געוועזען אן די בעזיעגטע יודען און טויזענדער פון זיי געטויט און געפייניגט; צפורי איז אינגאנצען חרוב געווארען, און אויך די איבריגע שטעדט פון דרום ארץ ישראל האבען שטארק געליטען (352). די איבערגעבליבענע רעוואלוציאנערען האבען געמוזט אנווענדען פערשיעדענע מיטלען, זיך צו ראטעווען פון אורסיצינוס'עס אכזריות; אנדערע

האבען זיך אנגעקלעפּט פלאסטערן אויף די נעזער, כדי מ׳זאל זיי נישט דערקאנען, א טייל איז איינגאנצען אנטלאפען פון לאנד און א סך האבען זיך בעהאלטען אין הויהלען און מערות. צווישען די לעצטע האט זיך געפונען אויך דער געזעצלעהרער רב הונא (דער צווייטער), און ער דערצעהלט: „ווען מיר זענען געווען בעהאלטען פון די שונאים אין אונטער־ערדישע מערות, האבען מיר געהאט ביי זיך ליכט; ווען זיי האבען געברענט טונקעל האבען מיר געוואוסט, אז ס׳איז טאג, און ווען זיי האבען געברענט העל, האבען מיר געוואוסט, אז ס׳איז נאכט״.

ביי די רדיפות האט דער ביזאנטישער הויף *) זיך נאך נישט אבגעשטעלט. עס האט זיך איצט אנגעהויבען א רייהע נייע רעפּרעסיעס געגען אלע ביזהעריגע פארמען פון דעם יודישען לעבען, און די לאגע האט זיך גארנישט געענדערט צום גוטען אפילו אויך נאכדעם, ווי דער מיט־קייזער גאלוס איז געטויט געווארען (פאר א פערראט געגען קאנסטאנציוס׳ען) און אורסיצינוס האט פערלוירען זיין מאכט (354). די גאנצע נייע־רוימישע רעגירונג האט זיך, אונטער דעם איינפלוס פון די קריסטליכע יועצים, בעצויגען צו יודען, ווי צו גאט־לעסטערער אדער גאט־לייקענער, און האט כסדר געזוכט מיטלען, ווי אזוי אבצוזונדערן די קריסטען פון דעם שעדליכען יודישען איינפלוס. עס איז ווידער ארויסגעלענט געווארען א שטרענגע שטראף אויף די קריסטען, וואס האבען זיך צוגעשלאסען צו יודישע קהלות, און די יודען אליין זענען געראָדפ׳ט געווארען מיט אלץ, וואס איז נאר מעגליך געווען. דעם פּאטריארך איז פערבאטען געווארען צו מאכען זיינע בעשטימונגען בנוגע צו דער בעשטימונג פון די חדשים און יום־טובים, און בכלל זענען פערוועהרט געווארען כמעט די בעדייטענדסטע מצוות פון דער תורה, ווי ס׳איז צו זעהען פון דעם פערשטעלטען בריעף, מיט וועלכען די ארץ ישראל־לייט האבען זיך געווענדעט צו דעם ריש־ישיבה פון מחוזא (אין בבל). אין דעם בריעף דערצעהלט זיך: „א פאר איז געקומען פון רקת (טבריה), האט זיי דער אדלער (רוימישע בעאמטע) געפאנגען, און זיי האבען געהאט ביי זיך דאס, וואס ווערט געארבייט אין לוז (תכלת צו ציצית); איז זיי זייער זכות

*) דער ערשטער קריסטליכער קייזער, קאנסטאנטין דער גרויסער, האט איבערגעטראגען זיין רעזידענץ פון רוים קיין קאנסטאנטינאפּאל (ביזאנטיע).

ביינגעשטאנען און זיי זענען ארויס בשלום. און נחשון'ס אוראייניקלעך (די נשיאים פון בית יהודה) האבען געוואלט בשטימען איין הויפט-חודש אין יאהר, האט זיי דער ארמי (רוימער) נישט געלאזען; אבער די בעלי אספות (די מיטגליעדער פון סנהדרין, געזעצלעהרער) האבען זיך פערזאמעלט און האבען בעשטימט פאר'ן הויפט (-חודש) דעם, ווען ס'איז געשטארבען אהרן הכהן" (א ב). אין דעם בריעף שפיגעלט זיך אב די גאנצע נויט, אין וועלכע דאס פאלעסטינישע יודענטום האט זיך געפונען פאר די לעצטע יאהרען פון קאנסטאנציוס'עס הערשאפט; דאס אויפגעקומענע, וועלטליכע, קריסטענטום אין געשטאלט פון דער ביזאנטישער מלוכה, האט מיט א ווילדער פערביטערטקייט זיך נוקם געווען אן די שטאלצע עקשנים, וואס האבען מיט בטול און פעראכטונג געקוקט, אי אויף זיין וועלטליכער גרויסקייט, אי אויף זיינע גייסטיגע אויפטועכצען און נייע תורות. די רעגיערונג האט ארויסגעגעבען איין געזעץ נאכ'ן אנדערן מיט דעם צוועק, צו דריקען יודען און זיי צו ערניעדריגען; די לעצטע האבען אבער גארנישט אנגעהויבען צו טראכטען אפילו וועגען אונטערגעבען זיך, און די אלע רדיפות האבען, פערקעהרט, נאך שטארקער אויפגעוועקט ביי זיי דעם נאציאנאלען ערהאלטונגס-אינסטינקט. שווערע קרבנות האט יעדער יוד אין יענער צייט געמוזט ברענגען פאר זיין יודישקייט, פאר זיין צוגעבונדענקייט צו דעם יודישען גאט און צו דער יודישער תורה. און די קרבנות זענען געבראכט געווארען — פרייוויליג, נישט געצוואונגענערהייד, ווי א נאטירליכע פליכט, וואס ליעגט אויף יעדען יחיד בנוגע צום כלל.

א גרויסען קרבן אויף דעם מזבח פון כלל האט געבראכט דעמאלט דער נשיא (פאטריארך) פון די פאלעסטינישע יודען, הלל II, דער זוהן פון יהודה III. זעהענדיג מיט וואס'רע שענדליכער חוצפה די אדמיניסטראציע ערלויבט זיך צו שטערן די טעטיגקייט פון דעם יהודה'עאישען סנהדרין און אויף וויפיעל עס פאלט פון טאג צו טאג דער כבוד פונ'ם פאטריארכאט, — האט דער דאזיגער איבער-געגעבענער און ווייטזיכטיגער פאלקס-פיהרער געפועל'ט ביי זיך, צו פערעפענטליכען פאר'ן גאנצען פאלק דעם סוד, וואס האט זיך אין א משך פון הונדערטער יאהרען גערעכענט פאר א עהרען-פריווילעגיע פון דער נשיא [1]. ביז דאן האט זיך געפיהרט, אז דער נשיא, אלס פארזיצענדער פון סנהדרין, פלעגט דורך ספעציעלע שלוחים, מאכען יעדען חודש בעקאנטמאכונגען איבער די ערשיינונגען פון דער לבנה.

אויף דעם יסוד פון די בעאבאכטונגען פלעגט ער, לויט א געוויסען געהיימען סיסטעם, בעשטימען די חדשים און יום טובים פון יאהר, מאכען עבור-חדשים, און געבען צו וויסען וועגען דעם אלע יודישע קהלות אין ארץ ישראל און בבל; איצט אבער, צוליעב קאנסטאנציוס-עס רדיפות, האט זיך דער סיסטעם נישט געקענט מעהר פראקטיצירען, דען אויסער דעם, וואס די רעגיערונג האט פערבאטען דעם סנהדרין צו מאכען די בעשטימונגען, איז בכלל שווער געווארען די קאמוניקאציע צווישען יהודה, וואס איז געלעגען אונטער דער ניי-רוימישער הערשאפט, און בבל, וואס האט זיך געפונען אונטער דער הערשאפט פון די פערסיאנער, און די בבלי'שע יודען זענען גאנץ אפט געבליבען אין צווייפעל וועגען די וויכטיגסטע קאלענדאר-פראגען.

און אט, כדי א ענדע צו מאכען מיט דער נישט נארמאלער לאגע, האט הלל איין מאל פאר אלע מאל איינגעפיהרט א פעסטען לוח (קאלענדאר), ד. ה. ער האט פערעפענטליכט דעם גאנצען קאלענדאר-סיסטעם, בײ וועלכען דאס סנהדרין האט זיך שטענדיג געהאלטען, און געגעבען דערמיט יעדען איינציגען די מעגליכקייט, זיך צו אריענטירען אין דעם אזוי גערופענעם „סוד העבור”. דאס איז געווען א אונגעוועהנליכער קרבן פון דעם פאטריאטישען נשיא—ער האט מיט דעם שריט אליין איבערגעריסען דעם לעצטען באנד, וואס האט צוזאמענגעקניפט די יודישע קהלות אין אלע לענדער און זיי אבהענגיג געמאכט פון פאטריארכאט. איהם איז דער זיכערער קיום פון יודענטום טייערער געווען, ווי דער כבוד פון זיין הויז, און ווי א אמת'ער אייניקעל פון זיינע גרויסע זיידעס, האט ער געאפפערט זיין כבוד פאר דעם קיום פון פאלק. די מיטגליעדער פון דעם דעמאלדיגען סנהדרין האבען איינגאנצען מסכים געווען צו דעם אויפטו פון נשיא; זיי האבען נאר דערבײ געפאדערט פון זייערע ברידער אין חוץ-לארץ, זיי זאלען זיך נישט אבזאגען פון זייערע אלטע מנהגים בנוגע צום פייערן צוויי טעג יום טוב. „חאטש מיר האבען אייך געשיקט דעם סדר פון די יום טובים, זאלט איהר פון דעסטוועגען נישט משנה זיין (ענדערען) דעם מנהג פון אייערע עלטערן" — האט ר' אמי פון ארץ-ישראל געשריבען צו די יודען אין אלעקסאנדריע, און א עהנליכער אנזאג איז אוועקגעשיקט געווארען אויך קיין בבל (הזהרו במנהג אבותיכם שבידכם). פון דעמאלט אן ווערן אין אלע לענדער, אויסער ארץ ישראל, געפייערט צווישען יודען צוויי טעג יום טוב (יום טוב שני של

גליות), ווי עס האבען אנגעזאגט די געזעץ-לעהרער פון טבריה אין די צייטען פון הלל הנשיא.

די אויסרעכנונג פון הלל'ס קאלענדאר-סיסטעם איז פשוט און קלאר. זי שטיצט זיך אויף עטליכע איינפאכע כללים און איז אזוי לייכט און בעקוועם, אז יעדערער כמעט איז אימשטאנד צוזאמענצושטעלען א הונדערט- און אפילו א טויזענד-יעהריגען לוח (קאלענדאר). דער קערן פון דעם לוח איז די צייט פון א פאלשטענדיגען לבנה-אומקרייז (אדער חודש), וואס מאכט אויס 29 טאג מיט 62 שעה און עפעס; אזא לבנה-יאהר פון צוועלף חדשים האט אלזא אנ'ערך פון 354 טעג. אזוי אבער ווי די ביבלישע יום טובים זענען צוזאמען-געבונדען מיט די צייטען פון יאהר לויט דער זון (פסח אין פריהלינג, סוכות אין הערבסט א. א. וו.) האט מען געמוזט איינשטימען דעם יודישען לבנה-יאהר מיט דעם אלגעמיינעם יאהר לויטן אומקרייז פון דער זון, וועלכער מאכט אויס 365 טעג מיט 6 שעה, ד. ה. מיט עלף טאג מעהר, ווי אינ'ם לבנה-יאהר. מ'האט דעריבער אויסגערעכענט, אז אין א משך פון 19 יאהר גיט דער זון-חשבון א עודף פון 210 טאג (אדער זיבען 30-טאגיגע חדשים) געגען דעם סיסטעם פון לבנה-יאהרען, און כדי איינצושטימען דעם לבנה-מיט'ן זון-יאהר, האט מען געמאכט, אז אין יעדען ציקל פון 19 יאהר, זאלען זיין זיבען עבור-יאהרען, ד. ה. יאהרען וואס האבען נישט 12, נאר 13 חדשים. די חדשים, ווידער, רעכנען זיך כסדר: איינער 29, איינער 30 טאג, און הייסען לויט דעם „מלאים" (פולע) און „חסרים" (פעהליגע); נאר די הערבסט-חדשים חשון און כסליו קענען זיין מלאים אדער חסרים אויסער דער ארדנונג, אבהענגיג פון די בעזונדערע כללים, וואס זענען בעשטימט פאר די יום-טובים פון דעם פריהערדיגען חודש, תשרי, מיט וועלכען ס'הויבט זיך אן דאס יאהר *).

---

*) די ערקלערונג פון דעם יודישען קאלענדאר-סיסטעם איז גענומען פון דובנאוו'ס „Всеобщая исторія Евреевъ"

צעהנטעם קאַפּיטעל.

די ישיבות אין בבל.

די רדיפות געגען יודען אין פּאַלעסטינא, צוזאַמען מיט דער פערעפענטליכונג פון דעם קאַלענדאַר־סיסטעם, האָבען אין אַ גרויסער מאָס פערגרעסערט די בעדייטונג און דעם איינפלוס פון די בבלי'שע גייסטיגע צענטערן — די ישיבות. בכבוד'יג און פערהעלטניסמעסיג רוהיג האָבען דאָ יודען געלעבט אונטער דער הערשאַפט פון די פערסיאַנער, און זיי האָבען צוגעבראַכט דעם שטודיום פון דער תורה ביי זיך אין לאַנד ביז יענער הויכער מדרגה, אויף וועלכער ער איז געשטאַנען אין די גאָלדענע צייטען פון די ערשטע פּאַלעסטינישע תנאים. צו דער ישיבה אין סורא, וואו ס'האָבען זיך געזאַמעלט די מסורות פון אַלע צייטען, איז צוגעקומען די ישיבה אין פומבדיתא, וואָס האָט גע־געבען אַ נייע ריכטונג דער יודישער געזעצלעהרע און אַרויסגעגעבען אַ גאַנצע רייהע ריזיגע גייסטער. נישט בלויז אין בבל אַליין — אויך אין די אַרומיגע לענדער האָט מען זיך געמוזט צוהערען צו די נייע ווערטער פון די „חריפי דפומבדיתא" (די שאַרפזיניגע מוחות פון פומבדיתא), וועלכע האָבען אַרויפגעלעגט אַ אייגענעם שטעמפּעל אויף דער גאַנצער עפּאָכע.

די בעדייטענדסטע טרעגער און פאָרשטעהער פון דער נייער ריכטונג זענען געוועזען רבה בר נחמני און זיינע תלמידים־חברים: אביי און רבא.

רבה בר נחמני האָט געזאָלט פערטרעטען דעם פּלאַץ פון

א ריש מתיבתא אין פומבדיתא גלייך נאך רב יהודה'ס טויט; ער האט אבער אבגעטרעטען דעם טיטול א עלטערן געזעצלעהרער פון איהם, מיט'ן נאמען רב הונא בר חינא, און ערשט נאך דעם ווי דער לעצטער איז געשטארבען, איז רבה אוועקגעשטעלט געווארען בראש פון דער ישיבה, וואו עס זענען צוליעב דעם צוגעקומען מאסען תלמידים פון אלע עקען לאנד. אלס געזעצלעהרער האט זיך רבה אויסגעצייכענט מיט זיין טיעפען און שארפזיניגען אנאליז, בנוגע צו די פערשיעדענע סתירות צווישען די משנות און די שפעטער צוגעגעבענע ברייתות אדער סתם מימרות פון חכמים. האלטענדיג זיך ביי דעם כלל, אז דאס שטודיום פון דער הלכה פאדערט א בעזונדער לויטערע, פרעהליכע שטימונג, האט רבה זיך נוהג געווען, אנצוהויבען זיין שעור פאר די תלמידים מיט א געוויסען פרעהליכען וויץ („מלתא דבדיחותא”) אדער הארציגער אגדה.

צווישען די אמוראים פון זיין צייט איז רבה געווען דאס, וואס ר' עקיבא איז געווען פאר די ערשטע תנאים. ער האט אויך געמאכט די תורה, „ווי א קייט פון געפלאכטענע רינגלעך”, האט ארויסגעפונען דעם צד השוה (דאס געמיינזאמע) צווישען מאסען הלכות און זיי איינגעטיילט אין כללים און קאטעגאריעס. רבה איז דעריבער שטארק בעליעבט געווען אין דער ישיבה און די תלמידים האבען איהם אבגעגעבען נאך מעהר כבוד, ווי דעם אמאליגען בעגייער פון דאס בבלי'שע יודענטום, רב'ן. דאגעגען האט איהם דאס פאלק פון פומבדיתא נישט ליעב געהאט פאר זיין שארפען מוסר, און ווען דער המון האט א מאל מתרעם געווען אויף איהם דערפאר, וואס ער קען נישט אויספועל'ן ביי גאט קיין רעגען (דאס איז געווען אין א שטארקער „טריקעניש”), האט רבה מיט פערדאכטונג אויסגערופען: „וואס קענען די צדיקים פון דור אויפטאן, ווען דער דור אליין איז זינדיג”.

אין רבה'ס צייטען האבען די יודען אין בבל געהאט אויסצושטעהן געוויסע פערפאלגונגען מצד דעם פערסישען הויף, וואו אלס קעניג איז געזעסען דער צווייטער פון די סאסאנידען, שבור II (309—379); די יודען צוזאמען מיט די קריסטען זענען דעמאלט גערודפ'ט געווארען אלס אונגלויביגע, און נאר דער זכות פון קעניג'ס מוטער, איפרא הורמיז, וועלכע איז געווען פריינדליך געשטימט צום יודענטום, האט געשיצט די בבלי'שע יודען פון די שווערע גזירות, וואס די דארטיגע קריסטען האבען געמוזט איבערטראגען צו

יענער צייט. רבה אליין איז בעשולדיגט געוואָרען אין דעם, אַז ער רעדט אָפּ זיינע תלמידים פון צאָהלען שטייערן, און ווען מ'האָט איהם געגעבען צו וויסען, אַז אַ שליח פון דער רעגיערונג געהט איהם פאַנגען, איז ער אַנטלאָפען און זיך בעהאַלטען אין די וועלדער אַרום שטאָדט. איינמאָל האָט ער דערהערט אַ שטאַרקען גערויש פון טריט צווישען די בוימער, האָט ער עס אָנגענומען פאַר אַ מחנה חילות, וואָס געהט איהם זוכען, און איז פון שרעק געשטאָרבען. דאַן — דערצעהלט די פאָלקס-לעגענדע — איז אַ צעטעל אַראָבגעפאַלען פון הימעל, אויף וועלכען ס'איז געוועזען געשריבען: רבה בר נחמני איז פערבעטען געוואָרען אין דער ישיבה של מעלה (ישיבה פון אויבען, פון גאָט), און ווען די תלמידים פון זיין ישיבה זענען געקומען אין וואַלד, האָבען זיי געפונען זיין קערפּער פערהילט און בעשאָטענט פון אַ גאַנצער מחנה פויגעל. ווי ס'שיינט, האָט די בעשולדיגונג געגען רבה'ן מעהר קיינע אַנדערע שלעכטע פאָלגען נישט געהאַט פאַר'ן פאָלק, און דעם קעניג'ס מוטער האָט גלייך נאָכדעם אַריינגעשיקט דעם ריש מתיבתא אַ גרויסע סומע געלד, ער זאָל עס פערווענדען אויף אַ דבר שבצדקה *).

רבה'ס נאָכפאָלגער אין דער ישיבה איז געוועזען זיין פריינד רב יוסף (געב. 270, געשט. 333), אַ מענש אַ קרענקליכער און אַ גרויסער כעסן. רב יוסף איז געוועזען אַ אויסנאַהם אין דער ישיבה דערמיט, וואָס ער האָט נישט געהאַלטען שטאַרק פון חריפות, און איז געוועזען בעריהמט נאָר אַלס „בקי אין משנות, בריתות און מסורות“ (שמועות). אויסער זיין הלכי'שען שטודיום אין דער ישיבה, האָט רב יוסף זיך בעשעפטיגט אויך מיט דער כאַלדעאישער איבערזעצונג פון די היילינגע שריפטען. די תורה און איינצעלנע טהיילען פון די נביאים צום געברויך פון די פאָרלעזונגען אין בית מדרש (הפטורה) זענען שוין, אייגענטליך, לאַנג געוועזען איבערזעצט אין סיריש און כאַלדעאיש. די לעצטע, כאַלדעאישע, איבערזעצונג איז געמאַכט געוואָרען לויט דער גריכישער איבערזעצונג פון דעם בעריהמטען עקילס, און האָט בעקומען דעם נאָמען תרגום אונקלוס; די יודען אין מעסאָפּאָטאַמיען, ווידער,

*) רב יוסף, דער ראש מתיבתא, וואָס האָט בעקומען די דאָזיגע קעניגליכע נדבה, האָט זי פערווענדעט, אויסצולייזען געפאַנגענע (פדיון שבוים).

וואָס האָבען געדערדט סיריש, האָבען געהאַט די סירישע איבערזעצונגען, וואָס האָבען געהייסען „פשיטא". דער גרעסטער טייל פון די נביאים איז אָבער געבליבען נישט איבערזעצט, און רב יוסף איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט דעם חסרון ממלא געווען.

נאָך רב יוסף'ס טויט האָט זיך דאָס קאָלעגיום פון דער ישיבה געפונען אין א גרויסער פערלעגענהייט, ווייל עס זענען געווען גאנצע פיער קאנדידאטען אויף צו פערנעהמען דעם פּאָסטען, און דאָס קאָלעגיום האָט זיך נישט געקענט בעשליעסען, וועמען פון די פיער אויסצוּוועהלען. די פיער זענען געווען: אביי, רבא, רבי זירא (זעירתא II) און רבה בר מתנה, און ס'איז געבליבען צו אָרגאַניזירען א קאָנקורם: עס וועט פאָרגעלעגט ווערן די פיער קאנדידאטען זעהר א הארבע שאלה, און אלע וועלן אָבגעבען זייערע שטימען דעם פון זיי, וואָס וועט געבען די בעסטע תשובה. פון דעם טורניר איז אביי ארויס דער זיגער: זיין תשובה האָט קיינער נישט געקענט אָבפרעגען, און ער איז בעשטימט געוואָרען פאר א ריש מתיבתא.

אביי, מיט'ן ביינאָמען נחמני (געב. 280; געשט. 338), איז אלס קינד נאָך געבליבען אָהן עלטערן און ער האָט זיך אויפגעהאָדעוועט ביי רבה'ן אין שטוב. אין כאראקטער נאָכגיביג און ווייך, איז אביי געווען שטארק בעליעבט ביי יודען, ווי ביי די געצענדיענער, און זיין ליעבלינגס-שפרוך איז געווען: „שטענדיג זאָל דער מענש זיין קלוג אין זיין גאָטספארכטיגקייט; ווייך ענטפערן און שטילען דעם כעס, האלטען שלום צווישען זיינע ברידער, זיינע קרובים און אלע מענשען אפילו א גוי אין גאַס, כדי ער זאָל זיין בעליעבט אויבען און געאכטעט אונטען און אָנגענומען ביי מענשען". נישט קוקענדיג אָבער אויף זיין גרויסקייט אין מדות און אויף זיין שארפזיניגקייט אין דעם שטודיום פון דער הלכה, האָט ער פון דעסטוועגען נישט צוגעצויגען אין זיין ישיבה קיין סך תלמידים; דאָס איז געווען דערפאר, וואָס זיין נאָהנטסטער חבר רבא האָט זיך פון איהם אָבגעטיילט און געגרינדעט א בעזונדער ישיבה אין מחוזא (ביים טייך חדקל), וואוהין עס האָבען זיך איבערגעקליבען מאסען תלמידים פון פומבדיתא. פאר'ן צענטר פון דער הלכה האָט זיך אָבער דערווייל נאָך אלץ גערעכענט פומבדיתא; ערשט נאָך אביי'ס טויט, איז רבא איינשטימיג אויסגעוועהלט געוואָרען פאר א ריש מתיבתא, און דער צענטר האָט זיך איבערגעטראָגען קיין מחוזא.

רבא בר-יוסף בר חמא (געב. 299, געשט. 352) פון

מחוזא איז געווען רייך, שארפזיניג און גרעסער פון אלע זיינע צייטגענאסען אין הלכה, דאגעגען האט ער אבער געהאט א סך שוואכע זייטען אין מדות און מוסר, וואס האבען איהם געשטעלט נידריגער פון די חברים-אמוראים. א בעזונדער שלעכטען איינדריק האט געמאכט זיין אונגעוועהנליכע גאוה, און ער אליין האט זיך געקלאגט: „דריי זאכען האב איך געבעטען ביי גאט, האט ער מיר צוויי געגעבען און די דריטע נישט. איך האב געבעטען רב הונא'ס חכמה און רב חסדא'ס עשירות — האט ער דאס מיר געגעבען; נאר מיין תפילה, איך זאל זיין אזוי עניוות'דיג און בעשיידען, ווי רבה בר רב הונא — איז נישט אנגענומען געווארען". אויסער זיין פערזענליכען נישט סימפאטישען כאראקטער, האט ער געהאט אויך די שוואכקייטען פון אלע זיינע שטאדט-לייט, און נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס זיי האבען געהאט זעהר א שלעכטען שם אין גאנצען לאנד, האט ער זיך שטענדיג געשטעלט אויף זייער זייט און געזוכט, זיך צו ערוועבען זייער ליבע.

„אין אנהויב — דערצעהלט רבא אין איין ארט — האב איך געגלויבט, אז די מחוזא-לייט וועלן מיך אלע ליעב האבען; דערנאך, ווערנדיג א שופט, האב איך געזאגט: אנדערע פון זיי וועלן מיך ליעב האבען, און אנדערע — האסען. ווען איך האב זיי אבער געוויזען, אז דעם, וואס איך פערורטייל היינט בעפריי איך מארגען, — האב איך געזאגט: אויב ליעב האבען וועלן מיך אלע ליעב האבען, און אויב האסען — וועלן אלע האסען". דאס דאזיגע יאגען זיך נאך דער צונייגונג פון המון איז שטארק נישט געפעלן געווארען רבא'ס חברים, און אביי האט אפען ערקלערט, אז אויב א צורבא מרבנן (געזעצלעהרער, געלעהרטער) איז זעהר בעליעבט ביי זיינע שטאדט-לייט, איז עס נישט דערפאר, וואס ער איז בעסער פון אנדערע, נאר דערפאר, וואס ער שטראפט זיי ווייניג פאר זייערע פערברעכענס".

אנ'אנדער סכסוך איז פארגעקומען צווישען רבא'ן און זיינע חברים איבער א מעהר וויכטיגער פראגע. די איינוואוינער פון מחוזא האבען, ווי ס'איז שוין בעמערקט געווען אין א פריהערדיגען קאפיטעל, געשטאמט פון גרים, און די מעהר מיוחס'דיגע פאמיליעס האבען זיך נישט געוואלט מיט זיי מתחתן זיין. די מחוזא'ענער איז דעריבער שווער געווען צו קריגען יודישע פרויען פאר זייערע קינדער, און ווען זיי האבען זיך געקלאגט וועגען דעם פאר רבי זירא'ן, האט ער גע-דרשה'נט פאר זיי, אז א „גר מעג נעהמען א ממזרת". די

דאזיגע ערלויבניש, וועלכע האט אוועקגעשטעלט דער גאנצער בעפעלקע-רונג פון מחוזא אויף א נידעריגער מדרגה און איהר מתיר געווען אזוינס, וואס איז אלע יודען פערבאטען, — האט שטארק בעלייריגט די צוהערער, און זיי האבען געוואלט רבי זירא'ן פערווארפען — דאס איז געווען אום סוכות — מיט זייערע אתרוגים. דאן האט רבא זיך אנגענומען פאר די בעליידיגטע, און ארויסטרעטענדיג שארף געגען רבי זירא'ן האט ער זיך אוועקגעשטעלט און געדרשה'נט, אז „א גר מעג נעהמען א בת כהן", פארוואס די מחוזא'אנער האבען איהם בעגייסטערט געדאנקט.

די שוואכקייטען פון זיינע שטאדט-לייט האט רבא ארויסגעוויזען אויך בנוגע צו געלד-ענינים, און גאנץ אפט האט ער זיך אפילו ער-לויבט צו פערשקלאפען די ארימע יודען, וואס האבען זיך מיט עפעס פערזינדיגט געגען דער תורה. בכלל בעמערקט זיך ביי די בבלישע יודען פון יענער צייט א געוויסע ירידה אין די הינזיכטען פון זיטליכקייט, יושר און יודישער בעשיידענהייט; די אריסטאקראטיע איז געווען פערזונקען אין לוקסוס און פראכט, און געזעצלעהרער פלעגען ארויסגעהן אויסגעפוצט אין טייערע זיידענע קליידער, אדער געטראגען ווערן פון שקלאפען (אפט יודען). אין פערגאלדעטע הימעל-בעטען. עס האט זיך דאן אויך אויסגעבילדעט די אמאליגע פאלעסטינישע פעראכ-טונג צום עם הארצי'שען המון, און ס'איז ענטשטאנען ווי א מין בעזונ-דער אריסטאקראטען-קאסטע פון תלמידי חכמים, וואס האבען געגענזיי-טיג געשיצט די אייגענע אינטערעסען אויפן חשבון פון געמיינעם פאלק. רבא אליין האט זיך מודה געווען, אז ווען עס קומט פאר איהם זיך משפט'ען א צורבא מרבנן מיט א המוני'שען יודען, געהט ער נישט שלאפען פריהער, ביז ער געפינט נישט אויס עפעס א זכות פאר דעם ערשטען; ביי יעדען שופט איבערהויפט האט דער פראצעס פון א תלמיד חכם געמוזט בעטראכט ווערן פריהער; האט א מיטגליעד פון דער קאסטע געבראכט אין מארק סחורה צו פערקויפען, האבען אלע איבריגע סוחרים געמוזט אבטרעטען און לאזען איהם פערקויפען די סחורה צו די פרייזען, וואס ער האט זיך געשטעלט; פון א סך שטאד-טישע אבצאהלונגען האבען זיך די געזעצלעהרער-פאטריציער בעפרייט, און רבא איז זאגאר פערגאנגען אזוי ווייט אין זיין זארג פאר די אינטע-רעסען פון דער קאסטע, אז ער האט ערלויבט די חברים, זיך אנצו-

געבען פאר אנהענגער פון דעם פייער־קולט, כדי זיי זאלען ניט דארפען צאהלען דעם קאפ־שטייער.

אט די אלע פריווילעגיעס אינ'ם אלטעגליכען לעבען, וואס די געזעצלעהרער האבען זיך גענומען, האבען ארויסגערופען אין פאלק א טיפע פערביטערטקייט געגען דער אקאדעמישער אריסטאקראטיע. די פאלקס־מאסען האבען אנגעהויבען רעדען מיט א חוזק־טאן פון „די דאזיגע רבנן", און אנדערע פלעגען אפען טענה'ן: „וואס האבען מיר פון די רבנן? זיי לעהרנען פאר זיך, זיי לייענען פאר זיך (פאר זייערע אייגענע נוצען)"; אדער: „וואס האבען מיר פון די רבנן? זיי האבען נאך קיינמאל ניט מתיר געווען קיין קראה און ניט גע'אסר'ט קיין טויבה", ד. ה., אז מיט אלע זייערע פשט'לעך און פלפולים זענען זיי דאך ניט אימשטאנד עפעס אויפצוטאן געגען דעם, וואס שטעהט אין דער תורה און געגען די ביזהעריגע מסורות פון פאלק.

נאך דעם אלעמען האט זיך דאס שטודיום פון דער הלכה דאך זעהר פערשטארקט אין יענער צייט און פון אלע עקען לאנד זענען אנגעקומען תלמידים אין רבא'ס ישיבה. צווישען די דאזיגע תלמידים האבען זיך געפונען א סך, וואס האבען איבערן לערנען פערנאכלעסיגט זייערע וועלטליכע בעשעפטיגונגען, און רבא האט זיי געמוסר'ט: „איך בעט אייך, קומט ניט צו מיר אין די חדשים פון פריהלינג און הערבסט, ווען איהר פערזוימט די צייט פון שניידען (די תבואה) און זאמלען (די טרויבען), און מוזט דערנאך דעם גאנצען יאהר פערנומען זיין מיט דאגות פרנסה".

רבא'ס דרשות אין דער ישיבה זענען געווען מעהר בעליעבט פון אביי'ס; דאס איז געווען דערפאר, וואס זיי האבען זיך אויסגעצייכענט מיט א גלייכען, לויטערען פערשטאנד און מיט זעהר א איידעלער שארפקייט ביים אונטערשיידען איין זאך פון דער אנדערער. דער גאנצער תלמוד אייגענטליך: דער אוצר פון אנציהענד־שארפזיניגע שאלות, תשובות, פערגלייכונגען און אונטערשיידונגען; דער הויכער געדאנקען־פליה, וואס שטיצט זיך אויף איין פונקט און האפט בליץ־שנעל ארום א גאנצען לייטער פון אלץ נייע שלוספאלגערונגען און הלכות; די אונגעוועהנליכע דיאלעקטישע פארם, — אט דער גאנצער ריעזיגער בנין איז א פראדוקט פון דער צייט, און תלמודיסטען אים

איינגענטליכען זין פון דעם ווארט, ד. ה. געזעצפארשער-דיאלעקטיקער זענען געווען נאר די דריי: רבה, אביי און רבא.

אלס געזעצלעהרער האט זיך רבא אין זיין צייט גערעכענט פאר דעם איינציגען אויטאריטעט נישט בלויז אין בבל. ער פלעגט זיך נישט אבשטעלען אפילו פאר א בפירוש'ער משנה אדער בריתא, און דארט, וואו די לעצטע איז געווען געגען זיין לאגישער סברא, האט ער זיך געהאלטען ביי דער סברא.

נישט זעהר געהויבען איז געווען אין יענער צייט די פאליטישע לאגע פון די בבלי'שע יודען. אויפן פערסישען טראן איז נאך אלץ געזעסען דער זעלביגער שבור II, און די יודען אין דער מלוכה האבען פון איהם אויף אזוי פיעל געליטען, אז רבא האט געמוזט אלע מאל אונטערקויפען די הויכע בעאמטע מיט גרויסע סומעס געלד. איינמאל האט זיך זאגאר געמאכט, אז ער, רבא, אליין איז געשטאנען אין געפאהר; דאס איז געווען נאכדעם, ווי ער האט געלאזען הארט בעשטראפען א יודען פאר אויסגעלאסענקייטען מיט א פערסישער גאסען-פרוי, און דער פעראורטיילטער איז פון דער שטראף געשטארבען. פון דעם פאקט האט זיך דער קעניג דערוואוסט, און רבא'ן איז פאר-געשטאנען זעהר א הארבער משפט פאר'ן איבערטרעטען די גרעניצען פון זיין מאכט; דעם קעניגס מוטער האט אבער אבגעווענדט די שטראף פון דעם יודישען ריש-מתיבתא. זי זאל דערביי, לויט דער לעגענדע, האבען געזאגט צום קעניג: „טשעפע דיך נישט מיט די יודען; זייער גאט טוט פאר זיי אלץ, וואס זיי בעטען איהם". פון דער זעלביגער יודענפריינדליכער קעניגין ווערט דערצעהלט, אז זי האט, אויסער דער גרויסער נדבה רב יוסף'ן (זעה ז. 209) אריינגעשיקט אויך רבא'ן פיער הונדערט דינרים, וועלכע ער האט צוטיילט צווישען די געצענ-דינערישע ארימע לייט פון שטאדט; לויט נאך א לעגענדע זאל זי זאגאר האבען אריינגעשיקט איינמאל דעם ריש מתיבתא א קרבן פאר דעם „איינציגען גאט", וואס זאל געאפפערט ווערן לויט די יודישע געזעצען.

מיט רבא'ס טויט (352) פאלט די בעדייטונג פון מחוזא און פומבדיתא הויבט צוריק אן שפיעלען די ראליע פון א גייסטיגען צענטער פאר'ן גאנצען לאנד; דאס איז שוין אבער נישט געווען דער גלאנץ פון די פריהערדיגע צייטען. די גאונות פון בבלי'שען יודענטום האט זיך אזוי ווי אויסגעשעפט, און קיין איינציגער פון רבא'ס נאכפאלגער

איז נישט אימשטאנד געווען זיין פלאן אויסצופילען. די ישיבה אין פומבדיתא האט ווייטער עקסיסטירט און נאך א סך יאהרען צוגעצויגען מאסען תלמידים; די פיהרער פון דער ישיבה זענען שוין אבער איצט כסדר געווען מיטעלמעסיגקייטען, וועלכע האבען גאנץ ווייניג בערייכערט דעם איבערגענומענעם מאטעריאל, און איהם בלויז געפפלעגט און דערהאלטען.

עלפטעם קאפיטעל.

די וויטערדיגע רוימישע מלכים און די ירידה פון פאטריארכאט.

א ליכטיגער שטראהל האט פאר יהודה א שיין געטאן אויף א קורצער צייט מיט דער הערשאפט פון יוליאן אפאסטאט. א ברודער פון דעם בעריהמטען גאלוס און א נאהנטער קרוב פון קאנסטאנציוס'ען אליין, איז יוליאן דאך נישט גלייך געוועזען נישט צו גאלוס'ען און נישט צו קאנסטאנציוס'ען, און נאר דורך א וואונדער האט ער בעוויזען צו ווערן פריהער מיט-קייזער און דערנאך זעלבסט-הערשענדער קייזער פון דער גאנצער רוימישער אימפעריע. דאן האט יוליאן גענומען אויף זיך, דורכצופיהרען אין לעבען די פילאזאפישע אידעען פון זיינע יוגענד-לעהרער ליבאניוס און מאקסימוס.

דער סך הכל פון די אידעען איז געוועזען פאלגענדער: די אונטער-דריקטע פון אלע סעקטעס און נאציאנען מוזען בעפרייט און געשיצט ווערן, פון די אונטערטאנען דארף אראבגענומען ווערן די לאסט פון שווערע שטייערן, דאס היידענטום דארף צוריק אויפלעבען, נאר דערביי דארף עס גערייניגט ווערן פון אלע נארישע אבערגלויבענס און מאוס'ע מעשים, וואס האבען עס פעראונרייניגט און פערמאוס'ט, און ענדליך: דאס קריסטענטום דארף צוריק אריינגעהן אין די ראהמען פון א געדולדעטען גלויבען. די קריסטליכע גדולים, וועלכע זענען שוין צו-געוועהנט געוועזען צו דער ראליע פון הערשער און בעפעהלער, האבען

זיך שטארק דערשראקען פאר די נייע איינפיהרונגען פון דעם פילאזאפיש־הומאנישען קייזער און איהם געקרוינט מיט'ן שאנד־נאמען אפאסטאט (אבטריניגער , אבגעקעהרטער פון רעכטען וועג) ; יוליאן האט זיך אבער פאר קיין זאך נישט אבגעשטעלט. ער האט גלייך נאך זיין ארויפשטייגען אויף דעם רוימישען טראן אבגעשאפט אלע פריווילעגיעס פון קריסטענטום און פערבאטען יעדען אקט פון געוואלט געגען וועמען ס'איז פאר זיין גלויבען . מיט דעם עדיקט זענען שוין ממילא אבגעפאלען א סך פון די פריהערדיגע ערניעדריגענדע גזירות געגען יודענטום, און דערביי אליין האט זיך יוליאן נאך נישט אבגעשטעלט . די יודען זענען באלד נישט נאר צוריק גלייכגעשטעלט געווארען אין זייערע רעכט מיט אלע איבריגע טיילען פון דער בעפעלקערונג ; זיי האבען אין א סך הינזיכטען בעקומען זאגאר גרויסע פריווילעגיעס, און יוליאן אליין האט זיך צו זיי בעצויגען מיט א בעזונדער הארציגער פריינדשאפט . איהם האט טיעף אויפגעבראכט די פערביטערטע שנאה, מיט וועלכער דאס קריסטענטום אונטער קאנסטאנציוס'עס הערשאפט האט בעהאנדעלט דעם יודישען גלויבען און זיינע אנהענגער , און זענענדיג אליין שטארק געניויגט צו דעם יודישען מאנאטעאיזם און צו די יודישע בעגריפען פון מאראל און מענשענליעבע, האט ער געוואלט אזוי ווי אבצאהלען יודען פאר די אלע ערניעדערונגען און דריקונגען, וואס זיי האבען געהאט אויסצושטעהן אונטער דעם פריהערדיגען רעזשים .

א בעזונדער ליעבע האט יוליאנוס געפיהלט צו דעם קולט פון קרבנות, און אין דער הינזיכט איז איהם דאס יודענטום אויך שטארק געפעלען . „אמת ,— שרייבט ער אין איינעם פון זיינע ווערק — די יודען האבען איצט אויפגעהערט מקריב צו זיין קרבנות און צו גיסען נסכים ; דאס האבען זיי אבער געטאן נישט פון זייער איינענעם ווילען, נאר דערפאר, ווייל די רוימער האבען חרוב געמאכט זייער בית המקדש . און דאך זענען זיי נאך ביז הייטיגען טאג מקריב א קרבן צו זייער גאט — האטש נישט מיט אזא פרעכטיגקייט און הייליגער פייערליכקייט , ווי אמאל, — דען זיי עסען זייער ברויט אין הייליגקייט (היטען אב די געזעצען פון טומאה וטהרה) און דאס דאווענען איז ביי זיי אויך אנשטאט קרבנות און פון יעדער געקוילעטער בהמה גיבען זיי אוועק געוויסע טיילען די קינדער פון אהרן הכהן".

צו די דאזיגע פערזענליכע סימפאטיעס איז צוגעקומען אויך א פאליטישער מאטיוו ; יוליאנוס האט זיך שוין דאן ארומגעטראגען מיט'ן

נעדראנק, צו בעזיעגען די פערסיאנער, און ער האט געוואָלט צוצי־
הען אויף זיין זייט די בבלי'שע יודען, וואס האבען געשפּיעלט א גאנץ
בעדייטענדע ראָליע אין דעם פערסישען מלוכה־לעבען.

איבער דעם אלעמען האט יוליאנוס ארויסגעוויזען יודען אלערליי
חסדים, און די צוויי יאהר פון זיין הערשען קענען גערעכענט ווערען
פאר א גליקליכען פעריאָד אין'ם לעבען פון די רוימיש־פאלעסטינישע
יודען. מיט'ן פאטריארך פון יענער צייט, הלל II, איז דער קייזער
געשטאנען אין א בריעפליכען פערקעהר, און אין איינעם פון די דאזיגע
בריעף צו זיין „עהרווירדיגען פריינד", דעם נשיא, האט איהם יוליאנוס
פערזיכערט אין זיין גוט־געניגטקייט צו יודען און צוגעזאגט, מבטל
צו זיין אלע אויסנאהמס־געזעצען, וואס זענען ארויסגעגעבען געווארען
געגען זיי אין די פריהערדיגע צייטען. אזעלכע עפענטליכע בריעף צו
דעם יודישען פאטריארך האבען, ערשטענס, שטארק אויפגעהויבען דעם
געפאלענעם פרעסטיזש פון דער יודישער אומה אין די אויגען פון די
ארומיגע פעלקער, און חוץ דעם, זענען יודען מיט דער צייט ווירקליך
בעפרייט געווארען פון א סך שווערע גזירות און שטייערן.

דאס אלץ איז נאך אבער גארנישט געווען אים פערגלייך מיט
דער גרויסער בשורה, וואס יוליאנוס האט אנגעזאגט דעם יודישען
פאלק, — די בשורה, אז ער וויל אויף זיינע אייגענע קאסטען
אויפבויען צוריק דעם בית המקדש אין ירושלים, וואו
עס זאל ווידער, ווי אמאל, געפייערט און געאכפערט
ווערן דער נאמען פון דעם גרויסען איינציגען יודישען
גאט. וועגען דעם פלאן האט ער אין הערבסט פון יאהר 362 פו־
נאנדערגעשיקט (פון אנטיוכיא) דעם פאלגענדען גריכישען בריעף:

„צו די יודישע קהלות!

נאך פיעל שווערער פון דער אבהענגיגקייט אין דער פערגאנגענער
צייט, איז געווען פאר אייך דאס, וואס מ'האט אויף אייך ארויפגעלעגט
נייע שטייערן, אייך גארנישט אנזאגענדיג פריהער וועגען דעם, און
איהר האט געמוזט ארייבטראגען אונצעהליגע מענגעס געלד אין'ם אוצר
המלוכה. א סך האב איך אליין געזעהן, און נאך מעהר בין איך געוואהר
געווארען, ווען איך האב געפונען די שטייערן־ליסטע, וואס איז געווען
צונויפגעשטעלט צו אייער שאדען. איך אליין האב אבגעשאפט איין
אבצאהל, וואס איז שוין געווען בעשטימט פאר אייך אין דער צו־
קונפט, און אראבגענומען דערמיט פון אייך א בעליידיגונג. איך אליין

האב איבערגעגעבען דעם פייער די שטייער: ליסטע צו אייער שאדען, וואס איך האב געפונען אין מיינע ארכיוען, כדי קיינער זאל נישט קענען מעהר אייך אנרופען „גאט-לעסטערער". אין דעם האט מיין ברודער, דער רוהם-ווירדיגער קאנסטאנציוס, נישט אזוי פיעל שולד, וויפיעל די בארבארען לויט'ן געדאנק און גאטלאזע לויט'ן געמיט, וועלכע האבען ערפונדען אזא אבשאצונג. איך אליין האב זיי מיט דער אייגענער האנד פערווארפען אין טיעפען אבגרונד, כדי עס זאל ביי אונז אפילו קיין זכר נישט בלייבען פון זייער אונטערגאנג. —

וועלנדיג אייך נאך מעהר חסד בעווייזען, האב איך ערמוטיגט מיין ברודער, דעם עהרווירדיגען פאטריארך יולאס (הלל), אויפצוהערן מאהנען ביי אייך דעם אזוי גערופענעם אפאסטאל-שטייער, און קיינער זאל אייך מעהר נישט דריקען ביי דער אויפמאהנונג פון אזעלכע שטייערן, כדי איהר זאלט אומעטום אין מיין מלוכה זיין פריי פון זארגען. דאן, אזוי געניסענדיג פון מנוחה, וועט איהר קענען שיקען פאר מיין מלוכה הארציגע תפילות צום אלמעכטיגען וועלט-בעשעפער, וועלכער האט מיך געשטיצט מיט זיין ריינער רעכטער האנד; דען עס איז שוין אזוי, אז די יעניגע, וואס לעבען אין קימער און זארג, זענען פויל אין גייסט און וועל'ן נישט ביי זיך, אויפצוהויבען די האנד אין א תפילה צום בורא עולם; די יעניגע אבער, וואס האבען קיינע זארגען נישט און פרעהען זיך מיט דער גאנצער נשמה, קענען גיכער און איניגער אויסגיסען זייער הארץ אין א תפילה פארן גליק פון דער מלוכה צו דעם אלערהעכסטען גאט, וועלכער קען אמבעסטען מיטווירקען די גליקליכע בענייאונג פון מיין מלוכה, ווי איך האב זי מיר אנגעצייכענט. — דאס זאלט איהר טאן, דאן וועל איך, ענדיגענדיג גליקליך דעם קריעג מיט די פערסיאנער, בעזוכען די היילינע שטאדט ירושלים, וועלכע וועט איף מיינע אייגענע קאסטען בענייט ווערן (אין דער געשטאלט), אין וועלכער איהר ווינשט זיך זי צו זעהען שוין אזוי פיעל יאהרען; דארט וועל איך צוזאמען מיט אייך אבגעבען עהרע דעם אלמעכטיגען".

דער בריעף האט, ווי מ'קען זיך פארשטעלן, געמאכט א שטארקען רושם אין דער יודישער וועלט, און די אגדה האט אויף יוליאנוס'ען געלייענט די נבואה פון דניאל'ן: ובהכשלם יעזרו עזר מעט (און ווען זיי וועלן געשטרויכעלט ווערן, וועט אויף זיי א לייכטע הילף קומען), ד. ה., אז נאך די דריקונגען און רדיפות פון די קיסרים

קאנסטאנציוס און גאלוס, וועלן זיי געהאלפען ווערן דורך דעם קיסר יוליאנוס.

און די הילף האט זיך ווירקליך אנגעהויבען צו בעווייזען. יוליאנוס האט זיך גאנץ ערנסט בעצויגען צו זיין הבטחה, און הא[illegible] איז געווען שטארק בעשעפטיגט מיט די הכנות צו דער מלחמה מיט די פערסיאנער, האט ער דאך נישט אבגעלעגט דעם פלאן פון רעסטוירירען ירושלים מיט'ן בית המקדש. ער האט בעשטימט זיין נאהענטען פריינד, דעם געלעהרטען אליפיוס פון אנטיוכיא, פארן אויבער-אויפזעהער פון דער גאנצער אונטערנעהמונג, און איהם אנגעזאגט זאגאר, ער זאל זיך נישט אבשטעלן פאר קיינע אויסגאבען און זעהן נאר, אז די ארבייט זאל ארויסקומען וואס שענער און פאלקאמענער. אליפיוס'ען צו הילף זענען בעשטימט געווארען די רוימישע פערוואלטער פון סיריען און פאלעסטינא, וועלכע האבען בעקומען א בעפעהל, צו שטיצען די ארבייט מיט אלעם נויטיגען; און ווען אלע פארבערייטונגען זענען געענדיגט געווען און בוי-מאטעריאל איז אין גרויסע מאסען שוין געלעגען גרייט, האבען די ארבייטער אנגעהויבען אבצורייניגען דעם פלאץ פון די חורבות, וואס זענען דארט געלעגען אנגעהויפט זינט דער דריי-הונדערטיעהריגער צושטערונג פון בית המקדש.

און די יודען? ווי האבען זיי זיך בעצויגען צו דער אונערווארטעטער פערווירקליכונג פון זייער אלטען חלום? וועגען דעם איז שווער צו זאגען עטוואס פאזיטיוועס. די יודישע קוועלען פון יענער עפאכע פערשווייגען אינגאנצען יוליאנוס'עס אונטערנעהמונג און דערצעהלען וועגען דעם גארנישט; די שילדערונגען, ווידער, פון די שפעטערדיגע קריסטליכע היסטאריקער וועגען דאס לעבען און ווירקען פון דעם „אבטריניגען" קייזער — זענען זעהר טענדענציעז. לויט איינער פון די דאזיגע קוועלען, האבען יודען פון די ווייטסטע לענדער געשיקט מאסען געלד פאר דער אויפבויאונג פון בית-המקדש און פרויען האבען זייערע ציערונגען אוועקגעשענקט און אליין געהאלפען טראגען שווערע שטיינער צו דער ארבייט. בכלל האט אבער דאס פאלק זיך בעצויגען צו דער זאך זעהר פארזיכטיג און מיט א געוויסען געפיהל פון אונצוטרוי. אינ'ם הונדערטיעהריגען חלום פון דער געפלאנטער אומה איז די צוריק-אויפבויאונג פון בית המקדש שטענדיג געווען פערבונדען מיט דער פארשטעלונג פון א משיח, פון א גאט-געזאלבטען בן דוד, וואס וועט וואונדער בעווייזען און ארויסברענגען אויף דר'ערד די מלוכה פון

אײביגען גליק און אײביגער געראכטיגקײט; און דא זאל גאר די זאך געשעהען א דאנק דער פשוט'ער איניציאטיווע פון א געצענדיענערישען רוימישען קײזער! די גאנצע ארבײט איז דעריבער געטאן געװארן כמעט אהן דער ממשות'דיגער בעטײליגונג פון די יודישע מאסען, און ס'איז גענוג געװעזען אײן אונגליקס-צופאל בײ דער אפרײניגונג פון די חורבות, אום אבצושטעלן די גאנצע אונטערנעהמונג.

דער צופאל איז פארגעקומען אויף דעם פאלגענדען אופן: װען מ'האט אבגערײניגט די אלטע חורבות פון בית המקדש און אנגעהויבען אויסצוגראבען דעם פונדאמענט, האט זיך פלוצלינג ארויסגעריסען א פײער פון דער ערד און עטליכע פון די ארבײטער זענען פערברענט געװארן. די סבה פון אזא מין אויפרײס אין די אונטערערדישע הויהלען פון בית המקדש איז געװען, װי ס'איז צו גלויבען, די שטארק צוזאמענגעפרעסטע לופט אין יענע מערות, װאס איז פלוצלינג בעפרײט געװארען פון דרוק און האט זיך פעראײניגט מיט די גאזען פון אויבען. בײ א בעגײסטערטען װילען מצד די יודען, װאלט נאטירליך לײכט געפונען געװארען מיטלען, צו בעזײטיגען די אלע מעגליכע שטערונגען, אום צו קענען פארטזעצען די ארבײט. דא האט אבער די יודישע בעגײסטערונג אינגאנצען געפעהלט, און אליפיוס האט זיך ערלויבט אבצושטעלן די ארבײט ביז א װײטערדיגער אינסטרוקציע פון יוליאנוס'ען. דער לעצטער האט, איבריגענס, חושר געװען די קריסטען, אז די גאנצע מעשה מיט'ן אויפרײס איז געשעהען נישט אהן זײער װיסען, און ער זאל זײ זאגאר — לויט די דערמאנטע קריסטליכע קװעלן — האבען געדראהעט, הארט צו בעשטראפען דערפאר, נאך זײן צוריקקומען פון דער מלחמה.

צום אונגליק פון דער יודישער אומה האט זיך אט די מלחמה מיט די פערסיאנער זעהר טרויעריג געענדיגט פאר יוליאנוס'ען, און דאס קריסטענטום האט װידער אויפגעהויבען דעם קאפ. יוליאנוס האט די גאנצע רוימישע מאכט קאנצענטרירט אין אײן ארט און אנגענומען אלע מעגליכע מיטלען, צו בעזיגען די פערסיאנער און צו פערשפרײטען די פליגעל פון דעם רוימישען אדלער איבערן אזיאטישען מורח; און דאגעגען האט שבור מלכא II זיך אויך געשטעלט פאר א לעבענס-אויפגאבע, צו פערטרײבען די רוימער פון אזיע און צו בלײבען דארט דער אײנציגער בעל-הבית.

איראפא און אזיע האבען זיך װידער אויפגעשטעלט מיט װאפען

אין די הענד איינע געגען דער צווייטער, און גראד זענען די ענטשיידענדע קריגס-אָפּעראַציעס פאָרגעקומען אויף דעם געביעט פונם יודישען בבל. פירוז-שבור, די פון יודען בעפעלקערטע בבלי׳שע שטאָדט, האָט קאפּיטולירט נאָך אַ דריי-טאָגיגער שווערער בעלאַגערונג און איז אינגאַנצען פערברענט געוואָרען; די פאָרשטאָדט פון דער פעסטונג קטעסיפאָן, מחוזא, האָט געשטעלט די רוינער אַ פערביטערטען ווידערשטאַנד און איז אויך חרוב געוואָרען; דאָ האָט אָבער יוליאַנ׳ען זיין גליק פערלאָזען. ביי קטעסיפאָן זענען די רוימער בעזיעגט געוואָרען, און יוליאַנוס האָט פערלוירען נישט בלויז די פרוכט פון זיינע פריהערדיגע נצחונות, נאָר אויך זיין לעבען. איהם האָט געטראָפען אַ פייל, וואָס אַ קריסט פון זיין אייגענער אַרמעע זאָל האָבען אין איהם געציעלט, און די לעצטע ווערטער פון דעם גרויסען קייזער זענען געווען: „דו האָסט געזיעגט, גליל׳ער!“

די קריסטען האָבען זיך, נאַטירליך, געפרעהט מיט׳ן טויט פון זייער פערביטערטען געגנער און געזעהן אין דעם אַ צייכען פון הימעל, ווי זיי האָבען בכלל אויסגעטייטשט די נישט געלונגענע אונטערנעהמונגען פון דעם גייסטרייכען קייזער; דאַגעגען האָבען די יודען אין דער רוימישער אימפעריע שטאַרק בעדויערט דעם טויט פון זייער איבערגעגענעם פריינד, וואָס האָט זיי בעפרייט פונ׳ם דרוק פון קריסטענטום. זיי האָבען געהאַט אַ גרונד מורא צו האָבען, אַז די ציילען פון דער קירך וועלען איצט צוריק ווערן די הערשער פון לאַנד און וועלען זיך ווידער נוקם זיין אין יודען פאַר די צוויי יאָהר פון זייער געוועלטיגען.

אין דער ווירקליכקייט איז דאָס אַזוי גיך נישט געשעהען. יוליאַנ׳ס נאָכפאָלגער, יאָוויאַן (פון יוני 363 ביז פעברואַר 364), וועלכער איז געווען געצוואונגען, צו שליסען אַ שענדליכען שלום מיט דעם פערסישען זיעגער, האָט אין אַלגעמיין געהערשט אַ צו קורצע צייט, אום צו קענען דורכפיהרען וועלכע ס׳איז ענדערונגען אין די געזעצען פון לאַנד, און יוליאַנ׳ס טאָלעראַנץ-עדיקט איז אויך ווייטער פערבליעבען אין זיין קראַפט. אין דער הינזיכט האָט זיך די לאַגע נישט געענדערט אויך אונטער דער הערשאַפט פון די צוויי ברידער וואַלענטיניאַן I (375 — 364) און וואַלענס (378 — 364); דער לעצטער, וועלכער האָט בעהערשט דעם מזרח-טייל פון דער אימפעריע, איז געווען אַנ׳אַריאַ-

נער *), און האבענדיג אליין צו פיהרען א הארטען קאמפף מיט דער שטארקער קאטוילישער מעהרהייט, איז ער שוין ממילא געווען טאלע-ראנט אויך צום יודענטום. אין דעם קאמפף צווישען די קאטאליקען און אריאנער איז אריינגעצויגען געווארען אויך דער קייזער פון די מערב-פראווינצען, וואלענטיניאן I, און ער האט זיך אויך געהאלטען ביי דעם פרינציפ פון פריעדען און טאלעראנץ. לויט זיינע עדיקטען האט יעדער בירגער פון לאנד זיך געמעגט אויסוועהלען דעם גלויבען, וואס איז איהם געפעלן (371), און די יודישע רעליגיאנס-אנשטאלטען האבען בעקומען די זעלבינע הנחות, וואס די קריסטליכע.

פערטיידיגט יודען געגען די געפלאנטע רדיפות פון דער קירך האט אויך טעאדאסיוס I דער גרויסער (379 — 395). נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס ער איז אריבער אויף דער זייט פון קאטאליציזמוס און האט שטארק גערודפ'ט די אריאנער. טעאדאסיוס האט זיך געשטיצט אויף דעם, וואס די יודישע אמונה איז נישט פער-באטען געווען אין די געזעצען, און ער האט בעפויהלען, נישט צו שטערן די יודען אין די פונקציעס פון זייער אמונה. ביי א צווייטען פאל, ווען עס האט זיך געהאנדעלט וועגען דאס רעכט פון פאטריארך, אריינצולעגען אין חרם געשמד'טע יודען, האט טעאדאסיוס זיך אויך געשטעלט אויף דער זייט פון פאטריארך; ער האט ארויסגעגעבען א ספּעציעלען בעפעהל, וואס האט איבערגעלאזען דעם פאטריארך און די פרימאטען (קהלה-פארשטעהער) דאס פולע רעכט, אויסצושליסען פון דער קהלה די, וואס זיי געפינען פאר נויטיג, און בכלל בעפעס-טיגט די אויטאריטעט פון פאטריארכאט בנוגע צו די אינוועניגסטע אנגעלעגענהייטען פון דעם יודישען לעבען.

טעאדאסיוס האט זיך, ביים שיצען די יודישע רעכט, נישט אבגעשטעלט אפילו פאר די שארפסטע מיטלען, און ווען דער פאט-ריארך האט זיך בעקלאגט פאר איהם אויף דעם קאנסולאר העזיכ-יוס, אז ער האט ביי איהם אוועקגערויבט זעהר וויכטיגע פאפירען, האט ער דעם אנגעקלאגטען פערמשפט צום טויט; אט די אלע קייזער-ליכע בעפעהלען האבען אבער געהאט נאר א קליינע בעדייטונג אנטקע-

---

*) דאס איז געווען א קריסטליכע סעקטע, וואס איז געשטאנען נעהנטער צו די דאגמען פון יודענטום, ווי צו די גלויבענס-סימבאלען פון קאטאליציזם.

גען דער סיסטעמאטישער אגיטאציע פון די פאנאטישע קירכען-לעהרער, וועלכע האבען אויפגעוועקט ביי די קריסטליכע מאסען א גיפטיגע שנאה צו די אריאנער, ווי צום יודענטום. געגען דעם דאזיגען רעליגיעזען פאנאטיזם איז דאס געזעץ כמעט אינגאנצען מאכטלאז געווען, און די קריסטען זענען גאנץ אפט בעפאלען יודען אין דער צייט פון גאטעס-דיענסט, האבען חרוב געמאכט יודישע שוהלען אדער זיי פערוואנדעלט אין קירכען, און אין אלגעמיין אנגעטאן יודען אלערליי נגישות און צרות.

די הויפט-פאנאטיקער פון יענער עפאכע, וואס האבען זיך אמשטארקסטען אויסגעצייכענט מיט זייער ליידענשאפטליכער שנאה צו יודען, זענען געווען יוחנן (יאהאנעס) חריזאסטאמאס פון אנטיוכיא און אמבראזיוס פון מיילאנד.

דער ערשטער, חריזאסטאמאס, האט זיך געשטעלט פאר א אויפ-גאבע צו ערנידריגען דאס יודענטום מיט אלע מעגליכע מיטלען און אויסצעווארצלען פון די קריסטליכע הערצער די לעצטע שפורען פון דער ליעבע און אכטונג, וואס זיי האבען געפיהלט צו די יודישע זיטען און רעליגיעזע מנהגים. דער ליידענשאפטליכער יודענפיינד האט זיך נישט געקענט מוחל זיין דעם פאקט, וואס די יודישע שוהלען זענען איבערפולט פון קריסטליכע מענער און פרויען; וואס קריסטען געהען הערן שופר-בלאזען אום ראש השנה, הערן זיך-צו צו דעם פייערליכען גאטעסדיענסט אום יום-כפור און בעטייליגען זיך אין דער יודישער פרעהליכקייט אום סוכות; וואס קריסטען געהען זאגאר זיך משפט'ען גערנער פאר יודישע ריכטער, און ער האט זיך גענומען צו שיטען פעך און שוועבעל אויף יודען און זייער גלויבען. יעדע איינציגע פון זיינע פייערדיגע דרשות אין קאנסטאנטינאפאל און אנטיוכיא איז געווען א מבול פון שענדליכע זידלערייען געגען יודענטום, און אין זיין שנאה איז ער דערגאנגען ביז אזוי וויט, אז ער האט געפונען פאר נויטיג, צו ווארענען זיינע צוהערער פון די יודישע שוהלען, ווי פון „אויסגעלאסענע טעאטערן און רויבער-הויהלען".

נאך מעהר גיפטיג און געפעהרליך איז געווען די יודענפיינדשאפט פון דעם פאנאטישען און צוגלייך אויך וועלטליך-קלוגען בישאף אמבראזיוס. ווען די קריסטען אין רוים האבען פערברענט א יודישע שוהל, און דער דעמאלדיגער צייטוויליגער קייזער (מאקסימוס) האט בעפוילען דעם סענאט אבצובויען די שוהל אויף די קאסטען פון

שטאָדט,—האָט אמבראָזיוס זיך געשטעלט דעם קייזער אנטקעגען און איהם אָנגערופען: יוד. דאָס זעלבע כמעט איז פאָרגעקומען מיט טעאָדאָסיוס'ען, וועלכער האָט בעפויהלען א געוויסען בישאָף אין צפון-מעסאָפּאָטאמיע צו לאָזען אויפבויען צוריק די שוהל, וואָס די דאָרטיגע פאנאטישע קריסטען האָבען חרוב געמאכט; אמבראָזיוס האָט זיך גע-ווענדעט צום קייזער מיט אזעלכע שארפע דראָהונגען, אז דער לעצטער איז געצוואונגען געווען, אָבצורופען זיין בעפעהל צוריק.

טעאָדאָסיוס האָט דאָך נאָך געפּרובט שיצען די גערודפ'טע יודען, און ער האָט ארויסגעגעבען א נייעס בעפעהל דעם קאָמעס פון די מזרח-פּראָווינצען, ער זאָל שטרענג בעשטראָפען די קריסטען, וואָס וועלען שטערן יודען אין זייער גאָטעס-דינסט אָדער חרוב מאכען א יודישע שוהל (393). וואָס פאר א ווערט האָבען אָבער געקענט האָבען די אלע קייזערליכע בעפעהלען געגען דער שטימונג פון דער צייט, געגען דער אטמאָספערע פון לאנד, וועלכע איז געווען אָנגעזאָפּט מיט גיפטיגער שנאה צו יודען און אלעם יודישעם? די אכזריות'דיגע ווילד-קייט, וואָס האָט זיך אריינגעריסען אין לאנד צוזאמען מיט דעם שטראָם פון די בארבארישע פעלקער, האָט געווירקט אָנשטעקענד אויך אויף דעם געביעט פון גלויבען: דער וואנדאליזם האָט געהערשט אין דער קירך, ווי אין דער מלוכה-פיהרונג.—

אין זיינע לעצטע יאָהרען האָט זיך טעאָדאָסיוס אליין אויך אונטערגעוואָרפען דער השפעה פון דער דאָזיגער יודענפיינדליכער אגיטאציע. דאן האָט ער בעניים די אויסנאַהמס-געזעצען געגען יודען, וואָס זענען ארויסגעגעבען געוואָרען אין קאָנסטאנציוס'עס צייטען. אזוי האָט ער פון דאָס ניי בעשטעטיגט דעם געזעץ, לויט וועלכען א יוד ווערט שטרענג בעשטראָפט פאר מגייר זיין אָדער העלפען מגייר זיין זיינעם א שקלאַף, און אין דער זעלביגער צייט אויך אָבגעשאַפט די פּריווילעגיעס פון די יודישע כלי קודש בנוגע צו די לעסטיגע שטאָדטיגע ארבייטען.

צוזאמען מיט די דאָזיגע אלע רדיפות געגען יודען, פאלט בכלל די בעדייטונג פון פאלעסטינא, אלס צענטער פון דעם יודישען לעבען. ארץ ישראל ווערט אלץ מעהר עוואנגעליש, מעהר קריסטליך-הייליג, און די אמאָליגע ישיבות און בתי מדרשים ווערן כסדר ארומגערינגעלט פון (אָדער פערוואנדעלט אין) קירכען און קריסטליכע הייליגקייטען. דער איינציגער ווינקעל, וואָס איז נאָך איבערגעבליבען פאר דער

יודישער געזעצלעהרע אין פּאַלעסטינאַ, איז געווען די ישיבה אין טבריה. דאָ בעמערקט זיך שוין אָבער אויך אַ שטאַרקע ירידה, און אין אַ משך פון עטליכע דורות וואַקסט נישט אויס פון דאָנען קיין איין גרויסער גייסט, וואָס זאָל איבערלאָזען נאָך זיך אַ טיעפען שפּור אין דער ענטוויקלונג פון יודענטום. די אַמוראים פון דער צייט טוען שוין מעהר קיין זאַך נישט-אויף אויף דעם געביעט פון דער הלכה — זיי קאָמענטירען בלויז די משנות און האַלטען זיך איינגאַנצען ביי דער מסורה פון די אַלטע. פון בבל האָט מען זיך נאָך אפילו געווענדעט קיין טבריה מיט צווייפעלהאַפטע הלכות; דאָס איז געווען דערפאַר, וואָס די געזעצלעהרער אין יהודה האָבען דערהאַלטען אין אַ מעהר ריינער געשטאַלט די מסורות פון די אַלטע אויטאָריטעטען, אין דער צייט, ווען די אַמוראים אויף יענער זייט פּרת און חדקל האָבען זיך מעהר גע׳פּלפּול׳ט און גע׳פּשטל׳ט. מיט דער סיסטעמאַטישער ירידה פון דעם אַקאַדעמישען לעבען אין פּאַלעסטינאַ זענען אָבער אָט די מסורות גופא אויך געשטאַנען אין געפאַהר פערגעסען צו ווערן, און דאָס האָט אַרויסגערופען די נויטיגקייט פון צונויפזאַמלען און פּובליקירען דעם גאַנצען הלכי׳שען מאַטעריאַל, וואָס האָט זיך אָנגעזאַמעלט אין די הונדערטער יאָהרען, זינט עס זענען געשאַפען געוואָרען די משנות. דאָס זאָל האָבען געשעהן אין דער צווייטער העלפט פון IV-טען יאָהר-הונדערט דורך אַ גאַנצער רייהע אַמוראים, פון וועלכע די בעקאַנטסטע זענען ר׳ יוסי פון טבריה, זיין תלמיד ר׳ מנא און דעם לעצטענס אַ חבר ר׳ אבון (אָדער ר׳ יוסי בר אבון). זיי האָבען צונויפגענומען דעם גאַנצען מאַטעריאַל פון אַמוראי׳שע ערקלערונגען צו די רייד פון די תנאים (די משנות) און דאָס פערעפענטליכט אונטער׳ן נאָמען תלמוד ירושלמי; די דאָזיגע ענציקלאָפּעדישע אַרבייט איז געמאַכט געוואָרען אָהן אַ בעשטימטען סדר און בכלל מיט אַ סך בעדייטענדע פעהלערן, דעריבער האָבען זיך די וויטערדיגע דורות בעצויגען צו דעם תלמוד מיט אַ געוויסער נאַכלעסיגקייט, און צו אונז זענען דערגאַנגען פון איהם נאָר עטליכע טיילען.

פרוכטבאַרער ווי אויף דעם געביעט פון דער הלכה איז געווען אין יענער צייט די טעטיגקייט פון די פּאַלעסטינישע אַגדי׳סטען. די געפּלאָגטע און געדרודפ׳טע יודישע מאַסען האָבען געלעכצט נאָך טרייסט-ווערטער, נאָך ווערטער פון האָפנונג און ליעבע, און דאָס האָט זיי געגעבען די האַרציגע אַגדה. דאָס דרשה׳נען פאַר׳ן עולם איז געוואָרען

א בעדייטענדער טײל פון דער פאלקס-ערציהונג, און אויך אט די דרשות האבען אנגעהויבען אין יענער צייט געזאמעלט צו ווערן פאר די קומענדיגע דורות, אונטערן נאמען מדרש.

דאס איז דער סך הכל פון דער יודישער אקאדעמישער טעטיג-קייט אין פאלעסטינא פאר די ערשטע דורות פונ׳ם רוימישען קריסטענ-טום. ווי געזאגט, איז די דאזיגע טעטיגקייט געווען כמעט אינגאנצען קאנצענטרירט אין דער רעזידענץ פון פאטריארכאט, אין טבריה; פאקטיש האבען אבער די פאטריארכען זיך גארנישט בעטייליגט אין די אלע אונטערנעהמונגען, און פון זייער טעטיגקייט איז בכלל קיין זכר נישט געבליבען אין דער געשיכטע. פון ר׳ גמליאל V, דעם נאכפאלגער פון הלל II, איז בעקאנט נאר זיין צוזאמענשטוים מיט דעם קאנסולאר העזיכיוס איבער געוויסע פאפירען, פארוואס דער לעצטער איז פון קייזער טעאדאסיוס I פערמשפט געווארען צום טויט; דאגעגען איז אזוי גוט ווי גארנישט בעוואוסט פון ר׳ גמליאל׳ס נאכ-פאלגער: ר׳ יהודה IV און ר׳ גמליאל VI (דער לעצטער). דאס זענען געווען שאטען-קעניגען, אפיציעלע פירשטען אהן וועלכער ס׳איז פאקטישער מאכט. זיי האבען נאך אלץ געטראגען דעם טיטול „דורכלויכט" און גענאסען פון אלע דערצו-געהעריגע זכיות, זיי האבען אפילו נאך געשיקט שלוחים אין אלע קהלות פון דער דיאספארא צו זאמלען די פרייווילליגע שטייערן פאר׳ן „הויף"; זייער מאכט איז אבער וואס ווייטער אלץ מעהר בעגרענעצט געווארען, און צוזאמען דערמיט איז די יודישע אויטאנאמיע אויך געווארען א בלויזער נאמען אהן א ממשות׳דיגען אינהאלט.

צוועלפטעם קאפיטעל.

דער אונטערגאנג פון פאטריארכאט.

מיט דער ענדע פון IV-טען יאהר הונדערט קומט פאר א גרויסע איבערקעהרעניש אינ'ם לעבען פון דער רוימישער מלוכה. די וועלט-אימפעריע צופאלט און עס ענטשטעהען צוויי זעלבסטשטענדיגע מלוכות: די פון מזרח און די פון מערב אדער די ביזאנטינישע (קאנסטאנטינאפאל) און די איטאליענישע (רוים). די יודען פון דער פריהערדיגער אימפעריע זענען איצט אלזא ארונטערגעפאלען אונטער צוויי בעזונדערע רעזשימען מיט בעזונדערע מושלים: דער גורל פון סיריען, פאלעסטינא און עגיפטען איז פון איצט אן געלעגען אין די הענד פון די ביזאנטינער, און די איבריגע יודישע קהלות זענען, ווי פריהער, געבליבען אבהענגיג פון רוים; די נייע ארדנונג האט אבער יודען בכלל ווייניג גליק געבראכט.

דער ערשטער ביזאנטינישער שאטען-קעניג ארקאדיוס (395-408) אדער, ריכטיגער, זיינע אלמעכטיגע יועצים רופינוס און עוטראפיוס זענען נאך געוועזען אין א געוויסער מאס גינסטיג געשטימט צו יודען. רופינוס האט ליעב געהאט געלד, און אזוי ווי יודען האבען שוין פון לאנג זיך געהאט איבערצייגט אין דער צויבער-קראפט פון דער מטבע און פערשטאנען ווי אזוי זיך מיט איהר צו בענוצען, האט ער ארויסגעגעבען א גאנצע רייהע געזעצען פון זייער טובה וועגען. איין געזעץ (296) האט בעשטימט, אז די יודישע זעלבסט-שטענדיגקייט בלייבט אונבערירהרט, און דער, וואס וועט שטערן מיט

וואס ס'איז די יודען אין זייערע אינווענייניגסטע ענינים, וועט הארט בעשטראפט ווערן. אנ'אנדער בעפעהל האט בעשיצט די „דורכלויכטען פאטריארכען" פון זידלערייען, און ווען דער המון אין איליריען האט חרוב געמאכט א יודישע שוהל, האט ארקאדיוס בעפוילען אנצעוועגדען ערנסטע מיטלען געגען דער פערברעכערישער מוטווילליגקייט (397). ארקאדיוס האט בעניים און בעשטעטיגט אויך קאנסטאנטינ'ס געזעץ, אז די פאטריארכען, ווי די יודישע כלי קודש בכלל, זענען פטור פון די שטאדטישע ארבייטען גלייך מיט די קריסטליכע גייסטליכע, און דאגעגען האט ער אין א קורצער צייט ארום פערבאטען יודען, זיך צו בענוצען מיט זייערע אייגענע בית דין'ס. לויט דעם בעפעהל האבען יודען מיט אלע זייערע שטרייטיגקייטען און אנגעלעגענהייטען — אפילו **רעליגיעזע** — זיך געמוזט ווענדען צו דער ארטיגער געריכטסמאכט; נאר בדיעבד, ווען ביידע בעלי דינים האבען איבערגעגעבען זייער סכסוך א יודישען דריי-געריכט, האט דער אורטייל געהאט א יורידישע קראפט.

די יודען האבען אויף אזא אופן געפונען דערווייל אין דער רעגירונג א געוויסען שוץ געגען די רדיפות מצד דעם קריסטליכען המון; באלד האט זיך אבער די לאגע אין דער הינזיכט אינגאנצען געענדערט. דער נייער הערשער, **טעאדאסיוס** II, האט זיך אינגאנצען אונטערגעווארפען דעם איינפלוס פון די פאנאטישע גייסטליכע, און אלע פאקטישע אנפאלען אויף יודען און יודישע שוהלען זענען כמעט ווי סאנקציאנירט געווארען פון דער רעגירונג. דאס איז געוועזען דער אנהויב פון יענער שרעקליכער עפאכע אין דער יודישער און מענשליכער געשיכטע, וואס איז בעקאנט אונטערן נאמען **מיטעלאלטער**; דאס קריסטענטום איז געווארען **מעהר** ווי די הערשענדע אמונה פון לאנד, — עס איז געווארען די איינציג-בערעכטיגטע און איינציג-אמת'ע גלויבענספארם, וואס איז א **חוב** פאר אלע בירגער און **מוז** פון אלע אנערקענט ווערן, אזוי אז די, וואס זאגען זיך אב פון איהר, פערליערען דערפאר א גרויסען טייל פון זייערע בירגערליכע זכיות.

טעאדאסיוס האט פערבאטען יודען צו בויען נייע שוהלען — זיי האבען געמעגט בלויז רעמאנטירען זייערע אלטע שוהלען, און דאס אויך נאר דעמאלט, ווען זיי האבען שוין געהאלטען ביים איינפאלען. אנ'אנדער עדיקט האט פערבאטען יודען צו האלטען קריסטליכע שקלאפען, צו משפט'ען צווישען א יוד און א קריסט און אין אלגעמיין צו

פערנעהמען וועלכען ס'איז פאסטען אין דער געזעלשאפט אדער אין דער רעגירונג .

מיט דער הערשאפט פון טעאדאסיוס II איז פערבונדען אויך דער אונטערגאנג פון פאטריארכאט , נישט קוקענדיג אויף דעם , וואס דער לעצטער פאטריארך , ר' ג מ ל י א ל VI , איז געוועזען א גרויסער חשוב אינ'ם קאנסטאנטינאפאלער הויף און האט אפילו בעקומען אזעלכע אויסצייכנונגען , וואס קיינער פון די לעצטע פאטריארכען האט זיי נישט בעקומען . ער האט געהאט דעם טיטול פרעפעקט מיט א עהרען-דיפלאם , און הגם דאס האט קיין פאקטישע מאכט נישט געגעבען , האט עס דאך געהאט א גרויסע בעדייטונג אין יענער צייט , אלס אויסדריק פון דער קייזערליכער גוט-געזינטקייט ; ר' גמליאל האט דעריבער געקוקט אויף זיך , ווי אויף א פריווילעגירטען שיצלינג פון הויף , און ער האט זיך ערלויבט איבערצוטרעטען די גרענעצען פון זיין מאכט . ער האט געלאזען אויסבויען נייע שוהלען , האט געדיענט אלס שופט צווישען יודען און קריסטען און איבערהויפט עובר געוועזען אויף די קייזערליכע בעשטימונגען . דאס איז ענדליך דערטראגען געווארען צו טעאדאסיוס'ען , און ער האט צוגענומען ביי ר' גמליאל'ן אלע זיינע פריווילעגיעס, איבערלאזענדיג איהם בלויז דעם טיטול פאטריארך(415).

דאס איז געוועזען א שווערער קלאפ פאר'ן שטאלצען פאטריארך , נאך וועלכען ער האט נאר א קורצע צייט געלעבט , און אזוי ווי קיין מענליכען יורש פון דער נשיאות האט ר' גמליאל נאך זיך נישט איבערגעלאזען , איז מיט איהם צוזאמען אינגאנצען אונטערגעגאנגען די גרויסע דינאסטיע פון הלל'ס שטאם , וואס האט גאנצע פיער מיט א האלבען יאהרהונדערט געפיהרט דעם פאלק און איהם ערצויגען . דער פאסטען פון א יודישען פאטריארך איז בטל געווארן . און מיט עטליכע צעהנדליג יאהר שפעטער האט דעם טיטול איבערגעוויזען דער קריסטליכער בישאף פון ירושלים , וועלכער איז מיט דער צייט געווארען א פינפטער זייל פון דער קריסטליכער קירך אין דער רוימיש-ביזאנטינישער אימפעריע .

אזוי האבען זיך די וואלקענס פון קריסטענטום אלץ שווערער און פינסטערער פערצויגען איבער דעם הימעל פון דער יודישער וועלט . די רדיפות געגען יודען און יודישע קהלות זענען וואס ווייטער אלץ מעהר אריין אינ'ם עצם סיסטעם פון דער נייער מלוכה-פיהרונג , און באלד האט דאס פייער פון דער דאזיגער בלוטיגער יודענפיינדשאפט

ז.ך צופלאַקערט אין אַ הייסען קאַמף. דעם סיגנאַל צו דער בירגער-מלחמה
האָט געגעבען אַלעקסאַנדריע; דאָ האָבען נאָך פון די אַלטסטע
צייטען אָן געהערשט אייביגע קריעגערייען און סכסוכים צווישען די
פערשיעדענגלויביגע בעפעלקערונגען, און אין דער לעצטער צייט זענען
די צוזאַמענשטויסען נאָך שטאַרקער געוואָרען, אַ דאַנק דער הערשאַפט
פון דער קירך; עס איז געגרינדעט געוואָרען אַ פּאַרטיי פון קריסטליכע
פאַנאַטיקער, וואָס האָבען זיך געשטעלט פאַר אַ ציעל, אויפצורייצען
דער גאַנצער אָרטיגער בעפעלקערונג געגען יודען, פערשפּרייטענדיג
וועגען די לעצטע אַלערליי פאַלשע בלבולים. דאָס האָט די יודען
שטאַרק אויפגעבראַכט און זיי האָבען בעשלאָסען, זיך נוקם צו זיין אָן
די נייע הימעל-מענשען.

איינמאָל האָט זיך געמאַכט, אַז יודען האָבען בעמערקט אין טעאַ-
טער איינעם פון די דאָזיגע אַגיטאַטאָרען, מיט'ן נאָמען היעראַקס,
האָבען זיי איהם איבערגעגעבען אין די הענד פון דער מאַכט, אַלס
אויפהעצער פון פּאָגראָמען און רציחות און ער איז שטרענג בעשטראָפט
געוואָרען; דערנאָך האָבען זיי צונויפגעזאַמעלט (דורך אַ פאַלשען פייער-
סיגנאַל) אַלע קריסטען פון שטאָדט אויף איין פּלאַץ, און אָנגעמאַכט
צווישען זיי אַ בעדייטענדען חורבן. אָט די נקמה האָט אָבער יודען זעהר
טייער געקאָסט. דער בישאָף קירִיל, אַ פאַנאַטישער גייסטליכער פון
אַמבּראָזיוס'עס חדר, האָט גלייך נאָכדעם אָנגערייצט געגען יודען די
קריסטען פון דער גאַנצער סביבה און דער אויסבּרוך פון זייער כעס איז
געוועזען אַ שרעקליכער: זיי האָבען צורויבט און חרוב געמאַכט אַלע הייַ-
זער און שוהלען פון די יודישע קוואַרטאַלען און די איבערגעבליבענע
האַלב-נאַקעטע יודען אינגאַנצען פערטריבען פון שטאָדט (415). די
אַכזריות'ען פון דעם פּאָגראָם האָבען אויפגעבראַכט אַפילו די פּאָרשטע-
הער פון דער מאַכט, און דער פּרעפעקט פון שטאָדט, אָרעסטעס, האָט
זיך געווענדעט קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל מיט אַ אָנקלאַגע איבער די פער-
ברעכערישע מעשים פון דעם פאַנאַטישען גייסטליכען; דאָרט האָט אָבער
קיריל געפונען פאַר זיך הייסע פערטיידיגער, און זיינע מעשים זענען
פון דער רעגיערונג גערעכטפאַרטיגט געוואָרען. דאָס האָט דעם אַלעק-
סאַנדרינישען בישאָף צוגעגעבען נאָך מעהר מוט, און איינער פון זיינע
אָנהענגער האָט זיך אָפען אַרויפגעוואָרפען אויף דעם „פעררעטערישען"
פּרעפעקט און איהם שווער נישט פערשטיינט — ביז אַזוי ווייט איז דער-

גאנגען די ליידענשאפטליכקייט פונ׳ם קאמפף פאר דער גרויסער ליעבע פון קריסטענטום!

און נישט בלויז געגען יודען — די פאנאטישע קעמפפער פאר קריסטוס׳עס תורה זענען עס אויך געווען יענע, וואס האבען איינגעטונקט זייערע הענד אינ׳ם בלוט פון דער בעריהמטער היפאטיא; די דאזיגע גייסטרייכע פרוי האט געלייענט לעקציעס אין דער אלעקסאנדרינישער אקאדעמיע און איז געווען טיעף געשעצט אין די ציווילירטע קרייזען פאר איהר גרויסקייט אין חכמה און אין מדות; נאר די פרעריגער פון דער קירך האבען געפונען אין איהר שרעקליכע חטאים און האבען איהר בעשטראפט לויט אלע געזעצען פון דער קריסטליכער ליעבע: די „שווארצקינסטלערין" איז ארויסגעריסען געווארען פון איהר טראגבעט, געשלעפט געווארען נאקעטערהייד איבער די גאסען און ענרליך געטויט געווארען אויף א ווילד־אכזריות׳דיגען אופן אין איינער פון די שטאדטישע קירכען. „אזוי זענען זיך, נאך א סך יאהרען פון קריגערייען און ארומרייסענישען צונויפגעגאנגען דאס יודענטום און דער העלעניזם, ליידענדיג פון איין געמיינזאמען שונא — די קריסטליכע קירך. דער העלעניזם האט זיך געפונען אין דעם צושטאנד פון דער לעצטער נסיסה: עס איז אפגעשטארבען אין איהם נישט בלויז דאס געצענדינעריי, נאר אויך דאס בעסטע, וואס ער האט בעזעסען: די שאפונג פונ׳ם פרייען פילאזאפישען געדאנק, פון דער פרייער קונסט. דאס יודענטום, דאגעגען, האט זיין פאזיציע נישט אבגעטרעטען: עס האט געקעמפפט פאר זיין עקסיסטענץ מיט דעם נייעם שונא, וואס איז געווען מעהר געפעהרליך פונ׳ם אלטען, געצענדינערישען, און וועט נישט אויפהערען צו פיהרען אט דעם נישט גלייכען קריעג אויך ווייטער, אין דעם פערלויף פונ׳ם גאנצען מיטעלאלטער" ... (דובנאוו).

פון די רדיפות אין אלעקסאנדריע האט די קירך געוואונען איין־איינציגען יודען: א לעהרער פון מעדיצין, מיט׳ן נאמען אדאמאנטיוס; ער האט זיך געשמד׳ט און בעקומען א ערלויבניש, זיך אומצוקעהרען צוריק קיין אלעקסאנדריע. די איבריגע יודען האבען איבערגעטראגען די צרות מיט׳ן גירוש און נישט פערלייקענט דעם גאט פון זייערע אבות. דערפאר האט די קירך א סך פערדיענט פון איהרע רדיפות אין די קלענערע צענטערן, וואו דאס יודישע בעוואוסטזיין איז געווען נישט אזוי שטארק ענטוויקעלט; אין דער שטאדט מאהאן (מאגאנא), למשל, אויף דער אינזעל מינארקא, האבען אלע יודען כמעט זיך

אויסגעשמד'ט, נישט קענענדיג אריבערטראגען די רדיפות, וואס זיי האבען געהאט אויסצושטעהן פון דעם דארטיגען בישאף.

אין יענער צייט האבען אויסגעבראכען שטארקע אונרוהען געגען יודען אויך אין אנטיוכיא, און אויך דא האבען די קריסטען צורויבט דעם גרעסטען טייל פון די יודישע הייזער און אוועקגענומען ביי יודען אינגאנצען זייערע שוהלען. דער סירישער פרעפעקט האט וועגען דעם פאגראם מוריע געווען אין קאנסטאנטינאפאל, און טעאדאסיוס האט בעפוילען, אבצוגעבען יודען זייערע שוהלען צוריק; דאן האט דער בעריהמטער קריסטליכער אסקעט שמעון פון אנטיוכיא זיך געווענדעט צו טעאדאסיוס'ען מיט א בריעף, אין וועלכען ער האט אויסגערעכענט אלע יסורים און שרעקליכע שטראפען, וואס ערווארטען איהם, דעם קייזער, אין גיהנם דערפאר, וואס ער האט זיך אנגענומען פאר די פון גאט פערשאלטענע יודען. און דער בריעף האט געווירקט: טעאדאסיוס האט צוריק אבגערופען זיין בעפעהל און דערצו אראבגעזעצט פון זיין אמט דעם פרעפעקט, וואס האט נישט מסכים געווען מיט דער פאליטיק פון די קריסטליכע גדולים (423).

בעזונדער טרויעריג זענען געווען די פאלגען פון די רדיפות געגען יודען אויף דער גריכישער אינזעל קרעטא. דא האט די שרעקליכע ווירקליכקייט שטארק אויפגעבראזט די אלטע יודישע משיח-חלומות, און באלד האט זיך בעוויזען איינער, מיט'ן נאמען משה, וואס האט זיך ארויסגערופען אויסצולייזען אלע יודען פון גלות מיט דער הילף פון געטליכע וואונדער. די געפלאגטע יודען האבען געגלויבט אין די הבטחות און זיך מאסענווייז צונויפגעזאמעלט ארום דעם פערגעטערטען אויסלייזער; דאן האט דער לעצטער זיך אוועקגעלאזען מיט דער מחנה צום ים און געהייסען די אנהענגער זיך אריינווארפען אין איהם אהן מורא, פערזיכערענדיג זיי, אז דאס וואסער וועט זיך שפאלטען, ווי אמאל דאס וואסער פון ים סוף, ווען יודען זענען ארויס פון מצרים. געענדיגט האט זיך די „אויסלייזונג" מיט א מאסע דערטרונקענע, צווישען וועלכע ס'האט זיך געפונען אויך דער משיח אליין (440), און די איבערגעבליבענע האבען זיך פון גרויס פערצווייפלונג כמעט אלע אויסגעשמד'ט.

ביי דער גאנצער פערביטערונג, מיט וועלכער עס זענען דורכגעדרונגען געווען די בעציהונגען צווישען יודען און קריסטען אין יענער צייט, האבען זיך דאך געפונען איינציגע פארשטעהער פון ביידע

צדדים, וואס האבען גראר נישט שלעכט געלעבט צווישען זיך און א סך געלערנט איינער פון אנדערן; אזוי אבער, ווי פון דער יודישער זייט איז פערבאטען געווען איבערצוגעבען א בן אומות העולם „דברי תורה", האבען אזעלכע בעציהונגען געמוזט געהאלטען ווערן בסוד. יודען האבען מורא געהאט איבערצוגעבען א קריסט די למודים פון תורה, וויסענדיג, אז ער וועט זיי שפעטער איבערדרעהען און בענוצען צו פאלעמישע צוועקען, און ווען דער קאטוילישער הייליגער היעראנימוס האט געלערנט די העברעאישע שפראך ביי דעם יודישען חכם בר חנינא, האט דער לעצטער זיך געמוזט אויסבעהאלטען פון דער עפענטליכקייט און געהן צום הייליגען אין זיין קלויסטער-קעלער, ווען קיינער האט איהם נישט בעמערקט. מיט דער צייט האט היעראנימוס גענומען לערנען אויך די הייליגע שריפטען אין אריגינאל (העברעאיש), און דאס האט איהם אין די שפעטערדיגע יאהרען געגעבען די מעגליכקייט צו שאפען זיין בעריהמטע לאטיינישע איבערזעצונג פון דער ביבעל, — די „וואולגאטא", וואס האט אין א משך פון איבער טויזענד יאהר געדיענט אלס פערמיטלער צווישען די אייראפייאישע פעלקער און די „הייליגע שריפטען". היעראנימוס האט זיך געלאזען איבערצייגען פון די יודישע חכמים אויך בנוגע צו דער פראגע וועגען די „אפאקריפען" (די נישט הייליגע טיילען פון דער ביבעל) און איז בכלל געווען א פלייסיגער תלמיד פון די בעלי האגדה אין יענער צייט; ער האט דעריבער מורא געהאט, מ'זאל איהם נישט חושד זיין אין א צו גרויסער השפעה פון יודישע חכמים, און האט אומעטום ארויסגעשטעלט זיין שנאה צו יודען. „איך פעראכט — שרייבט ער — מיט א אונאויסדריקבארען האס די יודען, וועלכע פערשילטען נאך ביז היינטיגען טאג אונזער גאט אין זייערע שוהלען".

אין א צווייטען ארט שילדערט ער מיט א שטארקער צופריעדענהייט די בעליידיגונגען און צרות, וואס עס שטעהען אוים די יודישע פילגרימען, וועלכע קומען קיין ירושלים בעוויינען די חורבות פון זייער הייליגטום. ער שרייבט: „ביז דער איצטיגער צייט איז די נישטגלויביגע איינוואוינער (יודען) — זינט זיי האבען געהרג'עט גאט'ס דינער און בעזונדער גאט'ס זוהן — פערבאטען ארייננצוקומען אין ירושלים; זיי לאזט מען ארייין אהין נאר צו קלאגען; זיי מוזען קויפען פאר געלד די ערלויבניש צו בעוויינען די חורבות פון זייער מלוכה. יענע, וועלכע האבען אמאל אבגעקויפט קריסטוס'עס בלוט, צאהלען איצט פאר

זייערע טרערען, און דאָס וויינען אפילו קומט זיי אויך נישט אָן אומזיסט. אין דעם טאָג, ווען ירושלים איז איינגענומען און חרוב געוואָרען דורך די רוימער (תשעה באב), זעהסטו, ווי עס געהט דאָס בעטריבטע פאָלק, ווי עס שלעפען זיך שוואַכע פרויען און אלטע לייט, אָנגעטאָן אין שמאַטעס, וואָס ווייזען אַרוים גאָט'ס כעס שוין אין דער אויסערליכער קליידונג זייערער. עס קלויבט זיך צונויף אַ עולם פון די דאָזיגע אומגליקליכע, און דאָרט נעבען דעם שטראַהלענדיגען קרייץ, אויף וועלכען דער האַר (קריסטוס) האָט צום לעבען ערוואַכט; דאָרט, וואו עס לייכט און פלאַטערט די פאָהן פון קרייץ, — דאָרט בעוויינט די חורבות פון זיין טעמפעל דאָס אונגליקליכע און דאָך נישט מיטלייִדס-ווירדיגע פאָלק. די טרערען שטעהען נאָך ביי זיי און די אויגען, די הענד ציטערן און די האָר זענען צופלאָסען, — און דער סאָלדאַט פאָדערט שוין פריש געצאָהלטס, אום צו לאָזען זיי ווייטער וויינען . . ."

פאָלעמיזירט מיט יודען און געפרעדיגט שנאה צו זיי האָט אויך אַ צווייטער זייל פון קריסטענטום אין יענער צייט — דער הייליגער אויגוסטינוס פון אַפריקאַ. ער האָט אויך, ווי היעראָנימוס, געזעהען אין יודען נאָר אַ פאָלק, וואָס האָט גאָט'ס זוהן געטויט און איז פון גאָט פערשאָלטען, און געהאָלפען אויף אַזאַ אופן מאַכען די שנאה צו דער יודישער אומה פאַר אַ אָרגאַנישען טייל פון דעם קריסטליכען גלויבען. אָט די שנאה האָט שפּעטער געשאַפען פאַר יודען יענע קייט פון שייטערהויפענס, פיין-געריכטען און אַנדערע אכזריות'ען אין נאָמען פון דער הייליגער אמונה, — יענע שוידערהאַפטע קייט, וואָס איז געוואַקסען צוזאַמען מיט דער פערשפּרייטונג פון קריסטענטום און הערט נאָך ביז היינטיגען טאָג נישט אויף צו שטיקען דאָס יודישע לעבען אין אַלע לענדער פון דער קריסטליכער הערשאַפט . —

דרייצעהנטעם קאפיטעל.

דאס יודענטום אין בבל (די אבשליסונג פון תלמוד).

נאכדעם ווי די נשיאות אין יהודה איז אונטערגעגאנגען, האט דאס פאלעסטינישע יודענטום אינגאנצען פערלוירען זיין פריהערדיגע בעדייטונג אלס גייסטיגער מיטעלפונקט פון דעם יודישען נאציאנאלען לעבען, און דעם פלאץ האט פערנומען דאס יודישע בבל מיט איהר פירשטליכען ריש גלותא און איהרע גרויסע ישיבות. דא האט זיך גראד אין דער צייט בעוויזען א גאנצע פלעיאדע פון וויכטיגע רייכע פערזענליכקייטען, וואס האבען קאנצענטרירט ארום זיך די בעסטע כחות פון בבלי׳שען יודענטום און עס צוריק צוגעבראכט ביז דער מדרגה, אויף וועלכער עס איז געשטאנען אין דער עפאכע פון די בעריהמטעסטע געזעץ-לעהרער.

דער בעדייטענדסטער און גרעסטער פון דער גרופע אמוראים איז געוועזען רב אשי בר שימי (געב. 352 גע׳שט. 427) פון סורא. ער האט פעראייניגט אין זיך די גרינדליכע בקיאות פון די סורא׳ענער מיט דער אנאליטישער חריפות פון די „בני פומבדיתא״, און איז דעריבער פון אלע אנערקענט געווארען פאר א שטארקען אויטאריטעט אין דער יודישער געזעץ-לעהרע. אין דעם משך פון די צוויי און פופציג יאהר, וואס ער איז געשטאנען בראש פון זיין ישיבה אין סורא (מתא מחסיא) האבען זיך אין פומבדיתא געביטען זיבען ראשי ישיבות, און נהרדעה אפילו, וואס האט זינט דער צושטערונג אין אדענאט׳ס צייטען, כמעט קיין ראליע נישט געשפיעלט, האט אויך

בעקומען א געוויסע בעדייטונג; קיינער אָבער פון די אַלע אמוראים האָט זיך נישט געקענט פערגלייכען מיט דעם פיעלזייטיגען און גע׳ניאַלען רב אשי, ארום וועלכען עס האָבען זיך צונויפגעזאמעלט טויזענדער תלמידים פון אַלע עקען לאַנד. סורא האָט צוריק בעקומען דעם גלאַנץ, וואָס זי האָט געהאַט אין די צייטען פון איהר ערשטען גרינדער (רב) און אַלע האָבען זיך פריי־ווילינג אונטערגעוואָרפען דעם איינפלוס פון איהר פיהרער; נישט נאָר די אמוראים — די עקזילארכען אפילו האָבען אויך זייערע שטאָלצע קעפּ געבויגען פאַר דעם גייסטיגען פיהרער און לעהרער פון דער גאַנצער אומה. זיי פלעגען קומען קיין סורא פייערן די הערבסט־יום־טובים, און דאָ זענען אויך פאָרגעקומען די יעהרליכע פייערונגען לכבוד דעם „ריש גלותא״, אין וועלכע ס׳האָבען זיך בעטייליגט דעפּוטאַציעס פון אַלע יודישע קהלות אין דער פּערסישער מלוכה. אַלע פאָלקס־אַנגעלעגענהייטען, אַלע פראַגען, וואָס האָבען בעריהרט אַלגעמיינע אַנגעלעגענהייטען פון דעם בבל׳יש־יודישען לעבען זענען בעהאַנדעלט געוואָרען אין דער רעזידענץ פון דעם איינפלוסרייכען „ריש־מתיבתא״, און אַהין פלעגט אויך דער „ריש גלותא״ קומען, כאָטש ער האָט געוואוינט גאָר אין אַן׳אַנדער שטאָדט.

די פּאָליטישע לאַגע פון די יודען אין בבל איז פאַר דער צייט פון רב אשי׳ס אַקאַדעמישער טעטיגקייט געווען זעהר א גוטע. איבערן לאַנד האָט דעמאָלט געהערשט דער יודענפריינדליכער סאַסאַנידישער קעניג יעזדיגערד I ‏(399 — 420), וועלכער האָט זיך נישט אונטערגעגעבען דער השפעה פון די מאַגען (גייסטליכע) און זיך בעצויגען טאָלעראַנט צו די פרעמד־גלויביגע. צו יודען איז יעזדיגערד געווען בעזונדער גוט געשטימט, און אין די פייערליכע טעג פון הויף האָבען זיך דאָרט געפונען פערטרעטער אי פון עקזילאַרכאַט, אי פון די גרעסערע ישיבות; ווי ס׳דערצעהלט זיך, האָט דער קעניג אליין אַמאָל אין אָרדנונג געבראַכט דעם גאַרטעל אויפ׳ן עקזילאַרך הונא בר נתן, און בעמערקט דערביי: „איהר זענט א פאָלק פון כהנים און דאַרפט טראָגען אייערע גאַרטלען ווי כהנים״.

און אָט, אין דער רוהיגער צייט, האָט דער גרויסער רב אשי, אָדער ווי זיינע צייט־חברים האָבען איהם גערופען: רבנא אשי (אונזער רבי), אָנגעהויבען טראַכטען וועגען א ריעזען־ווערק פאַרן פאָלק, וועלכעס זאָל אַריינגעהמען אין זיך אַלץ, וואָס דער יודישער גייסט האָט געשאַפען אין דעם משך פון די אַלע הונדערטער יאָהרען זינט די

נבואה האט זיך פון יודען אבגעטאן. ער האט זיך דער ערשטער גענומען צוזאמענשטעלן, סיסטעמאטיזירען און צונויפזאמלען דעם אונגעהויערן מאטעריאל פון הלכות, שמועות און ערקלערונגען צו דער משנה און מאכען דערפון איין ווערק, איין ארגאנישע פערבינדונג פון דער משנה מיט אלץ, וואס האט א שייכות צו איהר — דעם תלמוד. די דאזיגע ארבייט האט ביי רב אשי'ן צוגענומען די גאנצע פופציג יאהר פון זיין טעטיגקייט אלס ריש מתיבתא, און ווי ס'איז צו דרינגען פון געוויסע קוועלן, האבען אויך די קאלעגיומס פון די איבריגע ישיבות זיך אינטענסיוו בעטייליגט אין דער סיסטעמאטיזירונג פון דעם תלמודישען מאטעריאל. די ארבייט איז צוגעגאנגען לויט דעם פאלגענדען סדר: אין די צוויי אקאדעמישע חדשים פון יאהר (ירחי הכלה) האט רב אשי, בעת זיינע שעורים פאר די תלמידים, גענומען דעם טעקסט פון א בעשטימטער משנה און איהם בעלויכטען לויט אלע תוספתות, ברייתות און אנדערע ערקלערונגען, וואס בעציהען זיך צו דער משנה, אזוי אז אין א משך פון דרייסיג יאהר זענען אין די שעורים בעהאנדעלט געווארען אלע משנות, אינאיינעם מיט די תלמודישע ערקלערונגען צו זיי, „און די יודישע געלעהרטע האבען דערזעהן פאר זיך, אנשטאט א כאאטישען פלאנטער פון פערשיעדענע שפארעריען און פשט'לעך, א בעשטימטען סיסטעם, מיט דער הילף פון וועלכען עס איז לייכט נאכצופאלגען די ענטוויקלונג פון יעדען געזעץ בעזונדער דורך זיינע אלע דריי סטאדיומס: די תורה, די משנה און די גמרא" (דובנאוו).

וועגען דעם, צי רב אשי האט אנגעהויבען פערשרייבען דעם סיסטעמאטיזירטען תלמודישען מאטעריאל, — זענען נישט דערגאנגען צו אונז קיין גענויע קוועלן; עס עקסיסטירט דעריבער א השערה, אז סיי די משנות, סיי די תוספתות און ברייתות זענען איבערגעגאנגען פון דור צו דור מונדליך, נישט פערשריבענערהייט, און רב אשי האט אויך נאר אריינגעבראכט א בעשטימטען סדר אין דעם כאאטישען מאטעריאל און איהם צונויפגעשטעלט, אבער נישט פערשריבען. לויט דער השערה האבען די יודישע פיהרער פון דער עפאכע זיך נאך אלץ געהאלטען ביי דער אלטער מיינונג, וואס האט בעטראכט די שריפטליכע פערקערפערונג פון דער מונדליכער מסורה פאר א פארברעך, און בעזונדער זאל אט די מיינונג זיך האבען דעמאלט פערשטארקט צוליעב דעם, וואס דאס קריסטענטום האט אנגעהויבען זיך

צוצושרײַבען אַלע ערשײַנונגען פון דער יודישער נבואה און ממילא אויך די אויסדערוועהלטקייט פון גאָט. אין איין אגדה איז דער געדאַנק זאָגאַר דײַטליך אויסגעדריקט; דאָרט זאָגט זיך: „משה האָט געוואָלט, אַז די משנה זאָל זײַן פערשריבען, נאָר ווײַל גאָט־ברוך־הוא האָט געקוקט אין דער צוקונפט און געזעהען, אַז די אומות העולם וועלן אַמאָל איבערזעצען די תורה און לייענען זי אויף גריכיש און זאָגען: מיר זענען בני ישראל, מיר זענען גאָט'ס קינדער, — האָט ער געזאָגט (איך וועל געבען אַ סימן): ווער עס בעזיצט מײַנע מיסטעריען, דער איז מײַן קינד. און וואָס זענען עס די מיסטעריען? דאָס זענען די משנה און דער תלמוד (די תורה שבעל פה)״.

מיט דער צונויפשטעלונג פון תלמוד האָט רב אשי אַלזאָ פערענדיגט דעם ריעזיגען בנין, וועלכען דער גרויסער ר' יהודה הנשיא I האָט אָנגעהויבען בויען מיט צוויי הונדערט יאָהר צוריק; זײַן אַרבײַט איז אָבער געווען אָהן אַ ערך שווערער און פערוויקעלטער. די משנה האָט געגעבען טרוקענע הלכות אין דער געשטאַלט פון אָבגעפּאַסטע געזעץ־פּאַראַגראַפען; דאַגעגען דער תלמוד האָט אַרײַנגענומען אין זיך אויך די לעבעדיגע בעוועגונג, די ענטוויקלונג פון יעדען געזעץ און זײַן גײַסטיגען אינהאַלט, און געגעבען דערמיט יעדערן די מעגליכקייט אַרײַנצודרינגען אין דעם עצם מהות פון דער יודישער געזעצגעבונג. רב אשי האָט אָבער דאָס גאַנצע ווערק נישט געענדיגט: ער אַליין מיט זײַנע חברים האָבען נאָך געהאַט צופיעל מחדש צו זײַן, צופיעל אויפצוטאָן אין דער הלכה, אום זיך צו קענען אינגאַנצען איבערגעבען דער אַרבײַט פון זאַמלען און סיסטעמאַטיזירען. די פערענדיגונג פון דעם בבל'ישען תלמוד איז דעריבער אויסגעפאַלען אויף דעם גורל פון רב אשי'ס נאָכפאָלגער, און אַזוי ווי די יודישע לאַגע אין לאַנד האָט זיך אין דער צײַט שטאַרק פערערגערט, איז די אַרבײַט אַזוי ווי איבערגעריסען געוואָרען אויף עטליכע צעהנדליג יאָהר.

אָנגעהויבען האָבען זיך די רדיפות געגען יודען אין פערסיען נאָכדעם, ווי אויפן טראָן איז אַרויף יעזדיגערד II (456), וועלכער האָט זיך אינגאַנצען אונטערגעגעבען דעם אײַנפלוס פון זײַנע יועצים — די פאַנאַטישע מאַגיער (אמגושים). יעזדיגערד האָט גוזר געווען אויף יודען נישט צו היטען שבת — אַ גזירה, וואָס האָט געמוזט טיעף אָנגרײַפען די שטאָלצע יודישע בירגער, וועלכע האָבען ביז אַהער כמעט נישט געוואוסט פון קיין רעליגיאָנס־צוואַנג. אָט די גזירה האָט

זיך אפילו נישט לאנג געהאלטען, ווייל יעזדיגערד איז באלד גע־הרג'עט
געווארען; יודען האבען אבער דערפון נישט פערדיענט: זיין נאכפאל־
גער פערוז (פירוז רשיעה) האט זיי גאנצע צעהן יאהר פערפאלגט
מיט שרעקליכע גזירות און אכזריות'ען. ער האט געלאזען אויסהרג'נען
א גאנצע העלפט איינוואוינער פון דער שטאדט איספאהאן און חוץ דעם
האט ער אוועקגערויבט יודישע קינדער און זיי ערצויגען אין דעם פער־
סישען גלויבען. די יודען אין בבל זענען דאס ערשטע מאל אוועקגע־
שטעלט געווארען געגען דעם נסיון פון שמד, און אויך דא האבען
זיך גלייך בעוויזען מערטירער־קדושים, וואס האבען זייער לעבען מקריב
געווען פאר דער גרויסער ירושה פון די פריהערדיגע דורות. דער עק־
זילארך הונא מארי בר מר זוטרא מיט צוויי חברים געזעצ־
לעהרער, אמימר בר ינקא און משרשיא בר פקוד,
זענען בעשטראפט געווארען מיט'ן טויט פאר עובר זיין דעם קעניגס
צוואנגס־בעפעהלען, און מיט זיי האט זיך דער רייסטער פון די מער־
טירער־טויטען נישט געענדיגט.

ביי אזעלכע בלוטיגע רדיפות האט שוין מעהר קיין רייד נישט
געקענט זיין וועגען פארטזעצען די אקאדעמישע טעטיגקייט. די ישיבות
זענען חרוב געווארען אדער זיי זענען געשטאנען ליידיג; ווער עס
האט געקענט, איז אנטלאפען פון לאנד, און בסליכוויז איז ענטשטא־
נען א מאסענהאפטע אויסוואנדערונג: אין דרום־זייט ביז אראביען און
אין מזרח־זייט — ביז אינדיען, וואו עס זענען שוין געווען פון פריהער
בעדייטענדע יודישע קאלאניעס. די דאזיגע קאלאניעס האבען עקסיס־
טירט אלס פרייע רעפובליקען אהן א שום שייכות נישט צו רוים און
נישט צו פערסיען, דערפאר האבען זיי אויך קיין בעשטימטען יודישען
כאראקטער נישט געהאט און נישט געוואוסט פון די אלע ענדערונגען,
וואס זענען פארגעקומען אין דעם פאליטישען און גייסטיגען יודישען
לעבען. איצט, מיט די איינגעוואנדערטע יודען, וועלכע האבען מיטגע־
בראכט מיט זיך א אוצר פון יודישען וויסען, האבען אט די אבגערי־
סענע קבוצים בעקומען א יודישען אויסזעהען. אין אינדיען איז זאגאר
איינגעפיהרט געווארען א מין נשיאות, און איינער פון די בבל'ישע
אימיגראנטען, מיט'ן נאמען יוסף רבן, האט בעקומען פון דעם
בראהמינישען קעניג דעם טיטול הויפטלינג (מארדעליאר) מיט א גאנ־
צער רייהע פריווילעגיעס, וועלכער איז איבערגעגאנגען פון איהם

בירושה צו זיינע קינדער און קינדס קינדער — ביז'ן צווייטן און זיבעצינגסטען דור . —

צום גליק פון די פערסישע יודען האבען די רדיפות אויפגעהערט גלייך נאך פעראז'ס טויט. זיינע צוויי נאכפאלגער האבען צוריקגעשטעלט די ארדנונג אין לאנד, און ביסלעכווייז האט זיך צוריק בענייט אויך די אקאדעמישע טעטיגקייט אין די גרעסערע ישיבות. סורא און פומבדיתא האבען ווידער צוגעצויגען תלמידים פון גאנצען לאנד און באלד האבען זיך אויך געזעץ-לעהרער בעוויזען, וועלכע זענען אוועקגעשטעלט געווארען בראש פון די צענטערן און פון דארט פערשפרייט גאט'ס ווארט אין אלע שיכטען פון דער אומה.

די בעדייטענדסטע צווישען דער איצטיגער פלעיאדע אמוראים זענען געווען רבינא און רבה יוסי, פון וועלכע דער ערשטער איז אויסגעוועהלט געווארען פאר א ריש מתיבתא אין סורא און דער אנדערער — אין פומבדיתא. אט די צוויי לעצטע אמוראים האבען זיך ענערגיש גענומען צו פערענדיגען דעם בנין פון תלמוד, און זייער גאנצע טעטיגקייט איז געווען געווידמעט דער גרויסער אויפגאבע. ווי רב אשי, האבען זיי אויך געארבייט צוזאמען מיט א גאנצען קאלעגיום פון חברים און תלמידים, און דאס ווערק איז דורך זיי נישט בלויז פאלשטענדיג פערענדיגט, נאר אויך אבגעשלאסען געווארען. רבינא און רבה יוסי האבען סאנקציאנירט די פערענדיגטע צונויפשטעלונג און זי אנערקענט פאר א גאנצען, פארטיגען בנין, צו וועלכען עס לאזט זיך שוין מעהר קיין זאך נישט צוגעבען (499) — מיט זיי איז דער תלמוד פערחתמ'עט געווארען אויף אייביג.

דער „תלמוד בבלי" (רופט זיך אויך גמרא) שטעלט פאר מיט זיך, א גאנץ בעזונדערע שאפונג, וואס האט צו זיך קיין גלייכען נישט אין דער ליטעראטור-וועלט פון אלע פעלקער און קען נישט געמאסטען ווערן מיט דעם מאסשטאב, מיט וועלכען מ'מעסט געוועהנליך די ווערק פון דער אלטער וועלט. דאס איז א אונגעהויערע ענציקלאפעדיע, אין וועלכער עס זענען לעבעדיג פערקערפערט גאנצע זעקס הונדערט יאהר פון דעם יודישען שאפען אויף די פערשידענסטע געביטען. „דער תלמוד, ווי ס'זאגט שוין דער נאמען אליין („לעהרנען"), איז לכתחילה צוזאמענגעשטעלט געווארען נישט אזוי ווייט אלס קאדעקס פאר'ן פראקטישען לעבען, ווי אלס ספר צום לעהרנען, וואו יעדער יוד קען געפינען אלע ידיעות, וועלכע זענען איהם נויטיג. דאס איז

דער „אוניווערזיטאס ליטעראַרום". פון יודאַיזם, די געזאַמטהייט פון אַלע ספּעציעל־יודישע און אַלגעמיין־מענשליכע וויסענשאַפטען, וואָס זענען געווען צוגענגליך די יודען פון יענע דורות. אין תלמוד בעגעגנען זיך צוזאַמען מיט רעליגיעזע און יורידישע אָבהאַנדלונגען, אויך ערקלע־רונגען איבער אַסטראָנאָמיע, פילאָזאָפיע, מעדיצין, מאָראַל, היסטאָריע, און דערבײַ גלײַך אַנעקדאָטען, לעבענס־שלדערונגען, שפּריכווערטער, לעגענדעס און משונה'דיגע מײַנונגען, וואָס האָבען זיך אויסגעבילדעט, ווי ס'איז צו גלויבען, אונטער דעם אײַנפלוס פון די המונ'ישע אײַנ־בילדונגען אָדער פון די פּערסישע נאַרישע גלויבערײַען אין רוחות, שדים און כשוף־ (דובנאָוו).

פון דעם תלמוד ירושלמי שײַדט זיך דער בבלישער תלמוד אונטער מיט זײַן פאָלשטענדיגקײַט, סיסטעמאַטישער צונויפשטעלונג און אַנאַליטישער שאַרפקײַט. די אָבהאַנדלונגען פון דעם בבלי'שען תלמוד ווירקען שטענדיג אויפ'ן מוח און וועקען איהם: דער פערשטענדיגער לעזער קען אין איהם נאָכפאָלגען יעדען געדאַנק פון זײַנע ערשטע רעגונגען אָן ביז דאָרט אַהין, וואו ער פערנעהט זיך אין אַ קאָפּ־שווינדעלנדער, אונבעגרײַפליכער הויכקײַט. דאָס פאָלק האָט דעריבער זיך ענגער צוזאַמענגעלעבט מיט דעם תלמוד, ווי מיט דעם פאַלעסטי־נישען; ער איז געוואָרען דער לעבענס־אָטעם, די נשמה פון דער אומה; די שפּעטערדיגע דורות האָבען מיט איהם געלעבט, אין איהם אַלץ געזעהן און אַלץ געפונען: דער קאָפּ־מענש טיעפע חקירות, און דער מענש פון געפיהל — שטימונגען און האַרציגע בילדער. אין דעם משך פון איבער טויזענד יאָהר האָט די גאַנצע אויסערליכע וועלט, די נאַ־טור, די מענשליכע געזעלשאַפט מיט אַלע איהרע געוואַלטיגע געשעהע־נישען אַזוי ווי נישט עקסיסטירט פאַר דעם יודישען פאָלק; פאַר איהם איז דאָס אַלץ געווען נישט מעהר ווי אַ פאַנטאָם, אַ צופעליג שאָטען־בילד — די אמת'ע ווירקליכקײַט האָט זיך פאַר איהם געעפענט אין תלמוד. דאָס איז געווען די אײַנציגע פולע, ווירקליכע, ליכטיגע וועלט — די וועלט פון דער יודישער אומה. קײַן אמת איז אין די יודישע אויגען קײַן אמת נישט געווען, אַזוי לאַנג ווי ער איז נישט סאַנקציאָנירט געוואָרען דורך דעם אַלוויסענדען תלמוד, און אפילו די תורה גופא מיט דער נבואה איז צו זיי איצט צוגעקומען נאָר דורך זײַנע אויסטײַטשונגען און ערקלערונגען.

אַזוי האָט דער בבלישער תלמוד אויסגעאיבט אַ פיעלפאַכיגע

ווירקונג אויף דער וויטערדיגער אויסבילדונג פון יודענטום, א) ער האט געגעבען דעם פאלק מאטעריאל פאר א אלזייטיגען, רעליגיעזען און בירגערליכען, קאדעקס, וואס האט ארומגענומען יעדען שריט, יעדע בעוועגונג פון דעם אלטעגליכען לעבען, און אויף אזא אופן אבגעזונדערט דער יודישער אומה פון די פעלקער, צווישען וועלכע איהר איז אויסגעקומען צו לעבען. ב) ער האט ערצויגען דעם פאלקס-גייסט און איהם געבילדעט אין א בעשטימטער ריכטונג. „די תלמודישע הלכה, מיט איהר פיינער שארפזיניגער דיאלעקטיק האט שטארק מיטגעווירקט צו פערשארפען דעם יודישען פערשטאנד און צו ענטוויקלען אין איהם א אייגענטימליכען לאגישען טראכטען; זי האט געהאלטען דעם פערשטאנד אין אייביגער אנגעשטרענגטקייט, האט איהם נישט געלאזען איינשלאפען און כסדר געוועקט און געמינטערט". ג) ער האט געפלעגט דעם גייסט פון פאלק, איהם געצערטעלט און געבילדעט מיט זיינע מאראל-פילאזאפישע און פאעטישע אגדות. „די אגדה האט געגעבען דעם פאלק הויכע מאראלישע בעגריפען, האט אין איהם געפלאנצט אלטעגליכע קלוגהייט, האט איהם געטרייסט אין זיינע ליידען מיט האפנונגען אויף גליקען אין דער צוקונפט (אויף דער אדער אויף יענער וועלט), האט אונטערגעהאלטען אין איהם זיין נאציאנאלען געפיהל און איהם געוויילט מיט היסטארישע אדער פאעטישע לעגענדעס" (דובנאוו).

צוזאמען מיט די אויסגערעכענטע מעלות, האט אבער דער איינפלוס פון תלמוד געהאט אויך שלעכטע זייטען. די שטארקע הלכי'שע בעגרענעצונגען בנוגע צו זאכען פון דעם אלטעגליכען לעבען, די סיגים און סיגים צו סיגים האבען ביסליכווייז אריינגעבראכט א טויטע טרוקענקייט אין דעם יודישען גלויבען און איהם פערוואנדעלט אין א רייהע זינלאזע חומרות און פארמאליטעטען; א דאנק דעם הלכי'שען פלפול האט זיך אויסגעארבייט אין דעם יודישען פערשטאנד א שטארקע נייגונג צו קאזואיסטיש-קליינליכע פשט'לעך, און די וועלט-אנשויאונג פון דער תלמודישער אגדה האט צופיעל אבגעזונדערט דעם יודען פון דער ארומיגער וועלט און איהם צופיעל חשיבות צוגעשריבען, פלאנצענדיג אין איהם דעם בעוואוסטזיין, אז ער איז דער צענטר פון דער גאנצער יצירה און די גאנצע וועלט איז בעשאפען געווארען נאר פון זיינעט וועגען.

פיערצעהנטעס קאַפּיטעל.

די ווייטערדיגע רדיפות געגען יודען אין פּערסיען; די „סבוראים“.

די מיטאַרבייטער פון דעם גרויסען בנין האָבען נאָך געלעבט, די שפּורען פון די פריהערדיגע פּערפאָלגונגען זענען נאָך ניט פערווישט געוועזען, און איבער די יודען אין פּערסיען האָט זיך שוין אַ נייער שטורם איבערגעטראָגען, — אַ שטורם, וואָס האָט די יודען פון געדולד אַרויסגעבראַכט און זיי געצוואונגען זיך צו נעהמען פאַר'ן געוועהר. דאָס איז געוועזען אין דער צייט פון דעם בעריהמטען מאַצדאַק, וואָס האָט געוואָלט רעפאָרמירען דעם פייער-גלויבען פון די מאַגיער און בכלל פערשפּרייטען אין דער וועלט די ממשלה פון דעם גוטען ליכט-גאָט הורמיז. דער מקור פון אַלדאָס שלעכטס — האָט מאַצדאַק געפּרעדיגט, — און בייזס אויף דער וועלט, איז נאָר די קנאה-שנאה צווישען מענשען, די תאוה צו בעזיצען יענעמס עשירות אָדער יענעמס פרוי; דער איינציגער אויסוועג, צו פערשפּרייטען אין דער וועלט די ממשלה פון ליכט און גוטסקייט, בלייבט דעריבער, נאָר איינצופיהרען אַ אָרדנונג, ביי וועלכער אַלע פערמעגענס און אַלע פרויען זאָלען געהערען צו אַלע.

די דאָזיגע לעהרע פון פאָלשטענדיגער קאָמוניסטישער גלייכהייט האָט געפונען פאַר זיך מאַסען אָנהענגער, און אַזוי ווי צווישען זיי איז געוועזען אויך דער קעניג אַליין, האָט ער בעפוילען אַלע בירגער

פון זײַן מלוכה, זײ זאָלען אָנהױבען צו לעבען געמײנשאַפטליך. נאַטירליך, האָט אַזאַ מין בעפעהל געמוזט אַרױסרופען אַ איבערקעהרעניש אין לאַנד. און װײַל די יודישע אײַנװאױנער האָבען אַממעהרסטען געליטען פון דער נײַער אָרדנונג, האָבען זײ געקעמפט געגען איהר מיט די שאַרפסטע מיטלען; דאָס איז געװען אַ קאַמפף אױף לעבען און טױט נישט אַזױ װײַט פאַר'ן פערמעגען פון דער יודישער בעפעלקערונג, װאָס האָט געזאָלט צורױבט װערן פון דעם פערװילדעטען המון, װי פאַר דער רײַנקײַט פון די יודישע פרױען און טעכטער, װאָס איז געשטאַנען אין געפאַהר, פערשװעכט צו װערן פון די צורײַצטע „קאָמוניסטען", און בראש פון דעם קאַמפף איז געשטאַנען דער יונגער און העלדישער עקזילאַרך מר זוטרא II. ער האָט צונױפגענומען אַרום זיך אַ מחנה פון פיער הונדערט העלדישע יודישע קריגער, װעלכע האָבען בעזיגט דעם חיל פון דער רעגירונג און אין אַ משך פון גאַנצע זיבען יאָהר בעװיזען צו דערהאַלטען כמעט אַ זעלבסטשטענדיגע יודישע מלוכה'לע, מיט מחוזא אַלס הױפּט-שטאָדט.

ענדליך זענען אָבער די פערסיאַנער דאָך בײַגעקומען די יודישע רעװאָלוציאָנערען; דערבײַ איז דער עקזילאַרך אַלײן געפאַנגען געװאָרען, און די פערביטערטע זיגער האָבען איהם געקרײַציגט נעבען דער בריק פון מחוזא צוזאַמען מיט זײַן גרײַז-גרױען זײדען מר חנינא (520). די איבעריגע מיטגלידער פון דעם עקזילאַרכישען הױז האָבען געמוזט אַנטלױפען פון פערסיען, און זײ האָבען געראַטעװעט מיט זיך אױך דעם נאָר װאָס געבױרענעם יורש פון עקזילאַרך — דעם אײנציגען צװײַגעל פון דוד המלך'ס אָבשטאַמונג. איבער די שטאַרקע רדיפות מצד דער רעגירונג האָט זיך אָבגעשטעלט אין יענער צײַט אױך דאָס אַקאַדעמישע לעבען פון לאַנד: די תלמידי חכמים זענען זיך צולאָפען און די ישיבות זענען געשטאַנען װיסט. פון דעסטװעגען האָבען זיך דאַן אין דער פערסישער אַרמעע דאָך געפונען אַ סך יודען, און בעת דער מלחמה מיט דעם ביזאַנטינישען קריגספיהרער בעליזאַר, האָט דער פערסישער הױפּט-מאַרשאַל אָבגעגעטען ספּעציעל אַ װאָפענשטילשטאַנד, כדי די יודישע סאָלדאַטען זאָלען קענען פײַערן דעם יום טוב פסח.

פרײַ אָבגעאָטעמט האָבען די יודען אין פערסיען אונטער דער הערשאַפט פון כאָזרעאָס נאַשירװאַן (532—579). אין זײַן צײַט האָבען יודען נישט געװאוסט פון קײנע רדיפות, און דאָס האָט זיך

באלד אָבגערופען אויך אויף דער גייסטיגער ענטוויקלונג פון בבלי'ישען יודענטום. די ישיבות זענען צוריק בעניט געוואָרען, אַלע נאציאָנאלע אינסטיטוציעס האָבען ווידער אָנגעהויבען פונקציאָנירען און די איבער-געריסענע קייט פון דער מסורה האָט זיך, אַזוי פון זיך אַליין, ווידער צונויפגעבונדען. פון יענער צייט זענען דערגאַנגען צו אונז די נעמען פון רב גיזא, ריש מתיבתא אין סורא, רב סימונא, ריש מתיבתא אין פומבדיתא, און איינעם א דריטען געזעצלעהרער, רב רבאי. אָט די אַלע חכמים מיט זייערע תלמידים האָבען געזעהען פאַר זיך זייער איינציגע אויפגאַבע אין דער אַרבייט פון שטודירען דעם תלמוד, ערקלערן די שטעלען אין איהם, וואָס זענען אונפערשטענדליך, און בכלל מסביר זיין דעם מאַטעריאַל פון מסורות און הלכות, וואָס איז שוין סאַנקציאָנירט געוואָרען פון די אמוראים, — פון וואַנען עס זאָל שטאַמען אויך דער נאָמען סבוראים.

מיט דעם אַרויפשטייגען אויפ'ן טראָן פון נאשירוואַנ'ס זוהן (הורמיז IV 579-589) האָט זיך די יודישע לאַגע ווידער פערערגערט. הורמיז האָט זיך אונטערגעוואָרפען דעם איינפלוס פון די מאַגיער, וועלכע האָבען געוואָלט אָבהאַלטען דעם אונטערגאַנג פון זייער גלויבען דורך רדיפות איבער אַנדערש-גלויביגע, און אונטער דעם דרוק פון זייערע פערפאָלגונגען זענען די ישיבות ווידער חרוב געוואָרען.

אין דער צייט פון דעם קעניג האָבען זיך אָנגעהויבען אין לאַנד שטאַרקע אונרוהען, וואָס האָבען זיך געענדיגט מיט א בלוטיגען טראָן-וועקסעל: דער העלדישער קריעגס-פיהרער באהראם-שטובין האָט אוועק-גענומען פון הורמיז'ן די הערשאַפט און זיך אַליין ערקלערט פאַר קעניג פון פערסיען (590). אין דער איבערקעהרעניש האָבען יודען א שטאַרקען חלק געהאַט, און באהראם האָט זיי דערפאַר אָבגעדיענט מיט פער-שיעדענע זכיות און הנחות; זיין הערשאַפט האָט אָבער נישט לאַנג אָנגעהאַלטען, און ווען דער געזעצליכער טראָן-יורש האָט — מיט דער הילף פון ביזאַנטינישע מחנות — צוריק איינגענומען פערסיען, האָט ער אַכזריות'דיג בעשטראָפט אויך די געטרייע אָנהענגער פון דעם אוזורפאַטאָר — די יודען. נישט קוקענדיג אויף דעם, האָט זיך פון דעסטוועגען די יודען דערנאָך נישט שלעכט געלעבט אונטער דער הערשאַפט פון דעם קעניג (כאָזרו II, מיט'ן ביינאָמען פערואז 590—628). און פאַר זיין צייט זענען צוריק רעסטוירירט געוואָרען אויך די בעריהמטע אַקאַדעמיעס — סורא און פומבדיתא.

פופצעהנטעס קאפיטעל.

יודען אין די איירָאפּעאישע לענדער.

אין דער צייט, ווען די יודען אין פערסיען זענען געשליידערט געוואָרען פון די היסטאָרישע געשעהענישען דאָ אַרויף און דאָ אַראָב, און האָבען אַליין אויך אַרויסגעוויזען שטאַרקע אויסדריקען פון לעבענסקראַפט און איניציאַטיווע, — אין דער צייט איז דאָס יודענטום אינ'ם ביזאַנטינישען מזרח אַזוי ווי איינגעשלאָפען אינגאַנצען, אונטער דעם דרוק פון דער אַרומיגער פעראַכטונג, און האָט נישט אַרויסגעוויזען קיינע שפּורען פון אַקטיווער לעבענסקראַפט. די ביזאַנטינישע מלוכה, אין וועלכער ס'האָט זיך געפונען אויך דאָס הייליגע לאַנד, האָט אָנגעווענדעט בנוגע צו יודען חוץ דער רוימישער פערריסענער גאוה אויך די גריכישע גיפטיגקייט. בעקומענדיג איהר גייסטיגע יניקה נאָר דורך דער קירך, האָט די ביזאַנטינישע בעפעלקערונג זיך ערצויגען אויף די שריפטווערטער און בעגריפען, וועלכע האָבען געזעהן אין יודען גאָטמערדער און פערברעכער, און די פאָלגען דערפון האָבען זיך אַרויסגעוויזען אי אין אַלטעגליכע מעשים, אי אין אָפיציעלע מלוכה-געזעצען.

לויט די איינפיהרונגען פון טעאָדאָסיוס דעם יונגערן זענען די יודען אין דער ביזאַנטינישער מלוכה אויסגעשלאָסען געוואָרען פון יעדען מין עהרען-פּאָסטען און אויך קיין נייע שוהלען האָבען זיי נישט געטאָרט בויען. די דאָזיגע אַלע בעגרענעצונגען זענען זעהר

שטרענג אָבגעהיט געוואָרען פון טעאָדאָסיוס׳עס נאָכפאָלגער, און גאנץ אָפט זענען די מלכים אליין פערגאנגען אין זייער גיפטיגער יודענפיינדשאפט נאָך ווייטער פונ׳ם צעווילדעטען המון. אַזוי איז פאָרגעקומען, למשל, מיט דעם אויפגעקומענעם קייזער צענאָ, וועלכען מ׳האָט דערצעהלט וועגען אַ בלוטיגען צוזאמענשטוים אין אַנטיוכיא בעת איינעם פון די לוסטשפּיעלען. די קאָנקורס־פּאַרטייען האָבען זיך דאָ געטיילט אויף גרינע און בלויע, און ווען מ׳האָט דעם קייזער איבערגעגעבען, אַז די גרינע האָבען צווישען אנדערע אויך אַ סך יודען געהרג׳עט און זייערע טויטע קערפּער׳ס אריינגעוואָרפען אינ׳ם פייער פון דער אונטערגעצונדענער שוהל, — האָט ער געענטפערט: די גרינע דאַרפען נאָר דערפאַר בעשטראָפט ווערען, וואָס זיי האָבען פערברענט בלויז די טויטע יודען און נישט אויך די לעבעדיגע!

בּיי דעם אַלעמען האָבען די ביזאַנטינישע יודען דאָך גענאָסען דערווייל די פולע פרייהייט אין די אָנגעלעגענהייטען פון גלויבען און די רעגירונג האָט זיי אין דעם נישט געשטערט. דער ערשטער, וואָס האָט זיי בּירגערליך נאָך מעהר געדריקט און דערצו נאָך ארויפגעלעגט אויף זיי די צוואַנג פון רעליגיעזע פערפאָלגונגען איז געווען יוסטיניאַן (527—565). פון איהם שטאַמט דאָס שענדליכע געזעץ, לויט וועלכען יודען זענען נישט בעגלויבט אלס עדות געגען אַ קריסט; די שומרונים זענען אין דער הינזיכט אוועקגעשטעלט געוואָרען נאָך נידריגער: זייער עדות־זאָגען האָט אינגאנצען נישט געהאַט קיין יורידישע בעדייטונג און אַפילו אָבזאָגען זייער ירושה האָבען זיי אויך קיין רעכט נישט געהאַט. דאָס איז געווען אַ אַקט פון נקמה געגען די פערביטערטע שומרונים, וואָס האָבען נישט געקענט רוהיג אריבערטראָגען דעם יאָך פון די גזירות און רדיפות און עטליכע מאָל געפּרובט מורד זיין אין דער קייזערליכער ממשלה.

בכלל האָט אָבער יוסטיניאַן זיך בעצויגען גלייך צו יודען ווי צו די שומרונים, און ארויפגעלעגט אויף זיי אַלע מעגליכע פליכטען, נישט לאָזענדיג זיי דערביי געניסען פון קיינע זכיות.

„זאָלען זיי קרעכצען, — האָט דער קייזער געשריבען אין זיין בעפעהל וועגען יודען און שומרונים, — זאָלען זיי קרעכצען אונטער דעם יאָך פון די שווערע שטאָדטישע ארבייטען, זיי זאָלען אָבער דערבּאַר נישט בעלויהנט ווערען מיט קיין עהרענטיטול: זיי מוזען בלייבען

אין דעם פעראַכטעטען צושטאנד , אין וועלכען זיי האָבען איבערגעלאָזען זייערע נשמות״ .

יוסטיניאַן האָט אונטער א שווערער שטראָף פערבאָטען יודען צו פייערן דעם יום־טוב פּסח , און יעדעס מאָל , ווען דער יודישער פּסח איז אויסגעפאלען אין איין צייט מיט דעם קריסטליכען , האָבען די יודען זייער יום טוב געמוזט אינגאנצען אָבלעגען , כדי עס זאָל נישט הייסען , אז די קריסטען האלטען זיך ביי דעם יודישען קאלענדאר . כאראקטעריסטיש איז דערביי דאָס , וואָס דער דאָזיגער בעפעהל איז ארויסגעגעבען געוואָרען צוליעב א געוויסער קריסטליכער סעקטע , וואָס האָט זיך ווירקליך פעסט געהאלטען ביי דעם יודישען קאלענדאר און געפייערט דעם יום טוב גלייך מיט יודען ; נאָר אָנשטאָט צו צווינגען די ווידערשפעניגע קריסטען , זיי זאָלען זיך אונטערגעבען די בעשטימונגען פון דעם ניצעאישען קירכען־קאָנגרעס , האָט יוסטיניאַן געפונען פאר בעסער צו דריקען דער יודישער בעפעלקערונג און אָנצוגרייפען איינעם פון איהרע שטארקסטע געפיהלען .

ביי אנאנדער פאַל האָט זיך יוסטיניאַן ערלויבט נאָך שטארקער אָנצוגרייפען די רעליגיעזע געפיהלען פון דער יודישער בעפעלקערונג . עס איז פאָרגעקומען , אז די מיטגליעדער פון א יודישער קהלה זענען זיך צונאנדערגעגאנגען אין די מיינונגען וועגען דעם , צי די פּרשיות פון דער תורה און די קאַפּיטלעך פון דער הפטורה דארפען געלייענט ווערן בעת׳ן דאווענען נאָר אין אָריגינאַל (העבּרעאיש) אליין , אָדער מ׳דארף זיי גלייך איבערזעצען אין דער לאַנדסשפּראַך , כדי די עמי הארצים און פרויען זאָלען זיי אויך פערשטעהן . די גרעסערע און דער מעהר אָרטאָדאָקסישער טייל פון די מתפללים איז , נאטירליך , געווען געגען דער איינפיהרונג פון גריכיש — די שפּראַך פון די יודישע פיינדער און דער קריסטליכער קירך — אין דעם יודישען גאָטעס־דיענסט , און דער שטרייט איז ענדליך דערגאַנגען ביז אזוי ווייט , אז יוסטיניאַן אליין האָט זיך געמוזט אריינמישען אין דער זאַך . ער האָט דאַן בעפוילען , אז די יודען מוזען זיך בעת׳ן גאָטעסדיענסט בענוצען מיט גריכישע (אָדער לאַטיינישע — אין די איטאליענישע פּראָווינצען) איבערזעצונגען פון דער ביבעל , און האָט זיי דערביי רעקאָמאנדירט די קריסטליך־צוגעפּוצטע סעפּטואַגינטא . יוסטיניאַן האָט דאַן אויך פערבאָטען די אגדה׳שע דרשות , וואָס פלעגען געהאלטען ווערן יעדען שבת אין די שוהלען און בתי מדרשים , און אויף אזא אופן האָט ער געגלויבט

צו פערבייטען די טראדיציאנעלע יודישע אויפפאסונג פון די הייליגע שריפטען מיט די אויסטייטשונגען פון דער ביבעל אינ׳ם זין פון קריסטענטום (553).

די זארגען פון דעם ביזאנטינישען הויף פאר׳ן גליק פון דער יודישער נשמה האבען זיך אויסגעדריקט נאך אין א גאנצער רייהע פערבאָטען און בעפעהלען. די יודען האבען אין זייערע שוהלען נישט געטארט אויסשרייען אין דער הויך דעם אויסרוף: ד׳ אלהינו, ד׳ אחד (גאָט, אונזער גאָט, איז איינציג), ווייל דאס איז א שארפער פראָטעסט געגען דער אנגענומענער דריי-איינינקייט פון קריסטענטום; זיי איז פערבאָטען געווען אויסצורעדען דעם פערז „קדוש, קדוש, קדוש ד׳ צבאות״ (הייליג, הייליג, הייליג איז דער האר צבאות), ווייל דאס איז אויך פון דער קריסטליכער זייט אויסגעטייטשט געווארען, ווי א רמז אויף דער דריי-איינינקייט, און דער יודישער בעל-תפילה פלעגט דערצו צוגעבען נאך א פאַר גענען דער דרייהייט; און ענדליך האבען די רוימישע בעאמטע אין די יודישע שוהלען אכטונג געגעבען, אז קיינער זאל נישט וואגען צו לייענען עפענטליך די קאפיטלעך פון ישעיהו, וואו די פערטרייסטענע יהודה׳עאישע הויפטשטאדט (ציון) ווערט פונ׳ם נביא געטרייסט און געצערטעלט מיט ליכטיגע האפנונגען אויף דער צוקונפט.

וועגען פאקטען פון צווינגען יודען צום שמד אין יוסטיניאנ׳ס צייטען זענען צו אונז קיין קוועלן נישט דערגאנגען. עס איז בעקאנט בלויז, אז ווען דער ביזאנטינישער קריעגס-העלד וועליזאריא האט זיך אוועקגעלאזען אין אפריקא געגען די וואנדאלען און איינגענומען די שטאדט באריאן (אין מוריטאניע-מאראקא), האט ער איבער געוואלט אויסגעשמד׳ט די דארטיגע יודישע קהלה און די שוהל פערוואנדעלט אין א קירך.

געענדיגט האט זיך די רייהע פון יוסטיניאנ׳ס אכזריות׳ען מיט א בלוטיגען צוזאמענשטויס. דאס איז פארגעקומען אין קסריה, בעת א פארשטעלונג אין צירק, וואו די קריסטען האבען זיך ווידער פערטשעפעט מיט די שומרונים; דא האט ביי די שומרונים געפלאצט די געדולד, און זיי האבען זיך מיט א פערביטערט-ווילדען צארן ארויפגעווארפען אויף זייערע פייניגער און בעליידיגער. צו זיי איז באלד צוגעשטאנען אויך די יודישע יוגענד, און ווען דער קייזערליכער פראקאנסול סטעפאנוס איז געקומען צולויפען מיט סאלדאטען אויפן פלאץ פון דעם צוזאמענשטויס, האבען די צובונטעוועטע איהם געצוואונגען פריהער צו

אַנטלויפען, און דערנאָך — אויסגעפונען זײַן בעהעלטעניש (פּאָליציי־הויז, פּרעטאָריום) און איהם דאָרטען געטויט (556). די פרוי פון דערהרגעט'ען איז גלײַך אַוועקגעלאָפען קײַן קאָנסטאַנטינאָפּאָל און איבער געגעבען דעם גאַנצען אינצידענט; דאַן האָט יוסטיניאַן בעפויהלען דעם פּראָקוראַטאָר פון גאַנצען מזרח, אַמאַנציוסען, וועלכער האָט געהאַט זײַן רעזידענץ אין אַנטיוכיאַ, ער זאָל זיך נוקם זײַן אין די מורדים. און דער בעפעהל איז אויסגעפיהרט געוואָרען מיט דער געוועהנליכער אכזריות פון יענע צײַטען: די אַנפיהרער זענען געקעפּט און אויפגעהאַנגען געוואָרען און די איבריגע האָט מען אָבגעהאַקט די הענד.

מעהר בעדײַטענד און מיט מעהר קרבנות איז געווען דער אויפשטאַנד פון די יודען אין אַנטיוכיא אין די צײַטען פון דעם טראַגרויבער פאָקוס (602—610). דער דאָזיגער קעניגליכער מערדער האָט די יודען איבערגעגעבען אינגאַנצען אין די הענד פון די גיפטיגע גלחים, וואָס האָבען נישט אויפגעהערט זיי צו פּײַניגען און צו דערצערנען; ווי ס'ווײַזט אויס, איז שוין אָבער דעמאָלט די מאָס איבערפולט געווען, און די יודען פון אַנטיוכיא האָבען פון פערצווייפלונג גע'פועל'ט בײַ זיך, זיך איינמאָל פאַר אַלע מאָל נוקם צו זײַן אין די אכזריות'דיגע שונאים. זיי זענען דאַן בעפאַלען די קריסטען פון שטאָדט און אַנגעמאַכט צווישען זיי אַ חורבן: הונדערטער האָבען זיי דערשטאָכען און פערברענט, און דעם גיפטיגען פּאַטריאַרך אַנאַסטאַזיוס האָבען זיי דערהרג'עט און זײַן קערפּער אַרומגעשלעפּט איבער די גאַסען. זייער צאָרן בכלל האָט אַזאַ פּחד אַרויפגעוואָרפען אויף די אַרומיגע שטעדט, אַז פאָקוס האָט זיך געזעהן געצוואונגען אַרויסצושיקען געגען די מורדים אַ גרויסע מחנה סאָלדאַטען. ערשט דעמאָלט זענען די נקמה־צורײַצטע יודען בעזיעגט געוואָרען און די קריעגספיהרער האָבען איבער זיי אויסגעאיבט די שרעקליכסטע שטראָפען (604).

אין אַ קורצער צײַט אַרום האָבען די יודען ווידער געפונען אַ געלעגענהייט זיך נוקם צו זײַן אין זייערע פּײַניגער. דאָס איז פאָרגעקומען אויף דעם פאָלגענדען אופן: כאָזרוי II דער קעניג פון פערסיען איז געווען אַ אייידים פון דעם ביזאַנטינישען קייזער מאַוריציוס, בײַ וועלכען פאָקוס האָט אַוועקגערויבט דעם טראָן; און אָט האָט זיך דער פערסישער קעניג אַרײַנגעריסען מיט אַ מיראַ'דיגען חיל אין די גרענעצען פון דער ביזאַנטינישער מלוכה און פערנומען גאַנץ קליין

אַזִיעֶן און סִירִיעֶן. אונטֶער דֶער צַייט אִיז הֶעראַקלִיוס גֶעוֶועהלט גֶעוָוארֶען פַאר אַ קיסר אִין קָאנסטאַנטִינָאפָּאל, און עֶר הָאט אויפגֶעפָאדֶערט דִי פֶערסִיאַנֶער צוּ פֶערלָאזֶען דָאס בִּיזאַנטִינִישֶׁע לַאנד; דִי לֶעצטֶע הָאבֶען אִיהם אָבֶער נִישט גֶעפָאלגט, און אַ גרויסֶע פֶערסִישֶׁע מחנה, אונטֶער דֶער אָנפִיהרונג פון שאַרבאַרזאָ, הָאט זִיךְ אַראָבּגֶעלָאזֶען פון דִי לבנון-בֶּערג, כּדי אָבּצוּרַייסֶען פַּאלֶעסטִינַא פון דֶער בִּיזאַנטִינִישֶׁער אִימפֶּערִיעֶ. צוּ דֶער עֶרשַׁיינונג הָאבֶען דִי יודֶען נִישט גֶעקֶענט בּלַייבֶּען גלַייכגִילטִיג: דִי כּפלות פון דֶעם בִּיזאַנטִינִישֶׁען חִיל הָאבֶען פונאַנדֶערגֶערַייצט זַייעֶר פַאנטאַזִיעֶ, און אִין זֵיי הָאט עֶרוואַכט דִי הָאפנונג, זִיךְ עֶנדלִיךְ נוקם צוּ זַיין אָן דִי בּלוּטִיגֶע רוימֶער פַאר דִי אַלֶע הונדֶערטֶער יָאהרֶען פון נגישות, גזירות און פַּיין. דִי קרִיגֶערִישֶׁע שטִימונג הָאט בַּאלד אַרומגֶעכאַפּט גאַנץ פַּאלֶעסטִינַא, און ווִי אִין דִי אַלטֶע צַייטֶען, הָאט אויךְ אִיצט טבריה גֶעדִיעֶנט פַאר דֶעם הויפּט-צֶענטר פון אויפשטאַנד; דָא הָאט זִיךְ גֶעפונֶען אַיינֶער מִיט'ן נָאמֶען בנימין, וואָס הָאט בֶּעזֶעסֶען אַ אונגֶעהויֶערֶע עשירות, און עֶר הָאט עֶס פֶערווֶענדֶעט, אויסצוּהאַלטֶען דֶעם יודִישֶׁען חיל און אִיהם צוּ בֶּעוָוארגֶען מִיט אַלֶעם נויטִיגֶען; דֶערבַּיי זֶענֶען אַלֶע יודֶען אויפגֶעפָאדֶערט גֶעוָוארֶען, זִיךְ צוּ שטֶעלֶען אִין דִי רֵייהֶען פון דֶער פֶערסִישֶׁער אַרמֶעֶע און צוּ קֶעמפֶפֶען מִיט אִיהר צוּזאַמֶען גֶעגֶען דֶעם גֶעמֵיינזאַמֶען שׂונא — דִי בִּיזאַנטִינֶער. אויף אַזאַ אופן אִיז שאַרבאַרזאָ'ס מחנה גֶעוואַקסֶען פון טָאג צוּ טָאג, און ווֶען עֶר הָאט אָנגֶעהויבֶּען מאַרשִׁירֶען מִיט אִיהר אויף דֶעם ווֶעג קֵיין ירושלים, ווֶעלכֶע עֶר הָאט גֶעוָואלט גלַייךְ אָבּנֶעהמֶען פון דִי קרִיסטֶען, זֶענֶען צוּגֶעשטאַנֶען צוּ אִיהר אויךְ דִי יודֶען פון דרום-פַּאלֶעסטִינַא. מִיט אַזאַ אונגֶעהויֶערֶער מחנה אִיז שאַרבאַרזאָ'ן נִישט שווֶער אָנגֶעקומֶען אַיינצוּנֶעהמֶען דִי שטָאדט, און ווִי דִי קרִיסטלִיכֶע קווֶעלֶען פון יֶענֶער צַייט ווִילֶען הָאבֶּען, זֶענֶען דאַן דורךְ דִי זִיעֶגֶער אויסגֶעקוילֶעט גֶעוָוארֶען אִין ירושלים בִּיז נַיינצִיג טויזֶענד קרִיסטֶען. דִי זֶעלבִּיגֶע קווֶעלֶען גִיעֶבֶּען אָן פַאר אַ פַאקט אויךְ דָאס, אַז דִי יודֶען, זַייעֶנדִיג פֶערשִׁכּור'ט פון דֶער דורשט נָאךְ נקמה, הָאבֶּען אָבּגֶעקִיפט בַּיי דִי פֶערסִיאַנֶער דִי קרִיסטלִיכֶע גֶעפאַנגֶענֶע, אום צוּ קֶענֶען אויסאִיבֶּען אִיבֶּער זֵיי אַכזריות'דִיגֶע שטרָאפֶען. נאַטִירלִיךְ, זֶענֶען דִי אַלֶע ידיעות אִין אַ גרויסֶער מָאס אִיבֶּערטרִיעבֶּען, חָאטש עֶס לָאזט זִיךְ גלויבֶּען, אַז דֶער צָארן פון פָאלק, וואָס הָאט זִיךְ גֶעזאַמֶעלט אִין דֶעם משך פון הונדֶערטֶער דורות, הָאט דָאס מָאל אויסגֶעבּרָאכֶען מִיט

א אונגעוועהנליכער קראפט, און אריינקומענדיג ווי זיעגער אין זייער הייליגער הויפטשטאדט, וואו זיי איז ביז אהער פערבאטען געווען אפילו א פוס אוועקצושטעלען, — האבען זיי די בעזיעגטע געגעבען צו פיהלען דעם שטורם פון פערשכור'טער נקמה. די יודישע מחנות האבען זיך מיט א בעזונדער פערביטערטקייט ארויפגעווארפען אויף די קריסטליכע הייליגע און הייליגטימער; זיי האבען צושמעטערט אלע קירכען און מאנאסטירען פון ירושלים מיט איהר אומגעגענד און דערביי געטויט און געפייניגט די גלחים און נזירים. איינע פון די דאזיגע מחנות, וואס האט געצעהלט ביז צוואנציג טויזענד יודען (פון טבריה, דמשק, די אינזעל ציפערן א. א.) האט זיך אוועקגעלאזען צו דער שטאדט צור, וואו זי האט זיך געוואלט פעראייניגען מיט דעם דארטיגען יודישען גארניזאן און בעפאלען די קריסטען פון שטאדט אין דער ערשטער נאכט פון זייער פסח; דאס האט זיך אבער די יודען נישט איינגעגעבען איבער דעם, וואס די קריסטען האבען זיך דערוואוסט פון דער אונטערנעהמונג און גענומען געפאנגען אלע יודען פון שטאדט. אבערייסענדיג אויף אזא אופן די שטאדטיגע יודען פון דער אנגעקומענער מחנה, האבען זיי געדראהעט דער לעצטער אויסצוהרג'נען זייערע געפאנגענע יודען, און ווען די בעלאגערער האבען אנגעהויבען חרוב צו מאכען די קירכען פון דער אומגעגענד, האבען די קריסטען פון שטאדט ווירקליך געענטפערט אויף דעם מיט טויזענדער אראבגעווארפענע יודישע קעפ. ביי די אנגעקומענע איז דאן געפאלען דער מוט און זיי האבען פערלאזען די שטאדט מיט בעדייטענדע אבידות.

ארום פיערצעהן יאהר האבען די יודען מיט די פערסיאנער נע'בעל-הבתי'ועט אין פאלעסטינא. וועגען די בעציהונגען, וואס האבען זיך איינגעשטעלט אין דער ערשטער צייט צווישען די ביידע בעלי-בתים, זענען צו אונז קיין ידיעות נישט דערגאנגען; בעקאנט איז נאר, אז יודען האבען זיך שטארק געפרעהט מיט דעם נצחון און געזעהן אין איהם א צייכען פון הימעל. די פלוצלונגע איבערקעהרעניש אין דער פאליטישער לאגע פון יודען אין פאלעסטינא האט געווירקט זאגאר אויף די קריסטען גופא, און פיעל פון זיי האבען זיך מגייר געווען. פון די לעצטע האבען זיך יודען בעזונדער גרויס געהאלטען מיט איינעם א פערגעטערטען און בעריהמטען קריסטליכען קדוש, וועלכער איז איבערגעגאנגען צום יודענטום נישט נאר פרייוויליג, נאר אויך מיט

א שטארקער בעגייסטערונג; דער דאזיגער הייליגער האט א סך יאהרען פערבראכט אינ'ם קלויסטער אויפן בארג סיני, פערזונקען אין תפילות און סגופים, און פלוצלונג האט זיך ביי איהם דערוועקט א צווייפעל אינ'ם אמת פון קריסטענטום. ווי ער אליין האט ערקלערט, האבען איהם א לענגערע צייט געפייניגט די נאכט-ערשיינונגען פון קריסטוס'ען מיט זיינע אפאסטאלען און תלמידים פון איין זייט, און משה'ן מיט די יודישע נביאים און חכמים — פון דער צווייטער; דאס האט איהם געבראכט דערצו, אז ער האט ענדליך פערלאזען דעם בארג, געוואנדערט לאנג דורכ'ן מדבר, און איז געקומען קיין טבריה צו די יודישע געזעצלעהרער. דא האט ער זיך מגייר געווען, חתונה געהאט מיט א יודישע פרוי, און איז געווארען איינער פון די ווארימסטע קעמפפער פאר די אמת'ען פון יודענטום.

ביי דעם אלעם איז די האפנונג, וואס יודען האבען געלעגט אויף די פערסישע זיגער, נישט ערפילט געווארען. די פערסיאנער האבען וואס ווייטער אלץ מעהר אנגעהויבען צו קוקען אויף זיך, ווי אויף די איינציגע בעלי בתים פון לאנד, און אויסער דעם, וואס זיי האבען יודען נישט אבגעגעבען די גרעסערע פונקטען פון פאלעסטינא, ווי עס איז געווען אבגעמאכט צווישען זיי, האבען זיי דער יודישער בעפעלקערונג שטארק געדריקט און בעלעסטיגט מיט שווערע שטייערן. דאס האט ארויסגערופען צווישען יודען א שטארקע אונצופריעדענהייט מיט די פערסישע קאמפפס-ברידער, און די דאזיגע אונצופריעדענהייט האט זיך נאך שטארקער פונאנדערגעקאכט נאכדעם, ווי דער פערסישער פיהרער פון פאלעסטינא האט א גרויסע צאהל אנגעזעהענע יודען פערשיקט קיין פערסיען. עס האבען זיך אנגעהויבען הערן שארפע ווערטער געגען די נייע מושלים, וואס יודען אליין האבען זיי אריינגעבראכט אין לאנד, און אט די יודישע ענטטוישונג האט דער ביזאנטינישער קייזער פערשטאנען אויסצוניצען. דער לעצטער, הערקליוס, האט זיך אונטער דער צייט בעפרייט פון אלע שטערונגען, וואס זענען איהם געשטאנען אין וועג (די אווארען), און האט אנגעהויבען זיך גרייטען צו א שארפען ארויסטריט געגען די פערסיאנער, אום אבצונעהמען פון זיי די פערכאפטע ביזאנטינישע פראווינץ; ער האט אבער פערשטאנען, אז די יודען קענען איהם דא שטארק בעהילפיג זיין, און איז געקומען אין א נאהנטער בעציהונג מיט די „אונצופריעדענע" אין פאלעסטינא. דער פארשטעהער פון די לעצטע איז, װאהרשיינליך,

געוועזן דער אויבען דערמאנטער בנימין פון טבריה, און מיט איהם האט הערַאקליוס געשלאסען א פארמעלען אבמאך, לויט וועלכען די יודען איז געזיכערט געווארען א פאלשטענדיגע אמניסטיע, אויסער פערשידענע קלענערע הנחות (627). דערווייל זענען א סך זייטיגע בעדינגונגען אויך זעהר גינסטיג געווארען פאר דעם ביזאנטינישען קייזער, און די ענדע איז געוועזען, אז ער האט געצוואונגען די פערסיאנער, צו פערלאזען פאלעסטינא, און דאס היילינגע לאנד איז ווידער ארונטערגעפאלען אונטערן קריסטליכען קרייץ. אויף זיין מארשרוט קיין ירושלים, האט הערַאקליוס זיך אבגעשטעלט אין טבריה, וואו דער רייכער בנימין האט איהם מיט זיין מחנה זעהר גאסט-פריינדליך אויפגענומען, און ווען דער קייזער האט אין א אפענהערציגען שמועס געפרעגט דעם יודישען אריסטאקראט, פארוואס ער האט ארויסגעוויזען אזא פערביטערטע שנאה צו די קריסטען, — האט בנימין איהם קורץ געענטפערט: „ווייל זיי זענען שונאים פון מיין גלויבען".

אין ירושלים האבען הערַאקליוס'ען בעגעגענט די נזירים און גייסטליכע פון שטאדט, מיט'ן פאטריארך מאדעסטוס בראש, און זייער ערשטע בקשה איז געוועזען, אז ער זאל אויסראטען אלע יודען פון פאלעסטינא אלס נקמה פאר זייערע מעשים בנוגע צו די בעזיעגטע קריסטען. דער קייזער האט זיך דאן פעררופען אויף דער הבטחה, וואס ער האט יודען געגעבען, זיי נישט צו בעשטראפען פאר זייערע ארויסטרעטונגען; נאר ווען די הייליגע האבען איהם ערקלערט, אז הרג'ענען יודען איז זעהר א אנגענומענע עובדא ביי גאט און אז זיי וועלען בעשטימען א בעזונדער תענית פון א גאנצע וואך, כדי אויסצוקויפען זיין זינד (פון ברעכען די הבטחה), — איז דער פרומער הערַאקליוס מרוצה געווארען ממלא צו זיין זייער בקשה. דאן איז ארויסגעגעבען געווארען א בעפעהל, צו פאנגען יודען אין די גאסען, ווי חיות אין פעלד, און זיי צו טויטען אהן א שום דין און משפט. ביי דער געלעגענהייט האט הערַאקליוס בענייט אויך דעם אלטען עדיקט פון האדריאנ'ס און קאנסטאנטינ'ס צייטען, לויט וועלכען די יודען איז פערבאטען געווארען מיט א פוס ארויפצוטרעטען אויף דער ערד פון זייער אמאליגער הויפטשטאדט—די שטאדט פון דעם הייליגען קבר. אזוי האבען די פאלעסטינישע יודען איצט ווידער אבגעצאהלט פאר דער קורצער צייט פון זייערע ליכטיגע האפנונגען — דער קרייץ האט טריאומפירט! הערַאקליוס אליין האט, איבריגענס, נאך דערלעבט צו זעהן,

ווי די הייליגע שטאָדט מיט גאַנץ פּאַלעסטינאַ, סיריען און מצרים זענען אויף אייביג אָבגעריסען געוואָרען פון ביזאַנטיען, ווי פון דער קריסטלי־כער הערשאַפט בכלל, און זענען אַרונטערגעפאַלען אונטער דער ממשלה פון די קאַליפען, די נאָכפאָלגער פון דעם נביא פון מעקקאַ. די ביזהעריגע פערפאָלגער מיט׳ן קרייץ אין דער האַנד, האָבען איצט אַליין אָנגעהויבען שפּירען דעם טעם פון רעליגיעזער פערפאָלגונג, האָטש די האַלבע לבנה איז אין איהרע רדיפות קיינמאָל נישט דערגאַנגען ביז די אכזריות׳ען פון קרייץ.

דערוויילע אָבער איז נאָך דער קרייץ אַלמעכטיג געווען און די יודען פון גאַנץ אייראָפּאַ האָבען זיך געפונען אונטער זיין הערשאַפט. „צווייט און צושפּרייט אין דער גאַנצער וועלט, — זאָגט איין בעריהמטער בעאָבאַכטער פון יענער צייט — זענען די יודען אונטערגעוואָרפען דעם רוימישען יאָך, און לעבען דאָך לויט זייערע אייגענע געזעצען". פון דער כאַראַקטעריסטיק איז אמת נאָר דער סוף: דעם רוימישען יאָך זענען יודען נישט אונטערגעוואָרפען געווען, ווייל רוים אַליין איז שוין דעמאָלט געווען אונטערגעוואָרפען און פערשקלאַפט פון די באַר־באַרישע שטאַמען (מערב־גאָטען, מזרח־גאָטען, געפּידען, הערולען און לאָנגאָבאַרדען), וואָס האָבען איהר די קרוין פון קאָפּ אַראָבגעריסען און מיט די פיס געטרעטען. יודען האָבען, אמת, פון דער איבער־קעהרעניש קיין סך נישט פערדינענט; אַ נקמה אָן רוים האָבען זיי אָבער דערלעבט. די דאָזיגע אַלמעכטיגע אימפּעריע איז צופאַלען געוואָרען, אויף איהרע חורבות זענען ענטשטאַנען נייע פעלקער מיט נייע מלוכות, און ווי אויף ירושלים אַמאָל, האָט מען איצט אויף רוים אויך געקלאָגט: „די האַרינטע פון פעלקער, די פירשטין פון לענדער איז אַ בעטלערין געוואָרען". *)

צו אונז זענען נישט דערגאַנגען קיין קלאָרע ידיעות וועגען דער

*) ביי דער פערוויסטונג פון רוים דורך די וואַנדאַלען פון צפון אַפריקאַ, האָט דער פיהרער פון די לעצטע, גייזעריך, אוועקגעפיהרט מיט זיך קיין אַפריקאַ די הייליגע כלים פון בית המקדש, וואָס טיטוס האָט געבראַכט קיין רוים. מיט 80 יאָהר שפּעטער זענען די דאָזיגע כלים דורך דעם ביזאַנטינישען קייזער יוסטיניאַן גע־בראַכט געוואָרען קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל און פון דאָרטין האָט מען זיי איבערגעפיהרט קיין ירושלים.

ראליע, וואס יודען האבען געשפיעלט אין דעם פראצעס פון רוים'ס אונטערגאנג; זיכער איז אבער, אז יודישע קאלאניעס האבען זיך שוין דאן געפונען אין דעם גאנצען שטח פון דער אימפעריע. מילאן, גענוא, נעאפאל, סיציליען, מעסינא, אגרעגענטיא און אלע אנדערע שטעדט פון אויבער- און אונטער-איטאליען האבען געהאט בעדייטענדע יודישע ישובים נאך פון די אלטסטע צייטען אן, און פון דארטין האבען זיך די יודען פערקליבען אויך אין די ווייטע מערב-פראווינצען פון דער אימפעריע — גאליען, גערמאניען און שפאניען.

אין א בעזונדער לאגע האבען זיך געפונען די יודען אין איטאליען נאכדעם, ווי עס איז ארונטערגעפאלען אונטער דער הערשאפט פון דעם אסט-גאטישען קעניג טעאדאריך (493). דער דאזיגער הערשער, וואס האט אנגענומען דעם קריסטליכען גלויבען, איז פון דער קריסטליכער קירך דאך פערהאסט געווען, ווייל ער האט אנגעהערט צו די אריאנער (די וואס האלטען, אז גאט דער זוהן איז נאר עהנליך צו גאט דעם פאטער, אבער נישט גלייך צו איהם), און כדי איהם צו דערצערנען האבען די קאטוילישע גייסטליכע נישט אויפגעהערט צו רודפ'ען יודען געגען זיין ווילען. דער מלוכה-פערשטאנד האט טעאדאריכען אונטערגעזאגט, אז קוים לעבען די יודען לויט זייערע אייגענע געזעצען מוזען זיי שוין ממילא האבען אויך אייגענע ריכטער און אייגענע לעהרער, און אין דעם זין האט ער בעהאנדעלט אויך אנדערע אנגעלעגענהייטען פון דעם יודישען לעבען; די קאטוילישע גייסטליכע האבען זיך אבער נישט געוואלט אונטערגעבען די פעראָרדנונגען פון דעם אפיקורסי'שען הערשער, און גאנץ אפט איז געקומען צו בלוטיגע קאנפליקטען צווישען זיי און די פארשטעהער פון דער קייזערליכער מאכט, ביי וועלכע די לעצטע האבען זיך איינגעשטעלט פאר יודען און בעשטראפט זייערע בעליידיגער.

וואס עס געהערט צו טעאדאריכען אליין, האט ער אויך יודען נישט ליעב געהאט, און זיין אידעאל איז געווען, זיי ארונטערצוברענגען אונטער די פליגעל פון דעם הייליגען גלויבען. ווענדענדיג זיך ביי א געוויסער געלעגענהייט צו דער יודישער קהלה אין מילאן, האט ער מיט היץ אויסגעשריגען: „וואס זוכסטו, א יודא, צייטליכע רוה, ווערענד דו קענסט די איביגע נישט געפינען איבער דיין פערעקשנט'ער בלינדקייט!" א צווייטער פאל איז פארגעקומען מיט די

יודען פון גענוא, וועלכע האָבען געבעטען ביים קייזער א ערלויבניש צו פערשענערן זייער שוהל; „מיר גיעבען אייך די פערלאַנגטע ערלויבניש, — האָט טעאָדאָריך זיי געלאָזען ענטפערן — אָבער מיר פעראַכטען דעם פערלאַנג, וואָס שטאַמט פון אייער פעראירטקייט. פון דעסטוועגען, קענען מיר נישט בעפֿוּיהלען אין ענינים פון אמונה, און צווינגען ווען ס'איז צו גלויבען נעגען זיין געוויסען". די ערלויבניש איז, איבריגענס, ארויסגעגעבען געוואָרען בלויז אויף דעם איינציגען מאָל, און בכלל איז דעמאָלט יודען פערבאָטען געווען, צו בויען נייע שוהלען און זיי צו פערשענערן.

כאַראַקטעריסטיש פאַר דער שטימונג, וואָס האָט געהערשט דאַן אין די קרייזען פון דער קירך בנוגע צו יודען, איז דער פירוש אויף תהלים, וואָס איז פערבליבען פון טעאָדאָריכ'ס נאָהנטסטען יועץ און פריינד קאַסיאָדאָר. דאָס איז געווען א געפיהל פון פערביטערטען כעס צו די פערעקשנ'טע בעלי גאוה'ס, וואָס ווילען נישט זעהען דעם ליכטיגען אמת. „הערט, איהר יהודה'ער, — שרייט אויס מיט צאָרן דער פילאָזאָפישער מפורש — פערנעהמט, איהר הארטבעשולדיגטע, וואָס דער תהלים-זינגער אסף רעדט וועגען קריסטוס'עס געבורט! איהר פערשטעהט דאָך נישט אפילו די ווערטער פון אייערע אייגענע נביאים! געהט צו די פאָטער'ס פון דער קירך; זיי וועלן עפנען אייערע אויערן, און איהר וועט, מיט גאָט'ס הילף, גערעטעוועט ווערן פון אייער אייביגער טויבקייט". און גלייך נאָך דעם מוסר השכל ווערן די „טויבע" יודען אָנגערופען מיט אזעלכע נעמען, ווי „ווילדע איזלען", „שלאַנגען און לייבען", „הינט" א. ג. א.

ביי דער גאַנצער אַנטיפאַטיע צו יודען פון די טאָן-געבענדע פערזאָנען אין דעם אָסטגאָטישען איטאַליען, האָט זיך דאָ יודען פון דעסטוועגען בעדייטענד בעסער און רוהיגער געלעבט, ווי אין דעם ביזאַנטינישען מזרח, און זייער לאַגע איז פערבליבען נישט געענדערט אויך אונטער דער הערשאַפט פון טעאָדאָריך'ס נאָכפאָלגער: זיין טאָכטער אַמאַלאַזונטאַ און איהר מאַן טעאָדאַט. די יודען האָבען זיך דעריבער אויך געפיהלט צוגעבונדען צו דער דינאַסטיע, און ווען דער ביזאַנטינישער חיל, אונטער דער אָנפיהרונג פון דעם בעריהמטען וועליזאַריאָ, האָט זיך אריינגעריסען אין איטאַליען (536), האָבען איהם די יודען געשטעלט א שטאַרקען ווידערשטאַנד. דער דאָזיגער העלדישער בעזיגער פון די וואַנדאַלען, וועלכער האָט שוין געהאַט איינגענומען

גאנץ סיציליען און א גרויסען טייל פון דרום-איטאליען, האט אין נעאפאל געפונען פאר זיך א פערביטערטען מעכטיגען געגנער אין דער געשטאלט פון די יודישע איינוואוינער. זיי האבען געוואוסט, וואס זיי האבען צו ערווארטען פון דער ביזאנטינישער הערשאפט, און וועהרענד די גריכישע בעפעלקערונג פון שטאדט, האט זיך גלייך געוואלט אונטערגעבען, האבען די יודען מיט א אונגעוועהנליכער העלדישקייט בעקעמפפט געגען די ביזאנטינער און זיי אבגעהאלטען א לאנגע צייט הינטער די טויערן פון שטאדט. עס האט שוין זאגאר געהאלטען דערביי, אז וועליזאריא זאל אינגאנצען אויפגעבען די בעלאגערונג, און נאר דורך א שווינדעל האט זיך איהם איינגעגעבען אבצונארען די יודישע קעמפפער, וועלכע האבען אין שטאדט גופא נאך אויך נישט אוועקגעלעגט דאס געוועהר פון האנד און נישט אויפגעהערט צו ווארפען טויט און פייער אין די רייהען פון דער ביזאנטינישער מחנה. נאך דעם אויסגאנג פון דער מלחמה, זענען די לעבען-געבליבענע יודען זיך צולאפען אין פערשידענע ערטער, און די היסטארישע קוועלען פון יענער צייט וויסען גארנישט צו דערציהלען וועגען דעם גורל פון די דאזיגע העלדען.

אזוי האט זיך געענדיגט די ממשלה פון די אסטגאטען אין איטאליען. וועליזאריא האט נאך א לענגערע צייט געמוזט קעמפפען מיט זיי; ענדליך האט ער זיי אבער אינגאנצען בעזיעגט, און איטאליען איז געווארען א ביזאנטינישע פראווינץ, וואס האט זיך געפונען אונטער דער השגחה פון א עקזארך אין ראווענא (554). פאר יודען איז אט די ענדערונג געווען א שווערער קלאפ: זיי זענען ארונטערגעפאלען אונטער די בעריהמטע געזעצען פון יוסטיניאנ'ס קאדעקס און האבען געמוזט אויסשטעהן אלערליי בעגרענצונגען און ערנידריגונגען.

די הערשאפט פון די ביזאנטינער אין איטאליען האט זיך אבער אויך נישט לאנג געהאלטען. מיט פיערצעהן יאהר שפעטער האבען זיך די ריזען-שטארקע לאנגאבארדען אריינגעריסען אין לאנד, און יוסטיניאנ'ס יורש האט זיי געמוזט אבטרעטען גאנץ צפון-איטאליען. די מושלים פון דעם שטאם, וועלכע זענען געווען האלב געצענדיענעריש האלב אריאניש, האבען זיך צו יודען בעצויגען פאלשטענדיג טאלערענט, און אין דער גאנצער לאנגאבארדישער געזעצזאמלונג געפינט מען נישט קיין איינציגען געזעץ געגען יודען. אט די גוטע בעציהונג צו יודען האט זיך נישט געענדערט אפילו אויך שוין נאכדעם, ווי די

לאַנגאָבאַרדען זענען איבערגעגאַנגען צום קאַטוילּיציזם. דאָס איז געווען דערפאַר, וואָס די ערשטע פיהרער פון דער קירך אין יענער צייט — די פויפסטען, זענען גראָד געווען מענשען מיט סבלנות און יושר. גרעגאָר דער ערשטער, דער פויפסט (590—604), וואָס האָט בעגרינדעט און בעפעסטיגט די אַלוועלטליכע ממשלה פון קאַטויליציזם, האָט זיך געהאַלטען ביי דעם פרינציפּ, אַז אַזוי ווי די יודען טאָרען זיך נישט נעהמען אַזעלכע רעכט, וואָס זיי האָבען נישט, אַזוי טאָר מען ביי זיי נישט אַוועקנעהמען די רעכט, וואָס זיי האָבען שוין. גרעגאָר האָט אויך צוגערעדט יודען איבערצוגעהן צום קריסטענטום און האָט זיי דערפאַר צוגעזאָגט פערשידענע זכיות און פריווילעגיעס; ער האָט אָבער געגען זיי קיינע געוואַלט-מיטלען נישט אַנגעווענדעט און זאָגאַר אויסגערעדט די פראָווינציעלע בישאָפען פאַר זייער שלעכטער בעציהונג צו יודען. דאָס איינציגע, אויף וואָס גרעגאָר האָט שטרענג מקפיד געווען, איז געווען דאָס, אַז יודען זאָלען נישט האַלטען קיין קריסטליכע שקלאַפען: אין דעם האָט ער געזעהן אַ פערברעך געגען דעם קריסטליכען כלל, לויט וועלכען אַ „נישט-גלויביגער" טאָר קיין מאַכט נישט האָבען איבער אַ גלויביגען.

גאַנץ אַנדערש ווי אין ביצאַנץ און איטאַליען האָבען אויסגעזעהן די יודישע ישובים אין די מערב-לענדער פון דעם אַמאָליגען רוים — פראַנקרייך (גאַליען) און שפאַניען. דער שטראָם פון די באַרבאַרישע פעלקער, וואָס האָט פערפלייצט די דאָזיגע לענדער, האָט פונאַנדער-געטרייסעלט אַלע יסודות פון זייער געזעלשאַפטליכען לעבען און איהם אינגאַנצען צושרויפט. די רוימישע רעליגיעזע און וועלטליכע אָרדנונגען זענען אַזוי ווי אונטערגעגאַנגען פון זיך אַליין, און די ניי-ענטשטאַנענע מלוכות מיט די געצענדיענערישע אָדער האַלב-קריסטליכע פעלקער האָבען זיך אויסגעבילדעט גאַנץ זעלבסטשטענדיג — אָהן דער השגחה פון די רוימישע נשמה-פערזאָרגער. עס האָט געמוזט אַ לאַנגע צייט אריבער-געהן ביז דער קאַטוילּיציזם האָט בעקומען די אויבערהאַנד אין מערב אייראָפּא, און אַזוי לאַנג האָבען אויך די יודען, וואָס האָבען זיך אויפגעהאַלטען אין די לענדער, נישט געוואוסט פון קיינע שטערונגען און רדיפות. די לעצטע הויבען זיך אָן צוזאַמען מיט'ן זיעג פון דער קירך — אָהן דער געלייטערטער אמונה און אָהן די הויכע בעגריפע פון דער הייליגער ליעבע האָבען אָט די פעלקער פון קיין רעליגיעזן שנאה נישט געוואוסט. —

די איינוואנדערונג פון יודען אין די צוויי פראָווינצען, רייכע פּראָווינצען פאלט אוים כמעט אין איין צייט מיט דער רוימישער רעפּובליק אָדער מיט דער הערשאפט פון די צעזאר׳ס. די יודישע סוחרים פון אלעקסאנדריע און קליין אזיע, וועלכע זענען צוליעב זייערע געשעפטען געקומען קיין איטאליען, ווי די יודישע קעמפפער, וועלכע זענען פון וועספּאסיאנ׳ען און טיטוס׳ען אלס געפאנגענע פערטריעבען געווארען אין די ווייטע רוימישע מקומות, — דאס זענען געווען די ערשטע, וואס האבען, פרייוויליג אָדער געצוואונגענערהייד, אויסגעטרעטען פאר די שפּעטערדיגע דורות דעם וועג צו די גאלישע און איבערישע פּראָווינצען. אנגעקומען ווי געשעפטסלייט אָדער ווי געפאנגענע, מיט׳ן זעקעל אָדער אים שקלאפען-קלייד, זענען די יודען אין פראנקרייך און שפּאניען באלד אויסגעגלייכט געווארען אין זייערע רעכט מיט דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג, און די גערמאנישע פראנקען און בורגונדען, וואס האבען די ביידע לענדער איינגענומען, האבען גערעכענט די יודען פאר רוימער. אין דער פון קעניג כלאָדוויג געגרינדעטער פראנקישער מלוכה (צו דער ענדע פון V-טען יאהרהונדערט) האבען יודען אויסגעמאכט א בעדייטענדען טייל פון דער אלגעמיינער בעפעלקערונג; יודען האבען געוואוינט אין אָבערנע, קאר-קאסאָנע, אָרלעאנס ביז הויך אין צפון — אין פאריז און בעלגיען. בעזונדער רייך איז געווען דער יודישער ישוב אין דער אלט-גריכישער האפענשטאָדט מ א ר ס ע ל, וואס האט אויך געהייסען „ה ע ב ר ע א י ש ע ש ט א ד ט״, אין א ר ל ס, וואו זיי האבען ביז׳ן זעקסטען יאהרהונדערט זיך בענוצט מיט דער גריכישער שפּראך, און אין דער אומגעגענד פון נ א ר ב א נ א, וואו א געוויסער בארג האט זאגאר געטראָגען א יודישען נאָמען (מאָנס יודאיקוס).

אין די לענדער האבען יודען א סך יאהרען געלעבט רוהיג און צופריעדען, זיך בעשעפטיגענדיג מיט ערד-ארבייט, האנדעל און מעדיצין. די גאלישע יודען פלעגען טראָגען צוזאמען מיט א ביבלישען אויך א אלגעמיינעם נאָמען (ארמענטאריוס, גאָזאלאס, פריסקוס, סידעריוס) און בכלל האבען זיי זעהר גוט געלעבט מיט דער ארומיגער בעפעלקערונג. עס פלעגען פאָרקומען זאגאר חתונות צווישען יודען מיט קריסטען, און די קריסטליכע גייסטליכע פלעגען בעטען יודען צו זיך אָדער זיך בעטייליגען אין יודישע שמחות און מאָלצייטען. דאס דאָזיגע צוזאמענלעבען צווישען יודען און קריסטען איז נישט געשטערט געווארען

מיט קיין זאך אפילו נאכדעם, ווי כלאָדוויג איז אריינגעטרעטען אין דער קאטוילישער קירך — די לעצטע איז איהם זעהר דאנקבאר געוועזן פאר זיין שריט (זי האָט איהם געגעבען דעם טיטול: „ערשטער זוהן פון דער קאטולישער קירך”) און האָט פון איהם קיין איבריגע שטרענגקייטען בכלל נישט געפאָדערט. אין דעם משך פון דער צייט האָט אפילו איין קירכען-פערזאמלונג געפרובט איבעררייסען די דאָזיגע פריינדליכע בעציהונג צווישען יודען און קריסטען; דאָס האָט זיך אָבער נישט איינגעגעבען. דאָרט האָט זיך געהאנדעלט וועגען דעם, וואָס קריסטליכע גייסטליכע געהען צו יודען עסען, און דער קאָנגרעס (וואַן, 465) האָט ארויסגעטראָגען א רעזאָלוציע, אז דאָס איז די גייסטליכע פערבאָטען, „דען ווערענד די קריסטען געניעסען ביי יודען אלע שפייזען, זאָגען זיך די לעצטע (די יודען) אָב פון א סך קריסטליכע שפייזען, און עס זעהט אוים, אזוי ווי די קריסטליכע גייסטליכע וואָלטען געשטאַנען נידריגער פון די יודען”, א ענהליכע החלטה איז אָנגענומען געוואָרען אין א ג ד אין יאָהר 506, און נאָכדעם האָבען די צייטען פון דער קירך נאָך אלץ נישט אויפגעהערט צו מוסר'ן דעם עולם פאר דער צו-נאָהנטער חבר'שאפט מיט יודען.

די ערשטע יודענפיינדליכע שטימונג נישט מצד דעם קירך, נאָר אויך מצד דער מלוכה האָט זיך ארויסגעוויזען אין בורגונדיען (דער מזרח-טייל פון דער גאלישער מלוכה) נאָכדעם, ווי דער קעניג סיגיזמונד האָט אָנגענומען דעם קאטוילישען גלויבען (516). דער דאָזיגער קעניג האָט דער ערשטער אוועקגעשטעלט א שייד-וואנט צווישען יודען און קריסטען, און לויט זיין בעשטעטיגונג איז פערבאָטען געוואָרען נישט בלויז גייסטליכע, נאָר אפילו אויך געוועהנליכע קריסטען צו עסען ביי יודען (517). פון בורגונדיען האָט זיך די שנאה צו יודען פערשפרייט אויך אין די איבריגע פראנקישע פראָווינצען, און אין די קירכען-בעשטימונגען פון די יאָהרען 538 און 545 רעדט זיך שוין וועגען דעם, אז יודען זאָלען זיך נישט ווייזען אין די גאסען וועהרענד דעם קריסטליכען פסח, „ווייל זייער ערשיינען איז א מין בעליידיגונג פאר'ן קריסטענטום”. אין די זעלביגע בעשטימונגען ווערן אויך שטרענג (אונטער דער שטראָף פון חרם) פערבאָטען געמישטע חתונות צווישען יודען מיט קריסטען, און קוים האָט א קריסטליכער קנעכט פון א יודען אָנגענומען דאָס יודענטום, האָט איהם דאָס געזעץ, לויט דער החלטה פון די קאָנגרעסען, נישט אָנערקענט פאר קיין פרייען אפילו אין דעם

פאל , ווען דער יודישער בעל הבית האט איהם בעפרייט , „ווייל ס׳איז
נישט קיין יושר צו לאזען פריי אזוינעם , וואס שטאמענדיג פון קריסט-
ליכע עלטערן , וויל ער דאך לעבען לויט די יודישע מנהגים״ .

אזוי איז די שנאה צו יודען וואס ווייטער אלץ מעהר אריינגע-
דרונגען אין די ברייטע שיכטען פון דער בעפעלקערונג , און מיט דער
צייט האבען אויך דא זיך אנגעהויבען ווייזען יענע געשטאלטען פון
פאנאטיש-ווילדע הייליגע , וואס האבען געוואלט בעגליקען די נשמות
פון די „פערעקשנ׳טע״ יודען איבער געוואלט , זיך נישט אבשטע-
לענדיג דערביי אפילו פאר די שרעקליכסטע מיטלען . אזא העלדישער
קעמפפער פאר׳ן הייליגען גלויבען איז געוועזען דער בישאף אוויטוס
פון קלערמאן , וועלכער איז געוועזען פאר די יודען פון פראנקענלאנד
דאס , וואס דער בלוטיגער קיריל איז געוועזען אמאל פאר די יודען פון
אלעקסאנדריע .

דעם ראזיגען בישאף זענען די יודען פון זיין יעפארכיע געוועזען ,
ווי א דארן אין די אויגען . און ער האט יאהרען-לאנג געהאלטען אין
איין דרשה׳נען פאר זיי און אויפווייזען די גרויסקייט און שענקייט פון
דעם קריסטליכען גלויבען . ווען ער האט אבער געזעהן , אז די יודען
בלייבען טויב צו זיינע דרשות און לאזען זיך בשום אופן נישט „איבער-
צייגען״ מיט גוטען , איז ער געפאלען אויף אנ׳אנדער איבערצייגונגס-
מעטאדע : ער האט אנגערייצט דעם קריסטליכען המון , און דער לעצ-
טער איז בעפאלען די יודישע שוהל און זי גלייך געמאכט מיט דער ערד ;
און דערביי האט זיך דער הייליגער נישט אבגעשטעלט ; ער האט די
יודען אזוי לאנג גערודפ׳ט און געפייניגט ביז ער האט זיינם אויסגע-
פיהרט : איין יוד האט זיך געשמד׳ט . איז אבער דער משומד פער-
אכט און פערהאסט געווארען פון דער גאנצער יודישער קהלה , און
ווען ער האט געפרובט דורכגעהן די גאס אין זיינע ווייסע שמד-קליי-
דער , האט איהם א יוד אבגעגאסען מיט שטינקענדיגען אייל ; דאס
האט שטארק אויפגעקאכט דעם קריסטליכען המון , און ער האט זיך ,
אונטער דער אנפיהרונג פון הייליגען פאסטוך , ארויפגעווארפען אויף די
יודען און פיעל פון זיי אויסגעהרג׳עט . דאן האבען די יודען ענדליך
נאכגעגעבען און פינף הונדערט פון זיי זענען מרוצה געווארען זיך אב-
צושמד׳ען , כדי נצול צו ווערן פון טויט (די טריי געבליבענע יודען
זענען אנטלאפען קיין מארסעל , 579) .

די ידיעה וועגען דעם גרויסען „נצחון״ האט זיך גלייך פער-

שפרייט איבערן גאנצען לאנד , און דער יום-טוב פון בעגליקען מיט טבילה-וואסער פינף הונדערט יודישע נשמות איז געפייערט געווארען מיט א אונגעוועהנליכער פרייד . פון די וויטסטע שטעדט זענען גייסטליכע געקומען זיך בעטייליגען אין דער הייליגער שמחה , און דער בישאף גרעגאר פון טור האט אויפגעפאדערט דעם פרומען איטאליענישען דיכטער ווענאנטיוס פארטינאטוס , ער זאל בעזינגען די העלדישע עובדא פון דעם גרויסען אוויטוס .

אין די איבריגע פראווינצען פון דער פראנקישער מלוכה זענען די אנפאלען אויף יודען נישט אזוי העפטיג געווען ; דארט האט מען זיי אבער אויך נישט אויפגעהערט צו דריקען און צו בעליידיגען . יודען איז פערבאטען געווארען צו פערנעהמען דעם פאסטען פון ריכטער און שטייער-אבדינגער , „כדי עס זאל נישט אויסזעהען , אז די קריסטליכע בעפעלקערונג איז זיי אונטערגעגעבען” ; לויט די החלטות פון אנ׳אנדער קאנגרעס זענען יודען פערפליכטעט געווארען אבצוגעבען כבוד די גייסטליכע , און רעדענדיג מיט א גייסטליכען האט זיך דער יוד נישט געטארט זעצען פריהער , איידער דער ערשטער האט דאס איהם ערלויבט . עטליכע מלכים פון יענער צייט האבען אפילו געפרובט נאכטאן די מעשים פון דעם גרויסען אוויטוס ; אזוי האט דער קעניג שילפעריק געצוואונגען די יודען פון זיין מלוכה צום שמד ; ער האט דאס אבער נישט געטאן פון גרוים פרומקייט , און האט די נייע קריסטען נישט געשטערט צו לעבען לויט אלע געזעצען פון יודענטום .

דער זעלביגער קעניג שילפעריק האט געהאט ביי זיך אלס יועץ און נאהנטען פריינד א יודען מיט׳ן נאמען פריסקוס , וועלכער איז געווען זעהר געשעצט פאר זיין עהרליכקייט און בילדונג . דער קעניג פלעגט זיך מיט דעם יודען אפט בעראטען וועגען וויכטיגע ענינים און האט איהם בכלל אויך שטארק ליעב געהאט ; ער האט זיך אבער נישט געקענט שענקען דעם פאקט , וואס פריסקוס איז א יוד , און נישט אויפגעהערט איהם איינצורעדען , ער זאל זיך שמד׳ען . איינמאל האט דער בישאף גרעגאר פון טור זיך געטראפען ביים קעניג מיט פריסקוס׳ען און זיי האבען צוזאמען פערבראכט ; דערנאך האט דער קעניג , אין שפאס , ארומגענומען פריסקוס׳עס קאפ , איהם עטוואס אנגעבויגען , און זיך אבגערופען צום בישאף : „קום , גאט׳ס דינער , לעג ארויף דיינע הענד אויף איהם” . דערהערענדיג דאס , האט פריסקוס מיט שרעק זיך א ריס געטאן און בעפרייט דעם קאפ פון קעניג׳ס

הענד; דאן האט דער קעניג אויסגערופען: „א, דו אונטרייער שטאם, וואס גלויבט נישט אין גאט'ס זוהן!" און ווען פריסקום האט אויף דעם געענטפערט: „גאט האט קיינמאל נישט חתונה געהאט און נישט געקענט האבען קיין זוהן. ער אליין האט געזאגט דורך דעם נביא משה: איך בין גאט, און קיין אנדערער אויסער מיר איז נישטא!" — האט זיך ענטוויקעלט א הייסער וכוח צווישען איהם מיט'ן בישאף. דער לעצטער האט מיט א גאנצער רייהע אויסטייטשונגען פון דער תורה און די נביאים געוואלט דערווייזען דעם אמת פון די קריסטליכע דאגמען, און דאנעגען האט זיך פריסקום געהאלטען ביי דעם פשוט'ען מענשליכען פערשטאנד. „עס קען נישט זיין, — האט דער יוד געטענה'ט — אז גאט זאל זיך פערוואנדלען אין א מענשען, געבוירען א קינד פון א פרוי, ליידען צרות און שטארבען. און צו וואס האט ער עס געוואלט טאן? צו וועלכען צוועק האט ער זיך געוואלט ערניעדריגען און ווערן א בשר-ודם? האט ער דען נישט געקענט אראפשיקען נייע נביאים און אפאסטאלען, כדי ארויפצופיהרען דעם מענשען אויפ'ן וועג פון אמת?" ביי אזא לאגישער ניכטערקייט מצד דעם יודישען עקשן האבען נאטירליך די אלע מגיד'ישע ארגומענטען פון דעם הייליגען בישאף קיין ווירקונג נישט געקענט האבען, און דער קעניג האט איהם ענדליך אבגעלאזען; ער האט אבער דערביי נישט אויפגעהערט צו זוכען מיטלען געגען דער יודישער עקשנות, און זענענדיג, מיט עטליכע יאהר שפעטער, אין פאריז, האט ער דארט פיעל יודען אבגעשמד'ט איבער געוואלט (581). דא האט זיך דער קעניג ווידער גענומען אויך צו דעם פערעקשנ'טען פריסקום און האט איהם איינגעזעצט אין תפיסה; דער הייסער יוד איז דאן איינגעגאנגען אויף א קליינער פאלשקייט: ער האט זיך אבגעבעטען ביים קעניג אויף א געוויסער צייט, כלומר'שט אום ביי צו וואוינען די חתונה פון זיין זוהן אין מארסעל, וועלנדיג דערווייל צוזאמענעמען זיין פערמעגען און אויסוואנדערן פון לאנד. ער האט דאס אבער נישט דערלעבט: געהענדיג איינמאל שבת אין שוהל, איינגעהילט אין טלית, איז איהם בעפאלען א געוויסער יודישער משומד, מיט'ן נאמען פאטיר, און אויפן ארט דערשטאכען. די דאזיגע רציחה האט אויפגערודערט דער גאנצער בעפעלקערונג פון שטאדט, און פאטיר'ן האט מען געוואלט אפילו ארויסשלעפען פון דער קירך, וואו ער האט זיך בעהאלטען, נאר דער קעניג, וועלכער איז געוועזען פאטיר'ס טויפפאטער, האט איהם נישט געלאזען בעשטראפען און פערשיקט אין

דער שבני'שער בורגונדיע, וואָס האָט זיך אין יענער צייט געפונען אונטער דער ממשלה פון קעניג גאָנטראַם. אויך דאָ אָבער האָט דעם רוצח זיין גורל געפונען: די קרובים פון דערהרג'עטען האָבען איהם אָבגעזוכט און מיט זיין טויט אָבגעוואַשט דאָס פערגאָסענע בלוט.

נאָך שילפעריק'ס טויט איז דאָס פראַנקישע לאַנד ארונטערגעפאַלען אונטער דער ממשלה פון די בורגונדער, וואָס האָבען מיטגעבראַכט מיט זיך אַ שטאַרקען רעליגיעזען פאַנאַטיזם און ממילא אויך אַ גיפטיגע שנאה צו יודען. די יודען אין דעם לאַנד זענען פאַר יענער צייט, אַ דאַנק די שווערע איסנאַהמס-געזעצען, פעראַכט און ערניעדריגט געוואָרען פון די העכערע, ווי פון די ברייטע פאָלקסשיכטען, און די שמד-רדיפות געגען זיי זענען געוועזען אַזוי שטאַרק, אַז דער פויפסט גרעגאָר האָט געפונען פאַר נויטיג, אָבצוהאַלטען דעם שטראָם פונ'ם קירכליכען פאַנאַטיזם און צו מוסר'ן די קריסטליכע הייליגע פאַר זייערע אכוריות'דיגע מעשים (591). מיט עטליכע צעהנדליג יאָהר שפּעטער האָט דער פאַריזער קירכען-קאָנגרעס ארויסגעגעבען אַ ריהע נייע בעשטימונגען געגען יודען, און דער קעניג קלאָטאַר II האָט די בעגרענצונגען בעשטעטיגט (615). נאָך שרעקליכער איז געוועזען די בעציהונג צו יודען פון קלאָטאַר'ס זוהן, דאַגאָבערט. דער לעצטער האָט זיך געוואָלט בעזונדער אויספיינען מיט זיין רעליגיעזער התלהבות, און ווען טויזענדער יודען פון דער שכנ'ישער וועסט-גאָטישער מלוכה האָבען זיך געוואָלט ראַטעווען ביי איהם אין לאַנד פון די דאָרטיגע אכוריות'דיגע רדיפות, האָט ער אָנגעווענדט געגען זיי די שרעקליכסטע מיטלען און ענדליך אויך בעפויהלען צו טויטען די אַלע יודען, וואָס וועלען זיך נישט שמד'ען אין דעם בעשטימטען טאָג (629). די דאָזיגע שרעקליכע רדיפות זענען פאָרגעקומען אין איין צייט מיט די רדיפות געגען יודען אין ביזאַנטיען, און דאָס האָט געדיענט די היסטאָריקער אַלס יסוד פאַר דער לעגענדאַרישער השערה, אַז דער קייזער העראַקליוס פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָט אָנגעבעטען דאַגאָבערטען, ער זאָל אויך, אַזוי ווי ער, פערטיליגען די יודען פון זיין מלוכה, ווייל די שטערנזעהער (אַסטראָלאָגען) האָבען איהם, העראַקליוס'ען, נביאות געזאָגט, אַז ביזאַנטיען וועט חרוב ווערן דורך אַ „געמל'טען פאָלק". דאָס לעצטע איז, איבריגענס, מקוים געוואָרען, נאָר נישט אַזוי, ווי העראַקליוס האָט זיך עס פאָרגעשטעלט: די נעמל'טע אַראַבער האָבען זיך, אונטער

דער פאהן פון איסלאם, ווי א שטורם אריינגעריסען אין ביזאנטיען און זי חרוב געמאכט.

אויף וויפיעל דאגאבערט'ס בעפעהל איז דורכגעפיהרט געווארן — איז נישט בעשטימט. יעדענפאלס איז א פאקט, אז יודען זענען פערבליבען אינ'ם פראנקענלאנד אויך נאך דאגאבערט'ס ממשלה, און נישט שפעטער, ווי אין יאהר 630, האט דער קירכען-קאנגרעס אין ר ה יי מ ס ארויסגעגעבען נייע תקנות געגען דער צו שטארקער קרובה'שאפט צווישען יודען און קריסטען.

צום גליק פון די פראנקישע יודען איז די מעראווינגישע דינאסטיע וואס וויטער אלץ שוואכער געווארען, און די פאקטישע הנהגה פון לאנד איז כמעט אינגאנצען איבערגעגאנגען צו די אזוי גערופענע מאיארדאמ'ס (פיהרער פון קעניגליכען הויף). די לעצטע, ווי מלוכה-פיהרער מיט א פראקטישען פערשטאנד, האבען פערשטאנען, אז די יודען מיט זייער ריהרעוודיגקייט און געשעפטליכע פעהיגקייטען קענען ווערן א בעדייטענדער שטאנד מיט גרויסע נוצען פאר'ן לאנד. זיי האבען זיך דעריבער בעצויגען צו יודען פיעל טאלעראנטער און געזעהן אבצושוואכען די ווירקונג פון די קירכליכע גזירות און תקנות.

אין ד יי ט ש ל א נ ד, וואס האט צו יענער צייט עקסיסטירט אלס א טייל פון דער פראנקישער מלוכה, אונטערן נאמען א ו י ס ט ר א ז י ע, זענען די יודען אויך אבהענגיג געווען פון די מעראווינגישע מלכים. דא האבען יודען געלעבט נאך פון די צייטען פון דער רוימישער הערשאפט, און ווי איינינע כראניקער ווילען האבען, זאלען די ערשטע יודען פון די רהיין-פראווינצען גאר אבשטאמען פון די לעגיאנען, וואס האבען זיך בעטייליגט אין חורבן פון בית המקדש. דאס זאלען האבען געווען אוראייניקלעך פון די שענע ציונ'ס טעכטער, וועלכע די קריעגערישע וואנגיאנען האבען מיטגעבראכט מיט זיך אלס געפאנגענע אויף די ברעגעס פון ר ה יי ן און מ יי ן, — אלס געפאנגענע און אלס לוסט-פרויען. די פון יודישען און גערמאנישען בלוט געבוירענע קינדער זענען פון די מוטער'ס ערציהונג געווארען אינ'ם יודישען גלויבען, ווייל די פאטער'ס האבען זיך וועגען זיי איבערהויפט ווייניג געקימערט, און אט די האלב-בלוטיגע יודען זאלען עם האבען געווען די ערשטע גרינדער פון די יודישע קהלות אין ווארמס און מיינץ. אלענפאלס איז בעקאנט, אז אין ק ע ל ן אויפן רהיין האט זיך געפונען א גוט איינגע-ארדענטע יודישע קהלה נאך מיט א צייט פריהער, איידער דאס קריסטענ-

פום איז נתעלה געווארען. די פיהרער און חשוב'ע מיטגליעדער פון דער קהלה (אונטער'ן טיטול-נאמען היערע'ר, ארכיסינאגוס אדער פאטרעס סינאגאגארום) האבען פון די פאר-קריסטליכע קיסרים געהאט פערשיעדענע פריווילעגיעס, וועלכע דער ערשטער קריסטליכער קייזער, קאנסטאנטין, האט ביי זיי אבגענומען. שפעטער, בעת דער הערשאפט פון די פראנקישע מלכים, האט זיך יודען דא אויך פון דעסטוועגען לייכטער געלעבט, ווי אין די פראנקישע מערב-פראווינצען, און אין דער געזעצגעבונג פון דעם לאנד פאר יענער גאנצער עפאכע געפינט מען נישט קיין שום געזעץ געגען יודען.

א בעזונדער בעדייטענדע ראליע אין דער יודישער, ווי אין דער אלגעמיינער געשיכטע, האט געשפיעלט דער יודישער ישוב אין שפאניען. נאך יהודה און בבל האט דאס יודישע שפאניען דעם שטארקסטען אנטייל גענומען אין דער אויסבילדונג פון יודענטום, און ווי אין יענע לענדער אזוי אויך דא, זענען מיט יעדען טריט ערד פערבונדען טייערע זכרונות פאר דער יודישער אומה.

די ערשטע איינוואנדערונג פון יודען אויף דער שענער פירענעאישער האלב-אינזעל פערליערט זיך אין דער אוראלטער פערגאנגענהייט. דאס זענען אהן שום ספק געווען יודען, וואס האבען זיך דערשלאגען אהער צוליעב געשעפט אדער דורך אנדערע סבות, נאך אין די צייטען פון דער רוימישער רעפובליק. אט דער קליינער יודישער קבוץ איז בעדייטענד פערגרעסערט געווארען מיט די קרבנות פון די אונגליקליכע מרידות אונטער וועספאסיאנען, טיטוס'ען און האדריאנען, ווען די רוימער האבען, לויט א געוויסער לעגענדע, אוועקגעפיהרט קיין שפאניען ביז אכציג טויזענד יודישע געפאנגענע. אויף וויפיעל די יודען זענען געווען מאסענהאפט בעזעצט אין געוויסע טיילען פון שפאניען, בעווייזען די נעמען, מיט וועלכע די דאזיגע טיילען זענען אנגערופען געווארען אין די אלטע צייטען. די שטאדט גראנאדא האט זיך גערופען די „יודענשטאדט”, ווייל זי איז געווען אינגאנצען בעפעלקערט פון יודען; דעם זעלביגען נאמען האט געטראגען דאס אוראלטע, פון די פיניקיער אויפגעבויטע טארראקאנא; אין קארדאווא האט זיך פון אלטע דורות אן געפונען א יודען-טויער און ביי סאראגאסא — א פעסטונג, וועלכע האט אין דער אראבישער צייט געהייסען רוטא אל יאהוד (יודישע פעסטונג).

די שפאנישע יודען גופא האבען זיך נישט בעגנוגענט מיט דעם

פאקט, וואס זייער קאלאניע האט דא גענאסען אלע בירגערליכע רעכט, נאך איידער די וועסטגאטען און די אלע איבריגע אנגעלאפענע פעלקער האבען א פוס אוועקגעשטעלט אויף דער שפאנישער ערד — זיי האבען דורכאוים געוואלט דערוויזען, אז זיי זענען בכלל די ערשטע איינוואוינער פון דעם לאנד און זענען דא פערווארפען געווארען נאך אין די צייטען פון בית ראשון. אפשר דערפאר טאקי האבען די שפאנישע יודען נישט געוואוסט פון קיינע בעגרענצונגען אין דער גאנצער עפאכע פון רוים'ס הערשאפט, און אפילו שפעטער, אין די צייטען פון קריסטענטום, איז זייער לאגע אויך געבליבען פעסט. די איבערער און רוימער, וועלכע זענען איבערגעגאנגען צום קריסטענטום, האבען פריעדליך פערקעהרט מיט זייערע יודישע שכנים, און קיין אהנונג נישט געהאט פון דער פערביטערטען קאמפף צווישען יודענטום און דער קירך.

די דאזיגע טאלעראנטע בעציהונג צו יודען מצד דער מלוכה און מצד דעם פאלק האט זיך נישט געענדערט אויך שפעטער, נאכדעם ווי די גערמאנישע פעלקער-שטאמען (זועווען, וואנדאלען און וועסטגאטען) האבען פערפלייצט דאס לאנד און געגרינדעט דא די זעלבסטשטענדיגע וועסטגאטישע מלוכה. די וועסטגאטען זענען צופעליג געווען אריאנער, וועלכע האבען זיך בעצויגען פיינדליך צו די קאטוילישע איינוואוינער פון לאנד; די יודען דאגעגען האט זיך אונטער זייער ממשלה גאנץ פריי געלעבט, און זיי זענען געווען אין אלע הינזיכטען גלייכבערעכטיגט מיט דער הערשענדער בעפעלקערונג. פון דער גלייכבערעכטיגונג האבען גענאסען אויך די יודען אין דער פראווינץ נארבאנא און אין די אפריקאנישע קאלאניעס, וואס האבען אנגעהערט צו דער וועסטגאטישער מלוכה. זיי זענען דעריבער געווען איבערגעגעבען דער וועסטגאטישער דינאסטיע, און ווען די פראנקען מיט די בורגונדער האבען זיך געוואלט אריינרייסען אין לאנד דורך דעם גאלישען גרענעץ-פאס, צופוסענס פון די פירענעען, האבען די דארטיגע יודישע איינוואוינער ארויסגעשטעלט געגען זיי א בעוואפענטע קראפט, ארויסווייזענדיג דערביי אונגעוועהנליכע העלדישקייטען און א שטארקען קריעגערישען מוט.

אזוי האבען יודען אבגעלעבט אין שפאניען א גאנצע רייהע דורות און קיינער האט זייער מנוחה נישט געשטערט; אט די יודישע מנוחה האט זיך אבער גלייך געענדיגט, ווי נאר דער קאטוליציזם האט איבערגענומען די ממשלה אין זיינע הענד, און דער ערשטער קאטוילישער

קעניג, רעקאַרעד, איז אויך געוועזען דער ערשטער, וואס האָט געשאַפען אין שפּאַניען אַ מחיצה צווישען דער יודישער און קריסטליכער בעפעלקערונג; רעקאַרעד אַליין האָט פאָרגעלעגט דעם סינאָד אַ רייהע גזירות געגען יודען, און די פאָרשטעהער פון דער קירך האָבען דעם פאָרשלאַג, נאַטירליך, אָנגענומען. אויף אַזאַ אופן איז יודען פערבאָטען געוואָרען, זיך מתחתן צו זיין מיט קריסטען, צו בעזיצען קריסטליכע שקלאַפען און צו פערנעהמען וועלכען ס'איז עפענטליכען פאָסטען; דערביי איז אויך בעשלאָסען געוואָרען, אַז די קינדער פון געמישטע התונות (צווישען יודען און קריסטען) מוזען ערצויגען ווערן אין דעם קריסטליכען גלויבען (589). די דאָזיגע בעגרענצונגען, וואס האָבען אַוועקגעשטעלט די יודען אויף אַ נידריגערער מדרגה פון דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג, האָבען שטאַרק אָנגעגריפען דעם שטאָלץ פון די יודישע בירגער, און בעזונדער האָט אויף די לעצטע שלעכט געווירקט דער פערבאָט, נישט צו האַלטען קיין קריסטליכע שקלאַפען. דאס איז געוועזען אַ גזירה, וואס האָט געמוזט פיהרען צו אַ פאָלשטענדיגען חורבן פון דעם יודישען פערמעגען, ווייל אין יענע צייטען האָט קיין ווירטשאַפט נישט געקענט אויסקומען אָהן דער ביליגער אַרבייטס-קראַפט פון געקויפטע לייב-אייגענע; יודען האָבען דעריבער אָנגעווענדט פערשידענע השתדלות'ען מבטל צו זיין די דאָזיגע גזירה, און האָבען געפּרובט פאָרלעגען דערפאַר דעם קעניג אַ גרויסע סומע געלד.

רעקאַרעד האָט זיך אָבגעזאָגט פונ'ם יודישען געלד און בעקומען דערפאַר אַ שטאַרקען יישר כח פון פּויפּסט גרעגאָר; זיין גרויסע אידעע איז אָבער אויך נישט פערווירקליכט געוואָרען, און ווי ס'האָט זיך דערנאָך אַרויסגעוויזען, האָבען יודען גאַנץ ווייניג געשפּירט דעם יאָך פון קעניג'ס גזירות. די סבה דערפון איז געוועזען דאס, וואס לויט דער וועסטגאָטישע קאָנסטיטוציע איז די פאַקטישע ממשלה איבערן לאַנד געלעגען אין די הענד פון די פעאָדאַלען (אַדעל-לייט, פּריצים), און די לעצטע האָבען גראָד גוט געלעבט מיט יודען. זיי האָבען ערלויבט יודען צו קויפען שקלאַפען און האָבען בכלל זיך גאָרנישט גערעכענט מיט די גזירות פון קעניג. ביי אַזאַ נאַכלעסיגקייט זענען די געזעצען געגען יודען פערגעסען געוואָרען אין אַ גאַנץ קורצער צייט, און רעקאַרעד'ס נאָכפאָלגער אויף דעם וועסטגאָטישען טראָן האָבען אויך נישט אַרויסגעוויזען קיין שום אָבנייגונג בנוגע צו יודען.

דער ערשטער פון די דאָזיגע נאָכפאָלגער, וואס האָט ווידער

אנגעהויבען רודפ'ען יודען איז געוועזען סיזעבוט (612—620). א צייט-חבר פון דעם ביזאנטינישען קייזער הערַאקליוס, איז סיזעבוט אין זיינע פערפאלגונגען געגען יודען פערגאנגען נאך ווייטער פון דעם ערשטען. סיזעבוט האט בענייט פאר יודען דעם פערבאט צו קויפען שקלאפען, און אפילו פון די אלטע שקלאפען האבען זיך אויך יודען געמוזט אבזאגען. די יודען האבען זיך ווידער געווענדעט צו די פאקטישע מושלים פון לאנד, וועלכע האבען זיך בעצויגען צו דעם גאנצען ענין פיעל לייכטער; דאס האט דעם קעניג נאכמעהר אויפגערייצט און ער האט בעפויהלען, ארויסצוטרייבען פון לאנד אלע יודען, וואס וועלען ביז א בעשטימטען טערמין נישט אנגעהמען דעם קריסטליכען גלויבען. און דער בעפעהל האט געווירקט: א סך שוואכע נאטורען האבען זיך דערשראקען און אנגענומען לפנים דאס קריסטענטום. די שטארקערע, דאגעגען, וואס האבען אויף אזא פשרה אויך נישט געוואלט איינגעהן, האבען עמיגרירט אין די שכני'שע לענדער (613).

סיזעבוט'ס נאכפאלגער איז געוועזען סווינטילא. ער איז געוועזען פונקט דער היפך פון סיזעבוט'ן, און האט אבגעשאפט אלע גזירות געגען יודען: פאר זיין צייט האבען זיך אלע פערטריבענע אומגעקעהרט אין זייער פאטערלאנד און די כלומר'שט געשמד'טע — צו דעם גלויבען פון זייערע אבות (621—31). געהערשט האט ער אבער נישט לאנג: זיינע מעשים זענען נישט געפעלען געווארען די זיילען פון דער קירך, און זיי האבען אויף זיין שטוהל אוועקגעזעצט איינעם מיט'ן נאמען סיזענאנד. דער לעצטער איז געוועזען אינגאנצען אונטערגעווארפען דעם איינפלוס פון די גייסטליכע, און דער קירכען-קאנגרעס אין טאלעדא (633), וואס איז פארגעקומען אין זיין צייט, האט בעשלאסען, אז הגם מ'דארף זיך נישט בענוצען מיט קיין צוואנגס-מיטלען, אום צו שמד'ען יודען, דארף מען דאך נישט דערלאזען, עס זאלען זיך אומקעהרען צום יודענטום יענע, וועלכע האבען שוין געהאט אנגעהערט צו דער קירך. אויף דעם סמך איז די משומדים שטרענג פערבאטען געווארען, צו היטען יודישע מנהגים און בכלל צו האבען א מגע ומשא מיט יודען. די אפענע יודען האט זיך אין דער צייט אלזא פרייער געלעבט, ווי די בעהאלטענע — די משומדים; באלד איז אבער די מנוחה פון די ערשטע אויך געשטערט געווארען. אויף דעם וועסטגאטישען טראן איז ארויף חינטילא, און זיין ערשטע עובדא איז געוועזען, צו בענייען סעזיבוט'ס בעפעהל: זיך שמד'ען אדער

פערלאָזען שפּאַניען. דער דאָזיגער פאַנאַטישער קעניג האָט געוואָלט בּעוואָרענען דער קירך אויך אויף דער צוקונפט, און לויט זיין פאָרשלאָג איז אויף דעם צונויפגערופענעם קירכען־קאָנגרעס (טאָלעדא, 638) אויסגעאַרבּייט געוואָרען אַ שבועה פאַר אַלע קומענדיגע וועסטגאָטישע מלכים, אַז זיי וועלען היטען די קאַנאָנישע געזעצען געגען יודענטום.

חינטילאַ'ס גזירות האָבּען ווידער אַרויסגערופען אַ יודישע מאַסען־אויסוואַנדערונג און די איבּערגעבּליבּענע משומדים האָבּען געמוזט אונטערשרייבּען אַ איינשטימונגס־אַקט (פּלאַציִדום), אַז זיי וועלען טריי דינען דער קירך און היטען איהרע געבּאָטען.

זעכצעהנטעם קאפיטעל.

יודען אין אראביען.

דאס לעבען פון יודען אין אראביען אין דעם יאהרהונדערט פון מחמד׳ס אויפטרעטען און ווירקען בילדעט א ליכטיגען בלאט אין דער פינסטערער יודישער גלות-געשיכטע. דא, אינ׳ם דרום-מערב ווינקעל פון אזיען, זעהען מיר דעם יודען מיט א שטאלץ אויפגעהויבענעם קאפ, אהן א שום פחד פאר הייליגע קירכען-לייט און וועלטליכע טיראנען. גלייך אין אלע הינזיכטען מיט דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג פון לאנד, האבען יודען דא ענטוויקעלט א פיעלזייטיגע קראפט, וואס האט זיי גאנץ אפט אוועקגעשטעלט בראש פון גרויסע אראבישע שבטים. יודען זענען דא נישט בלויז בעאיינפלוסט געווארען פון דעם ארומיגען לעבען, נאר אויך אויף איהם א איינפלוס געהאט; מיר בעגעגנען דא יודען אלס טאן-געבער פון דער גאנצער סביבה, אין וועלכער זיי געפינען זיך, אמאל אין דער געשטאלט פון גייסטיגע וועג-ווייזער, אמאל אלס דיפלאמאטען און פאליטישע טוער און אפט אויך אלס קריעגערישע העלדען.

די ערשטע איינוואנדערונג פון יודען אויף דער פרייער אראבישער האלב-אינזעל איז איינגעהילט אין א נעבעל פון לעגענדעס: דא זאלען זיך האבען געפונען יודען נאך פון די צייטען פון יהושע בן נון אדער דוד המלך. היסטאריש וואקסט זיך דער ערשטער יודישער ישוב אין אראביען צוזאמען מיט׳ן צווייטען יאהרהונדערט פון דער קריסטליכער צייטרעכנונג; די ערשטע איינוואנדערער זענען, ווי ס׳איז

צו גלויבען, געוועזען אנטלאָפענע פון יהודה אין די צייטען פון איהר פּאָליטישען אונטערגאַנג, און אין די שפּעטערדיגע יאָהרהונדערטער זענען די קאָלאָניעס פערמעהרט און פערגרעסערט געוואָרען מיט מאסען אָנגעלאָפענע פון ביזאנטיען, פערסיען און אלע אנדערע לענדער, וואו יודען איז אויסגעקומען צו ליידען. אָנגעקומען אין דעם לאנד פון אונבעגרענעצטער פרייהייט, קריגערישען העלדען-מוט, לירישער וועלטקייט און פּאטריארכאַלע לעבענס-פאָרמען, האָבען די יודען זיך גלייך צוגעפּאסט צו דער ארומיגער סביבה און זיך ענג צוזאמענגעלעבט מיט דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג; ווי די שבטים פון צפון-אראביען האָבען די יודען דאָ אויך געלעבט איינגעטיילט אין בעזונדערע גרופּען, מיט בעזונדערע שייכען אָדער פּאטריארכען; אזעלכע זענען געוועזען די שטאַמען בענו (בני)-נאדהיר, בענו-קוראיזא און בענו-נאכדאל.

די דאָזיגע יודישע שטאַמען האָבען געהאַט זייער מיטעלפּונקט אין דער שטאָדט יאטריב (מעדינא), וואָס האָט זיך געפונען אין א פרוכטבאר-שענער געגענד. כדי זיך צו שיצען פון די שכני'שע בעדואינען, האָבען יודען בעפעסטיגט זייערע שטעדט מיט פעסטונגס-ווענט; דערביי האָבען זיי אויך, ווי די אראבער, זיך בעשעפטיגט מיט ערד-ארבייט און פיה-צוכט.

פיעלזייטיגער און קולטורעלער איז געוועזען דאס לעבען פון די יודישע קאָלאָניעס אין דרום-אראביען (תימן), אין דעם לאנד, „וואו דער שטויב איז גאָלד, וואו עס וואַקסען אויס די געזינדסטע מענשען און די מוטער'ס געבוירען זיי אָהן שמערצען". דאָ האָבען יודען געלעבט נישט אלס בעזונדערע שבטים, נאָר אינאיינעם מיט די אראבער, וועלכע האָבען זיך מעהר פערנומען מיט האנדעל, און זייער איינפלוס אויף דער אראבישער סביבה איז געוועזען אזוי שטארק, אז אין א משך פון גאנצע פינף הונדערט יאָהר האָט דאָס קריסטענטום זיך דאָ קיין אָרט נישט געקענט געפינען.

צוליעב דער פערוואנדשאפט צווישען די יודען און אראבער בנוגע צום בלוט (די אראבער רעכנען זיך אויך פאר סעמיטען), ווי בנוגע צו דער שפּראך און די מנהגים, האָבען זיך די יודען זעהר ווייניג אונטערגעשיידט פון זייערע שכנים. די יודישע שבטים האָבען געפיהרט מלחמות צווישען זיך, און עס פלעגט זאָגאר פאָרקומען, אז א יודישער שבט האָט זיך פעראייניגט מיט אַן'אראבישען, כדי צוזאמען צו בעקעמפען אַן'אנדער יודישען שבט. יודען זענען נישט אָבגעשטאָ-

נען פון די אראבער אויך אין דער הינזיכט פון פאעזיע; ווי די לעצטע האבען זיי אויך געהאט דיכטער, וואס האבען געזונגען פון און פאר'ן פאלק.

ביי דער גאנצער אויסערליכער ענליכקייט צו די אראבער, האבען יודען פון דעסטוועגען דאך אפגעהיט זייערע רעליגיעזע און נאציאנאלע טראדיציעס און זיי איבערגעגעבען פון דור צו דור. די אראבישע יודען האבען געפייערט די יודישע יום-טובים אין דער צייט, געפאסט אום יום-כפור, זיך אפגעהיט פון טרפה שפייזען און שטרענג געהאלטען שבת — אפילו אין דער צייט פון א מלחמה. זייער צוגעבונדענקייט צו דעם לאגער פון דער יודישער פערגאנגענהייט און צוקונפט האבען די אראבישע יודען אויסגעדריקט דערמיט, וואס זיי האבען בעת'ן דאווענען געהאלטען דאס געזיכט געווענדעט צו ציון (מורח), — ווי אלע יודען אין די גלות-לענדער, און אויף וויפיעל ס'איז צו גלויבען, האבען זיי געהאט בעציהונגען מיט די גייסטיגע יודישע צענטערן אין בבל, פון וואנען זיי האבען בעקומען אנווייזונגען וועגען די פערוויקעלטע פראגען פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען, ווייל זיי אליין האבען זיך וועניג אבגעגעבען מיט רעליגיעזע למודים. דער איינציגער אקאדעמישער פונקט פאר די אראבישע יודען, איז געווען א וועניג בעדייטענדע ישיבה אין יאטריב; דא האט מען זיך אבער אויך בעשעפטיגט נאר מיט אגדה'שע בעארבייטונגען פון דעם ביבלישען מאטעריאל. די שענע פארצייטיגע שילדערונגען פון דער ביבעל זענען א דאנק דער שטארקער דיכטערישער פאנטאזיע פון די אראבישע יודען פערפוצט און פערשענערט געווארען מיט פערשידענע צוגעטראכטע שטריכען און עפיזאדען, און מיט דער צייט האבען אט די צוגעפוצטע מעשות אנגעהויבען ארומגעהן צווישען דער יודישער, ווי צווישען דער אראבישער בעפעלקערונג, אלס געשעהענע פאקטען פון דער ווייטער פערגאנגענהייט.

אויף אזא אופן איז דער פאעטיש-רעליגיעזער אינהאלט פון די הייליגע שריפטען פערשפרייט געווארען אין דער אראבישער וועלט, און צוזאמען מיט איהם זענען ביסליכווייז ארייגעדרונגען אין דער וועלט אויך געוויסע יודישע פארשטעלונגען און רעליגיעזע בעגריפען. יודען האבען די אראבער געגעבען א בעשטימטע צייט-רעכנונג, וואס האט זיי די אויגען געעפענט. פון יודען האבען די אראבער איבערגענומען נאך פיעל אנדערע עלעמענטארע ידיעות, פון וועלכע זיי האבען פרי-

הער קיין אהנונג נישט געהאט, און דאס דאזיגע ענגע צוזאמענלעבען פון די ביידע שכני'שע בעפעלקערונגען האט ענדליך געבראכט דערצו, אז גרויסע מאסען פון די אראבער זענען אינגאנצען אריבערגעגאנגען צום יודענטום. דער איבערגאנג גופא איז זיי נישט שווער אנגעקומען, ווייל דער מנהג פון מלה האט זיך ביי זיי פראקטיצירט נאך פון אלטע צייטען; אגב האט דערביי א סך מיטגעווירקט אויך דער פאטריארכאלער סיסטעם פון דעם אראבישען לעבען: האט דער שייך (דער עלטסטער פון שבט) זיך מגייר געווען, איז גלייך דער גאנצער שבט געווארען יודיש-גלויביג. אין דרום-אראביען האט זאגאר עקסיסטירט א גאנצע מלוכה פון אזעלכע יודישע אראבער; דאס זאל, לויט דער אראבישער פאלקס-לעגענדע, האבען געשעהען אויף דעם פאלגענדען אופן:

איינער פון די דרום-אראבישע (יעמענישע, תימני'שע) קעניגען מיט'ן נאמען אבו קאריבא אססאד טאבאן, האט אין פינף הונדערטען יאהר אונטערגענומען א קריעגסצוג געגען פערסיען און געגען די אראבישע פראווינצען פון ביזאנטיען, און דורכגעהענדיג די שטאדט יאטריב (מעדינא), האט ער דארט איבערגעלאזען זיין זוהן פאר א בעפעהלער. די איינוואוינער פון שטאדט זענען אבער בעפאלען דעם זוהן און איהם געטויט, און אבו קאריבא האט זיך אומגעקעהרט צוריק, כדי זיך נוקם צו זיין אן די פערדעטער. ער האט בעלאגערט די שטאדט מיט זיינע גרויסע חילות און געלאזען אויסהאקען אלע פאלמענבוימער ארום שטאדט, פון וועלכע די איינוואוינער, אממעהרסטען יודען, האבען זייער גאנצע יניקה געצויגען. דערווייל האט זיך געמאכט, אז דער קעניג איז שווער קראנק געווארען, און אין דער גאנצער געגענד ארום האט זיך קיין וואסער נישט געפונען, אויף צו שטילען זיין ברענענדען דורשט. האבען זיך די בעלאגערטע דערפון דערוואוסט, און צוויי פון זיי, די יודישע חכמים קאאב און אסאד, זענען אוועק צום קעניג אין געצעלט, פועל'ן ביי איהם, ער זאל אראבנעהמען די בעלאגערונג פון שטאדט. און מיט דער בקשה אליין האבען זיך די יודישע שלוחים נישט בעפרידיגט, דען געענדיגט האט זיך די השתדלות דערמיט, אז אבו קאריבא האט נישט בלויז אראבגענומען די בעלאגערונג פון שטאדט, נאר אויך אנגענומען דעם יודישען גלויבען. דעם קעניג האבען גלייך נאכגעטאן די מיטגלידער פון זיין סוויטע, און מיט דער צייט האט זיך די גאנצע אראבישע בעפעלקערונג פון דער יעמענישער מלוכה מגייר געווען.

דאס איז דער אינהאלט פון דער לעגענדע; פאקטיש האבען זיך אין יעמען מנייר געווען נאר די אויבערשטע שיכטען פון דער בעפעלקערונג, און דאס יודישקייט פון די דאזיגע גרים האט אויך קיין גרויסע ממשות נישט געהאט. א ערנסטע בעציהונג צום יודענטום האט ארויסגעוויזען ערשט קאריבא'ס יונגסטער זוהן אדער אייניקעל, מיט'ן נאמען זארעה דהו-נאוואס (530—520). ער האט זיך צוגעגעבען דעם העבּרעאישען נאמען יוסוף (יוסף) און זיין צוגעבונדענקייט צו דער יודישער אומה איז דערגאנגען ביז אזוי ווייט, אז ער האט בעשלאסען זיך נוקם צו זיין אן די ביזאנטינער דערפאר, וואס זיי דריקען „זיינע ברידער" — די יודען. דער ערשטער אקט פון אט דער נקמה איז געווען דאס, וואס אויף דהו-נאוואס'עס בעפעהל איז געפאנגען און געטויט געווארען א גאנצע מחנה ביזאנטינישע קריסטען-סוחרים, וועלכע זענען דורך תימן געגאנגען קיין אינדיען. פון דער עובדא האט אבער נאר געליטען דער אינדיש-אראבישער האנדעל, ווייל די קריסטען האבען אויפגעהערט צו קומען קיין אראביען. און די געררודפ'טע ביזאנטינער האבען אויך נישט געשוויגען: זיי האבען אנגערייצט איינעם פון די קריסטליכע פירשטען, וואס איז געווען אונטערגעווארפען דהו-נאוואס'ן, ער זאל מורד זיין אין דעם לעצטען און די מרידה האט זיך נעענדיגט מיט א מפלה פון דעם יודיש-גלויביגען קעניג (521); באלד איז ער אבער ווידער צו די כחות געקומען און האט זיך גענומען נאך מיט מעהר פערביטערטקייט קעמפפען נעגען די קריסטען פון אראביען. לויט געוויסע קריסטליכע קוועלן האט דהו-נאוואס דעמאלט אויסגעהרג'עט מאסען קריסטען פון דער שטאדט נאדזשראן, וועלכע האבען זיך אבגעזאגט אנצונעהמען דעם יודישען גלויבען, און אויך די קריסטען פון די איבריגע שטעדט אין זיין מלוכה האט ער שטארק געררודפ'ט און פערפאלגט. דאס האט ארויסגערופען א שטארקע אויפרעגונג אין די לענדער פון דער קריסטליכער וועלט, און די גרעסטע זיילען פון דער קירך האבען אנגעהויבען זיך משתדל זיין ביי עטליכע מלכים, זיי זאלען ארויסטרעטען געגען דעם שרעקליכען יודישען קייזער. פון געוויסע זייטען האט מען אפילו אנגעהויבען רעדען וועגען איינזעצען אין געפענגעניש די יודישע געזעצלעהרער פון פאלעסטינא און האלטען זיי אלס משכון אזוי לאנג, ביז דהו נאוואס וועט זיך נישט אבזאגען פון זיינע רדיפות געגען די קריסטען אין אראביען. בעזונדער הייס זענען ארויסגעטרעטען פאר די געררודפ'טע קריסטען די בישאפען

דום און שמעון פון סיריען; דער ערשטער איז אליין אוועק קיין קאנסטאנטינאפאל, און וויזענדיג דעם קייזער, יוסטינוס I, א צוריסענעם און צוטרעטענעם עוואנגעליום, האט ער פערביטערט אויסגערופען: „אט דעם היילינגען ספר האב איך מציל געוועזען פונ'ם פייער, אין וועלכען דער יודישער מלך האט איהם אריינגעווארפען; וועט דער גרויסער קייזער זיך איצט נישט אננעהמען פאר אונז זענען מיר אלע פערלוירען!“ דער שוואכמוטיגער און גרוי־אלטער יוסטינוס איז אבער גראד פערוויקעלט געוועזען אין א שווערער מלחמה מיט פערסיען, און ער האט דעם היילינגען שתדלן געענטפערט: „הימיארא (תימן) איז צו־וויט פון אונז; איך קען נישט שיקען קיין חיל אין אזא וויטער שטרעקע דורך זאמדיגע מדבריות. דערפאר וועל איך שרייבען צו דעם נעגוס פון אבעסיניען (עטיאפיע); ער געהערט אויך צו דער קירך אזוי ווי מיר, און איז נעהנטער צו אראביען“.

און דער נעגוס האט דעם פארשלאג אנגענומען. ער האט אוועקגעשיקט א גרויסען חיל אויף שיפען צו די ברעגעס פון אראביען, וואו עס זענען גלייך איבערגעגאנגען אויף זיין זייט אלע קריסטען פון לאנד; דער איבערראשטער יודישער קעניג האט געפרובט צונויפזאמלען זיינע כחות און זיך אנטקעגענשטעלען דעם שטארקערן שונא; די איבריגע אראבישע פירשטען האבען איהם אבער אלע פערראטען, און זעהענדיג, אז ער האט פאר זיך קיין רעטונג נישט, האט ער בעשלאסען, צו שטארבען בעסער אליין, איידער אריינצופאלען צו די זיעגער אין די הענד: ער איז מיט זיין פערד ארויף אויף א הויכען פעלזען און האט זיך אריינגעווארפען אין די שטורמדיגע חוואליעס פון ים (530).

די זיעגענדע עטיאפיער האבען זיך נאך דעם אריינגעריסען אין לאנד מיט פייער און שווערד, געראובט, געהרג'עט און מאסען יודען גענומען געפאנגען. דאס איז געוועזען די ענדע פון דער יודיש־תימנ'ישער מלוכה, וואס איז איבער נאכט ענטשטאנען און איבער נאכט פערשוואונדען געווארען.

אין יענער צייט האט זיך די יודען פון צפון אראביען אויך נישט רוהיג געלעבט. די יודישע קהלה אין יאטריב איז אריינגעצויגען געווארען אין דעם פלאנטער פון די אייביגע קריעגערייען צווישען די פערשידענע אראבישע שבטים, און געענדיגט האט זיך דער צוזאמענשטויס דערמיט, אז די שטאדט איז ארונטערגעפאלען אונטער דער הערשאפט פון די אויסיטען און האדראזשיטען, אנשטאט דעם, וואס

זי איז פריהער געלעגען אין די הענד פון צוויי יודישע שבטים.

א בעזונדער פלאץ צווישען די יודישע מיוחסים, וואס זענען בעזיענט געווארען בעת יענע ארומרייסעניש, פערנעהמט דער פירשט און דיכטער שמואל אבן-עדיה (געב. 500, געשט. 560). זיין נאמען איז פעראייביגט געווארען אין דער אראבישער פאעזיע פון דעם פאר'מחמד'נישען פעריאד און די לעגענדע האט איהם בעקרוינט מיט א רייהע העלדישקייטען און וואונדערליכע מעשים. שמואל איז געוועזען דער ראש פון א קליינעם שבט און האט בעוואוינט דעם פעסטונג באר-שלאס אלאבלאק, וואו עס האבען זיך געשיצט אלע גערודפ'טע און פערפאלגטע. דערצו איז ער געוועזען בעריהמט אין דער גאנצער סביבה אלס בעגאבטער דיכטער, און ווען עס האט זיך געמאכט אמאל, אז דער קענדיטישער פרינץ אימרולקיים, איז פערפאלגט געווארען פון אנ'אנדער פירשט, און קיינער האט נישט געוואגט איהם ביי זיך אריינצולאזען — האט איניצער דעם פרינץ אנגעוויזען אויף דער שוץ-פעסטונג פון דעם יודען שמואל. „ווער איז ער?“ — האט געפרעגט דער פערוואגעלטער פרינץ און קעניג פון אלע אראבישע דיכטער. „דאס איז דער יוד שמואל אבן-עדיה; נעהם מיט מיט זיך דעם דיכטער רביע, וועט ער דיך פארשטעלן פאר איהם“ — האט מען איהם געענטפערט, און אין גיכען איז ער, אימרולקיים, מיט זיין שענער טאכטער און דער סוויטע אויפגענומען געווארען פון דעם יודישען פירשט און דיכטער. דעם פערפאלגטען פרינץ איז אבער די מנוחה אין שלאס ווייניג געווען: ער האט זיך דורכאויס געוואלט נוקם זיין אן די קעניגליכע רוצחים פון זיין פאטער; האט ער זיין טאכטער מיט זיינע פירשטליכע פאנציר'ס איבערגעלאזען ביי שמואל'ן, און אליין איז ער אוועק קיין קאנסטאנטינאפאל, צו געווינען פאר זיך דעם ביזאנטינישען קייזער. דאן האבען דעם פרינצ'ס שונאים, און בעזונדער דער ראש פון די גהאסאנידען, בעלאגערט שמואל'ס פעסטונג און געפ...ערט פון איהם, ער זאל זיי ארויסגעבען די כלי-זיין פון דעם אנטלאפענעם אימרולקיים. שמואל האט זיך אפגעזאגט, נאכצוגעבען די פאדערונג, און וויל די פעסטונג גופא איז געוועזען אונבעצווינגבאר, האבען די בארבארען זיך בענוצט מיט א אונגעוועהנליכער אכזריות געגען דעם בעלאגערטען העלד: זיי האבען פון דער אם אוועקגענומען זיינס א זויג-קינד, און געדראהעט, עס פאר איהם אין די אויגען צו טויטען, אויב ער וועט די פערלאנגטע וואפען

נישט ארויסגעבען. און אויך דאס האט שמואל׳ן נישט וויי־כער געמאכט; „פערראט איז א האלובאנד, וואס ראסטעט קיינמאל נישט: — האט דער העלדישער דיכטער געענטפערט די תלינים פון זיין קינד — טוט וואס איהר ווילט, איך וועל די וואפען נישט ארויס־געבען!״ און די אכזרים האבען דאס קינד געשחט׳ען. פון דער מעשה שטאמט דאס אראבישע שפריכווארט: געטריי ווי שמואל.

אין שמואל׳ס וועגען איז געגאנגען אויך זיין זוהן שאריד, און ווען דער בעריהמטער דיכטער מיימון אשא איז צופעליג געבראכט געווארען אין שאריכ׳ס שלאס צווישען א גאנצער רייהע געפאנגענע, האט ער זיך געווענדעט צו איהם מיט די פערזען:

זיי ווי שמואל, ווען איהם געקוועלט האט
דער קריגער מיט זיין וואפען:
„שטעה צווישען עלענדקייט און פערראט!
וועהל דיר פון די צוויי, א טרויריגע וואהל!״
און ער געענטפערט האט דאך געפאסט: „טויט דיין
געפאנגענעם, נישט פערראטען וועל איך מיין גאסט!“

אזוי האבען די יודען פון צפון אראביען זיך אויך נאהנט צו־זאמענגעלעבט מיט די ארומיגע שבטים, און אין גיכען איז יאטריב ווידער ארונטערגעפאלען אונטער דער הערשאפט פון די יודישע בני־קורייזא און בני נאדיר.

זיבעצעהנטעם קאַפּיטעל.

מחמד און זיינע מלחמות מיט יודען.

דער שטארקער איינפלוס פון יודישע אידעען און בעגריפען אויף די שבטים פון דער פאדערשטער אזיען, וואס איז געוואקסען צוזאמען מיט דער יודישער בעפעלקערונג אין אראביען, האט אין אנהויב פון זיעבעטען יאהרהונדערט בעקומען א שארפען, בולט'ען אויסדריק, אין דער געשטאלט פון א נייעם גלויבען. מחמד, „דער נביא פון מעקקא און יאטריב", איז נישט געווען קיין זוהן פון דעם יודישען שטאם; זיין גייסטיגע יניקה האט ער אבער געצויגען פון יודענטום, און נאר די צונויפשמעלצונג פון דער יודישער וועלט-אנשויאונג מיט דער פלאמענדער פאנטאזיע פונ'ם פאעטישען מדבר-קינד איז אים-שטאנד געווען צו בעשאפען דאס גרויסע ווערק פאר פעלקער און דורות — דעם איסלאם.

אין די פריעדליכע פערזאמלונגען פון די אראבישע און יודישע שבטים, וואנדערנדיג פון שטאדט צו שטאדט אויף מערק און ירידען, צווישען שכנים און פריינד, — אומעטום האט אבדולאה'ס זוהן (מחמד) געהערט רעדענדיג פון דער אמונה אין איין איינציגען גאט, וואס האט אלץ בעשאפען און הערשט איבער אלע וועלטען, פון א פאטריארך אברהם, וואס האט זיך איבערגעגעבען צו דינען אט דעם אלמעכ-טיגען גאט, פון רעליגיעזע געבאטען, וואס צייכנען אוים די אמת-גלויביגע פון געצענדינער, און פון נאך אנדערע יודישע פארשטעלונ-גען און בעגריפען, ראס האט דעם עמפפינדליכען נאטור-קינד ארייג-

געפיהרט אין א וועלט פון געטליכע זעהונגען און הימלישע בילדער. מחמד'ס ערשטער נבואה-אויסרוף איז דער גרונד-געדאנק פון משה'ס תורה: „ס'איז נישטא קיין גאט, אויסער אללאה (אל)!" און ערשט שפעטער האט ער זיך ערלויבט צוצוגעבען צו דעם עיקר די ווערטער: „און מחמד איז זיין נביא". אין'ם ערשטען פעריאד האט מחמד איבערהויפט גערעדט וועגען דער איינציגקייט פון דעם אלמעכטיגען גאט און וועגען די שענדליכקייטען און אכזריות'ען פונ'ם געצענדיענריי. די דאזיגע בעציהונג צו די יסודות פון יודענטום און צו יודען גופא האבען זיך אבער באלד געענדערט צום ערגערן, און אין גיכען זעהען מיר דעם נביא פון מעקקא ארויסטרעטענדיג נעגען יודען, ווי נעגען געפעהרליכע שונאים.

ארויסטרעטענדיג מיט די ערשטע התגלות'ען אין זיין געבורטס-שטאדט מעקקא, האט מחמד געפונען גאנץ ווייניג אנהענגער פאר זיין נייער תורה. דא האט זיך געפונען דער אלטער קאאבא-טעמפעל מיט זיינע דרייהונדערט געטער, און די פאנאטישע געצענדיענער האבען דעם יונגען לעסטערער פון זייערע הייליגטימער געוואלט פערשטיינען. אנגערופען זיך אויף זיין התגלות און זי אנערקענט האבען בלויז עטליכע אנגעזעהענע תושבים פון דער יודישער יאטריב, און דאס האט מחמד'ן בעוואויגען אריבערצוטראגען דעם צענטר פון זיין טעטיגקייט אין יאטריב גופא (622).

אין דעם נייעם צענטר האט מחמד קודם כל אנגעהויבען ארבייטען צווישען דער יודישער בעפעלקערונג. ער האט יודען פארגעשטעלט די זאך אזוי, אז זיין שטרעבונג איז, צו פערשפרייטען דאס יודענטום אין גאנץ אראביען, און אריינקומענדיג אין שטאדט אום יום-כפור, האט ער ווירקליך אויסגערופען: „מיר דארפען גיכער פון די יודען פאסטען דעם טאג". דער „נביא" האט זאגאר בעפוילען זיינע אנהענגער, זיי זאלען בעת די תפילות האלטען די אויגען געווענדט צו ירושלים.

אזוי האט זיך מחמד אלץ מעהר מקרב געווען צו יודען, און נישט קענענדיג אליין שרייבען, האט ער אפילו געהאלטען א יודישען שרייבער, וועלכען ער האט דיקטירט זיינע „נבואות". ביי דעם אלעם האט ער אבער פון דעמטוועגען דא קיין גרויסען ערפאלג נישט געהאט און נאר געצעהלטע יודען זענען געווארען זיינע מיטהעלפער (אנסארען). די איבריגע האבען זיך בעצויגען מיט א געוויסען בטול צו דעם

חוצפּה׳דיִקען נביא, וואָס האָט קיין גרויסע קעגנטענישען נישט אַרויסגע-וויזען און איז נאָך דערצו געווען זעהר פערדאָרבען און אויסגעלאַסען. די יודען האָבען חוזק געמאַכט: „קוקט נאָר אָן דעם נביא, וואָס ווערט קיינמאָל נישט זאַט און האָט שטענדיג מיט ווייבער צו טאָן; איז ער ווירקליך אַ נביא, טאָ זאָל ער זיך מיט זיין נביאות אָבגעבען, און נישט מיט ווייבער"; אָדער: „ווען מחמד וואָלט זיין אַ אמת׳ער געטליכער נביא, וואָלט ער אַרויסגעטרעטען אין יהודה, דען נאָר דאָרט ענט-פּלעקט זיך גאָט צו זיינע אויסדערוועהלטע". בעזונדער שאַרף זענען אַרויסגעטרעטען געגען מחמד׳ן דער יוד פּנחס אבן עזורה, דער זוהן פון אַ אַראַבּישען פאָטער און אַ יודישער מוטער קאַאב אבן אשראב, דער הונדערט-יעהריגער דיכטער אבו אפאק און דער געלעהרנטסטער יוד פון גאַנץ העדזשאַס אבדאללאה. זיי האָבען מיט אַ בעזונדער פּראַכטוננג אויסגעלאַכט דעם נביא פון מעקקאַ און חוזק געמאַכט פון זיינע נבואות, גאַרנישט אַהנענדיג, אַז אָט דער הילפלאָזער טרוימער וועט אין גיכען הערשען איבער מיליאָנען און האַל-טען אין זיינע הענד דעם גורל פון אַ גרויסען טייל פון דער יודישער אומה.

דער פערביטערטער מחמד האָט געפיהלט דערוייל זיין שוואַכקייט און זיך נישט ווייסענדיג געמאַכט פון דער יודישער חוזק׳דיגער בעציהונג צו איהם. „מיט דעם פאָלק פון דער שריפט, — האָט ער אָנגעזאָגט זיינע אָנהענגער — זאָלט איהר שטרייטען אויף אַנ׳אָנשטענדיגען אופן און זאָגען: מיר גלויבען אין דעם, וואָס איז אונז און אין דעם, וואָס איז אייך ענטפּלעקט געוואָרען; אונזער גאָט און אייער גאָט איז איינער און מיר דיענען איהם געטריי".

דער דאָזיגער מצב האָט זיך אָבער נישט געקענט לאַנג האַלטען. פון איין זייט האָבען די יודען אָנגעווענדעט אַלע מיטלען, אָבצוציהען פון מחמד׳ן זיינע אָנהענגער, און זיי איז אפילו געלונגען אָבצורעדען פון איהם דעם אָנגעזעהענסטען בירגער פון יאַטריב, וואָס האָט געזאָלט אויסגעוועהלט ווערן פאַר אַ קעניג פון שטאָדט; פון דער צווייטער זייט ווידער, האָבען אויך די גלויביגע גופא אָנגעהויבען צושטעהן צו מחמד׳ן און פאָדערן פון איהם אַ בעשטימטע ערקלערונג וועגען זיין בעציהונג צום יודענטום. זיי האָבען געזעהן, אַז יודען בכלל דערווייטערן זיך פון איהם, און אפילו די יודישע אָנהענגער זיינע הערן אויך נישט אויף אָבצוהיטען די יודישע געבאָטען, און זיי האָבען געזאָגט: „איז די תורה

א גאטליך ווערק, טא זאלען מיר אויך אבהיטען איהרע געבאטען״. דאן האט מחמד ערשט זיך בעשלאסען צו מאכען א געוואגטען שריט: ער האט זיך נישט אונטערגעגעבען דער יודישער תורה, נאר זיך אינגאנצען אבגעזאגט פון איהר. מיט דעם אקט האט ער אי אויפגעהויבען זיין פרעסטיזש אלס געזעצגעבער, אי זיך צוגעפאסט צו דעם לעבענסלוסטיג־ליידענשאפטליכען כאראקטער פון זיין פאלק, פאר וועלכען די געזעצען פון דער תורה זענען געווען צושטרענג און צו־הארב.

מחמד האט פערעפענטליכט א לאנגע סורא (התגלות), פול מיט זלזולים געגען יודען, און געהייסען זיינע אנהענגער ווענדען פון דאן אן זייערע אויגען נישט צו מזרח־זייט (ירושלים), נאר צו מערב, צו דער זייט פון מעקקא מיט איהר קאאבא־טעמפעל. דעם תענית פון יום־כפור האט ער אבגעשאפט, און אנשטאט איהם בעפעסטיגט די תעניתים פון דעם חודש ראמאדאן, וועלכען די אראבער האבען הייליג געהאלטען נאך פון אורא לטע צייטען (624). דאס זעלבע האט ער געטאן אויך מיט נאך אנדערע געבאטען פון דער תורה: דעם שבת פערביטען אויף פרייטאג, און פון אלע טרפה מאכלים פערבאטען נאר חזיר און פלייש פון א נבלה, וואס די אראבער האבען פאר איהם אויך נישט געגעסען.

א דאנק דער דאזיגער צופאסונג צו די טראדיציעס פון דעם אראבישען פאלק און צו זיין כאראקטער, איז די צאהל פון מחמד׳ס אנהענגער צווישען די אראבער געוואקסען, און צוזאמען דערמיט איז געוואקסען אויך זיין גאוה און זיין אכזריות׳דיגע חוצפה. דער פריהערדיגער פרעדיגער פון יודענטום האט איצט אליין פערשפרייט די שענדליכסטע בלבולים אויף יודען, און נאך די ערשטע נצחונות, וואס ער האט אבגעהאלטען איבער די אראבישע געצענדיענער, איז ער ארויסגעטרעטען אין א אפענער מלחמה מיט די יודישע שבטים דערפאר, וואס זיי האבען זיך נישט געוואלט אונטערווארפען זיין אויטאריטעט און זיין הייליגקייט.

די ערשטע קרבנות פון מחמד׳ס צארן זענען געווען די יודען פון שבט קיינוקא. זיי האט מחמד איבער א קלייניגקייט ארויסגעפאדערט צום קאמפף, און די פארשטעהער פון דעם שבט האבען איהם דרייסט געענטפערט: מיר זענען פריעדליכע מענשען און ווילען זיך

מיט דיר פערבינדען; אזוי אבער, ווי דו זוכסט נאר א צוטשעפעניש, אבי זיך מיט אונז צו שלאגען, וועלען מיר דיר ווייזען, אז אונז פעהלט אויך קיין מוט נישט". און זיי האבען ווירקליך נישט וועניג מוט ארויס־געוויזען, קעמפפענדיג גאנצע פופצעהן טאג געגען מחמד'ס שטארקער מחנה. ענדליך זענען זיי אבער בעזיעגט געווארען, און נאר די השתד־לות פון דעם שטארקען אבדאלאה אבן אובי האט זיי מציל געווען פון מחמד'ס שווערד *).

נאך דעם צוזאמענשטויס, אין וועלכען די יודען האבען בעקומען א געוויסע שטיצע פון אראבער, האט מחמד פערעפענטליכט די סורא, אין וועלכער עס זאגט זיך: א, איהר גלויביגע, שליעסט נימט קיין פערבינדונג נישט מיט קריסטען, נישט מיט יודען: זיי קענען זיך אליין בעשיצען. ווער עס בעפריינדעט זיך מיט זיי, איז איינער פון זיי, און גאט פערטראגט נישט דעם זינדיגען פאלק. אין דעם אויפרוף האבען די איבערגעבליבענע יודישע שבטים געזעהען א געפאהר פאר זיך, און זיי האבען זיך פערבונדען מיט די אראבישע שבטים, וואס זענען אויך געווען פיינדליך געשטימט צו מחמד'ן. די לעצטע האבען אבער פערראטען זייערע יודישע קריגס־חברים, און מחמד האט ווידער אבגעהאלטען א נצחון איבער זיינע יודישע שונאים, אן וועלכע ער האט זיך אכזריות'דיג נוקם געווען (אויף זיין בעפעהל זענען זיבען הונדערט יודישע קעמפפער געטויט געווארען אין מיט'ן מארק און די איבריגע האבען געמוזט אויסוואנדערן 627 — 625). מיט א יאהר שפעטער איז מחמד ארויסגעטרעטען געגען די יודען פון דער געגענד חיבר, און דא איז איהם דער נצחון אנגעקומען פיעל שווערער. די יודישע קריגער האבען דא ארויסגעוויזען אונגעוועהנליכע העלדישקייטען און מחמד'ס מחנה האט א סך געליטען און נישט וועניג קרבנות געבראכט, ביז איהר איז געלונגען אריינצודרינגען אין די יודישע פעסטונגען. צו מחמד'ן אין די הענד זענען דאן אריינגעפאלען אלע אוצרות פון די רייכע חיבר'ישע יודען, און זיינע קריגער זענען צוריקגעקומען פון דער מלחמה בעלאדען מיט כל טוב.

---

*) די בעזיעגטע, אין א צאהל פון זיבען הונדערט מאן, האבען דאן אויס־געוואנדערט קיין פאלעסטינא.

צווישען די טראָפּען פון דער חיבר'ישער מלחמה האָבען זיך געפונען אויך צוויי שענע יודישע פרויען, וועלכע מחמד האָט איבערגעלאָזען פאַר זיך: ספיה, די טאָכטער פון זיין טויט־פיינד הויעי, און זיינאב, די שוועסטער פון דעם העלדישען מאַרהאַב; וועגען דער לעצטער, זיינאב, דערצעהלט די אַראַבישע לעגענדע, אַז זי האָט זיך געוואָלט נוקם זיין אין דעם רוצח פון איהרע גלויבענסברידער, און האָט אַריינגעשיט גיפט אין'ם עסען, וואָס זי האָט דערלאַנגט צום טיש. מחמד האָט אָבער דערשפּירט דעם גערוך פון גיפט, און האָט גלייך אויסגעשפּיגען דעם ביסען פון מויל אין דער צייט, ווען איינער פון דער סוויטע האָט געגעסען מעהר פון'ם פערגיפטעטען פלייש און איז געשטאָרבען. ווען מחמד (וועלכער האָט נאָכדעם געליטען פון דער פערגיפטונג אַ לאַנגע צייט) האָט געפרעגט זיינאב'ן, פאַרוואָס זי האָט עס געטהאָן, האָט זי קאַלטבלוטיג געענטפערט: „דו האָסט מיין פאָלק פערשאַפט אונמענשליכע יסורים. איך האָב מיך דעריבער געטראַכט: ביזטו בלויז אַ העלדישער בעזיעגער, וועל איך דורך גיפט בעפרייען מיין פאָלק פון אַ פּייניגער; ביזטו־זשע אַ נביא, וועט דאָך דיך גאָט וואָרנען פון מיין פּלאַן און עס וועט דיך נישט שאַדען". דער ענטפער האָט דעם נביא נישט בעפרידיגט: ער האָט זי געהייסען טויטען.

מחמד'ס טויט האָט אַרויסגערופען ביי יודען אַ שטאַרקע שמחה; זיי האָבען געגלויבט, אַז די אַראַבער וועלען זיך אין גיכען אויסניכטערן פון זייערע איינבילדונגען וועגען מחמד'ס געטליכקייט; דאָס איז אָבער נישט געשעהען. די קריעגס־לוסטיגע אַראַבער זענען בעהערשט געוואָרען פון אַ שרעקליכען רעליגיעזען פאַנאַטיזם, און זיי האָבען די העסליכע בלעטער פון קאָראַן געגען יודען אויפגענומען מיט דער זעלביגער בעגייסטערונג, ווי די בלעטער פון יודען און דער יודישער תורה. דער קאָראַן איז געוואָרען דאָס הייליגע בוך פאַר אַ גרויסען טהייל פון דער מענשהייט אין דריי ערד־טהיילען, און אַזוי ווי ער איז פול מיט פיינדליכע אויפרופען געגען די פערזענליכע שונאים פון נביא (די יודען), האָט ער ערצויגען אין די מחמד'נישע פעלקער (ווי דאָס עוואַנגעליום אין די קריסטליכע) אַ שטאַרקע שנאה צו די זעלבע.

„דאָך האָט די פערשפּרייטונג פון איסלאַם, אַלס אַ גלויבען, וואָס שטיצט זיך פאַרט אויף דער ביבלישער וועלט־אַנשויאונג, געהאָט אויך גוטע פאָלגען פאַר יודען: דער איסלאַם האָט אויפגעוועקט

די שלאפענדע כחות פון מזרח און בעשאפען א נייע אלגעמיין־מענשלי־כע קולטור, צו וועלכער די יודען זענען אויך צוגעשטאנען. די פאלי־טישע נצחונות, ווידער, און די טעריטאריאלע בעריייכערונגען פון די מושלמענער האבען גאנץ אפט געבראכט מיט זיך א ישועה פאר די יודען, וואס זענען געפייניגט געווארען און אויסגעשטאנען אלערליי רדיפות אין די דעמאלדיגע קריסטליכע מלוכות־ (דובנאוו).